REVOLUŢIE SOCIALĂ, acţiune socială de mare anvergură având ca obiect transformarea calitativă radicală a societăţii, prin care se realizează trecerea de la o formaţiune socială inferioară la alta superioară. „Revoluţiile sunt locomotivele istoriei” (K. Marx). R.s. este un fenomen legic şi necesar, care decurge din dezvoltarea condiţiilor materiale ale vieţii sociale, din acţiunea legii *concordanţei relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie* (v. şi *evoluţie* şi *revoluţie*). R.s. provoacă transformări calitative, de esenţă, în toate domeniile vieţii sociale: economic, politic, ideologic, în structura de clasă şi comunitară a societăţii, la toate nivelele organizaţionale ale vieţii sociale. Baza economică obiectivă ar.s. O constituie neconcordanţa care apare, pe o anumită treaptă a dezvoltării societăţii, între forţele de producţie şi relaţiile de producţie existente. Această neconcordanţa se reflectă pe plan social în conflictul dintre principalele clase antagoniste ale orânduirii respective. R.s. este cea mai înaltă formă a luptei claselor progresiste, interesate în înlăturarea relaţiilor de producţie vechi, care încătuşează dezvoltarea socială şi stabilirea noilor relaţii de producţie, împotriva clasei sau claselor dominante reacţionare, care folosesc toate mijloacele, şi în primul rând forţa puterii de stat, pentru a menţine vechile relaţii de producţie. De aceea problema fundamentală a oricărei r.s. este cucerirea puterii politice de către clasa purtătoare a progresului social, a noilor relaţii de producţie. Forţa hotărâtoare ar.s. O constituie masele populare, epocile revoluţionare reprezentând epoci de activitate intensă a acestora, de ridicare a lor la luptă conştientă pentru o orânduire nouă. În perioadele revoluţionare dobândesc o însemnătate deosebită ideile noi, revoluţionare, în care se reflectă conflictul obiectiv dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie şi care, pătrunzând în mase, creează forţa materială capabilă să înfrângă rezistenţa claselor reacţionare. R.s. se deosebesc după tipul lor. Tipul de revoluţie este determinat de contradicţiile pe care le rezolvă, de sarcinile sociale pe care le îndeplineşte, de tipul relaţiilor de producţie noi pe care le instaurează, de forţele motrice care o înfăptuiesc. Distingem, astfel, începând cu epoca modernă, revoluţia burgheză, revoluţia burghezo-democratică şi revoluţia socialistă. *Revoluţia burgheză* este tipul de r.s. care constă în înlocuirea puterii de stat a feudalilor cu cea a burgheziei, în desfiinţarea relaţiilor de producţie feudale şi în generalizarea relaţiilor de producţie capitaliste, în constituirea şi

răspândirea ideologiei şi culturii burgheze. Cele mai cunoscute revoluţii burgheze au fost cele din Ţările de Jos (1566 – 1609), Anglia (1642 – 1649) şi Franţa (1789 – (1794). *Revoluţia burghezo-democratică* este o formă mai radicală a revoluţiei burgheze, care urmăreşte rezolvarea deplină a sarcinilor antifeudale. În condiţiile imperialismului, în revoluţia burghezo-democratică masele populare participă activ şi conştient la înfăptuirea programului revoluţiei, impunând, în cursul acesteia, revendicări proprii. Rolul conducător în această revoluţie revine clasei muncitoare menite să asigure ducerea ei până la capăt şi pregătirea premiselor în vederea transformării acesteia în revoluţie socialistă. *Revoluţia de eliberare naţională din colonii şi ţările dependente* urmăreşte înlăturarea dominaţiei colonialiste a imperialismului, instaurarea unei puteri de stat independente, realizarea unor transformări economice şi sociale cu caracter antiimperialist şi antifeudal. *Revoluţia socialistă* este tipul superior de r.s. care constă în trecerea de la societatea capitalistă la cea socialistă, prin răsturnarea şi înlocuirea puterii de stat a claselor exploatatoare, a dictaturii acestora, cu puterea de stat a clasei muncitoare, prin lichidarea relaţiilor de producţie capitaliste, şi crearea relaţiilor de producţie socialiste, prin făurirea, pe această bază, a unei noi suprastructuri. Revoluţia socialistă este un fenomen legic, determinat de conflictul dintre caracterul tot mai social al forţelor de producţie şi proprietatea tot mai accentuat privat-captalistă asupra mijloacelor de producţie, de ansamblul contradicţiilor de clasă economice şi politice proprii capitalismului. Revoluţia socialistă pune capăt o dată pentru totdeauna exploatării omului de către om, desfiinţând clasele exploatatoare şi marcând începutul trecerii de la societatea scindată în clase la societatea fără clase. Ea creează relaţii de producţie noi, socialiste, pe baza premiselor materiale existente, folosind în acest scop puterea politică a clasei muncitoare. Forţele motrice ale revoluţiei socialiste sunt clasa muncitoare, care conduce revoluţia, în alianţă cu masele largi de oameni ai muncii de la oraşe şi sate. Alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare şi cu celelalte pături mijlocii, sub conducerea partidului comunist, alianţă trainică, stabilită în virtutea comunităţii intereselor lor fundamentale, reprezintă forţa socială care asigură victoria revoluţiei socialiste şi instaurarea puterii populare. Prima confirmare istorică a teoriei lui Marx asupra revoluţiei socialiste a constituit-o victoria Marii Revoluţii

Socialiste din Octombrie, iar după cel de-al doilea război, mondial victoria revoluţiilor democrat-populare într-o serie de ţări din Europa, printre care şi cea din ţara noastră, din Asia şi din America Latină. Revoluţia socialistă are particularităţi diferite, în fiecare ţară sau moment istoric, în funcţie de condiţiile concrete în care se înfăptuieşte. Esenţa ei şi forţele motrice de bază rămân însă pretutindeni aceleaşi. „Fiecare partid, fiecare popor, pornind de la principiile generale ale socialismului ştiinţific, va trece la socialism pe o cale proprie, îmbogăţind astfel cu experienţe noi tezaurul universal al teoriei şi practicii revoluţionare, al construcţiei socialiste. Este însă de înţeles că trecerea la edificarea noii orânduiri nu se poate înfăptui decât prin lupta forţelor revoluţionare, progresiste din fiecare ţară, care trebuie să-şi întărească unitatea, să-şi asigure sprijinul ferm al majorităţii populaţiei, să acţioneze în concordanţă cu condiţiile istorice, sociale şi naţionale specifice din ţara respectivă. Problema instaurării societăţii socialiste într-o ţară sau alta nu poate fi soluţionată decât de fiecare popor, de naţiunea respectivă. Socialismul constituie o necesitate istorică a dezvoltării societăţii umane şi victoria lui.

mai devreme sau mai târziu, în toată lumea este inevitabilă. El nu poate fi importat sau impus din afară şi, totodată, triumful său nu poate fi împiedicat de nicio forţă din afară. Socialismul se realizează prin lupta clasei muncitoare, a forţelor revoluţionare, ca rezultat al voinţei maselor populare, a popoarelor înseşi. Desigur, esenţiale pentru victoria noii orânduiri vor fi întotdeauna natura puterii politice, a relaţiilor de producţie, a proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, lichidarea exploatării omului de către om şi înfăptuirea principiilor socialiste de repartiţie. Dar tot atât de adevărat este că, pornind de la particularităţile concrete ale fiecărei ţări, lupta practică pentru atingerea acestor obiective se va desfăşura în condiţii variate, căpătând forme diferite de la ţară la ţară, de la o etapă istorică la alta”. (Nicolae Ceauşescu). Revoluţia socialistă poate fi înfăptuită pe cale paşnică sau nepăşnică, în funcţie de condiţiile istorice concrete. Clasa muncitoare este interesată să cucerească puterea fără război civil, dar clasele exploatatoare nu cedează de bunăvoie puterea, gradul de ascuţire a luptei de clasă, ponderea formelor paşnice şi nepăşnice de preluare a puterii depinzând nu atât de proletariat, cât de folosirea sau nefolosirea violenţei de către clasele exploatatoare, de forţa lor de împotrivire. Forma de înfăptuire a revoluţiei socialiste este stabilită de

partidul comunist am ţara respectivă pe baza cunoaşterii condiţiilor şi particularităţilor istorice concrete, specifice, a raportului forţelor social-politice, pe plan intern şi internaţional. Pentru a-şi înfăptui sarcina sa, partidul clasei muncitoare trebuie deci să pregătească masele populare pentru orice formă de acţiune revoluţionară care se va dovedi necesară, să folosească formele cele mai adecvate condiţiilor concrete din fiecare ţară, să fie pregătită şi să aibă capacitatea de a trece cu repeziciune de la o formă de luptă revoluţionară la alta, în funcţie de natura condiţiilor în care se desfăşoară concret procesul revoluţionar. În România, după victoria revoluţiei democrat-populare societatea noastră a parcurs, în dezvoltarea sa, mai multe etape istorice, în perioada 1948 – 1965 s-au realizat victoria socialismului în toate sectoarele, generalizarea relaţiilor de producţie noi în întreaga economie. În anii 1966 – 1970 s-au asigurat dezvoltarea mai puternică a forţelor de producţie, a bazei tehnico-materiale a ţării, perfecţionarea relaţiilor sociale, consolidarea societăţii noastre socialiste, în această perioadă, partidul a pus un accent deosebit pe dezvoltarea ramurilor industriale moderne – construcţia de maşini, chimia, metalurgia –, a reorganizat învăţământul şi activitatea de cercetare ştiinţifică, acţionând pentru introducerea în întreaga economie a celor mai înaintate cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii. Partidul comunist a desfăşurat o intensă activitate pentru perfecţionarea, pe baze ştiinţifice, a organizării şi conducerii vieţii economico-sociale, a întregii societăţi, pentru dezvoltarea şi perfecţionarea relaţiilor noi de producţie, lărgirea continuă a democraţiei socialiste, aplicarea în viaţă a principiilor eticii şi echităţii, pentru educarea şi formarea omului nou. Realizarea cu succes a obiectivelor stabilite de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român a creat temelia pentru trecerea la o nouă etapă de dezvoltare a ţării – etapa construirii *societăţii socialiste multilateral dezvoltate* – obiectiv istoric înscris în Programul Partidului Comunist Român, care cuprinde o perioadă de câteva cincinale.

REZONANŢĂ (*teoriar.*). concepţie teoretică în chimie, elaborată în lucrările lui L. Pauling, J.C. Stater, C.K. Ingold ş.a., care, cu ajutorul unor metode ale mecanicii *cuantice* şi ale chimiei clasice, stabileşte şi explică structura particulelor chimice, a moleculelor, a ionilor, a radicalilor etc. *Teor*iar. reprezintă o dezvoltare a teoriei mezomeriei în lumina datelor noi ale chimiei *cuantice*. Potrivit *teoriei* r., structura

reală a unei particule chimice este un fenomen dinamic care presupune un tip anumit de mişcare, oscilatorie a electronilor de valenţă (rezonanţa electronică). R. electronică poate fi cunoscută prin descompunerea ei în funcţii sau în structuri de valenţă care, prin ele însele nu au o existenţă reală şi care, luate izolat, nu au nicio semnificaţie cognitivă. Interpretarea greşită de către unii autori a *teoriei r*., care reprezintă un procedeu cognitiv original şi foarte fin, a dus la concepţia idealistă, potrivit căreia structura reală a unei particule chimice ar fi rezultatul r. structurilor de valenţă, adică un fenomen chimic real ar fi rezultatul interacţiunii unor entităţi ideale. Interpretarea idealistă a *teoriei* r. se aseamănă cu soluţiile idealist-operaţionaliste, care reduc obiectul cercetării la procedeele metodologice folosite pentru depistarea structurii acestuia şi, corespunzător, dau explicaţii *convenţionaliste* domeniilor de obiecte supuse cercetării.

RICHTA, Radovan (n. 1912), filosof marxist cehoslovac, preocupat de problematica omului şi societăţii contemporane, a filosofiei culturii şi civilizaţiei acestei societăţi. A condus un colectiv interdisciplinar care a elaborat lucrarea „Civilizaţia la răscruce" (1967, trad. rom. 1970), privind implicaţiile sociale şi umane ale revoluţiei ştiinţifice şi tehnice.

RICKERT, Heiririch (1863 – 1936), filosof german, neokantian, din *Şcoala de la Baden*. Obiectul cunoaşterii îl constituie, după R., o lume de valori absolute, superioare realităţii şi independente de ea. Căutând specificul ştiinţelor istorice şi formulând ideea preţioasă a unei logici a acestor ştiinţe, R. a postulat însă o opoziţie neîntemeiată între ştiinţele istorice şi ştiinţele naturii, potrivit căreia, în timp ce în ştiinţele naturii conceptele exprimă *generalul*, în ştiinţele istorice acestea sunt menite să redea *individualul* şi legătura faptelor individuale cu valorile. Deşi concepţia lui R. asupra valorilor ignoră geneza lor obiectivă şi istorică concretă, analiza sa a contribuit la formarea *axiologiei* (teoriei valorilor) ca disciplină filosofică aparte. Alături de Windelband, R. a contribuit şi la elaborarea filosofiei moderne a culturii. *Op*. pr.: „Obiectul cunoaşterii" (1892), „Limitele conceptualizării în ştiinţele naturii" (1896), „Ştiinţa culturii şi ştiinţa naturii" (1899), „întemeierea generală a filosofiei" (1920).

RICOEUR, Paul (n. 1913), filosof francez, unul dintre principalii reprezentanţi ai *fenomenologiei* în Franţa. S-a impus ca istoric şi

comentator al mişcării fenomenologice, ca traducător şi critic al lui Husserl. R. a aplicat fenomenologia în încercarea de a întemeia o *antropologie* fenomenologică. Aceasta pleacă de la o anumită „disproporţie” între laturile cognitivă, afectivă şi acţională, ale omului, de la considerarea acestuia nu numai ca o fiinţă capabilă de eroare, dar care a şi „căzut” în eroare, după cum ne-ar dovedi-o *miturile*. Pentru *interpretarea* „simbolurilor răului”, B «foloseşte *hermeneutica*, la a cărei reinstituire ca metodă şi-a adus, după Dilthey, o contribuţie hotărâtoare în filosofia contemporană. *Op*. pr.: „Filosofia voinţei” (4 vol., 1950), „Despre interpretare” (1965), „Metafora vie” (1975).

de

RIEHL, Alois (1844 – 1924), filosof german, reprezentant al *realismului critic* neokantian, cunoscut prin lucrarea „Criticismul filosofic şi însemnătatea sa pentru ştiinţa pozitivă” (3 vol., 1876 – 1887), în care argumentează, împotriva *pozitivismului*, autonomia filosofiei şi valoarea ei ca metodologie generală a ştiinţelor. R. a fost şi un remarcabil istoric al filosofiei. *Alte op*.: „Nietzsche” (1897), „Introducere în filosofia contemporană” (1903).

RIGORISM (lat. *rigor* „rigiditate”, „severitate”) 1. Concepţie etică, promovată în special de Kant, care, deşi are merite în reliefarea categoriei de datorie, opune în mod rigid normele morale necesităţilor fizice şi spirituale ale omului. 2. (în sens larg) Severitate extremă în stabilirea, în interpretarea sau în aplicarea normelor morale.

RION-IONESCU, Raicu (1872 – 1895), militant socialist, critic literar şi publicist român, adept şi propagator al marxismului. A dezvoltat pe baze marxiste tradiţiile progresiste ale democratismului revoluţionar din România, a propagat concepţii ateiste, a criticat *reformismul* şi *anarhismul*. Supunând criticii unele teorii idealiste cu privire la istorie, el a considerat că istoria societăţii constituie istoria *maselor populare* şi a subliniat importanţa teoriei marxiste a *luptei de clasă*. Insuficienţei cunoaşteri de către el a materialismului dialectic, i s-au datorat unele limite subiectiviste în interpretarea fenomenelor sociale. A fost preocupat de fundamentarea pe baze materialist-istorice a esteticii, a afirmat rolul cognitiv şi educativ al artei, militând pentru o artă combativă, pusă în slujba idealurilor populare, împotriva *estetismului* şi decadentismului. Lucrările sale mai importante au apărut în culegerile „Scrieri literare” (1895), „Scrieri” (postum, 1972), „Arta revoluţionară” (postum, 1972).

RITM, desfăşurare, în succesiune ordonată, a două sau mai multe fenomene caracterizate prin perioadă, alternanţă şi *simetrie*. Perioada indică repetarea unui fenomen; alternanţa reprezintă schimbarea unui fenomen cu altul; simetria exprimă caracterul regulat al repetării anumitor fenomene sau al alternării lor. R. poate fi alcătuit din perioade şi alternanţe egale ca durată; el poate fi însă şi încetinit şi accelerat. În aceste din urmă cazuri avem de a face cu o modificare a duratei perioadelor şi a alternanţelor cu păstrarea *ordinii* în succesiune şi a unei anumite structuri constante a încetinirii sau accelerării proceselor. Orice dezordine *la* desfăşurarea regulată ar. poartă numele de *aritmie*. Pe măsura progreselor înregistrate de perfecţionarea instrumentelor matematice de calcul, în tot mai multe domenii, r. se poate exprima matematic.

ROBINET, Jean-Baptiste René (1735 – 1820), filosof materialist francez, care considera că cele mai simple elemente constitutive ale materiei ar fi „animalculele”, fiinţe vii elementare, şi că întreaga materie ar fi însufleţită, în gnoseologie a fost senzualist.

ROL SOCIAL, noţiune sociologică desemnând ansamblul activităţilor şi răspunderilor pe care un individ (sau grup) trebuie să le exercite în cadrul unui sistem de norme, al unei organizaţii sau instituţii sociale, potrivit cerinţelor funcţionale ale acestora. R.s. defineşte aşteptările celorlalţi din partea individului care primeşte şi exercită anumite acţiuni şi răspunderi, exprimă ceea ce indivizii acordă societăţii, iar noţiunea complementară de *status social* (statut social) defineşte ceea ce purtătorul de rol aşteaptă, în compensaţie, de la conduita celorlalţi în raport cu el (de ex., ascultare, cooperare, afecţiune, respect, servicii etc), exprimă respectarea locului pe care-l ocupă în ierarhia socială, în raport cu atribuţiile sau rolul încredinţat sau, respectiv, ceea ce societatea acordă indivizilor.

„ROLUL MUNCII ÎN PROCESUL DE TRANSFORMARE A MAIMUŢEI ÎN OM”, schiţă a unei explicaţii materialiste a *antropogenezei*, scrisă de F. Engels în 1876 şi inclusă, ulterior, în „Dialectica naturii”. Engels reia şi concretizează aici, în lumina rezultatelor biologiei paleontologiei şi antropologiei şi în special a teoriei lui Darwin despre originea animală a omului (1871), teza materialist-dialectică şi istorică despre rolul hotărâtor al *muncii*, al *practicii* în dezvoltarea societăţii, aplicând-o lasoluţionarea problemei genezei fiinţei umane. El analizează rolul muncii în apariţia unor

trărături fundamentale ale omului care îl deosebesc de lumea animală, cum sunt *limbajul* (şi gândirea, respectiv conştiinţa, indisolubil legate de limbaj), existenţa în societate, capacitatea de „a stăpâni” natura, precum şi în geneza particularităţilor anatomo-fiziologice distinctive ale omului (staţionarea verticală, structura specific omenească a mâinii, dezvoltarea creierului etc). Teza şi concluzia fundamentală a lucrării este că „munca însăşi l-a creat pe om”.

ROMANĂ (*filosofi*ar.), având sursele ei de inspiraţie în filosofia greacă, dobândeşte sensurile ei dominante în condiţiile specifice ale istoriei şi raporturilor sociale proprii societăţii romane, într-o primă fază, corespunzând aproximativ ultimelor două secole ale republicii, principalele sale momente sunt: *stoicismul* – în etapa medie a istoriei sale –, a cărui implantare în mediul roman se leagă de numele lui Panaetius din Rho-dos (185 – 110 î.e.n.) şi în care tendinţele idealiste se accentuează; gândirea lui Marcus Tullius Cicero (106 – 43 î.e.n.), filosof eclectic de întinsă cultură, antimaterialist, al cărui aport se defineşte prin opera sa de propagator al interesului pentru filosofie şi mai ales prin calitatea sa de principal creator al vocabularului filosofic de limbă latină, intrat ulterior în toate limbile europene moderne; *materialismul epicurian* al lui Titus Lucretius Carus (99 – 55 î.e.n.) ale cărui remarcabile virtuţi poetice au dat argumentării materialismului atomist forţă de convingere fără precedent; un *neopitagorism*, de importanţă filosofică restrânsă, dar care va fiinţa şi în secolele următoare. Într-o a doua fază, cea din timpul imperiului, se afirmă: noul *stoicism*, legat de numele lui Lucius Annaeus Seneca (c. 6 – 65 e.n.), filosof, dramaturg şi om politic proaristocrat, al cărui idealism filosofic fideist e subordonat preocupărilor etice; *scepticismul* a cărui fază mai de seamă se afirmă prin Aenesidemus (prima jum. a seci e.n.), Agrippa (sec 1 e.n.) şi Sextus Empiricus (sec. 2 – 3 e.n.); *materialismul* ateu al lui Lucian din Samosata (sec. 2 e.n.), afirmat în lucrările sale literare în formă de dialog, încărcate de spirit satiric; *neoplatonismul*, legat îndeosebi de numele lui Plotin (205 – 270 e.n.), şcoală filosofică cu mai multe ramuri, sensibil diferită de platonism, în care îşi are obârşia şi care a cunoscut o existenţă foarte extinsă în timp şi spaţiu. Ultimul filosof roman a fost Boethius (480 – 524), autor al cărţii „Consolarea filosofică”, de influenţă platonică şi stoică. Convenţional, *filosofi*ar. e considerată ca încheiată odată cu anul 529, când Justinian interzice activitatea şcolilor filosofice.

ROMANTISM (filosofic), curent în gândirea filosofică, în special germană, din perioada anilor 1790 – 1800, manifestat în teoria literară şi literatură (Klopstock, Herder, Goethe, Novalis, Schlegel), şi în filosofie (Schelling, Fichte, Hegel, Schleiermacher), purtător al sentimentului naturii, al „nostalgiei" ca structură spirituală autentică, al nevoii adânci şi inexorabile de întoarcere a conştiinţei umane la „unitatea, puritatea şi armonia ei originară"; de fapt, purtător al tendinţelor de depăşire a *antinomiilor* social-ideologice din epocă. Alte caracteristici ale r. filosofic au fost: considerarea *naturii* ca mediatoare între om şi divinitate, descoperirea folclorului ca izvor al adevăratei inspiraţii, exaltarea *misticismului*. R. a fost socialmente condiţionat atât de mişcarea antifeudală, naţional-democratică din epocă cât şi de reacţia spiritualist-religioasă faţă de dogmatismul „luminilor" şi de excesele revoluţiei burgheze din Franţa. Ulterior, au fost denumiţi „neoromantici", datorită evoluţiei lor marcat subiectiviste, iraţionaliste, unii precursori ai *existenţialismului* (Schopenhauer,} Nietzsche, Kierkega-ard), precum şi unii reprezentanţi ai *„filosofiei vieţii"* (Spengler, Keyserling ş.a.) şi ai *neospiritualismului*. Neoromantismul s-a manifestat şi în afara filosofiei, în unele doctrine social-politice cu caractere şi tendinţe accentuat tradiţionaliste (F. Tonnies), conservatoare şi chiar, adesea, retrograde (*neo-medievalismul*), De inspiraţie neoromantică au fost, la noi, *poporanismul* şi *ţărănismul*. De asemenea, unele aprecieri îl situează şi pe Lucian Blaga printre neoromantici.

ROMÂNEASCĂ (*filosof*iar.), v. FILOSOFIA ROMÂNEASCĂ.

ROSCELIN, Jean (c. 1050 – 1120), filosof şi teolog francez, reprezentant al *nominalismului* în prima ipostază istorică a acestuia. După R., *universaliile* nu sunt altceva decât *flatus vocis*, simplă suflare care însoţeşte rostirea, interpretare ce va determina reacţia critică a altui nominalist, Abélard. Poziţia lui R. va fi respinsă şi de la „dreapta", de Anselm de Canterbury, care vedea în contestarea realităţii universaliilor punerea sub semnul întrebării a existenţei lui Dumnezeu.

ROSETTI, Constantin A. (1816 – 1885), publicist şi om politic, fruntaş al revoluţiei din 1848 în Ţara Românească, figură de seamă a luptei pentru Unirea Principatelor şi Independenţa de stat a României. Aportul său la afirmarea gândirii progresiste româneşti este marcat de susţinerea ideilor de *progres* şi *libertate*, de sublinierea valorii

naţiunilor ca factor al propăşirii generale a omenirii, de promovarea necesităţii răspândirii „luminilor”, de combaterea clericalismului şi de evidenţierea opoziţiei dintre religie şi filosofie, ca aspiraţii către dobândirea adevărului şi fericirii omului. Deşi gândirea lui R. nu depăşeşte o concepţie idealistă cu pronunţate note providenţialiste, sub influenţa unor idei socialist-utopice, el a susţinut rolul *muncii* ca izvor al bogăţiei sociale. Liberal radical şi republican, el s-a pronunţat pentru dezvoltarea industriei şi comerţului, ca instrument de propăşire a ţării, a criticat asuprirea feudală, privilegiile boiereşti şi despotismul politic. *Op.pr.*: „Scrieri din juneţe şi exil”, 2 vol., (1885, al doilea volum cuprinde, printre altele, scrierile social-politice: „Apel la oamenii cei liberi” şi „Apel la toate partidele”), „Scrierile lui ca Rosetti” (postum, 1887), „Note intime 1844 – 1846” (postum, 1902).

ROŞCA, Dumitru D. (n. 1895), filosof român, profesor la Universitatea din Cluj, membru al Academiei R.S.R., unul dintre reprezentanţii cei mai activi ai liniei raţionaliste din filosofia românească interbelică. În „Existenţa tragică” (1934, ediţie definitivă, 1968), încercare de sinteză filosofică, R. consideră că existenţa este şi raţională, şi iraţională, fapt din care decurge sentimentul tragic al existenţei, dar şi răspunderea morală a omului, care poate opta pentru deznădejde sau pentru acţiune şi creaţie. R. pledează pentru cea de-a doua atitudine, generatoare de valori. A criticat *neotomismul*, *iraţionalismul* şi ideologia fascistă. Este autorul monografiei „Influenţa lui Hegel., asupra lui Taine” (1928, în lb. franceză, reeditată în 1968 în lb. română). A tradus în limba română opere fundamentale ale lui Hegel. A mai publicat lucrări eseistice („Actualitatea lui Descartes”, 1933; „Studii şi eseuri filosofice”, 1970) şi memorialistice („Oameni şi climate”, 1971).

ROTH, Stephan Ludwig (1796 – 1849), gânditor luminist sas din Transilvania, participant la revoluţia din 1848 din Transilvania, susţinător ai drepturilor politice ale poporului român. Ca adept al *empirismului* lui Locke, R. a propagat ideea primatului materiei faţă de conştiinţă fără a depăşi însă limitele idealismului kantian în teoria cunoaşterii. În cadrul concepţiei sale social-politice a combătut absolutismul, tirania, exploatarea şi asuprirea naţională. R. a pledat pentru dezvoltarea multilaterală a omului, bazată în primul rând, în spirit luminist-utopic pe educaţie şi cultură şi a preconizat eliberarea întregii omeniri. *Op.* pr.: „Predarea limbilor”, „Esenţa statului”

(redactate în 182, O, publicate postum, începând cu anul 1927).

ROUSSEAU, Jean Jacques (1712 – 1778), filosof luminist, pedagog şi scriitor francez. În lucrările „Discurs asupra ştiinţelor şi artelor" (1749), „Discurs asupra originii inegalităţii dintre oameni" (1755), „Contractul social" (1762) s.a., R. dezvoltă concepţiile sale privind influenţa nocivă a *civilizaţiei* asupra omului, originea *societăţii*, inegalitatea dintre oameni. Criticând societatea contemporană şi idealizând „starea naturală" în care oamenii ar fi fost liberi şi egali, R. susţine că omul este „bun de la natură", dar că societatea îl ciorupe. El vede originea inegalităţii sociale în apariţia proprietăţii private, care a dus la formarea *statului* şi, mai târziu, la despotism, întrucât inegalitatea încalcă aşa-numitul *contract social* încheiat între oameni în perioada trecerii de la starea naturală la cea „civilă", ea trebuie înlăturată. R. privea ca legitimă insurecţia poporului îndreptată împotriva despotismului. A fost un adept al ideii suveranităţii poporului şi preconiza, ca ideal de stat, republica patriarhală, în care cetăţenii pot aproba în mod direct legile. R. a criticat religia şi biserica oficială, intoleranţa religioasă, dar a rămas un adept al *deismului*, pe care-l interpreta ca o religie bazată pe sentiment. În problema ontologică era dualist, iar în gnoseologie un senzualist inconsecvent, susţinând caracterul *înnăscut* al ideilor morale. Concepţia pedagogică a lui R., expusă în opera „Emil, sau despre educaţie" (1762), preconizează conformitatea educaţiei cu natura proprie a copilului. Ideile sociale, radical antifeudale, dezvoltate de R. au contribuit la pregătirea ideologică a revoluţiei burghezo-democratice de la 1789 din Franţa. Principiul revenirii la *natură* şi ideea primordialităţii sentimentelor omeneşti în raport cu raţiunea, care străbat principalele sale scrieri filosofice, precum şi romanul epistolar „Iulia, sau noua Eloiză" (1761) sau lucrarea autobiografică „Confesiuni" (1781 – 1788), au făcut din R. un precursor al *romantismului* european.

ROYCE, Josuah. (1855 – 1916), filosof american, unul dintre cei mai reprezentativi neohegelieni, legat de orientarea „*idealismului absolut*" al lui Bradley. Elev al lui Lotze, dar influenţat puternic de filosofia modernă (în special de Kant, Hegel, romantici, Schopenhauer), de logica lui Peirce şi psihologia, lui James, R. Încearcă elaborarea unui idealism „absolut" pe baze personaliste: lumea este o comunitate de modalităţi de esenţe personale, unite într-o „persoană spirituală" supremă. *Personalismul* se îmbină însă, la R. cu *pragmatismul*, în

formula „*voluntarismului* absolut”, bazat pe ideea „unităţii Absolutului”, în care toate contradicţiile sunt depăşite, realizarea acestui „Absolut” fiind întruchipată de societateafără conflicte şi de subordonarea în întregime a individului faţă de stat, în cadrul acesteia. În acest spirit, R. proclamă, în etică, „loaialismul”, care ar fi „valoarea supremă şi respectabilă în fiecare om” şi, totodată, fundamentul moralităţii. În logică, R. a analizat valoarea operaţională („instrumentală”) a conceptelor, neglijând însă valoarea lor de cunoaştere şi susţinând teza idea-list-pragmatistă după care realitatea lumii ar depinde de *interpretarea* ei. *Op*. pr.: „Spiritul filosofiei moderne” (1892), „Lumea şi individul” (1901 – 1902), „Filosofia loaialismului” (1908), „Problema cunoaşterii” (1908), „Principii de logică” (1912), „Problema creştinismului” (1913).

BUSKEV, John (1819 – 1900), scriitor, estetician şi sociolog englez. A promovat ideea ameliorării *condiţiei umane* pe calea educaţiei morale şi estetice. A criticat societatea burgheză, parazitismul şi decăderea ei morală, de pe poziţia *neoromantismului* conservator, preconizând, în spirit anacronic, reîntoarcerea la o societate de tip medieval, bazată pe munca meşteşugărească. Considerând educaţia şi creşterea morală a poporului ca o cale1 de salvare de la dezastrul social, B. acorda, pentru aceasta, un rol important artei, vocaţiei esenţial umaniste a acesteia. Concepţia sa se distinge prin îndrăzneală, sinceritate şi spirit umanitar, ilustrată şi de acţiunea generoasă pusă în slujba ameliorării situaţiei maselor muncitoare. B. a exercitat o mare influenţă asupra vieţii culturale din Anglia. *Op.pr.*: „Pictori moderni” (5 vol., 1843 – 1860), „Pietrele Veneţiei” (3 vol., 1851 – 1853), „însemnări despre artă” (1870, trad. rom. 1968).

BUSSELE, Bertrand (1872 – 1970), filosof şi logician englez, militant activ pe tărâm obştesc. A adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea *logicii simbolice* (matematice), încercând pe această bază deducerea matematicii din logică până la ultima ei consecinţă. În legătură cu aceasta a elaborat *teoria tipurilor*. Caracteristic pentru B. este interpretarea idealistă a sistemelor formalizate ale logicii simbolice, în sensul că, după el, matematica pură este independentă de real, ea decurgând exclusiv din concepte logice abstracte.

În filosofie s-a situat iniţial pe poziţii idealist-obiective, orientându-se ulterior spre *convenţionalism*. În perspectiva unei

interpretări moniste, K. consideră că existenţa şi conştiinţa sunt compuse din elemente neutre identice („*fapte atomare*"); deosebirea dintre materie şi gândire fiind numai o deosebire de structură. Deşi în multe privinţe dezvoltă interpretări dialectice în problemele determinismului şi dezvoltării, sugerând şi unele soluţii structural-dia-cronice în explicarea existenţei şi cunoaşterii, B. a exercitat o puternică influenţă asupra *Cercului vienez*, cunoscut îndeosebi pentru opţiunile sale fundamentale neopozitiviste, dar a suferit, la rândul său, influenţa fostului său discipol L. Wittgenstein. R. a profesat, de asemenea, idei antireligioase, pacifiste, antimilitariste. *Op*. pr.: „Principia mathematica" (3 vol., 1910 – 1913, în colab. cu A.N. Whitehead), „Introducere în filosofia matematică" (1919), „Analiza materiei" (1927), „De ce nu sunt creştin" (1927), „Istoria filosofiei occidentale" 1946), „Cunoaşterea umană: domeniul şi limitele ei" (1948), „Logică şi cunoaştere" (1956), „Evoluţia mea filosofică" (1959). V. şi *atomism logic*.

BYLE, Gilbert (1900 – 1976), filosof englez, reprezentant de seamă al filosofiei *analitice*. Principalele direcţii ale cercetărilor sale au fost: metodologia filosofiei, logica filosofică, filosofia conştiinţei, teoria *semnificaţiei* ş.a. Treptat, gândirea lui B. a ajuns la o sinteză originală în care recunoaşte influenţele marii tradiţii aristotelice, ale metodei de analiză logico-lingvistică întemeiate pe cercetările logice şi filosofice datorate lui Brentano, Mei-nong, Husserl, Wittgenstein, Moore şi Russell. B. concepe filosofia ca o activitate esenţialmente argumentativă, rolul ei fiind şi acela de a descoperi, corija, îndepărta sau preveni confuziile conceptuale fundamentale, „erori logice" sau „categoriale" întemeiate pe uşurinţa cu care noi interpretăm asemănările sau deosebirile gramaticale ca asemănări sau deosebiri logice. Sensul constructiv al analizei lui R «îl constituie faptul că activitatea de dizolvare a confuziilor ne face să vedem mai clar şi „geografia spirituală" a sistemului nostru conceptual. B. Îşi propune, între altele, să dizolve „mitul cartezian" al unei opoziţii între conştiinţă şi spirit, corp şi spirit, nu însă în numele unei metafizici moniste, a *priori*, ci pe baza unei teorii psihologice de inspiraţie behavioristă. *Op*. pr.: „Argumentele filosofice" (1945), „Conceptul de spirit" (1949), „Dileme" (1954), „Progresul lui Platon" (1966), „Scrieri alese" (2 vol., 1971).

S

SACRALIZARE, acţiune considerată a fi capabilă să atribuie unui lucru profan un caracter sacru. Procesul de a. se aplică de asemenea şi fiinţelor (de ex., s. strămoşilor), iar prin extensiune, termenul este sinonim cu noţiunea de *consfinţire*. Termenul. Înrudit cu cel de *fetişism*, exprimă, de fapt, o *reificare* de tip mistic şi reprezintă o specie a mistificării religioase.

SACRU (lat. *sacer* „sfânt", „venerat", „divin"), care este considerat sfânt; termenul este opus celui de *profan*, aşa cum viaţa religioasă este opusă vieţii secularizate. Prin noţiunea de 8. este denumită o anumită ordine iluzorie şi fantastică a lucrurilor şi fenomenelor care ar implica o atitudine religioasă faţă de ele. Într-o accepţie mai restrânsă, prin sse denumeşte şi tot ceea ce ţine de cultul religios sau, prin analogie, cu ordinea morală, o valoare considerată absolută. Ca noţiune teoretică, s. este folosit atât în studiile de istorie a religiei (R. Otto, M. Eliade ş.a.), cât şi în sociologie, şi în filosofie. În cadrul sociologiei, E. Durkheim a susţinut că noţiunea de a. ar avea o importanţă definitorie pentru interpretarea fenomenelor religioase, deoarece ar constitui trăsătura lor esenţială. Interpretarea filosofică şi sociologică marxistă a categoriei de 8. pune pe primul plan necesitatea teoretică şi metodologică de a releva cauzalitatea socială specifică a ideologiei religioase, al cărei element component îl constituie, printre altele, şi 8., relevând, totodată, funcţiile ideologice ale acestuia în evoluţia istorică a omenirii.

SAINT-SIMON, Claude Henri de Rouvroy, conte de (1760 – 1825), socialist utopic francez, unul dintre precursorii nemijlociţi ai socialismului ştiinţific. Format la şcoala materialismului francez din sec. 18, a criticat idealismul, *deismul* şi *religia*. S.-S. a considerat capitalismul industrial ca o treaptă necesară a progresului social, care va trebui să cedeze însă locul unei societăţi noi, superioare, numită de el sistemul social „pozitiv" (adică ştiinţific) sau „sistemul industrial". Intuind determinarea economică a societăţii, S.-S. a afirmat că „nu există schimbări în ordinea socială fără schimbări ale proprietăţii". Societatea viitoare se va întemeia pe marea industrie planificată, pe participarea la muncă a tuturor membrilor societăţii şi pe repartiţia după muncă, cu păstrarea totuşi a proprietăţii private şi a claselor; *statul* va dispărea prin dizolvarea sa în societate, guvernarea oamenilor fiind înlocuită cu „administrarea lucrurilor", cu conducerea producţiei de către savanţi şi de către clasa „industriî Să", în care S.-S.

includea nediferenţiat pe muncitori, industriaşi, bancheri şi comercianţi. S.-S. a rămas totuşi idealist în concepţia sa istorică, deoarece a considerat ştiinţa şi raţiunea umană ca factori determinanţi ai progresului societăţii. El a nutrit iluzia că socialismul se va instaura, ca urmare a propagării ideilor sale, cu ajutorul membrilor claselor avute şi al tehnicienilor, pe care i-a chemat să se îngrijească de „îmbunătăţirea existenţei morale şi fizice a clasei celei mai numeroase şi mai sărace". Saint-simonismul a fost îmbrăţişat la început atât de exponenţi ai proletariatului (ca A. Ba-zardşiP. Leroux), cât şi de unii exponenţi ai burgheziei industriale (ca B.P. Enfantin, O. Rodrigues, fraţii Pereire ş.a.). Şcoala saint-simoniană a renunţat tot mai mult, după moartea lui S.-S., la trăsăturile progresiste ale doctrinei acestuia, transformându-se într-un fel de sectă religioasă şi făcând apologia orânduirii burgheze. Saint-simonismul u influenţat pe A. Comte şi sociologia burgheză din sec. 19. *Op*. pr.: „Scrisorile unui locuitor din Geneva către contemporanii săi" (1802), „Memoriu asupra ştiinţei despre om" (1813), „Despre sistemul industrial" (1820 – 1823), „Catehismul industrialilor" (1823 – 1824, trad. rom. 1924), „Noul creştinism" (1825).

sam

SALT CALITATIV, moment al discontinuităţii în procesul *dezvoltării*, reprezentând transformarea radicală a notelor esenţiale ale obiectelor sau fenomenelor; s.c. este pregătit şi determinat cauzal, necesar şi legic de un ansamblu de schimbări cantitative în cadrul unei măsuri, efectuându-se fie în sens progresiv, fie în sens regresiv sau la acelaşi nivel de complexitate. Având caracter universal, s.c. se înfăptuieşte în forme specifice, în funcţie de forma de mişcare a materiei în care se manifestă, de natura fenomenelor, de felul contradicţiilor al căror proces de rezolvare îl exprimă, precum şi de condiţiile concrete în care se realizează. V. şi *evoluţie şi revoluţie*; *trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative*; *progres*; *regres*.

SAMKHYA (în sanscrită „care enunţă principii adevărate"), şcoală tradiţională „ortodoxă" a filosofiei indiene, fundată aproximativ în sec. 7 î.e.n. de înţeleptul semilegendar Kapila. Susţine dualismul naturii (prakriti), considerată ca incluzând materia primordială şi inteligenţa, şi al sufletului universal (puruşa), care s-ar diversifica şi în suflete individuale. A dezvoltat idei premergătoare principiului

determinismului şi concepţiei evoluţioniste despre lume.

S AM SARA (în sanscrită „curgerea vieţii”, „peregrinare”), doctrină proprie *brahmanismului*, *budismului*, *jainismului* etc, referitoare la suferinţele inevitabile ale oamenilor în viaţa pământească şi la reîncarnările succesive ale sufletelor. Suferinţa, ca dominantă caracteristică a existenţei umane, decurge din înseşi faptele comise de om, atât în viaţa sa prezentă cât şi în viaţa sa anterioară. Diminuarea suferinţelor este posibilă prin respectarea prescripţiilor religioase, fapt datorită căruia, după moarte, sufletul e răsplătit prin reîncarnare superioară. Deplina mântuire (*Nirvāṇa*) se obţine prin încetarea peregrinării sufletului, graţie înfrânării ascetice a tuturor simţurilor şi dorinţelor şi retragerii în singurătate.

SANIELEVICI, Henric (1875 – 1951), critic literar, teoretician al literaturii, sociolog şi filosof al culturii român. Din 1920 s-a preocupat îndeosebi de antropologie şi paleontologie („La vie des mammiferes et des hommes fosi-Ies”, 1926, „în slujba Satanei?”, 2 vol., 1935 – 1936 ş.a.), domenii în care intuiţii şi exegeze interesante au fost, totuşi, uneori umbrite de generalizări schematice, în perioada 1900 – 1916 a fost unul dintre criticii notorii, remarcându-se prin utilitatea ofensivei sale antisămănătoriste (regretabilă a rămas însă campania antisadoveniană pornită în revista sa, „Curentul nou”, Galaţi, 1905 – 1906; 1920), prin lucidele sale analize cu privire la fenpmenul literar transilvan, prin exegeza sa asupra prozei eminesciene (studiul „Sărmanul Dionis”). În teoria literară, în care, continuându-l pe Gherea, a aplicat, nu fără limite şi inconsecvenţe, materialismul istoric, s-au impus cercetările sale despre genurile şi curentele literare. În planul sociologiei a dezvoltat opinii liberaliste, antisămănătoriste şi antipoporaniste, de pe poziţiile de clasă ale burgheziei (dezvoltate apoi de Şt. Zeletin şi E. Lovinescu), pledând pentru evoluţia României spre o civilizaţie de tip industrial. *Op*. pr.: „Încercări critice” (1903), „Cercetări critice şi filosofice” (1915), „Noi studii critice” (1919), „Poporanismul reacţionar” (1921), „Probleme sociale şi filosofice” (1922), „Clasicismul proletariatului” (1924), „Literatură şi ştiinţă” (1930), „Alte orizonturi” (1931).

SANTAYANA, George (1863 – 1952), filosof idealist american, reprezentant al *realismului critic*. Influenţat de Platon şi Husserl, S. explică *lumea* printr-un principiu spiritual imanent, admiţând posibilitatea unui contact nemijlocit cu aşa-numitele „esenţe logice”. A

acordat o mare atenţie problemelor de etică şi estetică, pe care le-a tratat într-un spirit iraţionalist. A fost partizan al teoriei elitelor culturale şi unul dintre promotorii „escapismului” (evadării din cotidian) în morală. Deşi idealist, S. a respins dogmele teologice şi *credinţa* în supranatural, considerând că *natura* există prin ea însăşi şi că *materia* reprezintă „singura substanţă, forţă şi stimul în univers”. *Op*. pr.: „Viaţa spiritului” (4 vol., 1905 – 1906).

SARTBE, Jean-Paul (n. 1905), filosof şi scriitor francez contemporan, reprezentant al *existenţialismului* ateu. Concepţia despre lume a lui S. a trecut printr-o evoluţie complexă. A fost influenţat de Hegel, Husserl şi Heideg-ger. Angrenat în mişcarea de rezistenţă, este marcat de ideea luptei antifasciste, iar după 1950 suferă influenţa tot mai puternică a marxismului. În ontologia sa din perioada iniţială („Fiinţa şi neantul”, 1943), S. nu se decide între materialism şi idealism, menţinând o ruptură permanentă şi de nedepăşit între *„în şinele”*, care reprezintă obiectivitatea şi masivitatea lucrurilor, a realităţii materiale, şi *„pentru şinele”*, care este conştiinţa suverană şi transcendentă, cea care „introduce neantul în lume”. Filosofiei sale îi este caracteristică teza: „Existenţa precede esenţa”. Omul nu are altă esenţă decât cea pe care şi-o dă el însuşi în fiecare moment; el este liber în mod absolut, condamnat să fie liber, şi poate dobândi o existenţă „autentică” numai smulgându-se din conformismul vieţii cotidiene, „alegându-se”. Negând existenţa lui Dumnezeu, S. crede în *proiectul* uman creator. „Structurile existenţiale” care ne dezvăluie *neantul*, caracterul contingent, *absurd* al existenţei – greaţa, angoasa, grija, absenţa, sfâşierea etc. – sunt descrise de S. în opere literare şi dramatice de mare sugestie emoţională („Greaţa”, „Zidul”, „Uşi închise”). Ponderea acordată *libertăţii*, căutarea realizării de sine a *personalităţii* marchează filonul umanist şi nonconformist din gândirea lui S. Ruptura dintre subiectivitate şi obiectivitate, iluzia unei libertăţi absolute, metafizice şi a unei *autenticităţi* independente de *obiectivarea* socială, de crearea valorilor obiective au conferit filosofiei iniţiale a lui S. un caracter subiectivist, individualist, iar ipostazierea *trăirilor* negative o coloratură tragică, pesimistă. În ultimii ani, S. a făcut un efort remarcabil de a regândi problematica libertăţii şi a individualităţii active în lumina materialismului. istoric, de a depăşi ruptura dintre „în sine” şi „pentru sine”, dintre obiectiv şi subiectiv cu ajutorul conceptului marxist al *praxisului* (practicii). Sinteza acestor

căutări este cuprinsă în „Critica raţiunii dialectice” (1960), în „Idiotul familiei” (3 vol., 1971 – 1972) şi în eseuri, grupate sub diferite titluri, apărute în anii 1973 – 1976. *Alte op.*: „Existenţialismul este un umanism” (1946)”, Căile libertăţii” (3 vol., 1946 – 1949), „Cuvintele” (1964, trad. rom. 1965).

SAUSSDRE, Ferdinand de (1857 – 1913), lingvist elveţian, întemeietorul lingvisticii moderne structurale. Prin elaborarea conceptului de *structură*, prin teza despre limbă ca „produs social” şi sistem de *semne*, comparabil cu alte sisteme semiotice, precum şi prin distincţiile făcute de el între *limbaj* şi *vorbire* şi între lingvistica *sincronică* şi lingvistica *diacronică*, S. a exercitat o covârşitoare influenţă nu numai asupra dezvoltării lingvisticii, ci şi a *semioticii*, *sociologiei*, *logicii*, *filosofiei culturii* şi *antropologiei culturale*. Analizând semnul lingvistic, S. face o distincţie riguroasă între imaginea acustică (*semnificant*) şi concept (*semnificat*) şi argumentează ideea de mare perspectivă, după care elementele lingvistice capătă valori doar într-un *sistem*, ele având, în esenţă, o natură semiotică. Pornind de la S., şcolile lingvistice contemporane cercetează limba mai ales sub aspectul structurii, iar *structuralismul* a devenit o metodă dominantă în abordarea oricăror structuri, ale oricărui sistem (inclusiv sistemul social şi sistemul cultural). *Op. pe*... „Memoriu asupra sistemului primitiv al vocalelor în limbile indo-europene” (1879), „Curs de lingvistică generală” (1906 – 1911, postum, 1915).

SEMĂNĂTORISMUL, mişcare culturală cu preocupări variate (sociologie, ideologie politică, ideologie literară, general-culturală) care a dominat spiritul public din România în perioada 1895-.1910. Anunţată în câteva publicaţii efemere, mişcarea se dezvoltă prin apariţia revistei „Semănătorul” (1901 – 1910), care-i va împrumuta şi denumirea, câştigându-şi autoritatea odată cu preluarea conducerii publicaţiei de către Nicolae Iorga (1903 – 1906). Pe fondul celor două mari probleme care interesau vital opinia publică (realizarea statului naţional unitar şi rezolvarea situaţiei sociale a ţărănimii), s. şi-a cristalizat concepţia într-un ansamblu coerent de teze şi idei cu privire la direcţiile evoluţiei posibile a României. Pe plan sociologic, s. – utilizând tezele junimiste ale formelor fără fond şi ale evoluţiei organice – a dezvoltat o critică romantic-agrariană a capitalismului, pledând, din perspectiva socială a micilor producători, pentru o Românie eminamente agrară în care industria nu-şi avea raţiunea de a

fi. Pozitive în aceste dezvoltări sociologice au fost radiografierea condiţiei grele a ţărănimii şi afirmarea necesităţii rezolvării ei prin desfiinţarea sistemului arendăşiei şi chiar prin reforma agrară. Pe plan politic, s. s-a remarcat la început prin militantismul polemicii îndreptate spre asanarea moravurilor din viaţa politică şi prin afirmarea unor crezuri patriotice, izvorâte din idealul naţional al luptei pentru rezolvarea problemei transilvane. A sfârşit prin a afirma puncte de vedere conservatoare. Din 1907 şi, mai ales, în 1910, prin constituirea Partidului Naţional-Democrat, a dezvoltat opinii restrictiv-retrograde, cu accente intolerant xenofobe. În ideologia literară, deşi a confundat deliberat esteticul cu culturalul şi a interpretat conceptul de tradiţie în spiritul tradiţionalismului închistat şi potrivnic înnoirilor expresive moderne, s. a promovat unele concepte estetice romantice de reală valoare (specificul naţional, dreptul la expresie estetică a tematicii rurale, evocarea glorificată a trecutului istoric ş.a.). În literatură, dincolo de producţia tezistă, lipsită de valoare, a unor manufacturieri, s. s-a impus prin opera unor importanţi creatori (M. Sadoveanu, Şt. O. Iosif, O. Goga, E. Gârleanu, C. Sandu-Aldea, I.A1. Brătescu-Voineşti).

SCEPTICISM (gr. *skeptikos* „care examinează”) 1. Atitudine spirituală care constă în refuzul acceptării necritice a oricăror credinţe, idei, admise în mod general; stare a conştiinţei care, pusă în faţa unor afirmaţii contradictorii, este cuprinsă de îndoială şi devine incapabilă de a-şi da adeziunea uneia sau alteia dintre ele. 2. Concepţie îndreptată împotriva dogmatismului senzualist sau raţionalist, şi care pune la îndoială atingerea *certitudinii*, postulează limite *a priori* cunoaşterii umane, sau neagă posibilitatea oricărei cunoaşteri. S. a apărut în filosofia greacă, în perioada *crizei* societăţii sclavagiste, fiind întemeiat de Pyrrhon şi reprezentat de Carneade, Aeneside-mus, Sextus Empiricus ş.a. Scepticii antici au susţinut că nici cunoaşterea senzorială şi nici cea raţională nu pot da cunoştinţe certe, că oricărei păreri îi poate fi opusă, cu tot atâta temei, o părere contrară tot atât de verosimilă. De aici concluzia necesităţii de „a suspenda judecata” (epohe) această suspendare fiind, conform’s. antic, singurul mijloc de dobândire a „ne-tulburării”, a seninătăţii (*ataraxei*). În perioada *Renaşterii* şi în sec. 17, s. a fost îndreptat adeseori împotriva dogmelor religioase şi *scolasticii* (Mon-taigne, Charron) sau idealismului dogmatic (Bayle), îndeplinind astfel un rol progresist. În sec. 18, s. a

câştigat teren ca o platformă de compromis care îşi propunea asigurarea progresului ştiinţelor împotriva dogmelor religioase, evitând totuşi *ateismul* şi *materialismul* (Hume). În filosofia contemporană, tradiţia's. clasic este continuată în special de *pozitivism*. Meritul genera! al's. este acela de a fi contribuit la dezvoltarea spiritului critic. În formele sale extreme, g. este o formă de *agnosticism*. V. şi *apore-tic*; *efectic*; *zetetic*.

SCHAFF, Adam (n. 1913), filosof şi sociolog marxist polonez. A contribuit la analiza critică a curentelor teoretice din domeniul *semanticii* şi la elaborarea problematicii filosofice a acesteia UJntroducere în semantică". 1960, trad. rom. 1966). A scris mai multe lucrări consacrate epistemologiei cercetării sociologice. *Alte op.*: „Geneza şi dezvoltarea filosofiei marxiste" (1950), „Limbă şi cunoaştere" (1963), „Istorie şi adevăr" (1970).

SCHEIER, Max (1874 – 1928), filosof idealist german. A dezvoltat *fenomenologia* în domeniul eticii, antropologiei filosofice, filosofiei valorilor şi culturii. Considerând nesatisfăcătoare mărginirea la *eul* cunoscător individual, S. a preconizat întemeierea unei *sociologii a cunoaşterii*. El a criticat în mod just formalismul etic kantian şi a evidenţiat rolul afectivităţii, dar a redus întreaga sferă a eticului la *trăirile* emoţionale. Spre deosebire de neo-kantieni, S. a admis valorile materiale (sociale, economice), punând în evidenţă importanţa şi ponderea factorilor sociali în condiţionarea culturii. *Op.pr.*: „Formalismul în etică şi etica materială a valorilor" (2 vol., 1913 – 1916), „Despre etern în om" (1921), „Esenţa şi formele simpatiei" (1923), „Formele cunoaşterii şi societatea" (1926), „Poziţia omului în cosmos" (1928).

SCHELLING, Friedrich Wilhelm (1775 – 1854), filosof idealist german, reprezentant al filosofiei clasice germane. Influenţat iniţial de Fichte, S. a elaborat apoi o concepţie proprie, idea-list-obiectivă, cu elemente dialectice, în filosofia naturii. După „Filosofia identităţii", reprezentând o etapă ulterioară în evoluţia gândirii lui S., dincolo de subiect şi obiect, de spirit şi de natură se găseşte un *Absolut*, din care derivă filosofia, arta, religia, *Absolut* care e raţiunea lor de existenţă şi pe care ele îl întruchipează. S. intuia astfel, evident, într-o formă mistificată, ideea preţioasă a unităţii organice a formelor culturii. În lucrările sale târzii, S. a încercat să concilieze religia şi filosofia, susţinând natura revelată prin experienţa religioasă a adevărului şi

combătând, ca filosof oficial al Prusiei, radicalismul *hegelienilor de stânga*. S. a pus în evidenţă, totuşi, coordonatele majore ale unei filosofii a *mitului* şi în genere a oculturii. *Op*. pr. „Sistemul idealismului transcendental" (1800), „Bruno sau despre principiile divine şi naturale" (1802), „Despre esenţa libertăţii umane" (1809).

SCHEMATISM, simplificare extremă a trăsăturilor şi proprietăţilor unui obiect sau proces, prin denaturarea esenţei şi sărăcirea conţinutului şi notelor sale definitorii. Deosebirea dintre termenii *schemă* şi-s. este similară deosebirii dintre termenii *simplu* (simplitate) şi *simplism*.

SCHEMĂ (gr. *schema* „formă", „figură"), reprezentare grafică, prin figuri convenţionale sau simboluri, a structurii sau mecanismului de funcţionare a unor sisteme complexe ale unor fenomene sau procese naturale, sociale, economice, logice, tehnice, tehnologice, organizaţionale. Folosite în procesul *modelării*, g. conferă modelelor un grad sporit de *inteligibilitate*, mijlocindu-le posibilitatea de a fi reprezentate intuitiv. De exemplu, s. modelelor elaborate de Bohr şi Rutherford cu privire la *structura* atomului reprezintă, sub forma unei sfere centrale, nucleul atomului şi, sub forma unor cercuri concentrice suprapuse, situate în planuri diferite, învelişurile electronice ale acestuia. Metoda schematizării mijloceşte astfel realizarea unei sinteze între metoda abstractizării şi metoda intuiţiei în procesul cunoaşterii; ea simplifică, în plan ideal, structura sistemului obiectiv pe care-l reproduce abstrăgându-i relaţiile esenţiale şi, totodată, reprezintă intuitiv, vizualizează dispoziţia funcţională a acestora. Termenul de „vizualizare" nu trebuie luat *ad lit-teram*, ci doar în sensul mijlocirii pro: cesului de înţelegere, deoarece, schematizând, modelul nu reproduce întocmai forma obiectului, ci doar reprezintă, prin figuri convenţionale şi simboluri (cu precădere geometrice, dar şi matematice), atât elementele componente şi corelaţiile acestora în sistem, cât şi dispoziţiile funcţionale ale *sistemului*. Cel mai adesea, 8. nu au deci un corespondent analogic sau geometric în structura fizică a obiectului (de ex., g. moleculei de benzen, g. electrică a unui transformator, g. tehnologică a unui proces de fabricaţie, s. unui sistem cu *conexiune inversă*, *s*. de organizare a unei întreprinderi, s. modului de producţie), analogia dintre obiect şi modeiul-schemă fiind doar de ordin funcţional.

SCHILLER, Ferdinand Carming Scott (1864 – 1937), filosof

englez, iniţiator al unei variante a *pragmatismului*, denumită de el „*umanism11*. După S., lumea constă în experienţa subiectului şi este o realitate nedeterminată, amorfă, care se mulează potrivit voinţei acestuia. *Op.pr*.: „Umanismul" (ed. a II-a, 1903), „Studii despre umanism" (1907), „Platon sau Protagora?" (1908), „Logica pentru uzul comun" (1929).

SCHILLER, Friedrich von (1759 – 1805), poet, dramaturg, estetician şi istoric german, unul dintre făuritorii literaturii germane moderne, reprezentant ilustru al gândirii umaniste şi luministe, în dramele sale, S. a criticat tirania şi prejudecăţile feudale şi a promovat virtuţile spiritului republican, crezând însă, ca şi alţi luminişti, că orânduirea feudală poate fi desfiinţata numai prin puterea raţiunii şi a instrucţiunii. Deşi influenţat de Kant, S. a căutat să depăşească într-un spirit dialectic *rigorismul* etic şi latura formalistă a esteticii acestuia. Intuind contradicţiile *civilizaţiei* moderne (de ex. efectele mutilante ale *diviziunii sociale a muncii*), S. a crezut că arta, „educaţia estetică a omenirii" ar fi în stare să rezolve aceste contradicţii, asigurând dezvoltarea armonioasă a *personalităţii* umane. *Op* pr. (în estetică): „Scrisori despre educaţia estetică a omului" (1795), „Despre poezia naivă şi sentimentală" (1796).

SCHIMBARE, modificare sau variaţie a calităţii obiectelor şi fenomenelor, trecere a acestora de la o stare la alta. S. este modul cel mai general de manifestare a mişcării, a dinamismului. Teoria dia [ectică materialistă consideră că's. se prezintă sub două forme-fundamentale: 1) cantitativă şi 2) calitativă. S. *cantitativă* se constituie din modificări ale unor dimensiuni ale obiectelor şi fenomenelor exprimate prin număr, ritm, intensitate a manifestării lor în cadrul aceleiaşi calităţi; s. *calitativă* semnifică trecerea de la o *calitate* la alta, conţinutul ei fiind desemnat prin conceptul de *salt*. Cele două tipuri de schimbări se află într-o strânsă unitate: s. cantitative duc, în cele din urmă, la schimbări calitative, iar acestea, la rândul lor, stimulează noi ritmuri sau intensităţi cantitative. V. şi *mişcare*; *trecere de la schimbări cantitative la schimbări calitative*; *dezvoltare*; *cantitate*.

SCHLEGEL, August Wilhelm (1767 – 1845), lingvist, critic literar şi estetician, promotor şi teoretician, alături de fratele său Friedrich Schlegel, al *romantismului* german, îndeosebi prin revista „Athăneum" (1798 – 1800). Prin analiza dramaturgiei şi a literaturii diferitelor popoare (a tradus din engleză, spaniolă, portugheză, italiană), S. este

unul dintre întemeietorii comparativismului în teoria şi istoriografia literaturii. El a subliniat rolul precumpănitor al elementelor afective în creaţia literară, îndeosebi în dramă, elemente care ataşează literatura de spiritul naţional şi de epocă. Pe acest fond, S. a dezvoltat ideea egalei îndreptăţiri a tuturor formelor artistice şi spiritul *istorismului* în aprecierea creaţiei artistice. Din punct de vedere filosofic, S. a fost adeptul idealismului subiectiv acţionalist al lui Fichte, a cultivat metoda *intuiţiei* artistice, elaborată de Schelling, ideea romantică a unităţii modalităţilor de expresie (poezie, muzică, pictură etc), precum şi aceea a fuziunii domeniilor creaţiei valorice, îndeosebi a poeziei şi filosofiei, ca o reacţie faţă de curentul autonomizării valorilor. *Op.pr.*: „Prelegeri despre literatura beletristică şi artă" (1801 – 1804), „Despre arta şi literatura dramatică" (1808), „Teatrul spaniol" (1803 – 1809).

SCHLEGEL, Friedrich Karl Wilhelm von (1772 – 1829), poet, lingvist, critic şi istoric literar, estetician şi filosof, teoretician, alături de A.W. Schlegel, al *romantismului* german. S. a fost, de fapt, însuşi *spiritus rector* al romantismului, exprimând în modul cel mai exemplar semnificaţiile acestei mişcări, valoarea şi limitele ei, legate de cultul antichităţii şi al *frumosului*, al *geniului* şi al *individualismului*. Prin studiile sale de lingvistică, prin introducerea noţiunii de „formă" în acest domeniu, precum şi prin definirea *limbajului* ca totalitate organică, S. a deschis noi căi cercetării. S. a fundamentat filosofic estetica romantică, predilecţia pentru inferioritate, afectivitate şi viaţă, ca o reacţie faţă de mărginirea filosofiei *luminilor*, propunând chiar o formulă a unei *„filosofii a vieţii"*, în care „viaţa" să fie înţeleasă în special ca *trăire* în *creaţia* artistică. Pe urmele lui Schelling, S. dezvoltă ideea rolului demiurgic al artei, ca expresie a „geniului universal", libertatea nelimitată a acestuia asemănându-se aspiraţiei faustice, iar din punct de vedere filosofic, fiind concepută în spiritul idealismului fichtean. S. cultivă intuiţia artistică şi metoda *ironiei romantice*, iar prin studiul *religiei* şi *mitului* pune în evidenţă unele elemente ale unităţii formelor culturii, precum şi ideea valorii de cunoaştere şi poetice a mitului. *Op.pr.*: „Asupra limitelor frumosului" (1795), „Despre studiul poeziei greceşti" (1796), „Fragmente din Athăneum" (1798 – 1800), „Lucinde" (1799), „Filosofia vieţii" (1828), „Prelegeri de filosofia istoriei" (1829), „Filosofia limbii şi a cuvântului" (postum, 1830).

SCHLEIERMACHEH, Friederich Ernst Daniel (1768 – 1834), teolog şi filosof german, principalul reprezentant al *romantismului*

religios. Adversar al filosofiei *luminilor* şi totodată al lui Fichte şi Hegel, S. cultivă preferinţa romanticifi pentru afectivitate în scopul fundamentării teologiei protestante. S. consideră că religia se deosebeşte şi de morală şi de ştiinţă întrucât se bazează pe sentimentul dependenţei omului de universul infinit şi pe ataşamentul faţă de *divinitate*. Sub influenţa lui Spinoza şi a lui Fichte, S. argumentează că, deşi depindem de infinit, *personalitatea* noastră are totuşi o mare importanţă; religia este sentimentul absolutei noastre dependenţe, dar tot noi numim „Dumnezeu" existenţa de care depindem. S. ajunge la o religie fără un Dumnezeu personal şi dezvoltă analiza Vieţii religioase şi critica istorică într-o direcţie care i-a pregătit pe David Strauss şi Ernst Renan, dar care a anticipat şi *hermeneutica* lui Dilthey ca metodă valabilă în „ştiinţele spiritului". Respingând *credinţa* ca dogmă istorică şi înţelegând-o ca sentiment pur, S. a avut un rol important în afirmarea romantismului. Ca filosof al religiei, S. a fost influenţat şi de Platon, pe care l-a tradus şi comentat, şi de „filosofia identităţii" a lui Schelling. S. a dezvoltat o teorie a cunoaşterii, înţeleasă ca „doctrină artistică a gândirii", opunându-se dialecticii raţionaliste hegeliene. Analizând fenomenul etic, S. a elaborat şi o etică proprie, ca „teorie filosofică a moravurilor". Prin analiza raporturilor dintre filosofie, morală, religie, S. a ridicat unele probleme ale unităţii formelor culturii, mai mult pe linia aspiraţiei romantice spre fuziunea acestora pe fondul comun al afectivităţii, denotând ancorarea sa într-un idealism eclectic, religios şi totodată filosofic. *Op.pr.*: „Cuvântări asupra religiei" (1799), „Monologuri" (1800), „Principiile unei critici a doctrinei anterioare a moravurilor" (1803), „Schiţă a unui sistem al doctrinei moravurilor" (postum, 1835), „Dialectica" (postum, 1839), „Compendiu de etică filosofică" (postum, 1841).

SCHLICK, Moritz (1882 – 1936), fizician şi filosof austriac, unul dintre reprezentanţii de seamă ai *pozitivismului logic*, precursor al *Cercului vienez*, al *neopozitivismului*. Ca fizician, S. s-a ocupat cu optica teoretică şi cu interpretarea teoriei *relativităţii*. Sub influenţa ideilor lui Planck, S. a asimilat o mare experienţă ştiinţifică, pe care a folosit-o în predarea filosofiei „ştiinţelor inductive" la Universitatea din Viena. Domeniul principal al preocupărilor lui S. l-a constituit teoria, cunoaşterii şi logica. Continuându-l pe Wittgenstein, S. a dezvoltat sistematic teoria despre natura analitică a enunţurilor

logico-matematice, iar pentru enunţurile despre „fapte” a formulat principiul *verificării*. În polemica cu R. Carnap şi O. Neurath, S. a respins *convenţionalismul* susţinând teza enunţurilor „protocolare”, considerate ca „verificate” în raport cu fragmentul de experienţă la care se referă. În teoria adevărului, S. se afirmă ca un idealist pozitivist, reducând cunoaşterea la analiza *limbajului* şi a noţiunilor ştiinţei, independent de reflectarea realităţii obiective. Filosofia însăşi, după S., se reduce la clarificarea enunţurilor care se află în ştiinţă, ceea ce antrenează negarea filosofiei ca generalizare teoretică şi concepţie despre lume. Conform empirismului său „pur”, S. respinge valorile „absolute”, valorile etice şi estetice în speţă, susţinând un punct de vedere eudemonist (în etică) şi pozitivist (în estetică). *Op.pr.*: „Spaţiul şi timpul în fizica contemporană” (1917), „Teoria generală a cunoaşterii” (1918), „Probleme ale eticii” (1930), „Enunţurile ştiinţifice şi realitatea lumii externe” (1934), „Natură şi cultură” (postum, 1952).

SCHOPENHAUER, Arthur (1788 – 1860), filosof german. În opera sa principală, „Lumea ca voinţă şi reprezentare” (2 vol., 1819 – 1842), a formulat o concepţie idealistă-voluntaristă, unind în mod eclectic teze ale *idealismului subiectiv* (în special teza „lumea este reprezentarea mea”, care implică considerarea realităţii, în spiritul *budismului*, ca o aparenţă, o *iluzie*) cu teze ale *idealismului obiectiv*. Forţele naturii întruchipează, după S., obiectivări particulare ale unei *voinţe* oarbe, care evoluează de la formele elementare spontane la cele conştiente. Viaţa omenească, presupunând un efort necontenit de afirmare şi de conservare individuală, urmat mereu de deziluzie, devine o permanentă sursă de suferinţe, de sub a căror tiranie omul se poate sustrage temporar cu ajutorul contemplaţiei estetice, îndeosebi cu ajutorul muzicii, echivalentă cu ridicarea în lumea platoniciană a ideilor. El nu reuşeşte însă să se elibereze definitiv decât prin *nirvāṇa* (înăbuşirea voinţei de a trăi şi, implicit, stingerea suferinţei). Pesimismul lui S. exprimă, într-o formă individualistă, evazionistă, reacţia faţă de realitatea germană a timpului, dominată de o morală filis-tină şi faţă de iluziile de libertate întreţinute de burghezia înclinată la compromisul cu aristocraţia. *Estetismul* lui S. a stimulat estetica şi arta formalistă ulterioară, iar pesimismul său a constituit un izvor al concepţiilor iraţionaliste. Este considerat şi un precursor al *existenţialismului*. Ideile lui S. şi-au exercitat influenţa şi asupra

filosofiei şi literaturii române din a doua jumătate a secolului trecut, mai ales prin intermediul unor reprezentanţi ai „Junimii”. *Alte op.*: „Despre rădăcina împătrită a principiului raţiunii suficiente” (1813), „Cele două probleme de bază ale eticii” (1841), „Parergaşi Paralipomena” (2 vol., 1851).

SCIENTICĂ, v. ŞTIINŢA DESPRE ŞTIINŢĂ.

SCIENTISM (lat. *scientia* „ştiinţă”) 1. Doctrină pozitivistă iniţiată în sec. 19 (Le Dantec, H. Taine), care consideră că *ştiinţa*, concepută ca ansamblu de cunoştinţe „pozitive”, exacte, eliberate de orice implicaţii „metafizice” (filosofice), poate rezolva toate problemele şi este singurul câmp legitim de aplicare a inteligenţei omeneşti. În ultima vreme, acest tip de a. s-a manifestat în special sub forma opoziţiei dintre „ştiinţă” şi „*ideologie*”, a tendinţei de a separa radical problemele „umane” (*valori*, *scopuri*, *idealuri* omeneşti) de domeniul ştiinţei, care ar trebui să stabilească numai faptele şi legile lor; în acest sens, s. este opus uneori *umanismului*. Într-un sens mai larg şi mai puţin riguros, prin sse înţelege fetişizarea ştiinţei, absolutizarea puterii sau a rolului ştiinţei (în viaţa socială). V. şi *antropologism*. 2. (în sec. 20, uneori) Poziţie teoretică avansată a unor savanţi cu vederi realiste, dialectice, dar care nu au ajuns la un materialism consecvent (de ex. neoraţionaliştii de tipul lui F. Gonseth).

SCIENTOLOGIE, v. ŞTIINŢA DESPRE ŞTIINŢĂ.

SCLAVAGISM, orânduire socială în care baza relaţiilor de producţie o constituie proprietatea privată a stăpânului de sclavi asupra mijloacelor de producţie şi asupra producătorilor, adică a sclavilor. S. este prima formaţiune socială împărţită în clase antagoniste, întemeiată pe exploatarea omului de către om, care a luat locul orânduirii *comunei primitive*. În afară de cele două clase fundamentale: proprietarii de sclavi (latifundiari, proprietari de ateliere, armatori) şi sclavii, de-a lungul întregii perioade sclavagiste există micii producători liberi, al căror rol a fost mai important, în special în primele faze ale’s. (de ex. În perioada clasică a civilizaţiei greceşti – sec. 5 î.e.n.), dar care se ruinează tot mai mult pe măsura extinderii muncii cu sclavi, transformându-se în „proletariatul” (de fapt lumpenproletariatul) antic. S. a cunoscut forma sa clasică de dezvoltare în lumea greacă şi pe teritoriul Imperiului roman. Particularităţile procesului de constituire, formele de exploatare sclavagistă, formele dj organizare statală şi politică s-au deosebit în

funcţie de epoca istorică şi de situaţia geografică. Exploatarea sclavilor se baza pe constrângerea extraeconomică. Întregul produs al muncii sclavilor era însuşit de proprietarul de sclavi, sclavul primind de la acesta numai o cantitate minimă de mijloace de subzistenţă, necesară menţinerii capacităţii sale de muncă. S. a prefăcut munca fizică într-o activitate totalmente înrobitoare, permiţând numai oamenilor liberi să se ocupe cu activitatea politică şi culturală, în felul acesta, s. a creat *opoziţia dintre munca fizică şi munca intelectuală*, dar a permis, totodată, şi un mare progres al culturii materiale şi spirituale, al artei, ştiinţei, filosofiei. În sare loc procesul amplu de autonomizare a formelor culturii, de specializare şi înaltă profesionalizare a artelor, meşteşugurilor, arhitecturii etc. Valorile teoretice capătă un rol preponderent. În sau apărut marile civilizaţii antice, europene: civilizaţia greacă şi cea romană. Cu timpul, dezvoltarea forţelor de producţie a fost tot mai mult frânată de caracterul relaţiilor de producţie, în primul rând de lipsa de interes a sclavului faţă de rezultatul muncii sale, ceea ce a împiedicat creşterea productivităţii muncii şi a dus în cele din urmă la *criza* sistemului sclavagist ca atare care s-a făcut simţită şi în arta, filosofia, în cultura antichităţii în general. Contradicţiile antagoniste ale modului de producţie sclavagist, răscoalele sclavilor au subminat orânduirea sclavagistă, care, expusă, totodată, atacurilor popoarelor migratoare şi luptei popoarelor subjugate, s-a destrămat, cedând treptat locul unei noi orânduiri, feudalismul.

SCOLASTICĂ (gr. skhole „şcoală"), învăţământul şi filosofia predate în şcolile din ţările Europei medievale, dominată de *catolicism*. Se disting trei etape ale's.: timpurie (sec. 9 – 12), culminantă (sec. 13) şi târzie (începând cu sec. 14). În faza timpurie s-a manifestat puternic în sinfluenţa filosofiei platonice, uneori a celei neoplatonice. Odată cu sec. 13, mai ales odată cu Albertus Magnus şi cu elevul său Toma d'Aquino, s. face apel la gândirea aristotelică, adaptată cerinţelor dogmaticii oficiale catolice. Scopul urmărit de a. În genere a fost utilizarea filosofiei în vederea motivării, apărării şi sistematizării pretins raţionale a dogmelor religioase. Filosofia devenea astfel o „slujnică a teologiei" (*ancilla theologia ej*. S. se distinge, mai ales, prin: *dogmatism*, adică folosirea speculaţiei logice în vederea motivării dogmelor cuprinse în evanghelii şi în literatura *patristică*, prezentate drept „adevărate", datorită caracterului lor „revelat"; dispreţul faţă de

experienţă şi natură, considerate a fi străine de „spirit"; tiranizarea ştiinţei naturii, căreia i se cerea să se plece în faţa *credinţei* şi să confirme prejudecăţile tradiţionale despre univers, îndeosebi a celor biblice. S. n-a avut însă un caracter unitar. Unele tendinţe ale's. s-au îndepărtat de cele dominante, ca de pildă: *nominalismul* (de ex., Rosce-lin de Compiègne, W. Occam) care s-a opus *realismului* (Anselm de Canter-bury, mai apoi Toma d'Aquino), doctrina's. dominantă; în cadrul tendinţelor nominaliste se înscrie şi poziţia lui Berenger de Tours, care a unit nominalismul cu un anumit raţionalism. Unii logicieni scolastici, îndeosebi cei de tradiţie aristotelică, au adus contribuţii remarcabile la dezvoltarea logicii formale.

SCOP, proiecţie în viitor a năzuinţelor şi aspiraţiilor oamenilor, în funcţie de interesele lor materiale şi spirituale; anticipare ideală a efectelor materiale pe care le scontează omul în acţiunea sa transformatoare. S. se manifestă ca intenţionalitate, ca act de voinţă, deliberare conştientă, ca strategie acţională a subiectului care urmăreşte totdeauna o idee-ţel, indiferent dacă aceasta poate fi atinsă sau ratată. Contrar oricăror interpretări finalist-teieologice sau teologice care extrapolează's. asupra *determinismului* întregului univers, materialismul dialectic consideră's. ca un atribut specific al determinismului uman. Nu există's. În natură, ci numai în viaţa socială. De asemenea, nu există g. obiectiv, ci numai subiectiv; mai precis, s. sunt determinate obiectiv, au o motivaţie nomologică (cognitiv-informaţională), axiologică şi psihologică, în funcţie de interesele (obiective) ale oamenilor, dar se manifestă subiectiv, în planul activităţii lor conştiente, ca *ideal* de acţiune. Conceptul de a. este diferit nu numai de cel aristotelic de „s. suprem" sau de „g. iniţial", cu care operează finalismul, ci şi de cel de *finalitate*. El exprimă doar o formă particulară a acesteia, în care, în determinarea obiectivă a fenomenelor sociale, se împletesc *necesitatea* şi *libertatea* (de alegere subiectivă), *legitatea* (obiectivă) şi *acţiunea* (conştientă). S. este, totodată, subordonat *cauzalităţii*. Pe de o parte, numai omul poate acţiona deliberat şi poate manifesta intenţii, dorinţe, se poate conduce după norme stabilite de comun acord cu alţi oameni iar, pe de altă parte, posibilitatea's. nu înseamnă „liber arbitru", „libertate (deplină) de alegere", anarhism, ci rezultă dintr-o cunoaştere a *cauzalităţii*, *necesităţii* şi *legităţii*. În împrejurările în care, în activitatea lor practică, oamenii nu respectă desfăşurarea cauzală şi necesară a

fenomenelor (din nesocotirea sau din necunoaşterea acestor raporturi de determinare obiectivă), g. nu pot fi atinse, iar libertatea lor îşi pierde sensul. Intervenind în determinarea *comportamentului* oamenilor, g. nu afectează, aşadar, determinismul social obiectiv ci, dimpotrivă, se manifestă ca o componentă a acestuia, în raporturi în care parametrii cauzali obiectivi interacţionează cu cei subiectivi. În aceeaşi ordine de idei, g. nu este numai corelat cu cauzalitatea obiectivă ci este o ipostază însăşi a raporturilor cauzale. Cu particularitatea că ceea ce prezumtiv se socoteşte şi se doreşte a, îl efect al acţiunii intervine motivaţional (în calitate de cauză) în producerea actelor care-l vor obiectiva. Valoarea cauzală a g. constă în faptul că ele mijlocesc eficienţa activităţilor umane, orientează acţiunea (sunt o călăuză a procesului acţionai), au o funcţie reglatoare şi sunt un factor de corijare şi control al actelor umane în raport cu varietatea şi multitudinea de situaţii care intervin perturbator în desfăşurarea acţiunii. Determinismul teleologic se dovedeşte a fi deci, în cele din urmă, o varietate a determinismului cauzal.

SCOTUS ERIUGENA, Joan (810-o. 877), filosof şi teolog medieval, originar din Scoţia sau Irlanda. Readuce în actualitate *neoplatonismul*, dând în lucrarea „Despre diviziunea naturii” o explicaţie a lumii apropiată de *panteismul* neoplatonician. Se opune ideii dublei predestinări, a lui Augustin, arătând că *răul* şi *binele* depind de conştiinţa şi voinţa omului şi se manifestă în timpul acţiunii umane. Deşi admite şi el *predestinarea*, o asimilează întrucâtva cu necesitatea universală.

SCOŢIANĂ (*şcoala's*.), şcoală filosofică engleză din sec. 18, întemeiată de Th. Reid (1710 – 1796). Alţi reprezentanţi: James Beattie (1735 – 1803) şi James Oswald (1715 – 1769). Prezentându-se ca o filosofie a *„simţului comun”*, a *„bunului-simţ”*, *şcoala* g. a căutat să se opună atât idealismului şi *scepticismului* (Berkeley, Hume), cât şi materialismului. Adepţii târzii ai şcolii (Dugald Steward, Thomas Brown), adepţi şi ai *asociaţionismului*, au adus contribuţii pozitive în domeniul psihologiei, susţinând necesitatea întemeierii acestei ştiinţe pe observarea empirică a fenomenelor psihice.

SECULARIZARE (lat. *saeculum* „veac”, „epocă”, „fel de viaţă”; în lat. medievală *saecularis* „lumesc”, „laic”), ieşire din proprietatea sau competenţa bisericii a unor bunuri, a unor domenii de activitate sau a unor valori culturale (de ex., s. averilor mănăstireşti, 8.

Învăţământului, 8. culturii etc). Ca noţiune teoretică, s. indică procesul istoric, început în Europa încă în perioada târzie a evului mediu, prin care se restrâng continuu influenţa şi autoritatea socială şi spirituală a religiei şi a instituţiilor religioase. Spre deosebire de epocile anterioare, în zilele noastre procesul de 8. a vieţii social-culturale are un caracter generalizat, fiind strâns şi multilateral legat de criza ideologiei religioase şi în general a fenomenului social-religios. Fenomenul de s-a spiritualităţii contemporane este recunoscut şi admis şi de către reprezentanţii teologiei doar că aceştia îi dau explicaţii cu caracter fideist.

SELLARS, Roy Wood (1880 – 1973), filosof american, reprezentant de seamă al *realismului critic*. S. a optat încă de timpuriu pentru „naturalismul evoluţionist", criticând idealismul şi formulând o concepţie, mai ales despre cunoaştere, în genere materialistă: obiectul fizic este independent de cunoaştere; aceasta din urmă trebuie „să corespundă" cu lucrul, „să-l arate", chiar să-l simbolizeze, fără a fi însă o reflectare a lui. S. se mărginea astfel la un punct de vedere naturalist, apropiat de materialism, dar cu unele rezerve faţă de teoria materialistă a reflectării. În anii de după cel de-al doilea război mondial, S. şi-a exprimat deschis acordul cu materialismul, deşi încă în formula vagă a „umanismului naturalist", s-a desprins hotărât de principiile realismului „critic", publicând articole semnificative în acest sens chiar în unele reviste din ţări socialiste. *Op. pe*: „Realismul critic" (1916), „Naturalismul evoluţionist" (1922), „Principiile şi problemele filosofiei" (1926), „Filosofia realismului fizic" (1932), „Filosofia viitorului. Problema unui materialism modern" (1949, împreună cu fenomenologul Marvin Farber).

SEMANTICA GENERALĂ (în engl. *general semantics*), curent teoretic întemeiat în S.U.A. în deceniul 3 al sec. 20 de A.H. Korzybski. Spre deosebire de *semantica* dezvoltată în cadrul logicii simbolice (Frege, Tarski, Carnap), cu care nu trebuie confundată, s. *g*. cercetează îndeosebi limbile „naturale", istoriceşte constituite, şi anume dintr-un punct de vedere mai ales sociologic şi pragmatic (influenţa limbii asupra *comportamentului* uman, relaţia semn-acţiune). S. g. a abordat o problematică de un autentic interes privind rolul *semnelor* şi *simbolurilor* în viaţa socială, necesitatea cercetării critice a raportului dintre *limbă* şi *realitate*, „patologia semnului", adică tulburările şi neajunsurile care survin în viaţa socială şi individuală ca urmare a

neadecvării limbii la realitate, a nedeterminării şi *polisemiei* expresiilor limbii, relaţia gândire-limbaj-comportament etc. Întemeietorul's. g., Korzybski, ca şi popularizatorul concepţiilor sale, Stuart Chase, au ajuns însă să considere că toate bolile organice şi racilele sociale sunt „semantogene", izvorâte din utilizarea greşită a semnelor lingvistice, concepând's. g., ca o tehnică psihoterapeutică universală (de aici şi denumirea operei principale a lui Korzybski „Ştiinţă şi sănătate"). Aceste exagerări nu sunt împărtăşite fără rezerve de adepţii cei mai de seamă ai şcolii lui Korzybski (S. I. Hayakawa, A. Rapaport, I.J. Lee), care au dezvoltat în special problematica ştiinţifică cuprinsă în opera acestuia.

SEMANTICĂ (gr. *semantikos*, de la *seama* „semn"), disciplină dezvoltată în cadrul *logicii simbolice* (matematice), constituind teoria interpretării unui anumit sistem formalizat prin alt sistem, de asemenea formalizat, S. se împarte în: a) *teoria desemnării*, care studiază raportul dintre expresiile lingvistice şi semnificaţiile lor; b) *teoria adevărului*, care se ocupă cu problema adevărului în limbajele formalizate; c) *teoria deducţiei logice*. Sistemul formalizat al 8. cuprinde: 1) *tabela de semne*, care enunţă toate semnele utilizate în sistemul respectiv; 2) *regulile de formare*, prin care se defināşte noţiunea de propoziţie (expresie) – a sistemului, construită din şi numai din semnele sistemului; 3) *regulile de desemnare extensionale şi intensionale*, care definesc semnificaţia semnelor şi sensul propoziţiilor; 4) *regulile de adevăr*, care stabilesc în ce condiţii este adevărată o propoziţie a sistemului. Sub acest raport, sistemele semantice pot fi concepute ca teorie a *modelelor*. S. se poate constitui şi ca studiu general, neformalizat, al interpretării oricărui sistem, fie el intuitiv, experimental sau de alt tip. Sub acest raport, ea este corelată cu *metateoria*. În sens restrâns, ca studiu al corespondenţei dintre semne şi ceea ce desemnează ele, s. este o parte a *semioticii*. Dezvoltarea s-a îndreptat cercetările de logică matematică spre probleme filosofice ridicate de *formalizare*, cum ar fi: problema *universaliilor*, natura judecăţii şi raţionamentului, problema adevărului, a căror interpretare a primit însă, în cadrul *neopozitivismului*, o rezolvare idealist-subiectivă (de ex., nominalismul semantic de nuanţă pozitivistă, care contestă caracterul obiectiv al cunoaşterii la nivelul treptei raţionale). Întemeiată de G. Frege, s.

a fost ulterior dezvoltată de savanţi de diferite orientări

filosofice, ca: St. Lesniewski, T. Kotarbiński, A. Tarski, R. Carnap, W. Quine, J. Kemeny.

E. W. Beth, J. Hintikka ş.a.

SEMIOTICĂ (gr. *semeiotike*, de la *semeion* „semn”) 1. (în sens larg) Direcţie de cercetare multidisciplinară, promovată de Charles Sanders Peirce.

F. de Saussure, E. Cassirer, Roman Jakobson, Thomas A. Sebeok, J.M. Lotman etc, care îşi propune: a) să integreze tot ceea ce, în disciplinele existente (de la logică, lingvistică, folcloristică, antropologie, muzicologie, psihanaliză etc. la fizică, chimie, medicină, matematică) vizează *semnul*; b) să semnaleze tot ceea ce, în urma acestei integrări, rămâne nespus despre semn; c) să elaboreze cadrele în care aceste lacune să poată fi completate. Ea abordează probleme cum ar fi: producerea, utilizarea, denaturarea sau abolirea semnelor, tipologia semnelor, sistemele de semne, posibilităţile de trecere (transpunere, traducere etc.) de la un sistem de semne la altul, modalităţile de combinare într-o manifestare sincretică a unor semne ţinând de sisteme diferite etc. Semioticianul are în vedere ca producători şi receptori de semne, alături de oameni, animale, maşini automate, substanţe etc; ia în considerare deopotrivă canalul vizual, auditiv, olfactic, tactil etc, prin intermediul căruia se realizează contactul dintre producător şi receptor; acceptă ca obiect de studiu atât se mnele integrate într-un sistem închegat (semnele logicii, semnele unei limbi naturale) cât şi pe cele despre care nu se poate afirma aceasta (semnele unei culturi, semnele gestuale etc), atât semnele voluntare cât şi semnele involuntare. 2. (în *logica simbolică*) Ramură care se ocupă cu studiul general al *semnelor*. A fost iniţiată de filosoful american Ch. W. Morris prin lucrarea „Fundamentele teoriei semnelor” (1938). S. are trei părţi principale ce corespund celor trei dimensiuni ale semnelor: 1) *semantica*, care priveşte raportul semnelor cu obiectele desemnate; 2) *sintactica*, cercetarea construcţiilor formale, adică a modului în care semnele se leagă între ele; 3) *pragmatica*, studiul modului în care omul înţelege şi foloseşte semnele. S. studiază tipologia semnelor, conceptele de *sens* şi *semnificaţie*, sens eidetic şi sens operaţional, proces comunicativ, *cod*, *algoritm*, traducere etc. Procedeele semiotice (formalizarea, modelarea, simbolizarea etc.) sunt amplu utilizate şi în matematică, logică, lingvistică, cibernetică. Cercetările de a. au influenţat puternic

dezvoltarea semanticii logice. În cadrul *pozitivismului logic* contemporan, rezultatele acestor cercetări au primit o interpretare idealist-subiectivă.

SEMN, obiect, eveniment sau acţiune care indică un fenomen material, o stare afectivă, o stare volitivă sau un proces de ordin intelectual. Astfel se disting: s. *materiale* (de ex., fumul ca 8. al focului), 8. *naturale* (de ex., râsul, plânsul, gesturile care exprimă o stare afectivă sau volitivă), s. *instituite prin convenţie socială* (de ex., *simbolurile* elementelor componente ale unei expresii logice sau ale expresiei însăşi). În această ultimă accepţie, s. se constituie într-un *limbaj* formalizat în cadrul căruia’s. apare ca un nume a ceva. O-biectul pe care’s. îl numeşte este *denotatul*’s., iar conceptul denotatului, care este în acelaşi timp şi înţelesul’s., poartă numele de *sens*. Studiul s-a dat naştere unei noi discipline logice, numită *semiotică*, care în partea sa denumită *sintaxă* studiază raporturile dintre 8., în cea denumită *semantică* studiază raportul dintre’s. şi obiectele desemnate, iar în partea denumită pragmatică, studiază modul în care omul înţelege şi foloseşte 8. S. este o verigă între *obiectul* şi *subiectul* cunoaşterii, înţelegerea 8. ca fiind primordial în mod absolut faţă de *semnificaţie* şi, în consecinţă, faţă de obiectul semnificat au drept rezultat un *nominalism* extrem şi un *empirism subiectivist* de tip lingvistic. Tendinţa aceasta, iniţiată de L. Wittgenstein, este proprie unora dintre reprezentanţii *neopozitivismului* contemporan.

SEMNAL, eveniment (energetic) cu valoare informaţională, de atragere a atenţiei, de prevenire, de transmitere a unei *comunicări* etc. Pentru adaptarea reacţiilor la mediu, animalele au dezvoltat sistemul nervos ca un dispozitiv tot mai comnlex de prelucrare a *informaţiilor*. Într-un mediu variabil, pentru această adaptare s-a dezvoltat şi principiul legăturilor temporare (reflexe condiţionate) pe care I.P. Pavlov I-a denumit „primul sistem de semnalizare”: o cauză ocazională din mediu poate declanşa un răspuns propriu excitantului cu care acesta a fost asociat de mai multe ori. La om apare „al doilea sistem de semnalizare”, reacţia la „semnalele semnalelor” care sunt *cuvintele*. Caracterul arbitrar (convenţional) al unor’s., în lumea umană, le conferă atributul de *semne*. Pentru a interpreta fiziologic efectele estetice, G. Lukács a postulat existenţa unui „sistem de semnalizare 1 prim”, operând în anumite procese de evocare.

SEMNALIZARE, noţiune introdusă în neurofiziologie de I.P.

Pavlov pentru a desemna activitatea emisferelor cerebrale, prin care diferite însuşiri ale mediului, asociindu-se cu stimulii ce declanşează anumite reacţii înnăscute (reflexe necondiţionate), pot deveni *semnale* ale acestor stimuli, declanşând reacţiile corespunzătoare. S. asigură, la animalele superioare şi la om, o adaptare superioară la condiţiile în continuă transformare ale lumii înconjurătoare. I.P. Pavlov a emis ipoteza existenţei la om a două sisteme de 8. ale emisferelor cerebrale. *Primul sistem de* &, existent atât la animale, cât şi la om, reprezintă activitatea de s-a emisferelor cerebrale care se desfăşoară în legătură cu stimulii condiţionali direcţi, cu însuşirile optice, acustice, olfactive etc. ale obiectelor şi fenomenelor din realitate. *Al doilea sistem* de a., propriu numai oamenilor, reprezintă activitatea de s-a emisferelor cerebrale care se desfăşoară în legătură cu stimulii verbali, cu vocabularul şi cu structura gramaticală a limbii. Conform acestei ipoteze a lui Pavlov, contestată de alţi cercetători, *cuvintele* reprezintă semnale ale semnalelor directe, stimuli condiţionali sintetici, care acţionează atât prin însuşirile lor senzoriale – fonetice (când sunt auzite), optice (când sunt scrise), chinestezice (când sunt pronunţate) – cât şi prin conţinutul lor semantic.

SEMNIFICAT, v. DENOTAT.

SEMNIFICAT-SEMNIFICANT, noţiuni corelative introduse în lingvistică de F. de Saussure, extinse apoi în orice analiză semantică a unui *limbaj*, constituind cei doi termeni ai relaţiei reprezentate de *semn*. În concepţia structuralistă, *semnificatul* (denuifiit şi *denotat*) este reprezentarea în conştiinţă a lucrului, a fenomenului identificat uneori cu *conţinutul* şi neputând fi definit decât înăuntrul procesului de semnificare. *Semnificantul* este cel ce poartă sensul într-o formă constituită şi are o structură determinată. Relaţiile dintre semnificat şi semnificant, după R. Barthes, în diferitele lor ipostaze, determină natura semnului: *semnal*, indice, *icon*, *simbol*. După modelul lingvisticii, se consideră că pot fi socotite ca sisteme semnificante cele de rudenie, moda, poezia etc. Noţiunile de a. – s. sunt frecvent folosite în teoria literaturii, poetică, sociologie, antropologie etc. Rolul analizei semantice este de a decodifica semnificantul pentru a ajunge la semnificat şi a descoperi *sensul*, refăcând drumul invers al procesului semnificant care a dat naştere semnului. Între semnificat şi semnificant există întotdeauna o oarecare „distanţă”, o „tensiune” determinată de caracterul subiectiv şi procesual al reflectării şi a cărei

creştere nu trebuie să ducă la un dinamism arbitrar al semnelor, cum se întâmplă mai ales în unele structuri ale artei moderne.

SEMNIFICAŢIE, funcţie a *semnelor* de a reprezenta ceva independent de ele. Acelaşi semn sau complex de semne poate avea diferite's., în funcţie de accepţia care i se dă în diverse sisteme, dar nu poate exista lipsit de orice 8. (de ex., semnul A poate însemna fie prima literă a alfabetului, fie vocala respectivă, fie o judecată universal-afirmativă etc). Studiul 8. constituie obiectul *semanticii*. Sin. *denotaţie*. V. şi *semn*.

SENECA, Lucius Annaeus (c. 4 î.e.n. – 65 e.n.), filosof, scriitor şi om de stat ronian, reprezentant de seamă al *stoicismului* nou. Potrivit eticii sale, omul trebuie să se supună *destinului* în viaţa exterioară, dar poate aspira la o independenţă lăuntrică, păstrând distanţă spirituală faţă de evenimentele care-l „târăsc" şi dispreţuind bunurile materiale. Concepţiile sale etice au influenţat *creştinismul* timpuriu.

SENS, înţeles al unui *nume* şi în acelaşi timp conceptul *denotatului* respectivului nume. La nivelul limbajului formalizat, s. este elementul prin intermediul căruia un anumit nume sau enunţ se referă la denotatul său. Analiza's. şi a raportului dintre 8., nume şi denotat constituie obiectul *semanticii*. S. este conţinutul informaţional al unei expresii şi se distinge de *semnificaţie*. Prin extensiune, termenul e folosit şi în următoarele accepţii: ceea ce un cuvânt, o frază sau orice *semn* comunică spiritului; idee sau intenţie a celui care vorbeşte sau starea de spirit a acestuia; valoare obiectivă a unui semn.

SENSIBIL, ceea ce poate fi perceput sau ceea ce poate fi cunoscut la nivelul treptei senzoriale a cunoaşterii prin intermediul senzaţiei, percepţiei şi reprezentării, deosebindu-se astfel de *inteligibil*.

SENSIBILITATE 1. Capacitate de a percepe anumiţi stimuli care acţionează asupra organelor de simţ, de a reacţiona la stimuli senzoriali. S. este o formă calitativ superioară a *excitabilităţii*, care apare numai pe o anumită treaptă a dezvoltării regnului animal, odată cu structurarea substratului neuronic în mecanismele reflectorii, reprezentând o reflectare selectivă a însuşirilor mediului care nu condiţionează direct satisfacerea necesităţilor de viaţă ale animalului, dar le orientează şi semnalizează în mod diferenţiat factorii vitali. 2. Mărime care exprimă capacitatea reactivă a diverşilor *analizatori*: 8. vizuală, auditivă, tactilă etc. S. este de două feluri: absolută şi *diferenţială*, corespunzător celor două praguri senzoriale (v. şi

senzaţie). Valoarea 8. este invers proporţională cu pragul senzorial. – S. *artistică*, capacitate a subiectului de a reacţiona la stimulul creat de operele de artă. S. *artistică* nu este numai o reacţie a senzoriului vizual, auditiv, tactil sau chines-tezic, ci o mişcare spirituală complexă în care intră atât vibraţia senzorială şi afectivă cât şi înţelegerea raţională a semnificaţiilor incluse în opera de artă.

SENTIMENT, proces afectiv, cu un caracter durabil şi complex, exprimând atitudinea *persoanei* faţă de obiectele şi procesele din natură, faţă de relaţiile sociale, faţă de alte persoane sau faţă de sine însuşi. Spre deosebire de *emoţii*, care se manifestă şi la animale, 8. este un proces afectiv specific uman, fiind condiţionat istoric de *relaţiile interumane*. S. are, de asemenea, o stabilitale-şi o complexitate mai mare decât emoţia. În vreme ce emoţiile se produc îndeobşte la acţiunea unor stimuli sau împrejurări de viaţă, s. se pot manifesta şi în lipsa activităţii nenujlocite a stimulilor, dar în cursul desfăşurării unui's. pot interveni diverse procese emotive. S. pot fi de mai multe feluri: morale, intelectuale, estetice etc. Atunci când devine deosebit de intens şi acaparează întreaga viaţă psihică a unei persoane 8. se transformă într-o *pasiune*.

SENTINŢĂ, v. AFORISM.

SENZAŢIE, reflectare nemijlocită a unor însuşiri ale obiectelor din realitate care acţionează asupra organelor de simţ. În literatura filosofică, termenul este folosit şi ca denumire generică pentru diverse forme ale cunoaşterii senzoriale. S. are un rol formativ în procesul *percepţiei*, care reflectă obiectele în ansamblul (unitar) al însuşirilor lor. La scara dezvoltării animale, s. a apărut ca o reflectare a acelor însuşiri ale obiectelor care nu satisfac direct necesităţile lor de hrană, apărare, reproducere, dar orientează animalul spre aceste obiecte (de ex., la păianjen, 8. reflectă vibraţia; dacă se atinge pânza unui păianjen cu un diapazon, aceasta se îndreaptă spre braţul diapazonului şi-l învăluie cu firul său; reflectarea însuşirii vibraţiei nu satisface nevoia de hrană a păianjenului, dar îl orientează spre obţinerea hranei). Începând cu animalele mamifere, reflectarea senzorială se realizează sub forma percepţiilor. La animalele superioare şi la om, corespunzător diferitelor categorii de însuşiri ale realităţii, s-au diferenţiat receptori senzoriali specializaţi care au proiecţii diferite în scoarţa cerebrală (v. şi *analizator*).; diferitelor categorii de analizatori externi şi interni le corespund diferite feluri de 8. externe (vizuale,

auditive, olfactive, gustative, tactile etc.) şi interne, organice, S. se produce numai între anumite limite ale acţiunii stimulului exterior; astfel, dacă intensitatea stimulului este prea mică, acesta nu este perceptibil. Minimul valorii stimulului la care e posibilă perceperea sa este denumit *pragul absolut* al's. Minimul diferenţei perceptibile între două valori ale stimulului este denumit *pragul diferenţial al*'s. Mărimea invers proporţională cu pragurile este *sensibilitatea*, absolută şi diferenţială. S. reprezintă izvorul oricărei cunoaşteri, dar de la cunoaşterea senzorială la gândirea abstractă s-a produs un salt calitativ, mediat de procesul muncii.

SENZUALISM, concepţie gnoseologică potrivit căreia toate cunoştinţele provin, în ultimă analiză, din *senza* ţii*. Atunci când senzaţiile sunt considerate ca reflectare a realităţii obiective, s. are un caracter materialist (Holbach, Helvetius, Feuerbach). Când însă se contestă izvorul sau conţinutul obiectiv al senzaţiilor, s. duce la *idealismul subiectiv*, la afirmaţia că realitatea constă din senzaţiile noastre înseşi (Berkeley, Mach) sau la *agnosticism*, potrivit căruia nu putem cunoaşte nimic în afara senzaţiilor şi, a reprezentărilor care rezultă din *ety* (Hume). O concepţie cuprinzătoare, dialectică asupra cunoaşterii presupune înţelegerea unităţii dialectice dintre treapta senzorială şi cea logică a cunoaşterii, precum şi a rolului activ şi a specificului gândirii logice.

SERENDIPITATE, concept folosit în *epistemologie* şi metodologia ştiinţei, care desemnează atât aptitudinea cât şi fenomenul sesizării unor aspecte, elemente etc. importante, neaşteptate şi neprevăzute, ivite în cursul verificării unor ipoteze, de ele depinzând reformularea, reorientarea sau lărgirea semnificativă a respectivelor ipoteze sau a teoriilor pe care acestea se sprijină. Termenul de a. care circulă şi sub forma sa englezească, *serendi-pity*, a fost creat în anul 1754 de către scriitorul, publicistul şi istoricul englez Horace Walpole (1718 – 1797), după basmul „Cei trei prinţi din Se-rendip” (vechea denumire a insulei Ceylon), ai cărui eroi făceau, în mod constant, datorită perspicacităţii lor, tot felul de descoperiri neaşteptate. Un exemplu des citat care ilustrează fenomenul de a. este cel al descoperirii întâmplătoare, în 1928, de către Alexander Fleming, a mucegaiului, din care, ulterior, s-a preparat penicilina.

SERVIEX, Pius (pseudonimul lui Şer-ban Coculescu, 1903 – 1959), savant de origine română, estetician, eseist şi poet de limbă

franceză, stabilit la Paris. Preocupat de problemele *itmului*, a căutat să releve corelaţia dintre ştiinţă şi poezie, să dea o expresie formalizată structurii şi muzicalităţii ritmurilor poeziei şi prozei artistice („Lirism şi structuri sonore”, 1930), put nd fi considerat astfel drept unul dintre precursorii lingvisticii matematice şi ai studiului matematic al operei de artă. În estetica sa preconizează o strânsă colaborare şi completare reciprocă a artistului şi omului de ştiinţă în valorificarea şi analiza produsului artistic în scopul realizării traducerii limbajului poetic într-un limbaj ştiinţific. *Alte op*.: „Eseu asupra ritmurilor fonice” (1925), „Principii de estetică. Probleme ale artei şi ale limbajului ştiinţelor” (1935), „înţelepciune şi poezie” (1947), „Estetică. Pictură. Muzică. Poezie. Ştiinţă” (1953, trad. rom. 1975), „Baza fizică şi baza matematică a teoriei probabilităţii (1942), „Probabilitate şi cuantă” (1948), „Ştiinţă şi hazard” (1952).

SEVE, Lucien (n. 1926), filosof marxist francez, cunoscut prin studiile sale despre istoria filosofiei franceze de la 1789 până în zilele noastre, prin analiza unora dintre momentele esenţiale ale istoriei gândirii marxiste, prin critica ştiinţifică a materialismului mecanicist, a idealismului şi a metafizicii. Critic al *existenţialismului* şi al metapsihanalizei freudiene, desprinzând semnificaţia filosofică şi metodologică a *structuralismului* în diferitele sale ipostaze, S. a contribuit la dezvoltarea conceptului de *personalitate*. *Op*. pr.: „Introducere în leninism” (1961), „Filosofia franceză contemporană şi geneza sa de la 1789 până în zilele noastre” (1962), „Marxismul şi teoria personalităţii” (1969, trad. rom. 1974), „Pentru o critică marxistă a teoriei psihanalizei” (în colab., 1973).

SEXTUS EMPIRICUS (sec. 2. e.n.), medic şi filosof sceptic grec. Scrierile sale: „Schiţe pyrrhoniene” (în trei cărţi) şi „Contra învăţaţilor” (în 11 cărţi, dintre care cinci constituie, de fapt, o lucrare independentă, „Contra dogmaticilor”, îndreptată, mai ales, împotriva stoicismului şi epicurianismului), reprezintă o expunere a *scepticismului* antic şi o sursă de informaţii fsupra filosofiei greceşti în general, în opera sa se găsesc germeni ai *logicii propoziţiilor*. În lb. rom. au apărut „Opere filosofice” (vol. I, 1965).

SPERĂ, dimensiune constitutivă a *noţiunii*, care reprezintă capacitatea de referinţă a acesteia la ansamblul de indivizi ce posedă însuşirile reflectate în conţinutul ei. S. se află într-un raport de variaţie inversă cu *conţinutul* noţiunii.

„«ŞPANTA FAMILIE» SAU CRITICA «CRITICII CRITICE»”, lucrare comună de tinereţe a lui Marx şi Engels, scrisă în toamna anului 1844 şi publicată în 1845, îndreptată împotriva „tinerilor hegelieni” (a hegelienilor de stânga) Bruno Bauer şi adepţii lui („Sfânta familie”). Marx şi Engels critică în această lucrare idealismul *speculativ* hegelian, şi în special concepţiile subiectiviste despre societate şi istorie ale tinerilor hegelieni, care atribuiau un rol hotărâtor în istorie personalităţilor „critice”. Lucrarea constituie totodată o etapă importantă în procesul cristalizării filosofiei marxiste şi a comunismului ştiinţific; în ea se conturează mai clar teză lui Marx despre *relaţiile sociale* de producţie ca relaţii obiective, care determină toate celelalte raporturi sociale. Marx şi Engels demonstrează, de asemenea, rolul maselor în istorie şi fac un pas nou în formularea concepţiei despre misiunea istorică revoluţionară a proletariatului; ei prezintă materialismul ca „umanism real”, ca bază a *umanismului* socialist şi ca bază „logică” („teoretică”) a *comunismului*.

SHAFTESBURY, Antony Ashley Co-oper, (1671 – 1713), filosof moralist englez, promotor al libertăţii de gândire, inclusiv în problemele religioase. S. a argumentat în favoarea separării moralei de religie, a autonomiei moralei – întemeiată pe un principiu formativ, „simţul moral” imanent. S. considera că moralitatea poate exista independent de religie, omul fiind în mod natural virtuos. *Op*. pr.: „Caracteristicile omului, manierelor, opiniilor şi timpului” (2 vol., 1711). V. şi *optimism*.

SHANNON, Claude (n. 1916), cercetător american, cunoscut prin elaborarea teoriei matematice a comunicaţiei (1943). Aşezând în centrul ei conceptul de informaţie şi propunând o măsură a cantităţii de informaţie, această teorie este numită, pe scurt, *teoria informaţiei*. Adoptată şi dezvoltată în tehnica comunicaţiilor, teoria a fost preluată de N. Wiener care a folosit-o în fundamentarea *ciberneticii*; ulterior, ca teorie statistico-probabilistă, a avut numeroase aplicaţii în *informatică*, *teoria deciziilor*, termodinamică, *estetică*, metodologia cercetării etc. De numele întemeietorului acestei teorii se leagă o expresie matematică („entropia Shannon”) utilizată şi ca măsură a variabilităţii, diversităţii etc.

SHIBATA, Shingo (n. 1930), filosof marxist japonez, specializat în problematica revoluţiei ştiinţifico-tehnice. În lucrările sale, „Revoluţia modernă şi filosofia marxistă” (2 vol., 1970) şi „Teoria

revoluţiei ştiinţifico-tehnice” (1971), el susţine necesitatea dezvoltării concepţiei materialist-dialectice în concordanţă cu noile descoperiri epocale în ştiinţă, implicit a teoriei şi strategiei revoluţiei sociale. S. a abordat, de asemenea, la nivel teoretic, problema armei nucleare şi lecţiile războiului din Vietnam („Vietnam şi eliberarea omenirii”, 1975).

SIGER DE BRABANT (1235 sau 1240 – c. 1284), promotor al aşa numitului *averoism* latin sau mai exact al „*aristotelismului* radical heterodox”. În problema „eternităţii lumii” admite coeternitatea Dumnezeu-materie; în „Tratatul despre sufletul intelectual” preia şi dezvoltă interpretarea averoistă a intelectului activ aristotelician, definit ca intelect al *umanităţii*; în „Probleme de morală” înţelege libertatea ca posibilitate a opţiupii între *bine* (act raţional) şi *rău* (act necontrolat de raţiune).

SIGWART, Christoph (1830 – 1904), logician, etician şi filosof german, principal reprezentant al *psihologismului* din logică şi teoria cunoaşterii. S. considera că logica se fundează pe psihologie, fiind o „tehnologie formală” a gândirii, care fixează criteriile gândirii adevărate şi care trebuie să conducă spre propoziţii universal-va-labile şi certe, fără să se mai raporteze la conţinutul gândirii. În acelaşi timp, după el, logica ar fi un fel de „etică a gândirii”. S. oglindeşte momentul în care metodele psihologiei se bucurau de un prestigiu deosebit şi le ia ca bază pentru a evita dificultăţile interpretării idealiste a proceselor de cunoaştere, fără să reuşească însă a respecta principiul ireductibilităţii logicului la baza lui psihologică. În etica sa, S. critică formalismul etic kantian şi susţine o „etică materială” a cărei valoare supremă o vede într-o cultură umană universală. S. premerge astfel „eticii valorilor” a lui M. Scheler. *Op*. pr.: „Asupra apologiei atomismului” (1859), „Logica” (1873 – 1878), „Probleme logice” (1880 – 1881), „Cercetări prealabile de etică” (1886).

SILOGISM, tip fundamental de *raţionament* deductiv, în care dintr-o judecată de predicaţie universală derivă cu necesitate o nouă judecată de predicaţie prin intermediul unei a treia judecăţi de predicaţie. Astfel, din judecata „Toate vertebratele care îşi alăptează puii sunt mamifere”, prin intermediul judecăţii „Toţi liliecii sunt vertebrate care îşi alăptează puii”, rezultă cu necesitate o nouă judecată: „Toţi liliecii sunt mamifere”. Fiind compus din judecăţi categorice’s. poartă numele de a. categoric. S. este alcătuit din numai

trei judecăţi, fiecare îndeplinind în cadrul său funcţii diferite. Ultima judecaţi, care derivă din primele două, numite *premise*, se numeşte *concluzie*. Predicatul concluziei („mamifere”) se numeşte *termen major* (notat cu *P*), iar premisa, care îl conţine poartă numele de *premisă majoră*. Subiectul concluziei („liliecii”) se numeşte *termen minor* (notat cu *S*), iar premisa care îl conţine se numeşte premisă *minoră*. Al treilea termen („vertebrate care îşi alăptează puii”) se numeşte *termen mediu* (notat cu *M*) şi apare numai în premise. Actul de mediere prin *tranzitivitate* efectuat de termenul mediu, datorită naturii sale universale, constituie operaţia logică fundamentală caracteristică’s. S. Întruchipează pe deplin şi nemijlocit trăsăturile fundamentale ale *deducţiei*: a) operaţia logică se efectuează exclusiv în planul conceptelor şi b) concluzia derivă cu necesitate din premise. Caracterul necesar al derivării în sîşi află temeiul formal în *axioma* 8. Concluzia unui’s. este cu *certitudine* adevărată numai dacă respectivul 8. Îndeplineşte atât condiţia de a pleca de la premise adevărate (condiţia materială), cât şi pe aceea de a se structura într-o formă corectă (condiţia formală). Corectitudinea formelor 8. este consecinţa întemeierii în şi prin *hgile generale ale* 8., care constituie, la nivelul acestei forme de gândire, manifestarea cerinţelor *principiilor logice*. Legile generale ale 8. sunt: 1) *legi ale termenilor*: a) orice’s. corect are trei şi numai trei termeni; b) într-un 8. categoric corect, termenul mediu este distribuit cel puţin în una dintre premise; c) niciun termen nu este distribuit în concluzie dacă nu a fost distribuit în premise şi 2) *legi referitoare la judecăţi*: a) într-un 8. categoric corect din două premise afirmative rezultă o concluzie afirmativă; b) una dintre premise este totdeauna afirmativă; c) una dintre premise este totdeauna o judecată universală; d) dacă una dintre premise este o judecată negativă, concluzia este tot o judecată negativă, iar dacă una dintre premise este o judecată particulară, concluzia este şi ea o judecată particulară. În funcţie de poziţia termenilor în premise, se disting patru *figuri silogistice*, iar în funcţie de calitatea şi cantitatea judecăţilor componente în cele patru figuri se disting în total 19 *moduri silogistice* prime corecte. Corectitudinea derivării în figurile silogistice este asigurată de respectarea legilor speciale ale fiecărei figuri dar, întrucât prin structura sa numai prima figură silogistică întruchipează nemijlocit axioma 8., pentru a-şi dovedi corectitudinea, modurile celorlalte figuri se reduc la modurile figurii I. Derivarea

necesară a concluziei din premise, evidenţa pentru raţiune a acestei derivări fac din 8. fundamentul prin care demonstraţia devine strictă şi evidentă. S. a fost descoperit de Aristotel, care a elaborat totodată şi teoria sa completă.

SIMBOL (gr. *symbolon* „semn de recunoaştere”), *semn*, obiect sau *imagine* concretă (a unui obiect, a unei fiinţe), care reprezintă sau evocă altceva decât ceea ce este (de obicei o abstracţie sau o realitate complexă: de ex., sceptrul ca 8. al regalităţii, crucea ca 8. al creştinismului). Reprezentarea simbolică se bazează în general pe o convenţie care trebuie cunoscută pentru a înţelege 8. (de ex., *simbolica* culorilor diferă de la o cultură la alta). Există însă şi 8. cu un conţinut evocativ intrinsec, care pot exprima, prin asociaţie de idei, un ansamblu întreg de gânduri sau de sentimente, o stare de spirit etc. Asemenea 8. apar mai cu seamă în artă. În ştiinţă se înţelege prin so literă sau un alt semn grafic special, folosit pentru a desemna ceva independent de el. Aceste’s. sunt indispensabile în alcătuirea unui *limbaj formalizat* sau în cazul utilizării unor formule pentru a reda structura formală a unor enunţuri. Ele au fost folosite pentru prima oară în logică de Aristotel. S. au o largă utilizare în diverse ştiinţe, cum ar fi matematica, logica, fizica, chimia etc. (de ex., în matematică, semnul „+ „desemnează operaţia de adunare, în logică’s... →” desemnează *conectorul* implicaţiei, în fizică litera „e” simbolizează viteza luminii, în chimie litera *H* desemnează hidrogenul). S., ca varietate de semne, sunt studiate de *semiotică*.

SIMBOLICĂ 1. Exprimare prin simboluri convenţionale ori prin analogie a unor idei sau sentimente. 2. Teoria generală a *simbolurilor* (v. *hieroglife*, *teoria hieroglifelor*). 3. Ramură a *teologiei* consacrată studiului comparativ al simbolurilor de credinţă ale diferitelor confesiuni.

SIMETRIE 1. (în logică) Proprietate a *relaţiei* care face obiectul *logicii relaţiei*. O relaţie R este simetrică dacă avem R (a, b) = R (b, a), oricare ar fi a şi b. 2. (în teoria generală a sistemelor) Proprietatea *sistemelor* de a se structura *omogen* şi armonios, interacţiunile şi elementele componente ale acestora fiind distribuite proporţional şi prezentând o regularitate poziţională şi funcţională în raport cu un anumit centru de referinţă. Dispoziţia poziţională şi funcţională simetrică a interacţiunilor şi elementelor unui sistem se manifestă *sincronic* şi *diacronic*. Sub aspect sincronic, arhitectonica simetrică a

unui complex sistemic constă într-o corespondenţă geometrică, de formă şi poziţie a elementelor acestuia, aşezate spaţial la aceeaşi distanţă faţă de axul de referinţă central (un punct, o dreaptă sau un plan). Sub aspect diacronic, desfăşurarea simetrică a unui complex sistemic se manifestă ca o corespondenţă între *structura* procesului de geneză şi evoluţie şi structura procesului său de stabilitate şi involuţie, în acest sens, traiectoria procesului evolutiv prezintă o distribuţie în timp şi ca intensitate a evenimentelor, identică structural, asemănătoare (direct proporţional sau indirect proporţional) cu distribuţia acestora în cadrul traiectoriei procesului involutiv. În contextul teoriei *generale a sistemelor*, s. se poate afla în interiorul sistemului sau între sistem. În primul caz avem de-a face cu „identitatea de sine, în al doilea caz, cu conservarea de sine a structurilor. Termenul de 8. este opus celui de *asimetri* care exprimă neomogenitatea structurală a sistemelor, disproporţionalitatea şi neregularitatea dispoziţiei poziţionale şi funcţionale a elementelor şi interacţiunilor componente ale unui sistem. În structurarea sistemelor, îndeosebi a celor specifice nivelelor complexe şi superioare de organizare a materiei, relaţiile simetrice se împletesc cu cele asimetrice. De aceea, s. deplină poate fi întâlnită numai în organizarea unor structuri logice, matematice, geometrice, în structurile fizice şi chimice simple (de ex., în structura cristalină a unor minerale, în structura atomică şi moleculara a unor elemente şi compuşi chimici relativ stabili). În procesele fizice şi chimice complexe, în natura vie şi în mişcarea socială, s. structurii sistemelor este relativă. Raporturile dintre's. şi asimetrie sunt similare şi de acelaşi ordin cu raporturile dintre *ordine* şi *dezordine*. În perspectiva acestei similitudini, s. exprimă raporturi şi structuri stabile, iar asimetria, raporturi şi structuri instabile; 8. este temei al constanţei şi conservării structurale, iar asimetria este temei al dezvoltării şi progresului, al trecerii de la vechi la nou în diacronia obiectivă. În evoluţia materiei vii şi a progresului social şi uman, ireversibilitatea spaţială şi temporală, precum şi accelerarea (în progresie geometrică) a ritmurilor *dezvoltării*, înnoirile structurale şi funcţionale continue sunt modalităţi de particularizare a corelaţiei relaţiilor simetrice cu cele asimetrice, în plan sincronic şi diacronic. Unitatea dintre 8. Şi asimetrie este o expresie a unităţii dialectice dintre identitate şi diferenţă, dintre conservare şi schimbare. V. şi *ritm*.

SIMMEL, Georg (1858 – 1918), eseist, filosof şi sociolog german din şcoala *„filosofiei vieţii”*. La început a fost neokantian. Deşi a criticat *raţionalismul* şi *istorismul*, promovând tendinţe biologizante în sociologie, a adus contribuţii preţioase în elab orarea filosofiei moderne a culturii şi în *teoria valorilor*, accentuând corelaţia şi unitatea organică a acestora. S. consideră că *individul* e singura realitate, societatea reducându-se doar la un fenomen de relaţii între indivizi. Întrucât esenţa fenomenelor constă în interacţiune şi interrelaţii iar realitatea socială este supraindividuală, obiectul sociologiei îl constituie după S., descrierea, clasificarea, analiza şi explicarea formelor relaţiilor umane, a formelor de socializare şi chiar a organizării sociale, independent de conţinut. Sociologia constă, deci, în studiul pur formal al relaţiilor umane (Bezie-hungslehre), reductibile doar la câteva tipuri: prestigiu, supunere, competiţie, înţelegere contractuală etc. *Op*. pr.: „Problemele filosofiei istoriei” (1892), „Filosofia banului” (1900), „Sociologie” (1908), „Probleme de bază ale sociologiei” (1917).

SIMPLICITATE, termen care apare în discursul filosofic şi metateoretic, într-o diversitate de modalităţi şi cu o mare varietate de sensuri (adesea neconcordante), referitor la idei sau la constituenţii elementari ai lumii ori ai sistemelor care o compun, la caracteristici ale structurii acestora, la unele trăsături formale ale sistemelor logice sau la notaţiile în care acestea şaiţ exprimate. S. poate fi interpretată în următoarele sensuri: teoretic (8. structurală a unei teorii sau ipoteze); metodologic (s. În verificarea unei ipoteze); logic (s. semantică şi 8. sintactică a unui *limbaj*); *pragmatic* (s. În aplicarea unei legi) etc. Istoric, s. apare în principiul 8. al lui Occam („a nu se multiplica entităţile dincolo de necesitate”), îndreptat împotriva *realismului* scolastic. La Descartes, 8. apare ca o trăsătură definitorie a adevărurilor prime, evidente. Aceste sensuri ontologice şi gnoseologice ale 8. au fost criticate de teoria contemporană a ştiinţei, în special de G. Bachelard. Acesta a arătat că cercetarea ştiinţifică contemporană nu poate pleca nici de la credinţa în simplitatea structurii lumii, nici de la ipoteze simple; *simplul* nu mai este astăzi considerat ca ceva prim, elementar, ci ca rezultat al unui proces de simplificare. S. este astăzi frecvent invocată ca un criteriu de selecţie a ipotezelor ştiinţifice (Einstein). Există nenumărate tentative de a se preciza logic exigenţa 8., de a se defini 8. relativă a teoriilor ştiinţifice

(Reichen-bach, Popper, Goodmann, Kemeny ş.a.), fără însă ca acestea să se fi dovedit complet satisfăcătoare.

SIMPLU, v. COMPLEX; SIMPLICITATE.

SIMŢ COMUN 1. Denumire dată de Aristotel (în „Despre suflet") facultăţii care compară şi reuneşte diferitele specii de *senzaţii* date prin simţuri. 2. (în Şcoala scoţiană, denumită şi şcoala's. e, de la engl„Common sen-se") Ansamblu al credinţelor şi reprezentărilor despre realitatea lucrurilor şi a spiritului, a principiului cauzalităţii etc. la care raţiunea umană ajunge datorită unui instinct primar sau unei sugestii înnăscute (Th. Reid). Pentru *Reid*, s.c. era premisa şi limita ştiinţei. În acest sens, conceptul de a.c. se leagă de acela al „consensului universal" în calitate de criteriu al adevărului. 3. Formă generală, medie de manifestare a *raţiunii*, prin care oamenii, cu toate deosebirile nivelului de instrucţie şi cultură, al opiniilor personale, recunosc cu toţii un anumit număr de idei, principii şi valori comune. Acestei semnificaţii a noţiunii's. e, i se ataşează noţiunea *„bun simţ"* (sensul cartezian al cuvântului), care desemnează, de fapt, aplicarea's.c. la cazurile particulare şi corelarea sa cu *evidenţa*. V. şi *opinie*.

SINCATEGOREMATIC 1. (în logică, despre *cuvinte* sau *simboluri*) Care nu au semnificaţie luate izolat, dar care pot apărea ca părţi constituente şi contribuie la semnificarea unei expresii cu *semnificaţie*. 2. Despre infinitul care conţine elemente reale, actualizate, a căror mulţime este inepuizabilă, dar care nu constituie întregul prin *adiţia* lor. V. şi *categorematic*; *Cantor G*.

SINCRETISM (gr. *synkretizein* „a reuni"), stare istoriceşte primară de contopire şi nediferenţiere a unor elemente ale culturii, de obicei din domeniul culturii artistice, literare, filosofice etc. Spre deosebire de *eclectism*, care desemnează amestecarea deliberată, forţată şi necritică, a unor elemente sau concepţii diferite şi chiar contradictorii, s. desemnează un complex cultural care s-a produs spontan, înainte de diferenţierea şi individualizarea formelor conştiinţei sociale şi a valorilor aferente. Contopirea, de ex., a unor arte diferite (literatură, muzică, dans etc), caracteristică folclorului şi mai ales fazelor primitive de dezvoltare, când diferitele arte nu erau încă autonome, reprezintă o formă de 8. În arta romantică, precum şi în arta modernă, s. a reapărut ca tendinţă estetică, deliberat concepută, de contopire a artelor într-o artă „totală", organic unitară (R. Wagner, simbolismul, mişcarea „Bauhaus" etc). În istoria religiilor, termenul de

a. desemnează contopirea credinţelor şi ritualurilor unor religii diferite, a atribuţiilor unor divinităţi diferite în persoana unei singure divinităţi etc. S. religios apare de obicei în cursul răspândirii religiilor, al contactului şi întrepătrunderii dintre diferite religii, ca de ex., în perioada alexandrină sau în aceea a Imperiului roman.

SINCRONIE – DIACRONIE, pereche de categorii contradictorii, frecventă în gândirea socială contemporană, ca urmare a afirmării *structuralismului*, şi care desemnează dimensiuni ontologice specifice ale fenomenelor şi metode deosebite de abordare a acestora. *Sincronia* semnifică, în aces). sens, o viziune teoretică şi metodologică anistoristă, considerarea fenomenelor numai pe coordonata simultaneităţii, a relativei lor stabilităţi, deci ca fapte, date, realităţi definitiv întemeiate, ca *structuri* şi *sisteme* absolut stabile, neschimbate. Pentru viziunea sincronică obiectul (fenomenul, faptul, datul) este autonom, răspunzător de propria sa existenţă, identic cu sine, fără altă motivaţie, corespunzător unui *model* teoretic care poate fi dedus din el, independent de modificările care ar putea surveni, de *devenirea* lui, de mobilitatea raporturilor dintre *semnificat* şi *semnificam*. Astfel, *sincronia* reprezintă „îngheţarea” obiectului în vederea cunoaşterii corelaţiilor sale *invariante*, a tipurilor acestor corelaţii, a ansamblurilor şi ierarhiei *funcţiilor* care îl definesc în mod esenţial şi calitativ. Viziunea sincronică sq referă în mod preponderent la condiţiile necesare şi suficiente de existenţă şi funcţionare a unui sistem. Abordarea sincronică relevă, aşadar, sistematicitatea şi invarianta fenomenelor. Proprie analizei sincronice îi este subordonarea explicaţiei faţă de *descriere* şi chiar reducerea primei la cea de-a doua. Perspectiva *diacronică*, dimpotrivă, atât din punct de vedere teoretic cât şi metodologic, reconsideră obiectele şi fenomenele în dimensiunea lor temporală, în succesiunea şi dinamica contradictorie a acestora, în geneza şi dialectica lor permanentă, subliniază evoluţia şi istoricitatea sistemelor, înnoirea continuă a semnificaţiilor acestora, iar pe plan cognitiv acordă prioritate procesualităţii, readuce în prim plan explicaţia cauzală, genetică, condiţionarea internă şi externă a fenomenelor. Interpretările structuraliste absolutizează de cele mai multe ori abordarea sincronică, decupând obiectul din *diacronia* sa obiectivă, privindu-l static, ca invariant şi îi neagă modelului semnificaţiile, temeiul ontic şi limitele reflectorii, într-o interpretare mai nouă, structural-dialectică,

se realizează o sinteză între's. şi d., între invariantă şi dinamism. Sistemelor le corespund obiectiv o anumită structură, o dispoziţie sincronică a relaţiilor care-i conformează această structură şi, totodată, un complex de elemente (care formează substratul relaţiilor structurale) aflate într-un permanent proces evolutiv, pe temeiul căruia sincronicul se împleteşte cu diacronicul în dialectica sistemelor. În această perspectivă, dialectica materialistă corelează geneza şi structura, analiza structurală şi principiul istorismului în abordarea sistemelor.

ŞINELE, termen care intervine în constituirea unor expresii filosofice tradiţionale: *în sine*, *prin sine*, *pentru sine*, *de sine* (*conştiinţă de sine*). În principiu, s. semnifică: ceea ce fiecare (în mod potenţial sau real, conştientizat sau nu) este pentru el însuşi, eul său. Hegel distinge între *fiinţa-ln-sine*, lipsită de determinări esenţiale, *fiinţa-pentru-sine*, ca mod de a fi absolut nemijlocit determinat şi *fiinţa m şi pentru sine*, ca afirmare a în-sinelui în deplină cunoştinţă de cauză. S. îi serveşte, astfel, la constituirea unităţii dialectice dintre starea în care determinările nu sunt încă afirmate, afirmarea acestora şi cunoştinţa absolută a acestei determinări – *triadă* a procesului de revenire la sine (*bei sich*) a Ideii absolute. „Dialectica este, în spirit, cea mai înaltă şi unica aspiraţie de a se găsi şi a se recunoaşte pe sine însuşi, prin sine însuşi, în toate lucrurile” (Hegel). Acest proces se desfăşoară în mod contradictoriu întrucât şinele nu e sine decât prin medierea „altului” său (non-s.), acea parte a nefiinţei care afectează orice fiinţă şi este denumită de Hegel „*negativitate*”. La Renouvier, s. şi non-s. sunt teză şi antiteză în categoria personalităţii, a căror sinteză este conştiinţa sau persoana. În psihanaliză, 8. (das Es) este zona psihismului primitiv, deosebit de eu (das Ich) La J.P. Sartre, în 8. este existenţa iar pentru sconştiinţa, ele apărând ca distincte şi rămânând pururi rupte una de cealaltă, conştiinţa neputând fi conştiinţa existenţei, iar „existenţa umană”, rămânând doar ca „proiect”. Idealul pentru sdupă Sartre, ar fi acela de a ajunge la identitatea cu sine însuşi sau de a fi Dumnezeu care este în sine ceea ce este pentru sine, existenţa şi conştiinţa lui confundându-se total; omul trăieşte însă contradicţia irezolvabilă dintre în sşi pentru ssău, consumându-se zadarnic şi fiind el însuşi, prin aceasta, „o pasiune inutilă”. Dincolo de aceste interpretări, în dialectica eului şi a lumii, s. poate fi considerat ca temei al interacţiunilor dintre oameni şi realitate, semnificând

autodeterminarea şi autodelimitarea subiectului în raport cu *obiectul*.

SINERGIE (gr. *synergos* „cooperator”) 1. Situaţie, proces, activitate de conlucrare şi cooperare a mai multor elemente, subsisteme sau funcţii ale unui sistem, având ca rezultat un efect de ansamblu care depăşeşte cantitativ şi calitativ simpla *adiţie* a componentelor sistemului, luate separat. 2. (în medicină) Acţiune simultană, concurs şi cooperare a diferitelor organe la menţinerea stării de sănătate. 3.

(în psihologie) *Efect sinergetic*, rezultat al similitudinii de acţiune sau de voinţă a doua sau a mai multe persoane; se manifestă sub forma simpatiei. 4. (în sociologie) Concept introdus de către sociologul american Lester Ward (1841 – 1913) şi care semnifică sinteza creatoare care modelează forţele sociale divergente, dându-le noi forme şi contribuind la apariţia, *echilibrul* şi dezvoltarea structurilorsociale.

SINGULAR, categorie care reflectă determinarea calitativă a obiectelor şi proceselor individuale. V. *general*, *particular*, *singular*.

SINTACTICĂ, v. SEMIOTICĂ; SINTAXA LOGICĂ.

SINTAXA LOGICĂ (gr. *syn* „împreună”, „cu „şi *taxis* „aranjament”), parte a *logicii simbolice* (matematice) care constituie expunerea derivării expresiilor logice prin luarea în consideraţie exclusiv a formei lor grafice. Sistemul sintactic este formalizat prin aceea că el cuprinde: 1) termeni fundamentali şi termeni nefundamentali, cărora le corespund regulile de definire în cadrul sistemului; 2) expresii (propoziţii) şi, respectiv, regulile de formare a lor în sistem; 3) legi (axiome şi teoreme) şi, respectiv, regulile de deducţie pentru legi. Sistemul sintactic presupune precizarea tuturor elementelor sale prin enunţare, definire explicită şi deducere, astfel încât în cadrul sistemului nu se ia în consideraţie nimic altceva care ar fi venit din afara sa. Una şi aceeaşi sintaxă, odată constituită, poate primi mai multe interpretări (de ex., algebra binară este interpretată atât matematic, cât şi logic drept calcul logic bivalent). În *pozitivismul logic* (*neopozitivism*), ruperea sintaxei de interpretare a generat *formalismul* subiectivist şi vicierea conceptului de adevăr. Raportul dintre sintaxă şi interpretare este raportul dintre formă şi conţinut şi se realizează prin subordonarea noţiunii de corectitudine a structurilor formale conceptului de adevăr. 8.1. implică astfel *semantica*, iar unitatea lor constituie logica simbolică (matematică). În

sens restrâns, sintaxa, ca teorie a relaţiilor dintre *semne*, este parte integrantă a *semioticii*. Există o pluralitate de sisteme sintactice, în elaborarea cărora şi-au adus contribuţia şi logicienii români Gr. C. Moisil şi E. Mi-hâilescu.

SINTETIC, v. ANALITIC-SINTETIC.

SINTEZĂ (gr. *syn* „Împreună”, „cu „şi *thesis* „aşezare”) 1. Metodă generală de reunire, în întregul din care fac parte, a elementelor obţinute printr-o prealabilă analiză. V. şi *analiză şi sinteză*. 2. Unitate dialectică a laturilor contrare. 8. (în interpretarea idealist-obiectivă a lui Hegel) Etapă finală a *autodezvoltării* dialectice, subordonată *triadei*. S. este înţeleasă drept actul împăcării contrariilor (*teza* şi *antiteza*), prin care contradicţia şi, odată cu ea, realitatea, este „depăşită”.

SISTEM 1. Mulţime de elemente şi mulţime de relaţii (în sreale, interacţiuni) dintre aceste elemente, relaţii relativ invariante faţă de anumite reguli ale transformărilor care formează *structura* acestor mulţimi. Totalitatea de element? care constituie’s. nu poate fi redusă la elementele sale sau definită prin ele. S. are proprietăţi specifice pe care nu le au, în mod necesar, elementele sale şi, prin urmare, acestea nu rezultă din şi nu sunt reductibile la proprietăţile componentelor sistemului. Nefiind reductibile la elementele care le compun, s. posedă proprietatea *integralităţii*, au caracter integral. Ştiinţele particulare pun în evidenţă existenţa’s. integrale în natură (de ex., s. solar, atomul, moleculele, organismul viu etc), în societate (de ex., *formaţiunea socială*) şi în cunoaştere (de ex., 8. axiomelor geometriei euclidiene, s. filosofice). Într-un’s. integral, dată fiind legătura dialectică dintre *întreg* şi *parte*, ansamblul este condiţionat de către componente, iar acestea din urmă sunt supuse unei acţiuni integratoare din partea 8. Orice 8. este alcătuit din *subsisteme*, care reprezintă, fiecare în parte, alte’s. cărora le sunt subordonate, ansambluri de elemente. S. se clasifică în: reale (fizice, chimice, biologice, psihice, sociale etc), realizabile (tehnice), posibile (matematice, logice etc). După raportul lor cu mediul (ambianţa) şi cu structura lor internă, se poate vorbi despre 8. închise (care nu interacţionează cu ambianţa) şi deschise (care interacţionează cu ea), stabile şi instabile, statice şi dinamice (sau active), liniare şi neliniare. Un loc aparte în metodologia actuală a ştiinţei îl au 8. cu *autoreglare* (autoorganizatoare). În perspectiva aplicării acestui tip de a. la studiul vieţii sociale, prezintă un interes deosebit teoria’s. instruibile, perfectibile pe baza prelucrării

informaţiei obţinute prin experienţa lor proprie. Începuturile cercetării sistemice datează încă din antichitate; totuşi până la mijlocul sec. 19 a predominat metoda unilateral analitică de cercetare, care pierdea din vedere specificul's. privit în *integralitatea* lui. Pe baza progresului ştiinţelor, Marx şi Engels au elaborat, în cadrul dialecticii materialiste, principiile fundamentale ale abordării sistemice şi le-au aplicat la studiul naturii şi al societăţii, oprindu-se îndeosebi asupra formaţiunii sociale capitaliste, pe care au interpretat-o ca 8. complex, integrat şi dinamicân sec. 20 s-a ivit necesitatea elaborării unei „teorii generale a's". Ea a fost formulată de L. von Bertalanffy «şi de o serie de specialişti în teoria matematică a's., în teoria sistemelor cibernetice etc. O astfel de „teorie generală a's.", în prezent abia în faza de definire a domeniului său, trebuie să ofere *algoritmul* relaţiilor dintre elementele unui's., dintre acestea şi-s., dintre structura şi funcţiile's., dintre 8. parţiale (subsisteme) şi-s. global etc. 2. *Analiza de* 8. sau *sistemică*, studiu analitic al unui's. În vederea punerii în evidenţă (a identificării pentru factorul de decizie) a alegerilor preferenţiale dintre alternativele posibile de dezvoltare a 8. considerat. Analiza sistemică este, astfel, parte componentă a ştiinţei conducerii sistemelor, care include şi ingineria de sistem (integrarea finalizată a componentelor fizice ale unui sistem) şi reţeaua de comunicare dintre componentele sistemului (care asigură fluxul de informaţie dintre funcţiile specifice activităţii integrate a componentelor's.). V. şi *întreg şi parte*; *teoria generală a sistemelor*; *simetrie*; *ordine*; *sincronie*; *structură*.

SISTEM AL ŞTIŢNTELOR, totalitate a disciplinelor ştiinţifice, care cuprinde ansamblul cunoştinţelor sistematic-teoretice ale oamenilor într-o anumită etapă istorică. Fiecărei epoci îi corespunde un nivel al dezvoltării cunoaşterii ştiinţifice, determinat de cerinţele teoretice ale *practicii* sociale, dependent de natura şi gradul de perfecţionare al uneltelor de producţie şi al mijloacelor tehnico-experimentale şi de observaţie, de orizontul de cultură şi de aspiraţiile oamenilor din acea epocă. Cunoştinţele ştiinţifice dobândite de oameni într-o anumită epocă sunt grupate într-un evantai de discipline generale şi particulare, de ramuri şi subramuri ale acestora, corelate *sistemic* între ele, în funcţie de natura domeniului pe care-l reflectă şi de valoarea operaţională pe care o au în raport cu nevoile practice ale oamenilor. S.ş. suferă, deci, un permanent proces de evoluţie şi schimbare, în strânsă legătură cu progresul cunoaşterii

omeneşti, cu dialectica raporturilor dintre *teorie* şi *practică*. Ca atare, efortul de clasificare a ştiinţelor este o operaţie permanentă a metodologiei ştiinţei, fiecărei epoci de progres a societăţii corespunzându-i o nouă structură a sistemului ştiinţelor. Având în vedere criteriul structural-obiectiv stabilit de Engels (al corespondenţei dintre domeniile cunoaşterii şi domeniile existenţei, al formelor de mişcare pe care le reflectă în plan teoretic), precum şi criteriile funcţionale şi operaţionale (de apreciere a locului şi rolului fiecărei ştiinţe în ansamblul cunoaşterii şi în activitatea practică nemijlocită a oamenilor), în actuala etapă a progresului ştiinţific, se pot desprinde următoarele grupuri de discipline ştiinţifice: 1) *grupul ştiinţelor despre existenţă* (cu valoare explicativ-previzională asupra diferitelor domenii ale realităţii), din care fac parte ştiinţele naturii, ştiinţele sociale şi ştiinţele gândirii, fiecare din aceste grupuri cuprinzând un ansamblu de ştiinţe particulare. În grupul ştiinţelor naturii se includ, în raport cu specificul diferitelor nivele de organizare a existenţei naturale, discipline ca: fizica, chimia, biologia, fiecăreia fiindu-i subordonat câte un evantai de ramuri (de ex., mecanica cuantică, fizica moleculară sau chimia anorganică, chimia organică şi, respectiv, zoologia, botanica, anatomia şi fiziologia umană etc.) şi subramuri ale acestora. Din ansamblul ştiinţelor naturii fac parte şi disciplinele care studiază structura fizică a macrocosmosului şi megacos-mosului cum sunt geologia, astrofizica, astronomia. Din's.ş. sociale fac parte sociologia generală şi un ansamblu de ştiinţe sociale particulare care studiazădiferitele domenii ale organizării sistemului social: istoria, demografia, economia, politologia, dreptul, etica, estetica etc. Din grupul ştiinţelor gândirii amintim logica şi lingvistica; 2) *grupul ştiinţelor acţiunii* (care cercetează raporturile dintre oameni şi realitate şi mijlocesc dobândirea unor criterii şi strategii operaţionale de maximă eficienţă în activitatea practică a oamenilor), din care fac parte: ştiinţele tehnice (al căror obiect de studiu este structura uneltelor de producţie şi căile de perfecţionare tehnologică a mecanismului de funcţionare a acestora în scopul stimulării creşterii permanente a productivităţii muncii), divizate în patru categorii principale: 1) industriale; 2) agricole, 3) de construcţii şi 4) urbanism, de transporturi şi telecomunicaţii, cărora le sunt subordonate o constelaţie bogată de discipline tehnice şi tehnologice de ramură; ştiinţele administrativ-or-ganizaţionale, al căror obiect îl constituie

cercetarea unor tehnologii şi criterii de optimizare a activităţii instituţiilor sociale, de perfecţionare organizatorică a acţiunii ei la toate nivelele sistemului social (la nivelul producţiei materiale şi al serviciilor, al relaţiilor umane şi al normelor acţiunii, în cadrul sistemului informaţional, în domeniul circulaţiei bunurilor materiale şi spirituale etc); ştiinţele medicale (al căror obiect, îl constituie, în general, cercetarea căilor şi mijloacelor de însănătoşire şi de ocrotire a sănătăţii oamenilor), tot mai mult preocupate în prezent de găsirea unor tehnologii eficiente de prevenire a inadaptării biopsihologice a omului la solicitările şi consecinţele progresului ştiinţifico-tehnic; ştiinţele instructiv-educaţionale (al căror obiect este omul ca *agent* al acţiunii sociale şi care cercetează mijloacele şi procedeele eficiente de instruire şi educare a personalităţii oamenilor, în vederea formării lor pentru muncă şi viaţă, potenţării la maximum a capacităţilor lor cognitive şi transformatoare); 3) *grupul ştiinţelor generale*, de sinteză sau izomorfism (ştiinţe care nu studiază un domeniu anume de existenţă sau de acţiune, ci cercetează, la diverse grade de abstractizare, relaţiile cantitative şi modalităţile funcţionale comune mai multor sau tuturor domeniilor existenţei obiective şi acţiunilor umane, intervenind astfel cu mijloace operaţionale de investigare în metodologia de cercetare a diferitelor grupuri sau a tuturor ştiinţelor particulare). În ansamblul ştiinţelor de sinteză, alături de matematică şi de mecanica teoretică, un rol din ce în ce mai important îl au astăzi, în întreaga cunoaştere ştiinţifică, *cibernetica* şi *teoria generală a sistemelor*. În configuraţia actuală a sistemului ştiinţelor, o funcţie explicativă şi aplicativă din ce în ce mai mare o au disciplinele de graniţă (între diferite alte ştiinţe particulare) ca biofizica, chimia fizica, biochimia, bionica. Statut de ştiinţe de graniţă au şi discipline ca *psihologia* (care studiază mecanismul vieţii psihice umane din perspectiva determinărilor ei naturale şi sociale), *antropologia* (care surprinde interferenţa dintre natural şi social în determinarea naturii umane), *ecologia* (care-şi propune surprinderea criteriilor de echilibrare a raporturilor dintre om şi mediul său natural şi social). V. şi *ştiinţă*; *interdisciplinaritate*.

SISTEM AXIOMATIC, mulţime de legi logice (expresii valide) constituite în două clase distincte: 1) *axiomele*, expresiile cele mai generale şi, ca atare, indemonstrabile în respectivul sistem, şi 2) *teoremele*, expresiile care pe baza unor reguli de transformare sunt

derivate din expresiile primei clase. S.a, devine un sistem formalizat dacă în constituirea sa nu se are în vedere nimic altceva decât alcătuirea grafică a expresiilor. Un ş.a. se compune din termeni, expresii şi legi. Termenii ş.a. sunt construcţii grafice simple, indivizibile în alte construcţii grafice mai simple decât ele în cadrul respectivului sistem. În cazul în care termenii desemnează variabile, ei sunt simbolizaţi de literele mici *p*, *q*, *r*... iar dacă sunt *operatori*, ei sunt denotaţi fie prin literele mari *A*, *B*, *C*... fie prin alte semne grafice speciale. Termenii în funcţie de care se constituie respectivul ş.a. poartă numele de termeni fundamentali, iar toţi ceilalţi (termenii nefundamentali) sunt definiţi pe baza regulilor de definire corespunzătoare. Expresiile sunt secvenţe grafice finite alcătuite numai din termenii sistemului pe baza regulilor de formare corespunzătoare. Legile (expresiile asertate în sistem) sunt fie *axiome*, fie *teoreme*, ultimele fiind derivate din primele, pe baza regulilor de deducţie care arată modul permis în cadrul sistemului de a obţine din anumite legi logice alte legi logice. Un ş.a. poate fi acceptat drept o alcătuire sintactică corectă numai dacă, odată constituit, el se bucură de trei proprietăţi generale: 1) *independenţa axiomelor*, calitatea lor de a fi nedeductibile în cadrul respectivului sistem; 2) *noncontradicţia sistemului*, însuşirea sa de a nu permite demonstrarea unei expresii în acelaşi timp cu negaţia ei, şi 3) *completitudinea sistemului*, adică posibilitatea lui de a întemeia toate legile sale şi de a respinge orice expresie ce nu este lege a sa. Primul ş.a. în cadrul logicii simbolice (matematice) a fost elaborat de G. Frege. *Axiomatizarea* constituie o modalitate fundamentală de rezolvare a *problemei deciziei*. V. şi *completitudine*; *consistenţă*; *independenţă*.

SISTEM FILOSOFIC, ansamblu logic-coerent de teze filosofice, axat consecvent pe un principiu teoretic şi metodologic fundamental. Sistemul este mai general decât *teoria*; s.f. cuprinde ansamblul teoriilor unui filosof sau ale unei şcoli filosofice. Caracterul de sistem atribuit unor concepţii filosofice vizează, de regulă, *coerenţa* lor logică intrinsecă şi nu corespondenţa lor cu realitatea. De aici, tendinţa de a face să prevaleze uneori sistemul asupra faptelor (spiritul de sistem), de „a fasona” faptele după cerinţele sistemului, care dobândeşte astfel un caracter închis, dogmatic. Concepţia filosofică marxistă se caracterizează printr-o riguroasă coerenţă internă, fiind în acelaşi timp într-un acord de fond cu exigenţele şi rezultatele gândirii ştiinţifice în

continuă dezvoltare; ea reprezintă un sistem deschis, în sensul unei continue raportări critice şi creatoare faţă de realitate şi faţă de experienţa şi *practica* umană, ca şi faţă de propriile elaborări, ceea ce îi conferă un caracter ştiinţific, creator şi antidogmatic.

SISTEM FORMAL, sistem de *semne* şi expresii construite în conformitate cu anumite reguli de formare şi de derivare, în care se face abstracţie de orice interpretare a semnelor (dimensiunea *semantică*) şi de raporturile acestora cu subiecţii ce le folosesc (dimensiunea *pragmatică*). Etapele principale ale construirii unui s.f. sunt: introducerea semnelor primitive, precizarea regulilor de formare, indicarea regulilor de deducere, producerea expresiilor corect construite în sistem, pornind de la semnele primitive şi aplicând cele două tipuri de reguli. Într-un's. I. se operează cu semnele ca obiecte fizice (semne vehicule), atenţia cercetătorului concentrându-se exclusiv asupra raporturilor dintre semne (dimensiunea *sintactică*). Avantajul formalizării unor teorii din matematică, logică, fizică etc. constă în formularea expresă a supoziţiilor admise în teorie şi înlăturarea unor imprecizii din limbile naturale, în derivarea riguroasă aclasei, consecinţelor din acestea, în dobândirea unui grad de generalitate. *Formalizarea* reprezintă în cunoaşterea ştiinţifică doar un moment. Scopul construirii unui s.f. îl constituie interpretarea sa într-un domeniu de obiecte, găsirea unui *model*.

SISTEM SOCIAL, *totalitate* a domeniilor vieţii sociale, structurată dintr-un ansamblu de nivele de organizare a *relaţiilor sociale*, dispuse ierarhic şi corelate cauzal şi funcţional. Termenul de a.s. este aproape sinonim cu cel de *formaţiune socială*, prin care Marx a explicat structura de ansamblu şi determinismul vieţii sociale. În concepţia materialistă asupra societăţii, primul nivel al relaţiilor sociale îl reprezintă raporturile omului cu natura, care formează *infrastructura* societăţii, raporturi prin intermediul cărora, oamenii produc bunurile materiale necesare traiului lor. Ca efect al raporturilor dintre oameni şi natură, se structurează *forţele de producţie* ale societăţii care cuprind atât mijloacele de producţie (obiectele activităţii productive şi uneltele de muncă) cât şi oamenii (forţa lor de muncă fizică şi intelectuală şi deprinderile lor în muncă). În raporturile lor productive cu natura, oamenii acţionează colectiv, cooperează, intră obiectiv şi necesar în raporturi sau *relaţii de producţie* între ei. Acestea, împreună cu forţele de producţie care le determină şi pe care

le condiţionează, formează *modul de producţie* al societăţii – principala condiţie materială a vieţii sociale, de natura căreia depind structura şi dinamica tuturor celorlalte laturi ale vieţii sociale, 8.8. În întregul său. Relaţiile de producţie, împreună cu celelalte tipuri de relaţii materiale care se stabilesc între oameni, formează *structura* societăţii şi caracterizează fizionomia unei societăţi, determină caracterul orânduirii sociale. Din această cauză structura socială se mai numeşte şi *baza* societăţii pe care se etajează *suprastructura*, constituită din formele ideologice ale conştiinţei sociale şi instituţiile corespunzătoare acestora. Instituţiile au rolul de a mijloci raporturile ideologice dintre oameni (politice, juridice, artistice, religioase etc), raporturi care depind de cele materiale şi împreună cu care formează sistemul, relaţiilor sociale, dar care se structurează şi în funcţie de fizionomia *conştiinţei sociale*, de nivelul dezvoltării vieţii spirituale a oamenilor, de modul în care aceasta se reflectă în mentalitatea diferitelor grupuri şi *clase sociale*. Strâns legat de complexul relaţiilor materiale şi spirituale care configurează 8.8. se instituie şi capătă o dinamică proprie structurile comunitare şi structurile grupate ale societăţii; ele au în vedere raporturi între oameni în funcţie de originea lor etnică şi de modul lor de convieţuire economică, geografico-istorică, psihică şi spirituală, de natura intereselor economice, de locul şi rolul pe care oamenii îl au în procesul de producţie, de poziţia lor faţă de mijloacele de producţie, din care decurg deosebiri corespunzătoare sub aspectul tipului de proprietate şi al modului de-repartiţie, în raport cu succesiunea modurilor de producţie, a formaţiunilor sociale, în istoria societăţii s-au structurat diferite tipuri de comunitate umană (cete, *ginţi*, *triburi*, *popoare*, *naţiuni*), istoric stratificate în diverse grupuri şi clase sociale. Structurile comunitare şi structurile de clasă ale societăţii sunt dependente de nivelele structurale ale sistemului social şi în primul rând de structura economică a societăţii dar, la rândul lor, ele influenţează activ aceste nivele, deoarece cadrul obiectiv al vieţii sociale se constituie prin intermediul acţiunii oamenilor, a diferitelor *comunităţi* şi *grupuri sociale*. Rezultă că toate nivelele infrastructurale, structurale şi suprastructurale, sau materiale şi ideologice ale 8.8., structurile comunitare şi grupale (de clasă) ale societăţii se împletesc strâns, depind unele de altele şi se condiţionează reciproc, iar legitatea fundamentală care le guvernează geneza şi dezvoltarea este determinarea conştiinţei sociale de către existenţa socială, a relaţiilor

spirituale de către cele materiale, a structurilor comunitare şi de clasă de către cele materiale şi, în primul rând, economice, acesta fiind principiul fundamental al explicaţiei materialist istorice a determinismului vieţii sociale. În raport cu sistemul de ansamblu al vieţii sociale, denumit şi-s.s. global sau macrosistem social, toate nivelele de structurare a vieţii sociale pe care le subordonează (integrându-le organic) se constituie, la rândul lor, *sistemic*, având valoare de *subsisteme*. Acestea subordonează, la rândul lor, alte elemente şi relaţii sociale. În acest sens se vorbeşte, în sociologia contemporană, de subsistemul modului de producţie, subsistemul suprastructurii, subsistemul claselor sociale, subsistemul unei comunităţi umane în cadrul unei formaţiuni sociale etc. în explicarea mecanismului de ansamblu al vieţii sociale capătă astfel o fructuoasă aplicare *teoria* generală *a sistemelor*. De asemenea, în perspectiva unei viziuni structurale asupra vieţii sociale, societatea fiind de altfel definită, în sociologia marxistă în primul rând, ca un sistem de relaţii sociale, capătă un câmp larg de aplicabilitate metodele *analizei structurale*. Materialismul istoric asociază analizei structurale principiul *cauzalităţii*, *o* metodologie deterministă de cercetare cuprinzătoare, care operează corelat cu noţiunile de *cauză*, *funcţie* şi *retroacţiune*, legitaţiile *progresului* istoric instituindu-se ca o sinteză a mecanismului de funcţionare a conexiunilor exprimate de aceste noţiuni. V. şi *structură socială*.

SISTEMIC, care se referă la felul de a fi sau de a se comporta al *sistemului*; (despre un fenomen, un procedeu sau o viziune) care ţine seamă de proprietăţile obiective ale sistemelor.

SITUAŢIE LIMITĂ, termen specific *existenţialismului*, atribuit unor situaţii care au rolul de a contribui la determinarea *condiţiei umane*. După K. Jaspers exiscă 8.1. generale şi 8.1. particulare, proprii fiinţei umane. Cele dintâi se referă la faptul că oamenii sunt totdeauna limitaţi la a fi „într-o situaţie determinată” spaţial, temporal etc. ceea ce ar atrage după sine o limitare a perspectivei din care sunt percepuţi de către ceilalţi oameni. 8.1. particulare sunt cele cu care individul se confruntă în mod direct şi hotărâtor: moartea, suferinţa, lupta, vina, singurătatea, neliniştea, desperarea, grija etc. Ele sunt, de fapt, situaţii de încercare supremă, mai ales de ordin moral, de *trăire* esenţială prin care omul se smulge din anonimatul şi *înstrăinarea* sa cotidiană, realizându-şi ontologic *autenticitatea* existenţială şi reprezintă

„structurile sale existenţiale”. Termenul de 8.1. reflectă caracterul individualist extrem al existenţialismului, conceperea existenţei umane într-o manieră abstractă, anistorică şi asocială.

SMIRNOV, Vladimir Aleksandrovici (n. 1931), filosof şi logician sovietic, şef al sectorului de logică din Institutul de Filosofie al Academiei de Ştiinţe al U.R.S.S. A abordat dintr-o perspectivă modernă teoria silogisticii, core-Hnd-o cu – teoria generală a deducţiei şi cu logica predicatelor. Totodată, a utilizat tehnicile şi metodele logice pentru analiza unor probleme de teoria cunoaşterii şi de metodologie cum sunt problema reconstrucţiei teoriei ştiinţifice, rolul formalizării în cunoaştere, rolul limbajelor artificiale în cercetarea proceselor gândirii, corelaţia dintre empiric şi teoretic în cunoaştere ş.a. *Op*. pr.: „Cu privire la teoria silogismului categoric” (1959), „Metoda genetică de reconstrucţie a teoriei ştiinţifice” (1962), „Algoritmii şi schemele logice ale algoritmilor” (1963), „Nivelele cunoaşterii şi etapele procesului cunoaşterii” (1964), „Modelarea lumii în structura limbajelor logice” (1967), „Problema cunoştinţelor empirice şi teoretice în teoria cunoaşterii şi în metodologie” (1973), „Teoria consecinţei logice” (1974).

SOCIABILITATE 1. Aptitudine de a trăi în societate. 2. Înclinare spre cultivarea relaţiilor sociale.

SOCIAL (lat. *socius* „soţ”, „tovarăş”, „asociat”), care se referă la societate (de ex., schimbare’s.); care prin natura sa, îşi are originea în sau depinde de societate (de ex., *conştiinţă* 8.).

SOCIAL-DARVINISM, v. DARVINISM SOCIAL.

SOCIALISM 1. Concepţie social-politică cu privire la făurirea unei societăţi bazate pe egalitate şi dreptate socială, lipsită de exploatare. Formulată iniţial de socialiştii utopici din sec. 16 – 18, concepţia, ca şi termenul de a., au fost larg răspândite în Franţa şi Anglia, din primele” decenii ale sec. 19 (v. *socialism utopic*). Ulterior, termenul s-a fost folosit în sensuri variate şi în sprijinul unor diferite interese de clasă. O anumită răspândire a cunoscut, în secolul trecut, în Germania, s, *„adevărat”*, curent social-politic care nega necesitatea revoluţiei burghezo-democratice şi propaga ideea că „înfrăţirea oamenilor” ar fi condiţia unică a emancipării sociale. Marx şi Engels au supus analizei critice acest 8., denunţându-i caracterul iluzoriu. S. *de catedră*, curent al economiei politice burgheze, cu circulaţie mai ales în Germania în deceniile 8 şi 9 ale sec. 19; susţinea că statul burghez, ca

arbitru imparţial, este chemat să asigure pacea socială şi să introducă treptat socialismul. S. *creştin* sau *creştinismul social*, doctrină social-politică creştină, apărută în prima jumătate a sec. 19. Diferitele sale variante susţineau originea creştină a ideilor socialismului, afirmau primatul eticului în raport cu economicul sau politicul şi considerau că soluţia antagonismelor sociale ar constitui-o perfecţionarea morală a capitalismului. În prezent, unii adepţi ai acestor concepţii, fără a renunţa la programul social-politic propriu, se alătură mişcărilor progresiste. S. *democratic*, curent social-politic de orientare reformistă, apărut în rândurile social-democraţiei germane în Meceniile 3 şi 4 ale secolului nostru. A devenit doctrina social-politică oficială a Internaţionalei Socialiste. Potrivit acestei concepţii, evoluţia capitalismului contemporan ar duce la armonizarea intereselor claselor sociale şi la instaurarea unor relaţii „umane", ceea ce ar face inutilă lupta *de clasă*, protestul social fiind redus la revendicări privind o democraţie mai consecventă şi alte reforme compatibile cu societatea burgheză. S. *etic*, doctrină social-politică de esenţă idealistă, potrivit căreia socialismul ar reprezenta un ansamblu de principii morale, realizabile în cadrul capitalismului, iar factorii determinanţi ai progresului i-ar constitui, în exclusivitate, moralitatea şi educaţia (v. *socialism etic*). S. *revoluţionar*, concepţie a partidului mic-burghez al eserilor, creat în Rusia în 1901, al cărei conţinut îl reprezenta preluarea eclectică a unor idei ale *narodnicismului* şi *revizionismului*. Susţinătorii acestei teorii se pronunţau pentru desfiinţarea proprietăţii private asupra pământului, dar nu şi a proprietăţii private în genere, ceea ce, evident, nu putea duce la înlăturarea dominaţiei capitalului, la transformarea revoluţionară a societăţii. Toate aceste concepţii despre sîn majoritatea lor de natură mic-burgheză şi/sau de orientare idealistă, au adus prejudicii mişcării muncitoreşti, datorită sensului şi vocaţiei lor diversioniste. În opera întemeietorilor socialismului ştiinţific, s. a dobândit, de pe poziţiile clasei muncitoare, un conţinut consecvent ştiinţific, calitativ deosebit de a. utopic şi de alte variante de 8. (v. *socialism ştiinţific*). 2. Orânduire socială întemeiată pe exercitarea puterii politice de către *clasa muncitoare* în alianţă cu celelalte clase şi categorii sociale de oameni ai muncii, pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, care generează relaţii de colaborare şi ajutor reciproc între membrii societăţii eliberaţi de exploatare şi pe realizarea retribuţiei potrivit

principiului „de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după munca depusă”. Este prima fază a orânduirii comuniste. În sse realizează egalitatea oamenilor în domeniul proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, dar se menţine, în anumite limite, inegalitatea repartiţiei produsului social ca rezultat al faptului că în 8. se foloseşte o parte din legitaţiile economice ale orânduirii capitaliste din care s-a structurat (de ex., legea valorii). S. asigură însă premisele înfăptuirii treptate a *egalităţii* reale între oameni din punctul de vedere al drepturilor lor economice, politice, sociale şi culturale, egalitate care se desăvârşeşte în comunism. Edificarea societăţii socialiste se înfăptuieşte în condiţii economice şi sociale concrete, diferite de la ţară la ţară, de la etapă la etapă, cunoscând noi şi noi forme de manifestare în cadrul procesului revoluţionar mondial. V. şi *revoluţie socialistă*; *socialism ştiinţific*.

„SOCIALISM ETIC”, interpretare neo-kantiană a socialismului, iniţiată de H. Cohen şi reprezentată de R. Stam-mler, K. Vorländer, E. Bernstein, M. Adler ş.a. Adepţii „s.e”. considerau că la baza teoriei socialiste trebuie pusă etica lui Kant, şi în special principiul formulat de el, după care omul trebuie să fie considerat întotdeauna ca un scop şi niciodată ca un simplu mijloc. Ei afirmau că drumul spre socialism trece prin desăvârşirea morală a omenirii, ignorând faptul că progresul moral, posibilitatea înfăptuirii principiilor umaniste (printre care şi al celui formulat de Kant) depind în primul rând de transformarea structurală, pe cale revoluţionară, a raporturilor sociale obiective. Această răsturnare a raportului real dintre etic, pe de o parte, şi social-economic şi politic, pe de altă parte, conferă „s.e”. un caracter utopic.

SOCIALISM ŞTIINŢIFIC (COMUNISM ŞTIINŢIFIC), una dintre cele trei părţi constitutive alb concepţiei lui Marx teorie (doctrină) social-politică al cărei obiect îl reprezintă structura şi dinamica proceselor trecerii omenirii de la orânduirea capitalistă la orânduirea comunistă, dezvăluie legile generale ale revoluţiei şi construcţiei socialismului, principiile organizării şi conducerii societăţii socialiste şi comuniste, pe temeiul cărora fundamentează strategia şi tactica luptei revoluţionare a clasei muncitoare, a partidelor comuniste şi muncitoreşti, reprezentând astfel ideologia politică revoluţionară a clasei muncitoare, ştiinţa conducerii revoluţiei şi construcţiei socialiste. S.ş. a fost elaborat de Marx şi Engels în condiţiile maturizării *capitalismului* şi ale dezvoltării *luptei de clasă* a proletariatului, care

începea să se opună burgheziei ca o forţă independentă. Spre deosebire de *socialismul utopic*, care considera socialismul ca o cerinţă a „raţiunii” şi ca un simplu ideal moral, 8, ş. demonstrează, pe baza dezvăluirii legilor obiective ale progresului social, a analizei ştiinţifice a orânduirii capitaliste şi a evoluţiei acesteia, necesitatea obiectivă a pieirii capitalismului şi a triumfului socialismului. În acest fel, socialismul s-a transformat dintr-o *utopie* într-o *ştiinţă*. Un rol hotărâtor în transformarea socialismului din utopie în ştiinţă l-a avut crearea *materialismului istoric*. Unirea’s.ş. cu mişcarea muncitorească a dus la transformarea *clasei muncitoare* într-o clasă revoluţionară conştientă, la crearea partidului ei politic revoluţionar. Marx şi Engels au formulat tezele fundamentale ale’s.ş., au dezvăluit misiunea istorică a proletariatului şi a partidului său politic, au demonstrat că lupta de clasă revoluţionară a clasei muncitoare constituie singura cale de instaurare a orânduirii socialiste. V.I. Lenin a dezvoltat teoria 8.8. prin dezvăluirea trăsăturilor specifice stadiului monopolist al capitalismului, prin descoperirea legii dezvoltării economice şi politice inegale şi în salturi a ţărilor capitaliste în *imperialism*, fundamentând posibilitatea victoriei socialismului la început într-o singură ţară sau în câteva ţări. El a dezvoltat, de asemenea, principiile şi normele organizării partidului revoluţionar al clasei muncitoare, a elaborat planul de construire a socialismului în U.R.S.S. îmbogăţirea’s.ş. este opera colectivă a partidelor comuniste şi muncitoreşti şi a oamenilor de ştiinţă. S.ş. s-a afirmat şi a triumfat în sânul mişcării muncitoreşti în luptă cu diferitele curente socialiste neştiinţifice, neproletare. Teoria’s.ş. are, în esenţă, un caracter general-valabil, un conţinut unic pentru toate ţările, deoarece legitaţiile dezvoltării sociale, ale trecerii de la capitalism la socialism sunt, în esenţă ace. ca şi pentru toate ţările. Aceste legităţi se realizează însă în forme şi cu metode specifice fiecărei ţări, corespunzător stadiului dezvoltării ei economice şi sociale, raportului forţelor de clasă, tradiţiilor istorice etc. Eficienţa transformatoare a ideilor’s.ş. este condiţionată de modul în care fiecare partid comunist îşi elaborează politica, stabileşte formele, metodele de activitate şi obiectivele etapei respective, aplicând creator principiile şi tezele generale ale’s.ş. la particularităţile şi la condiţiile concrete ale fiecărei ţări, aducându-şi astfel contribuţia la tezaurul comun de gândire şi de experienţă revoluţionară. Elaborarea formelor şi a metodelor de înfăptuire a revoluţiei socialiste şi de construire a

socialismului constituie deci un atribut inalienabil al fiecărui partid comunist, un drept suveran al fiecărui stat socialist. În ţara noastră, în decursul revoluţiei socialiste şi al construcţiei socialismului, P.C.R. s-a călăuzit şi se călăuzeşte neabătut după învăţătura marxist-leninistă. Ţinând permanent seama, în aplicarea principiilor generale ale's.ş., de condiţiile concrete şi de particularităţile specifice ale României. Politica P.C.R. constituie astfel expresia aplicării creatoare a's.ş. În ţara noastră. După cum prevede Programul Partidului Comunist Român, adoptat la Congresul al XI-lea, baza ideologică a partidului este materialismul dialectic şi istoric, socialismul ştiinţific, teoria lui Marx şi Engels, care porneşte de la practică şi de la adevărurile universal valabile şi" constituie o călăuză vie în acţiune, în lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii. V. şi *revoluţie socialistă*.

SOCIALISM UTOPIC, ansamblu al concepţiilor socialiste şi comuniste care preced constituirea teoriei socialiste ca ştiinţă. Primele teorii comunist-u-topice închegate apar în perioada formării *capitalismului*, ca o expresie a aspiraţiilor maselor ţărăneşti şi ale sărăcimii oraşelor către o societate echitabilă, dreaptă şi lipsită de exploatare. Principalii socialişti şi comunişti utopici au fost, în perioada *Renaşterii*, Th. Morus (termenul's.u. provine de la titlul cărţii „Utopia", în care Th. Morus zugrăvea viitoarea societate ideală) şi Campanella, în sec. 17 – 18, Meslier, Mably, Morelly, Babeuf în Franţa, Winstanley în Anglia. După revoluţiile burgheze, în perioada postrevoluţionară, a prăbuşirii iluziilor revoluţionarilor burghezi şi a evidenţierii contradicţiilor capitalismului, s-au afirmat cei trei mari socialişti utopişti: Saint-Simon, Ch. Fourier şi R. Owen, precursori nemijlociţi ai socialismului ştiinţific, precum şi Dăza-my, Cabet şa. Socialiştii şi comuniştii utopişti au făcut o critică pătrunzătoare societăţii bazate pe exploatare şi au prevăzut unele dintre trăsăturile viitoarei societăţi socialiste şi comuniste: desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, organizarea planificată a producţiei, desfiinţarea *opoziţiei dintre oraş şi sat, a opoziţiei* dintre *munca* fizică *şi cea intelectuală*, obligaţia tuturor membrilor societăţii de a munci şi repartiţia produsului social după muncă, respectiv după nevoi, emanciparea femeii, răspunderea societăţii pentru libera şi multilaterala dezvoltare a individului, dispariţia claselor etc. În condiţiile gradului insuficient de dezvoltare a modului de producţie capitalist, reprezentanţii's.u. nu au putut înţelege însă rolul istoric

revoluţionar al proletariatului şi necesitatea *revoluţiei* sociale. Ei au conceput socialismul în mod idealist, nu ca un rezultat necesar al dezvoltării istorice, impus de cerinţele vieţii materiale a societăţii ci, după cum a spus Engels, ca o întruchipare a „adevărului absolut, a raţiunii şi a dreptăţii eterne"; ei au elaborat proiecte fictive despre societatea viitoare şi au crezut că socialismul se va putea instaura prin simpla propagare a ideilor socialiste, prin reformele generoase ale claselor posedante sau ale conducătorilor de stat, respectiv prin forţa exemplului unor colonii comuniste pe care au încercat să le întemeieze. Întemeietorii *socialismului ştiinţific* au prelucrat în mod critic şi au preluat elementele valoroase ale's.u., care a devenit astfel unul dintre izvoarele concepţiei lui Marx. După apariţia acestuia, s.u. a devenit tot mai mult (de ex., la urmaşii lui Fourier şi Saint-Simon) o frână în calea dezvoltării mişcării muncitoreşti-revoluţionare. Într-unele ţări din răsăritul Europei, din Asia etc, s.u. s-a îmbinat adesea cu democratismul revoluţionar, continuând să aibă un rol progresist şi după apariţia teoriei lui Marx. În ţările române, ideile's.u. au fost răspândite în prima jumăt. a sec. 19 de către Teodor Diamant, organizatorul falansterului de la Scăieni (1835 – 1836). Ideile's.u. au influenţat şi pe unii democraţi burghezi şi *democraţi-revoluţionari* paşoptişti, ca Ion Heliade-Rădulescu, Cezar Bolliac ş.a.

80CIALITATE. 1. Termen care desemnează o raportare la societate, fără a indica în mod necesar o anume structuralitate sau instituţionalizare sau referindu-se doar indirect la o structură, la un sistem social, la o instituţie socială (de ex., s. comunicării: calitate a comunicării interumane de a presupune o instituţionalizare, o structurare decurgând din sistemul social). 2. Proprietate caracteristică oricărui fapt, fenomen, oricărei tendinţe de natură socială. În

SOCIALIZARE, proces de ridicare la un nivel colectiv social a unor fenomene individuale. În acest sens, termenul 8. poate fi aplicat unor probleme sau procese felurite. Astfel, prin „8. mijloacelor de producţie" se înţelege acţiunea de a trece în proprietatea colectivă a societăţii seria întreprinderilor aflate în regim de proprietate privată. În sânul societăţii burgheze, datoriţi procesului de acumulare şi de concentrare a capitalurilor, apare o contradicţie antagonică între caracterul tot mai social al producţiei şi caracterul privat-capitafist al însuşirii bunurilor. Socialismul rezolvă această contradicţie prin

trecerea mijloacelor de producţie în proprietate colectivă, adică prin slor. Există şi o s-a individului, în sensul că omul suferă în cursul creşterii şi dezvoltării sale un proces de adaptare la viaţa socială, însuşindu-şi în familie, în şcoală şi de la semenii cu care trăieşte şi munceşte laolaltă întreaga gamă a valorilor spirituale şi morale care îi permit integrarea în societate. Limba, valorile culturale ale societăţii, nivelul cunoştinţelor şi deprinderilor profesionale, modul de viaţă, felul de convieţuire, apropiate de individ printr-un proces lent de 8., îndreptăţesc pe mulţi sociologi să afirme că's. individului este o „a doua naştere" (socială), a oamenilor. V. şi *integrare socială*.

SOCIETATE (lat. *societas* „întovărăşire", „unire", „societate"), ansamblu unitar, complex sistemic, organic integrat, de relaţii între oameni, istoriceşte determinate, condiţie şi rezultat al activităţii acestora de creare a bunurilor materiale şi valorilor spirituale necesare traiului lor individual şi colectiv. În cadrul acestui ansamblu de relaţii, determinante sunt *relaţiile de producţie*, care iau naştere în procesul producţiei bunurilor materiale şi corespund unei trepte de dezvoltare determinate a *forţelor de producţie*. Totalitatea relaţiilor de producţie constituie *structura* (*economică*) a 8., *baza* reală pe care se înalţă o suprastructură (juridică, politică, morală, artistică, religioasă, filosofică) şi căreia îi corespund forme determinate ale *conştiinţei sociale* (K. Marx). Purtătorii relaţiilor sociale, creatorii valorilor materiale şi spirituale sunt oamenii, în procesul complex al activităţii şi vieţii lor comune, în calitate de membri ai's. ei sunt reuniţi în grupuri, clase sociale şi comunităţi, încadraţi în diverse structuri organizaţionale, în instituţii care le mediază la nivel de eficienţă raporturile lor cu natura şi relaţiile dintre ei. De aceea, 8. nu se reduce la suma indivizilor care o compun; ea reprezintă o unitate calitativ distinctă a acestora, caracterizată printr-o organizare condiţionată istoric şi determinată de legi obiective ale structurii şi dezvoltării sale. *Materialismul istoric*, descoperind rolul, în ultimă instanţă hotărâtor, al *modului de producţie* în dezvoltarea socială, a explicat mecanismul intern al *formaţiunilor sociale* şi al succesiunii lor istorice şi a oferit astfel premisele teoretice şi metodologice ale definirii ştiinţifice a conceptului de 8. V. şi *sistem social*; *existenţa* socială *şi conştiinţa socială*; *bază şi suprastructură*; *sociologie*.

soc

„SOCIETATE INDUSTRIALĂ", denumire dată iniţial de A. Comte

societăţii capitaliste, caracterizată prin predominarea fenomenului nou al marii industrii ivite în urma „primei revoluţii industriale”. Teoria modernă a „s.l”. a fost elaborată în special de către sociologul şi filosoful francez R. Aron, care susţine că atât în ţările socialiste, cât şi în cele capitaliste asistăm la naşterea unor noi forme de convieţuire socială, aceste ţări având ca temei comun „automatizarea” şi sursele noi de energie descoperite, ele deosebindu-se doar prin forma lor de organizare politică. Un alt sociolog, W. Rostow, merge până la preconizarea unei identificări viitoare a societăţilor umane, care vor fi „industriale”, dincolo de capitalism şi de socialism. De aici şi doctrina *„convergenţei”* sistemului capitalist cu sistemul socialist, care ignoră deosebirile de esenţă dintre acestea şi denaturează, în spirit reformist, antimarxist, sensul istoric al dezvoltării lor.

SOCIETATEA SOCIALISTĂ MULTILATERAL DEZVOLTATĂ, etapă nouă în dezvoltarea orânduirii socialiste în România. Ea conturează un stadiu superior de maturizare a socialismului în toate domeniile vieţii sociale, atât a bazei cât şi a suprastructurii, dezvoltarea armonioasă a noii orânduiri în toate compartimentele vieţii materiale şi spirituale, perfecţionarea tuturor structurilor organizaţionale, a întregii societăţi. Această etapă a început odată cu realizarea planului cincinal 1971–1975. Stabilind, pe baza analizei materialist-dialectice şi istorice a vieţii sociale, obiectivele fundamentale ale etapei următoare a istoriei României socialiste, Programul Partidului Comunist Român, adoptat de Congresul al XI-lea (1974), defineşte strategia generală a partidului, al cărei scop principal este făurirea’s.s.m.d. şi crearea condiţiilor pentru edificarea comunismului în ţara noastră. Totodată, Programul partidului precizează, într-o concepţie ştiinţific fundamentată, direcţiile înfăptuirii’s.s.m.d., sarcinile pe care le presupune edificarea socialismului în noua etapă şi anume: creşterea puternică a forţelor de producţie; amplasarea raţională a forţelor de producţie pe întreg teritoriul ţării; dezvoltarea armonioasă, proporţională a tuturor ramurilor economiei naţionale; dezvoltarea în continuare, cu prioritate, a industriei socialiste, dezvoltarea. intensivă a agriculturii; creşterea productivităţii muncii sociale; ridicarea eficienţei întregii activităţi economice; perfecţionarea continuă a relaţiilor de producţie şi a organizării societăţii; înfăptuirea repartiţiei în spiritul echităţii socialiste; înflorirea ştiinţei, învăţământului şi culturii; ridicarea bunăstării materiale şi spirituale a tuturor oamenilor muncii;

dezvoltarea democraţiei socialiste; intensificarea activităţii politico-educative de formare a omului nou; crearea condiţiilor optime în vederea afirmării tot mai active a fiecărui om al muncii în toate sferele vieţii sociale. În procesul făuririi's.s.m.d. se va realiza satisfacerea în tot mai mare măsură, de către societate, a unor necesităţi comune tuturor membrilor societăţii; se va acorda o atenţie tot mai mare întăririi familiei, a rolului ei în societate; se vor accentua condiţiile de apropiere între munca fizică şi munca intelectuală, între munca din industrie şi cea din agricultură; se va realiza un raport echitabil între condiţiile de viaţă de la oraşe şi cele de la sate, se va întări coeziunea tuturor claselor şi categoriilor sociale, ceea ce va determina, în perspectivă, *omogenizarea* şi întărirea unităţii întregului popor, sporind rolul clasei muncitoare în întreaga viaţă socială. Se va perfecţiona în continuare conducerea şi organizarea activităţii economico-sociale, asigurându-se unirea, pe baza planului naţional unic, a eforturilor materiale şi umane ale întregului popor, precum şi un raport corespunzător între fondul de consum şi fondul de dezvoltare. O atenţie deosebită va fi acordată creşterii mai accentuate a venitului naţional, pe baza dezvoltării producţiei materiale şi a ridicării eficienţei economice, la urmare a îndeplinirii tuturor acestor obiective, nivelul general de civilizaţie materială şi spirituală a poporului se va ridica pe trepte superioare. Edificarea se.m.d. presupune, în acelaşi timp, desfăşurarea unei acţiuni permanente în direcţia dezvăluirii şi soluţionării contradicţiilor, a înlăturării vechiului şi promovării noului în toate sectoarele de activitate. În etapa făuririi's.s.m.d. va avea loc egalizarea nivelului de dezvoltare a ţării noastre cu cel al ţărilor avansate din punct de vedere economic, apropierea României de ţările industriale dezvoltate ale lumii. Se vor extinde şi diversifica schimburile şi cooperarea economică cu ţările socialiste, cu ţările în curs de dezvoltare, cu toate statele, fără deosebire de orânduire socială. Se va asigura participarea activă a României la diviziunea internaţională a muncii, la circuitul universal de informaţie ştiinţifică, la revoluţia ştiinţifică şi tehnică. După cum arată Programul Partidului Comunist Român, făurirea's.s.m.d„Va asigura afirmarea principiilor socialiste în toate sectoarele vieţii economico-sociale, manifestarea tot mai deplină a personalităţii umane, îmbinarea armonioasă a intereselor personale cu aspiraţiile generale ale întregii societăţi. Aceasta va marca un stadiu superior al

socialismului, va deschide calea trecerii la faza superioară – societatea comunistă”. Procesul înfăptuirii’s.s.m.d. se realizează, în ansamblul său, sub conducerea Partidului Comunist Român, al cărui rol de forţă politică conducătoare a societăţii se amplifică cu necesitate în mod permanent. Programul Partidului Comunist Român de făurire a’s.s.m.d. şi de înaintare a României spre comunism reprezintă o concepţie originală, proprie partidului nostru, un rezultat al aplicării creatoare a adevărurilor generale ale socialismului ştiinţific la condiţiile specifice ale României, o ilustrare a contribuţiei P.C.R. la îmbogăţirea tezaurului comun al teoriei şi practicii revoluţionare privind dialectica societăţii socialiste contemporane, principiile şi căile trecerii de la socialism la comunism în epoca noastră. Apreciindu-se rezultatele pe care poporul nostru le va dobândi în îndeplinirea obiectivelor actualei etape istorice, se estimează că „în anul 1990 România se va afla pe o treaptă superioară a dezvoltării sale; În linii generale va fi înfăptuită societatea socialistă multilateral dezvoltată, creându-se o bază trainică pentru trecerea la făurirea treptată a societăţii comuniste în patria noastră” (Nicolae Ceauşescu).

SOCIOGENEZĂ, termen sociologic care desemnează procesul de trecere de la hoarda primitivă a antropoizilor (odată cu procesul de *antropogeneză*), la *societatea* umană. Trecerea se face prin apariţia unor noi forme de convieţuire, pe care le determină procesul *muncii* şi *diviziunea socială a muncii*, relaţiile de muncă şi de repartizare a bunurilor, *comunicarea* cu ajutorul *limbajului* articulat şi al *simbolurilor*, precum şi reglementările privind: moravurile (*morala*) şi raporturile umane (*dreptul*), conducerea, organizarea şi administrarea vieţii colective (*politica*}, relaţiile dintre clase şi sistemul puterii (*statul*). Fundamentarea teoriei sociâlist-ştiinţifice a s-a fost făcută de F. Engels. Curentele şi orientările nemarxiste unilateralizează’s., reducând-o la o înţelegere între indivizi (*contractualismut*), la geneza şi dezvoltarea psihicului individual şi colectiv (*psihologismul*), la acţiunea legilor naturii fizice (*mecanicismul*) sau organice (*organicismul*) etc.

SOCIOGRAFIE, termen care desemnează observarea, înregistrarea şi descrierea societăţilor concrete în afara oricăror concluzii teoretice. Deşi iniţiatorii 8. au proclamat caracterul ei neteo retic iar, ulterior, adepţii variantei sale moderne, „sociologia empirică”, strict *pragmatică*, dezvoltată îndeosebi în S.U.A., au susţinut că orice

preocupare de filosofie socială ar fi dăunătoare, 8. conţine totuşi un element teoretic, ideologic implicit. 8. se poate face de pe poziţii teoretice dintre cele mai diverse, însăşi selectarea faptelor sociale descrise efectuându-se după anumite criterii care ţin de o orientare prealabilă a cercetătorului. Utilitatea g. constă în aportul ei documentar, ca modalitate şi treaptă a cercetării sociologice. Reprezentantul ei cel mai de seamă este Rudolf Steinmetz (1862–1940), care a abordat o vastă arhivă de fapte empirice cu privire la toate societăţile, istorice şi contemporane, europene şi extraeuropene.

SOCIOLOGIE (lat. *socius* „tovarăş”, „asociat” şi gr. *logos* „ştiinţă”), ştiinţă care studiază procesele sociale, *relaţiile interumane* şi instituţiile din orânduirea socială existenţă din punctul de vedere al ansamblului social. Preocupările pentru studiul fenomenelor sociale, apărute în orânduirea sclavagistă, s-au dezvoltat vreme îndelungată în cadrul filosofiei, al doctrinelor social-politice şi al filosofiei istoriei. Pe plan mondial, 8. s-a constituit ca ştiinţă socială autonomă în sec. 19 ca răspuns teoretic la problemele sociale generate de prima *revoluţie industrială*, dezvoltându-se ca disciplină ştiinţifică consacrată în principal studiului proceselor şi fenomenelor sociale caracteristice societăţilor moderne şi contemporane. Dacă la apariţie era concepută mai mult ca o teorie generală a ansamblului societăţii şi a istoriei omenirii; în ultimele decenii ale secolului trecut şi, mai ales, în secolul rtostru 8. s-a dezvoltat preponderent ca o disciplină aplicativă, bazată pe investigarea nemijlocită a proceselor sociale, având funcţia de a contribui la rezolvarea problemelor sociale şi la optimizarea funcţionării mecanismelor sociale. După modelul ştiinţelor naturii, s. şi-a constituit totodată un ansamblu de metode şi tehnici de investigaţie, de analiză riguroasă a fenomenelor sociale de diagnoză şi prognoză socială. Cel care i-a stabilit denumirea şi i-a căutat, primul, loc în sistemul ştiinţelor a fost A. Comte, care, pornind de la ideile lui Saint-Simon, a pus bazele 8. ca disciplină autonomă, considerând-o cea mai complexă şi mai concretă dintre ştiinţe. În perioada de început a 8., cei care pot fi numiţi sociologi doreau să fie în primul rând reformatori sociali şi nu simpli observatori ştiinţifici, care să descrie mecanismul funcţionării societăţii din vremea lor. În acea vreme, mulţi vedeau necesitatea dezvoltării sociologiei, dar în privinţa interpretării fenomenelor sociale, a sarcinilor şi a ţelurilor acestei ştiinţe exista o mare diversitate de păreri. Numeroasele şcoli şi curente apărute în

cadrul 8. se încadrează în felurite variante teoretice-filozofice care au constituit curente în 8. teoretică (*mecanicismul*, *organicismul*, *pozitivismul*, *psihologismul*, *sociologismul*, *formalismul*, *relativismul*, *funcţionalismul* etc.) dar care purtau marca orientării lor idealiste şi metafizice, cu toată contribuţia de inovaţii şi sugestii ce o aduceau. A doua jumătate a secolului trecut marchează apariţia cercetării sociologice organizate a realităţii sociale, a cercetării de teren, cum i s-a spus mai târziu. La sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru se accentuează orientarea spre investigarea directă a fenomenelor, faptelor şi realităţilor sociale, ceea ce a determinat, corelativ, un proces de diferenţiere şi de specializare a 8. Cercetările sunt îndreptate spre realitatea socială în mod mai evident după primul război mondial, când sociologii au început să acorde atenţie mai ales cercetării specializate a diverselor unităţi şi aspecte ale vieţii sociale. Aşa se explică faptul că în prezent există câteva zeci de 8. de ramură, cum sunt: 8. industrială, s. urbană, 8. rurală, 8. muncii, s. familiei, 8. comerţului, 8. timpului liber, s. tineretului, s. politică, 8. opiniei publice, 8. relaţiilor internaţionale, 8. artei, s. culturii, 8. moralei, 8. religiei, 8. educaţiei şi dezvoltării, s. comunicaţiilor de masă etc. Această tendinţă de diversificare a fost şi este determinată şi de cerinţa omului de a cunoaşte în amănunt fenomenele sociale noi, pentru a putea acţiona asupra lor. După cel de-al doilea război mondial, cercetările sociologice s-au extins, iar 8. a fost chemată, împreună cu alte discipline, să analizeze structuri şi funcţii şi să propună soluţii pentru o serie de probleme specifice acestor decenii: noile mijloace de comunicare de masă, decolonizarea, conducerea unităţilor economice şi sociale, mobilitatea şi diferenţierea socială crescândă şi efortul de adaptare cerut de ritmul rapid al transformărilor de ordin tehnic şi social, cultura de masă etc. Complexitatea şi divergenţa tendinţelor şi orientărilor din 8. contemporană sunt rezultatul unei evoluţii ce-şi găseşte explicaţia obiectivă şi subiectivă în diversitatea domeniilor economice, sociale şi politice, în multitudinea punctelor de vedere din care sunt abordate diferitele probleme sociale, în diferitele interpretări ce se dau acestor probleme, dar mai ales în dificultatea adoptării unor soluţii, dată fiind absenţa unei concepţii consecvent ştiinţifice şi unitare cu privire la societate şi la 8. La mijlocul secolului trecut, K. Marx şi F. Engels, descoperind legile generale obiective ale dezvoltării sociale, au elaborat teoria materialist-dialectică despre

societate, materialismul istoric, o nouă concepţie socială radical diferită de ceea ce fusese până atunci. Poziţia pe care s-au situat Marx şi Engels în analiza şi interpretarea fenomenelor sociale s-a dovedit istoriceşte a fi şi o metodologie generală, pe deplin ştiinţifică, de abordare şi cercetare a fenomenelor scoale, care preconizează îmbinarea armonioasă, organică a cercetării nemijlocite a acestor fenomene cu generalizarea teoretică, viziunea globală asupra societăţii şi istoriei cu studiul analitic al diferitelor laturi şi conexiuni, explicarea fenomenelor sociale cu previziunea istorică. Materialismul istoric constituie, aşadar, acea teorie şi metodologie generală, validată de însăşi experienţa dezvoltării sociale a omenirii şi pe care 8. se poate întemeia ca ştiinţă generală a sistemului social, a proceselor, relaţiilor şi instituţiilor sociale, a tuturor manifestărilor vieţii materiale şi spirituale a societăţii, ca şi a sensului evoluţiei lor. În România, s. marxistă a fost reprezentată remarcabil, într-o primă perioadă, prin C. Dobrogeanu-Gherea şi Lucreţiu Pătrăş-canu, contribuţii la dezvoltarea ei în publicaţiile P.C.R. aducând apoi: P. Constantinescu-Iaşi, S. Timov, Athanase Joja, T. Bugnariu, Miron Constantinescu, Miron Radu Paraschives-cu, Andrei Şerbulescu, Şt. Voicu ş.a. Exponenţi ai orientării social-democrate în sociologie au fost: I. Clopoţel, Şerban Voinea, Lothar Rădăcea-nu, E. Grigorovitz, N. Deleanu ş.a. Între cele două războaie mondiale, pe tărâmul 8. s-au afirmat, în afară de membrii *Şcolii sociologice de la Bucureşti*, condusă de D. Gusti: P. Andrei, Şt. Zeletin, H. Sanielevici, V. Goldiş, E. Lovinescu, D. Drăghi-cescu, V. Bărbat, Al. Claudian, N. Petrescu, E. Speranţia, C. Sudeţea-nu, M. Ralea, G. Em. Marica ş.a. A existat şi o orientare fascistă reprezentată de: Traian Brăileanu, Ni-chifor Crainic, M. Manoilescu, N. Roşu etc. După Eliberare, câmpul cercetării s-a extins şi au apărut numeroase lucrări de sociologie generală şi de ramură cum ar fi: Colectiv (Miron Constantinescu – coord. –, 8. Stoian, A. Cazacu, I. Gh. Stanciu, H. Culea, N.S. Dumitru, D. Salade, V. Popeangă, O. Berlogea, H.N. Popescu, Bianca Bratu, H.H. Stahl, LI. Matei, Gh. Goian, N. Kallbs, G. Vlădescu-Răcoa-sa), „Cercetări sociologice contemporane” (1966); Colectiv (Miron Constantinescu – coord. –, O. Badina, O. Berlogea, Aneta Busuioc, A. Cazacu, V. Constantinescu, Şt. Costea, H. Culea, N.S. Dumitru, Al. Huszdr, V. Krasnaseschi, I. Matei, O. Neamţu, A. Roth, H.H. Stahl, I. Tudosescu), „Sociologie generală. Probleme. Ramuri. Orientări” (1968); „Sociologia militans”, 5 vol. (1968 – 1972); Tr. Herseni,

„Prolegomene la teoria sociologică” (1969); A. Francisc, „Dialog cu timpul liber” [1970); A. Mihu, „Sociologia americană a grupurilor mici (1970); Colectiv (Honorina Gazacu, O. Hoffman, G. Socol, M. Mocanu), „Factori sociali ai productivităţii muncii” (1970); Colectiv (T. Bogdan, Miron Constantinescu, P. Cristea – coord –, A. Stănoiu, D. Baciu, H. Culea, Maria Larionescu, Elena Gheorghe, Ana Tucicov-Bogdan, Georgeta Florea), „Procesul de urbanizare în România. Zona Braşov” (1970); Colectiv (Miron Constantinescu), H.H. Stahisub. red. –, P. Grigorescu, P. Stănculescu, V. Constantinescu, Şt. Greceanu, L. Ţopa, Stela Cernea, Natalia Damian, A., Cazacu, I. Drăgan, S. Chelcea, FI. Georgescu, Gh. Constantinescu), „Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina Olt” (1970); A. Bărbat, „Teoria statisticii sociale” (1971); H.H. Stahl, „Studii de sociologie istorică” (1972); C. Ionescu, „Omul, societatea, socialismul” (1973); A. Mihu, „A.B.C.-ul investigaţiei sociologice”, vol. I – II (1971 – 1973); Colectiv (M. Merfea – şubred. –, J. Cioban, I. Diaconiţă „N. Lupu, P. Prejban, L. Şaradici, D. Ţiculescu, A. Ţolescu, Iulia Văcăraşu, C. Horobeţ), „Procesul de urbanizare în R.S.R. Zona Vaslui” (1973); Honorina Cazacu, „Mobilitate socială” (1974); H.H. Stahl, „Teoria şi practica investigaţiilor sociale. Metode şi tehnici”, vol. I-II (1974 – 1975); O. Badina, „Tineretul în societatea noastră socialistă” (1975); Colectiv (Gh. Niculescucoord. –, N. Kallos, V. Secăreş, C. Soare, R. Duma, J. Miculescu, A. Drăguţ, Gh. Arădăvoaica, D. Pop, C. Moroiu, R. Rotaru, V. Ghidarcea, St. Popescu, Gh. Broscămianu, C. Codiţă), „Sociologie militară. Studii”, vol. I – II (1975 – 1976); G. Em. Marica, „Sociologia lui Max Weber” (1976); Colectiv (C. Ionescu – coord. –, M. Doru, E. Goldstein, O. Hoffman, M. Spiridoneanu, Camelia Zlate), „Omogenizarea socială în R.S.R”.

(1977).

SOCIOLOGISM VULGAR, denaturare a materialismului istoric, constând în interpretarea mecanicistă, reducţionistă, simplistă a dependenţei conştiinţei sociale de existenţa socială, precum şi a condiţionării de clasă a ideologiei. S.v. deduce nemijlocit formele ideologice şi în special pe cele artistice din formele de activitate economică, ignorează independenţa relativă a conştiinţei sociale, nesocotind *medierile* legăturii ei cu existenţa socială, legile ei interne, specifice de dezvoltare. Asemenea poziţii au apărut în filosofie, în critica literară, în estetică şi în lingvistică. S.v. este înrudit cu *materialismul economic* şi cu materialismul *vulgar*.

SOCIOMETRIE, teorie şi grup de tehnici şi procedee create de J. Moreno şi dezvoltate în special în S.U.A. pentru măsurarea unor elemente de psihologie socială a grupurilor mici, în special a relaţiilor de atracţie sau respingere a membrilor acestor grupuri. Procedeele şi orientarea's. sunt legate de concepţia teoretică *microsocio-logică* elaborată de Moreno. Puternic influenţat de Freud, Moreno afirmă că structura intimă a grupurilor sociale este „latentă" şi nu devine „manifestă" decât dacă este provocată experimental cu ajutorul anchetei sociometrice, care urmăreşte să obţină de la fiecare membru al grupului declaraţii despre ceilalţi membri: dacă îl simpatizează sau nu şi dacă socoteşte că e sau nu simpatizat de aceştia. Răspunsurile de „alegere" şi de „respingere" se calculează matematic şi se redau sub forma unor „socio-grame". Tehnicile sociometrice (testul sociometric, testul configuraţiei sociale, psihodrama) permit nu numai cunoaşterea structurii latente a grupului, ci şi orientarea mai riguroasă a „terapiei sociale" a grupurilor mici anormal constituite. Eficienţa metodelor's. este limitată de faptul că în interpretarea relaţiilor sociale ea nu ţine seama de determinismul obiectiv al „macrosocietăţii", de rolul structurii economice şi de clasă. Tehnicile sociometrice au dat naştere şi unei teorii microsociologice, potrivit că-teia societatea globală („macrosocie-ratea") nu ar fi decât un ansamblu de grupuri „micro-sociale", terapia tuturor grupurilor microsociale puţind aduce cu sine automat asanarea întregii societăţi. Astfel, după Moreno, în societatea capitalistă, lupta de clasă nu ar fi decât un fenomen de patologie socială, vindecabil pe căile *microso-ciologiei*.

SOCIOSOMATICĂ, v. PSIHOSOMATICĂ; SOMATIC.

SOCRATE (469 – 399 î.e.n.), filosof idealist grec. S. considera că obiectul cunoaşterii nu trebuie să fie natura, ci omul însuşi („cunoaşte-te pe tine însuţi"), iniţiind astfel problematica omului. După S.» scopul final al cunoaşterii era dobândirea virtuţii. El considera că adevărul ar putea fi descoperit prin meditaţia stimulată de discuţia capabilă să-l „moşească", să-l scoată din conştiinţa omului (*maieutica*), unde ar exista ca ceva *înnăscut*, în măsura în care promova cercetarea modului de formare & *noţiunii*, S. a stimulat dezvoltarea logicii şi în special a teoriei noţiunii şi a *inducţiei*. Preocuparea sa pentru definirea sensului noţiunilor morale a dus la dezvoltarea teoriei etice. Viziunea sa asupra naturii şi omului poartă pecetea spiritului religios. S. nu a lăsat scrieri, deoarece îşi prezenta învăţătura oral. Personalitatea şi

ideile lui, în jurul cărora persistă multe neclarităţi, ne sunt cunoscute din mărturiile lui Xenofon („Memorabilele”), Platon (S. este personajul principal ăl mai tuturor dialogurilor platonice), Aristotel ş.a.

SOCRATICE (*şcolile*’s.), denumire generică dată unor şcoli filosofice greceşti întemeiate de discipoli ai lui

Socrate: 1) Şcoala megarică, întemeiată de Euclid din Megara; 2) Şcoala cinică, întemeiată de Antistene; 3) Şcoala cirenaică, întemeiată de Aristip din Girene, şi 4) Şcoala din Elis şi Eretria, întemeiată de Fedon din Elis (sec. 4 î.e.n.).

SOFISM (gr. *sophisma*, din *sophos* „înţelept”), raţionament aparent corect, în fond însă incorect, construit astfel pentru a induce în eroare. S. pot fi: 1) *în dictionem* (de limbaj), care au ca principale specii *echivocul*, stilul prolix, parataxa (alăturarea de părţi componente ale propoziţiei fără verbul de legătură) etc.; 2) *extradictionem* (în afara limbajului, de raţionare propriu-zisă), care, la rândul lor, pot fi: a) *materiale*, în care se pleacă de la premise false, şi b) *formale*, care constau în încălcarea legilor logice de derivare. Cele mai importante’s. materiale sunt: *error fundamentalis*, *petitio principii*, ignoratio *elenchi*; acesta din urmă foloseşte argumentul *la persoană*, *apelul la autoritate* şi *argumentul bacttlinic* care înlocuieşte demonstraţia raţională cu exemplul. S. formale privesc atât inferenţele imediate (eroarea în subalternare, conversiunea ilicită etc), cât şi inferenţele mediate, respectiv *deducţia* (de ex „împătrirea termenilor în silogism), in*ducţia* (de ex., generalizarea pripită) şi an*alogia* (de ex., extinderea unei însuşiri esenţiale a unei clase de obiecte la altă clasă de obiecte atunci când, în afara unor asemănări între ele, la una dintre clase există cel puţin o însuşire incompatibilă cu însuşirile celeilalte). V. şi pa*ralogism.* – S. ac*cidentului,* eroare în demonstraţie, săvârşită prin omiterea unei semnificaţii esenţiale a termenului mediu în respectivul context. Datorită acestui accident (luarea neesenţialului drept esenţial), concluzia devine falsă. S. accidentului este o specie a erorii qu*a-ternio* terminorum („împătrirea termenilor”).

sof

SOFISTICĂ 1. Viciere intenţionată a raţionamentelor şi demonstraţiilor, caracteristică îndeosebi *sofiştilor* târzii. 2. Denaturare metafizică a dialecticii, care duce la idealism prin izolarea şi absolutizarea unei laturi sau a unui moment al procesului de cunoaştere. V. şi *eclectism*; *interdependenţă*.

SOFIŞTI (gr. *sophistes* „înţelept”), denumire dată în Grecia antică, în perioada de înflorire a democraţiei sclavagiste (sec. 5 î.e.n.), profesorilor care predau, cu plată, cunoştinţe de politică, de literatură, de retorică şi de filosofie, urmărind în special pregătirea tineretului pentru participarea la viaţa publică. Aşa au fost Protago-ras din Abdera, Gorgias din Leontinoi, Prodicos din Keos, Hippias din Elis, Antifon. Unii dintre aceştia, ca Protagoras sau Prodicos, au formulat puncte de vedere Originale de mare însemnătate filosofică. S. s-au remarcat adesea prin atitudinea lor critică faţă de poziţiile tradiţionale, morale şi religioase; la unii dintre 8. se întâlnesc tendinţe relativiste în etică şi gnoseologie. Începând din sec. 4 î.e.n., s. au devenit simpli retori venali, gata să demonstreze orice, dascăli de arguţii şi de abilităţi verbale. Acest din urmă sens al termenului de 8. a determinat accepţia actuală peiorativă a cuvântului.

SOLIDARISM, curent sociologic, politic şi juridic, iniţiat de Saint-Simon (de la care se inspiră direcţia sa socia-Ijst-reformistă) şi A. Comte (de la care porneşte direcţia sa tipică, burghezo-conservatoare) şi dezvoltat de Leon Bourgeois (1851 – 1925) ca doctrină care proclamă armonia socială în cadrul societăţii burgheze („Solidaritatea”, 1896), distingând o solidaritate de fapt şi o solidaritate ca normă şi stabilind o echivalenţă între contribuţiile individuale şi beneficiile corespunzătoare în cadrul unui cvasi contract social. Ca doctrină juridică, 8. a fost elaborat în special de Léon Duguiţ (1859 – 1928). Având la origine concepţia lui Hobbes şi Rousseau despre societate (*contractualismul*), 8. consideră că societatea burgheză creează climatul ideal de manifestare a legii solidarităţii, pe care indivizii ar fi chemaţi să o respecte. Tezele’s. au fost parţial integrate de concepţiile fasciste, corporatiste sau sindica-list-oportuniste. În România, în perioada interbelică, s. a influenţat mişcarea corporatistă, al cărei principal promotor a fost M. Manoilescu. Variantele moderne ale concepţiei solidariste, cum sunt, de ex., teoriile „partenerismului social”, „paternalismului” şi „relaţiilor umane, tind să demonstreze, apologetic, posibilitatea şi necesitatea armoniei de clasă dintre muncă şi capital.

SOLIPSISM (lat. *solus ipse* „numai el însuşi”), concepţie filosofică idea-list-subiectivistă, potrivit căreia singura realitate ar fi *subiectul*, conştiinţa individului, iar lumea obiectivă, inclusiv ceilalţi oameni, ar exista numai în această conştiinţă, în esenţă, 8. este consecinţa logică

necesară a oricărui *idealism subiectiv* (de ex., Berkeley, Mach). Propoziţia prin care Berkeley reduce obiectul la subiect – *esse est percipi* – caracterizează orice fel de reducţie solipsistă. Dată fiind însă absurditatea evidentă a 8., majoritatea filosofilor idealişti-subiectivi caută să-l evite, introducând elemente de idealism obiectiv (postularea unei conştiinţe supraindividu-ale, a lui Dumnezeu, a unor substanţe spirituale etc. care cuprind în ele conştiinţele individuale şi le determină).

SOLOVIOV, Vladimir Sergheievici (1853 – 1900), filosof religios şi poet rus. În centrul sistemului său, de factură teologică, se află problema religios-antropologică a salvării individuale şi sociale a omului prin colaborarea cu divinitatea, a dobândirii libertăţii prin depăşirea mistică a conflictului dintre personalitatea umană şi realitatea empirică, contingenţă şi efemeră.

Teoretizând apartenenţa existenţei omului la două lumi deosebite şi dramatismul imanent al destinului lui confruntat cu răul vieţii pământeşti şi atras de cea veşnică, antropologia lui S. vădeşte influenţa budismului, a filosofiei lui Platon, Kant, Schelling, Hegel, Schopenhauer ş.a., îmbinată cu istorismul escatologic al tradiţiei iudeo-creştine. Concepţia istorică a lui S. este o istoriosofie, în care *revelaţiei* îi revine un rol fundamental, în filosofia lui puternic eticizată, omul reprezintă veriga de legătură dintre divinitate şi lume, în calitatea sa de fiinţă morală, aspirând neîncetat spre. libertatea absolută, „pozitivă", realizată şi trăită în actul iubirii şi în cel moral. *Op*. pr.: „Critica principiilor absacte" (1880), „Prelegeri despre Dumnezeu-omenire" (1877 – 81), „Istoria şi viitorul teocraţiei" (1885 – 87), „Rusia şi biserica ecumenică" (1889), „Sensul iubirii" (1892), „Drama vieţii lui Platon" (1898), „Justificarea binelui" (1897 – 99).

SOMATIC, ceea ce se referă la corp, în opoziţie cu ceea ce se referă exclusiv la psihic (de ex., medicina *psihosomatică* – preocupată de repercusiunile corporale ale conflictelor psihice şi invers) sau exclusiv la social (de ex., medicina *sociosomatică*); eventual, ceea ce se referă la o parte din corp, prin opoziţie cu un alt sector corporal (de ex., 8. faţă de visceral; hormon somatotrop, spre deosebire de hormon gonadotrop). În eredobiologie, Weismanh a opus linia celulară's. celei germinale („germen"), ultimei acordându-i-se, speculativ, monopolul transformărilor cu relevanţă evolutivă (filogenetică).

SOMBART, Werner (1863 – 1941), sociolog şi economist

german. În primele sale lucrări a fost influenţat de marxism. Ulterior, a evoluat spre neoliberalism, alunecând în cele din urmă pe poziţii profasciste. A susţinut teoria „capitalismului organizat”, care s-ar putea dezvolta prin reforme, „fără crize”, pe alte căi decât cele ale socialismului. Lucrările sale de istorie economică cuprind contribuţii valoroase. *Op*. pr.: „Socialismul şi mişcarea socială în sec. al XIX-lea” (1896), „Capitalismul modern” (3 vol., 1902 – 1928), „Burghezul” (1913), „Socialismul german” (1934).

SOMERVILLE, John (n. 1905), filosof marxist american, care a adus contribuţii importante la promovarea şi răspândirea materialismului dialectic şi istoric în universităţi şi publicaţii, la cunoaşterea aplicării gândirii lui Marx în ţările socialiste. Este preşedintele „Societăţii pentru studiul filosofic al materialismului dialectic” din S.U.A... înfiinţată în 1962, care grupează filosofi marxişti ca: Howard Parsons, Dale Riepe şi David H. De Grood, ultimul fiind şi editorul revistei marxiste internaţionale „Revolutionary World”. *Op*. pr.: „Procesele comuniştilor şi tradiţia americană” (1956), „Filosofia marxismului” (1967), „Revoluţia păcii” (1975).

SOMMER, Ioan (numele latinizat Som-merus Ioannes, 1542 – 1574), umanist transilvănean, originar din Pirna (în Saxonia, pe malul Elbei). A fost directorul Colegiului umanist, înfiinţat de Despot-Vodă la Cotnari (1562 – 1563), apoi profesor şi director (1565 – 1567) al şcolii de la Braşov, întemeiate de Honterus, iar din 1570 directorul şcolii unitariene din Cluj. În scrierile sale polemice, a demonstrat caracterul iraţional al dogmelor catolice şi luterane, sprijinindu-se pe critica filologică şi istorică a Bibliei. A fost primul umanist european care a dezvăluit izvoarele filosofice „păgâne” ale unor noţiuni ale teologiei creştine (de ex.*logosul*). În elegiile sale latineşti cântă frumuseţea naturii, darul înno-bilator al culturii, nemurirea terestră dobândită prin creaţii culturale.

SORIT (gr. *soreites*, din *soros* „grămadă”, „morman”, „mulţime”), poli-silogism contractat prin excluderea concluziilor intermediare, care în poli-silogismele iniţiale, dezvoltate, îndeplineau rolul uneia dintre premise. S. este de două feluri, după tipul de polisilogism din care provine: 1) *aristotelic* (*regresiv*), dacă în polisi-logismul iniţial concluziile intermediare îndeplineau rolul de premise minore, şi 2) *gvelenian* (*progresiv*), dacă în polisilogismul iniţial concluziile intermediare îndeplineau rolul de premise majore.

Sorit aristotelic *Sorit goclenian*
A este B D este E
B este C C este D
C este D B este C
D este E A este B
Deci A este E Deci A este E.S. face parte din categoria raţionamentelor deductive complese, iar caracterul corect al derivării, concluziei din premise este asigurat cu condiţia structurării sale în conformitate cu anumite reguli speciale.

SOBOKIN, Pitirim Aleksandrovici (1889 – 1967), sociolog idealist american de origine rusă. Iniţial adept al *behaviorismului*, a dezvoltat ulterior o teorie sociologică integralistă bazată pe faptele „socio-culturale", care constituie, după el, o ordine aparte, o *totalitate* ireductibilă la fapte anorganice, organice şi psihologice. Realităţii sociale, concepută ca o realitate psihosocială, îi sunt proprii aspectele: sensibil şi raţional (nivelul superficial), suprasensibil şi supraraţional (nivelul profund). Realitatea socioculturală profundă nu poate fi cunoscută, ci numai înţeleasă cu ajutorul unei în (w! H'suprasensibile şi supraraţionale. Sociologia se constituie într-o ştiinţă autonomă cu principii şi categorii proprii: timpul şi spaţiul social, cauzalitatea socială etc. Totalitatea socioculturală este abordată structural (din unghiul interacţiunii fenomenelor) şi dinamic (din unghiul periodicităţii proceselor). Viaţa socială se dezvoltă, după S., prin „unde şi cicluri ritmice" care, datorită repetabilităţii lor, pot deveni obiect de studiu general. *Op*. pr.: „Sistemul sociologic" (2 vol., 1920 – 1921), „Mobilitatea socială" (1926), „Dinamica socială şi culturală" (4 vol., 1937 – 1941), „Cauzalitate socio-culturală, spaţiu-timp" (1943), „Societate, cultură şi personalitate: Structura şi dinamica lor" (1947), „Manii şi slăbiciuni în sociologia modernă" (1956).

SPAŢIU ŞI TIMP, categorii filosofice care desemnează formele de bază ale oricărei existenţe, astfel încât, după cum spune Engels, „o existenţă în afara timpului este o absurditate tot atât de mare ca şi o existenţă în afara spaţiului". Categoria de *spaţiu* reflectă raporturile de coexistenţă dintre obiecte sau fenomene sau dintre părţile lor, respectiv, întinderea, distanţa, poziţia lor. A fi în spaţiu înseamnă a fi unul *lângă* altul (Engels). Categoria de *timp* reflectă durata de existenţă a obiectelor şi fenomenelor, simultaneitatea sau succesiunea lor. A fi în timp înseamnă a fi unul *după* altul (Engels). În general, se

admite că spaţiul real este tridimensional, în sensul că în orice punct din spaţiu se intersectează trei direcţii fundamentale, reprezentabile prin trei drepte perpendiculare una pe alta, şi că timpul real este unidimensional, momentele sale succedându-se liniar. Se admite, de asemenea, că spaţiul este *reversibil*, în sensul că se poate reveni la o poziţie ocupată anterior şi părăsită la un moment dat, iar timpul este *ireversibil*, în sensul că nu ne putem întoarce la momentele depăşite, cum ar fi ziua de ieri, anul trecut ş.a.m.d. Din punct de vedere ştiinţific, atât tridi-mensionalitatea spaţiului, cât şi ireversibilitatea timpului nu sunt riguros definite şi atestate. În mecanica cuantică se poate susţine reversibilitatea timpului, iar în geometriile neeuclidiene şi în fizica teoretică, existenţa unor spaţii cu dimensiuni mai multe sau mai puţine decât trei, toate având o semnificaţie fizică reală. În orice caz, concepţia materialistă despre lume nu este angajată în niciun fel prin admiterea sau respingerea tezei privind tridimensionalitatea spaţiului real sau a celei privind *ireversibilitatea* timpului în general. În schimb, ceea ce angajează materialismul este recunoaşterea obiectivităţii's. şi t., dat fiind că au existat concepţii idealiste care au încercat să demonstreze non-obiectivitatea acestor determinaţii ale existenţei. Printre concepţiile de acest fel un loc deosebit ocupă *apriorismul* lui Kant, după care's. şi t. sunt doar forme ale intuiţiei sensibile, şi *convenţionalismul* lui Poincaré, după care 8. Şi t. sau, mai precis, geometria şi mecanica, în calitate de ştiinţe ale's. şi t. au Hin caracter convenţional. Aceste poziţii paradoxale, au fost favorizate de complexitatea problemelor teoretice pe care le ridică's. şi t. şi, respectiv, de diferitele ştiinţe particulare care se ocupă de ele. Aşa, de exemplu, apriorismul kantian a fost inspirat de caracterul necesar şi universal al enunţurilor geometriei, aritmeticii şi mecanicii raţionale în opoziţie cu enunţurile fizicii şi cele ale ştiinţelor experimentale în genere, în timp ce convenţionalismul lui Poincaré a fost inspirat de echivalenţa logică a diverselor geometrii, apărute la sfârşitul sec. 19 şi de aparenta lor independenţă faţă de datele experienţei, în prezent, dezvoltarea ştiinţei a scos în evidenţa inconsistenţa atât a apriorismului kantian, cât şi a convenţionalismului poincaréan, precum şi a concep—ţiilor idealiste despre sşi t. În genere. Datele ştiinţei contemporane confirmă justeţea Doziţiei materialiste în problema's. şi t., în special a poziţiei materialisl-dialectice care, nu numai că afirmă obiectivitatea acestor determinări universale ale

existenţei, dar subliniază totodată şi *unitatea* indisolubilă dintre's. şi t., pe de o parte, dintre's. şi t. şi materia în mişcare, pe de altă parte. Încă în secolul trecut, contrar concepţiilor metafizice dominante în ştiinţa şi filosofia vremii, Engels susţinea că „fără materie, aceste două forme de existenţă a materiei nu sunt nimic, reprezentări goale, abstracţii care există numai în mintea noastră". Ştiinţa contemporană a confirmat într-un mod desăvârşit punctul de vedere al lui Engels. În special, teoria *relativităţii*, creată de Einstein la începutul secolului nostru, a arătat dependenţa lungimilor şi duratelor, a simultaneităţii şi succesiunii evenimentelor, de viteza relativă a corpurilor, precum şi interacţiunea structurii geometrice a spaţiului, într-o regiune determinată din univers, cu câmpul gravitaţional, respectiv, cu gradul de concentraţie şi de repartiţie a maselor şi cu viteza lor relativă. Interpretată, în mod general, la început, ca o demonstraţie a dependenţei proprietăţilor spaţiale şi temporale ale lucrurilor, de observator, deci, ca un argument împotriva materialismului în problema 8. Şi t., teoria relativităţii este astăzi înţeleasă corect de către oamenii de ştiinţă, ca un mare pas înainte făcut de ştiinţă în cunoaşterea legilor obiective ale naturii şi în formularea lor într-o manieră independentă de orice sistem de referinţă şi de orice observator. Astfel, dacă lungimile şi duratele sunt considerate separat, ele variază invers proporţional, în raport cu sistemele de referinţă; în schimb, intervalul spaţio-temporal este o mărime invariantă şi, respectiv, poziţia evenimentelor determinată în raport cu acest continu-um spaţio-temporal are un caracter absolut. Aşadar, s. şi t. sunt forme obiective de existenţă ale materiei şi formează un tot indisolubil, la rândul său aflat în indisolubilă unitate cu materia în mişcare, variabilitatea proprietăţilor's. şi t., luate separat, fiind dependente de mişcare (viteză), tot aşa cum variabilitatea proprietăţilor geometrice ale spaţiului depinde de proprietăţile fizice ale materiei, de intensitatea câmpului gravitaţional al sistemului de referinţă respectiv. O altă problemă importantă legată de categoriile's. şi t. este problema *infinităţii*. Pentru gândirea speculativă această problemă este insolubilă, teza infinităţii lumii putând fi tot atât de temeinic demonstrată ca şi opusul ei. Progresul neîntrerupt al cunoaşterii ştiinţifice, extinderea continuă a limitelor spaţiale şi temporale ale universului cunoscut, descoperirea unor legi fundamentale de conservare a materiei şi mişcării etc. pot fi

considerate ca dovezi privitoare la eternitatea în timp a materiei şi infinitatea ei în spaţiu. La acreditarea acestor concluzii a contribuit, de asemenea, teoria relativităţii care prin relevarea dependenţei proprietăţilor geometrice ale spaţiu-timpului de proprietăţile fizice ale materiei, a oferit cosmologiei argumente în favoarea postulării posibilităţii conceperii unui univers infinit spaţio-temporal în condiţiile mărginirii sale spaţiale, Aceasta «>une în evidenţă aspectul calitativ al infinitului spaţio-temporal, care nu poate fi redus la determinarea sa cantitativă, la întindere. Prin urmare, infinitatea lumii în sşi t. este un postulat al concepţiei materialiste despre lume pe care ştiinţa şi practica, de-a lungul întregii lor dezvoltări de mii de ani, nu fac decât să-l confirme. Unicul mod corect de a privi lucrurile, compatibil şi cu rezultatele dar şi cu spiritul ştiinţei contemporane este deci acela, potrivit căruia, lumea nu are nici început, nici sfârşit, nu are limite nici în spaţiu, nici în timp. Aceste adevăruri fundamentale ţin deci de categoria adevărurilor absolute; evoluţia cunoaşterii ştiinţifice care modifică mereu viziunea omului despre 8. Şi t., supunând permanent dezbaterii teoretice noi modele de univers, nu numai că nu poate anula asemenea adevăruri, dar le şi confirmă în mod consecvent. V. şi *finit şi infinit*.

SPECIE, clasă de obiecte ce posedă aceleaşi însuşiri esenţiale şi se cuprinde în sfera altei noţiuni mai generale, numită *gen*. Ultima's., în ordinea determinării, s. *infimă*, se referă, prin sfera ei, numai la indivizi (ale căror colecţii eventuale se caracterizează exclusiv prin note comune) şi, ca atare, nu subordonează alte 8. În afară de *genul suprem* şi de 8. infimă, celelalte noţiuni pot fi 8. în raport cu noţiunile în sfera cărora se cuprind şi, totodată, gen în raport cu noţiunile mai puţin generale pe care le cuprind în sfera lor (de ex., noţiunea „mamifer" este, din punct de vedere logic, 8. în raport cu noţiunea „yertebrat" şi gen în raport cu noţiunea „marsupiale"). Trecerea de la gen la 8. se face prin *determinare*, iar cea de la sla gen prin *generalizare*. S. aceluiaşi gen se află în raport de coordonare.

SPECIFICITATE, concept cu semnificaţie variabilă, referitoare la caracteristici singulare, individ ualizante, ca şi la informaţii univoce. Un reactiv specific, un test specific etc, permit discriminări fără ambiguitate. În biologie vorbim despre 8. *de specie*, pentru caractere strict distinctive. În medicină, de ex., se numeşte „pato-gnomonic" simptomul specific pentru o boală; bolile cu o cauză bine definită,

întotdeauna aceeaşi, sunt „boli specifice”. Realitatea ne impune însă relativizarea conceptului. S. strictă nu se întâlneşte curent. Pe de altă parte, la sistemele complexe (ca organele şi organismele – vii) trebuie să deosebim răspunsurile (efectele) specifice pentru cauză, de cele specifice doar pentru sistem: de ex., orice fel de excitaţie a retinei este tradusă în senzaţie luminoasă. Această observaţie, care nu face distincţia între răspunsurile specifice pentru cauză şi cele specifice pentru sistem, a fost baza aşa-numitului „principiu al energiei specifice a simţurilor”, formulat de J. Müller la începutul sec. 19 şi care a avut un corolar gnoseologic: *agnosticismul fiziologic*, inspirat şi din kantianism (v. şi *idealism „fiziologic”*). În realitate, reflectarea lumii exterioare se face prin excitantul adecvat (lumina), organul de simţ corespunzător (analizatorul vizual), în condiţii naturale de existenţă (excitaţia având nevoie, în aceste condiţii, şi de energii luminoase mult mai slabe) fiind cel impresionat; de asemenea, la procesul reflectării, indiferent de specificitate, participă ansamblul organelor de simţ împreună cu întreaga activitate (practică) exercitată asupra lumii exterioare.

SPECULATIVĂ (*filosofie* 8.), filosofie care îşi propune să construiască un sistem atotcuprinzător de cunoaştere pe cale pur deductivă, fără apel la experienţă. Punctul de plecare al unui asemenea sistem îl constituie un principiu sau mai multe principii, considerate de filosofia s-a fi fost stabilite pe cale pur raţională. Cele mai ilustrative exemple de filosofie 8. sunt sistemele marilor reprezentanţi ai idealismului clasic german: Fichte, Schel-ling, Hegel. În cadrul acestor sisteme a fost elaborată dialectica modernă ca metodă filosofică, însă în formă idealistă, ca dialectică a ideii sau a spiritului (de aceea la Hegel, îndeosebi, termenul 8. este sinonim cu acela de *dialectic*). Aceste sisteme au vădit totodată principalele vicii ale metodei 8. În genere: substituirea legăturilor reale prin legături imaginare, încercarea de a construi un sistem închis, definitiv al cunoaşterii filosofice. Astăzi termenii 8. sau *speculaţie* se folosesc de obicei pentru a desemna o construcţie arbitrară, concepută pur teoretic, fără legătură cu practica, cu experienţa. P’ilozofia 8., îndeosebi aceea clasică germană, a pus însă în evidenţă, împotriva mărginirii em-piriste şi pozitiviste, rolul creator al activităţii teoretice, semnificaţia constructivă şi valoarea cognitivă a teoriei filosofice.

SPENCER, Herbert (1820 – 1903), filosof, sociolog şi psiholog englez, unul dintre întemeietorii *pozitivismului*. A considerat că ştiinţa

nu poate decât să descrie sau să sistematizeze datele senzoriale, faptele observabile nemijlocit, susţinând că esenţa lucrurilor este de domeniul „incognoscibilului”. Creator al termenului de „*evoluţionism*” (1854), S. a adus o contribuţie importantă la afirmarea şi la generalizarea concepţiei evoluţioniste, pe care a aplicat-o nu numai în biologie ci şi în psihologie şi sociologie; el a conceput însă *evoluţia* mecanicist, în spiritul *evoluţionismului plat*. În sociologie a fost unul dintre întemeietorii *organicismului*, teorie socială reducţionistă. *Op*. pr.: „Sistem de filosofie sintetică” (1862 – 1896).

SPENGLER, Oswald (1880 – 1936), filosof idealist german, legat de „*filosofia vieţii*” şi de *neohegelianism*. Opera sa principală, „Declinul Occidentului” (1918 – 1922), care reprezintă un efort important de a cuprinde explicaţia culturilor lumii, este însă bazată pe concepţia metafizică a *ciclului istoric*; criza culturii burgheze este înfăţişată ca o criză a culturii umane în genere. S. neagă legitatea socială şi *progresul*, considerând că *istoria* ar fi deterrfiinată de „spiritul culturii” şi că ea reprezintă un complex de culturi unice, închise în sine şi irepetabile, care au soarta organismelor individuale: se nasc, înfloresc şi mor. „Morfologia culturii”, care formează, după S., obiectul cercetării istorice, are astfel un caracter psihologist şi bioiogizant. În alte scrieri, S. proslăveşte „spiritul prusac”, monarhia şi militarismul. S. are însă meritul de a fi analizat pe larg particularităţile *stilului* culturii, elaborând o filosofie a stilului ca parte integrantă a filosofiei culturii. Alte *op*.: „Prusacism şi socialism” (1920), „Omul şi tehnica” (1931), „Anii hotărârii” (1933), „Cuvântări şi articole” (postum, 1937).

SPERANŢIA, Eugeniu (1888 – 1972), filosof, sociolog şi scriitor român. Preocupările sale teoretice cuprind o serie tematică largă, traversând opţiuni filosofice şi ideologice variate, tributare, în general unei viziuni de ansamblu idealiste dar străbătute de un puternic filon umanist. A abordat probleme de gnoseologie, epistemologie, istorie a filosofiei, filosofie a dreptului şi sociologie, a întreprins numeroase studii consacrate unor probleme de antropologie filosofică, psihologie, psihologie socială, estetică, axiologie şi pedagogie. Pornind de la principiul *aminării*, S. a realizat o amplă sinteză de filosofie a istoriei devenirii umane, a muncii şi a culturii, operă rămasă în cea mai mare parte în manuscris. Scrierile sale filosofice – cu precădere cele postume, evidenţiază continua sa aplecare spre cele mai noi rezultate ale filosofiei, ale pedagogiei, ale biologiei evoluţioniste, cu răsunet în

epoca în care au fost elaborate. *Op*. pr.: „Apriorismul pragmatic. Partea I. Elaborarea conceptelor" (1912), „Contribuţiuni la filosofia magiei" (1916), „Apriorismul pragmatic, Partea a II-a. Contribuţiuni la psico-biologia gândirii" (1922), „Generalităţi de psihologie individuală şi socială" (1925), „Fenomenul social ca proces spiritual de educaţie" (1930) ...Papillons de Schumann" (1934), „Introducere în sociologie" (2 vol., 1938 – 1939), „Mic tratat despre valori" (1942), „Introducere în filosofia dreptului" (1944), „Resorturile psihologice ale evoluţiei umane" (1947); în manuscris: „Filosofia muncii", „Cartea despre carte", „Conştiinţa morală ca direcţie ortogenetică a existenţei umane" ş.a.

SPINOZA, Baruch (latinizat Benedict) (1632 – 1677), filosof raţionalist olandez. Filosofia lui S. a oglindit avântul ştiinţelor naturii (mecanica, fizica, matematica) în sec. 17 şi a contribuit, la rândul ei, la fundamentarea filosofică materialistă a acestora. Lucrarea principală a lui S. este „Etica demonstrată în mod geometric" (terminată în 1675, publicată postum, trad. rom. 1929). După S., în univers nu există decât o singură *substanţă*, „absolut infinită", pe care el o numeşte „Dumnezeu sau natură" şi care constituie „propria sa cauză" (*causa sui*). Substanţa are un număr infinit de atribute (însuşiri esenţiale), dintre care omul cunoaşte numai două: întinderea şi gândirea. Lucrurile singulare, printre care şi oamenii, sunt moduri, adică manifestări ale substanţei. Materialismul implicat în concepţia lui S. despre substanţă a fost însă, în ansamblu, metafizic; el nu a conceput mişcarea ca un atribut al substanţei şi de aceea nu a putut explica trecerea de la substanţa unică şi imuabilă la multiplicarea infinită a modurilor aflate în mişcare. Deşi S. a numit substanţa „Dumnezeu", el l-a identificat pe acesta din urmă cu natura, golind noţiunea de Dumnezeu de orice conţinut mistic şi antropomorfic. În „Tratatul teologico-poli-tic" (1670, trad. rom. 1960), S. a delimitat categoric religia de filosofie şi de ştiinţă, afirmând că religia nu conţine niciun fel de adevăruri teoretice, având drept scop numai orientarea morală a acelora care nu sunt în stare să se conducă după *raţiune*. S. a combătut categoric *finalismul* şi a apărat *determinismul*, în teoria cunoaşterii, S. a continuat raţionalismul lui Descartes, considerând cunoaşterea raţională ca fiind superioară faţă de cea senzorială şi ca singura adecvată, încununarea sistemului lui S. O constituie etica sa, centrată pe noţiunea de *libertate*. Libertatea constă în înţelegerea *necesităţii*: înţelegând cu ajutorul raţiunii înlănţuirea necesară a lucrurilor, omul îşi măreşte puterea atât asupra

naturii exterioare, cât şi asupra propriilor sale afecte (pasiuni), de a căror dominaţie se eliberează. După S., suprema fericire hărăzită omului este rezultatul ridicării lui pe cea mai înaltă treaptă a libertăţii (a înţelegerii), care îi dă sentimentul comuniunii cu natura şi cu eternitatea, denumit de el „iubirea intelectuală a lui Dumnezeu” (*amor Dei intellectualis*). S. a aderat la teoria *contractului social*, urmându-l pe Hob-bes dar s-a pronunţat, spre deosebire de acesta, pentru o formă democratică de guvernare. Filosofia lui S. despre substanţă, natură, având în fond un caracter materialist şi ateu, i-a influenţat pe luminiştii şi materialiştii francezi din sec. 18, pe Lessing şi pe Goethe.

SPIRIT, entitate existenţială reflectorie, derivat al existenţei materiale, produs al dezvoltării istorico-sociale a acesteia. Termenul e folosit, de regulă, ca sinonim pentru conştiinţă, inteligenţă, gândire, raţiune. În istoria filosofiei i s-au atribuit şi accepţii particulare, în funcţie de diferitele concepţii filosofice. Idealismul subiectiv reduce esenţa's. la un element al conştiinţei individului, iar idealismul obiectiv l-a conceput ca idee, conştiinţă obiectivă, o lume a ideilor ruptă de om, anterioară lui şi investită cu existenţă autonomă, în sistemul lui Hegel, s. este conceput şi ca ultimă (a treia) treaptă a dialecticii Ideii absolute, treaptă în care aceasta redevine ea însăşi şi capătă conştiinţă de sine. În concepţiile religioase, 8. e identificat cu divinitatea, forţă creatoare a lumii materiale, vorbindu-se în acest sens de dumnezeu în calitate de a. universal. Filosofia materialistă a înţeles's. ca proprietate şi produs al materiei. Materialismul dialectic priveşte 8. ca rezultat al exercitării capacităţii de reflectare conştientă a oamenilor, conştiinţele fiind o lume a *materiei* superior organizate, un produs al *practicii social-istorice*. Luat în sensul de viaţă spirituală, trăită individual sau colectiv (conştiinţă individuală şi socială), s. ne apare, astfel, ca factor secund, derivat în raport cu materia. Demonstrând funcţia reflectorie a 8., materialismul dialectic susţine, totodată, *autonomia* sa relativă faţă de materie, capacitatea sa creatoare de a se autoconstrui şi de a interveni activ, prin *acţiune inversă*, asupra naturii şi a societăţii, care îl determină, constituindu-se ca o premisă teoretică a activităţii practice eficiente a oamenilor. V. şi *conştiinţă*; *psihic*; *suflet*.

SPIRIT DE FINEŢE – SPIRIT DE GEOMETRIE, categorii introduse de Blaise Pascal („Cugetări”), pentru a caracteriza două tipupi de receptare a realităţii, unul dominat de intuiţie şi sentiment, celălalt, de raţiune, de logică, subordonat regulilor şi principiilor. Cunoaşterea

ideală ar trebui să se sprijine pe simbioza celor două modalităţi ale demersului cognitiv, opuse polar, dar totodată complementare, înţelegerea bazată numai pe *spiritul de fineţe* nu se finalizează, pierzându-se în haosul impresiilor particulare, contingente. La rândul lui, *spiritul de geometrie*, fără concursul spiritului de fineţe evoluează rigid, printre *scheme* abstracte, exclusiv în sfera principiilor căreia tinde să-i adapteze realitatea în mod dogmatic, şi speculativ, pierzând din vedere concreteţea şi particularităţile, aspectele individuale, nuanţate şi diferenţiate, prin care se exprimă *generalul*. Dihotomia tipurilor de cunoaştere, operată de Pascal, a cărui gândire întrunea, de fapt, calităţile cerute fiecăreia dintre ele, este readusă în actualitate de confruntarea contemporană dintre spiritul scientist (sistemico-stracturalist) şi cel umanist (axiologico-ideologic). V. şi *metafizică*; *dogmatism*; *dialectică*; *scientism*; *umanism*.

SPIRITISM, concepţie mistică potrivit căreia spiritele morţilor ar supravieţui, iar cei vii ar putea să comunice cu ele prin diverse procedee oculte (de ex., prin acţiunea unui „medium"); practica bazată pe această concepţie.

SPIRITUALISM, doctrină opusă materialismului, după care *spiritul* este o realitate substanţială primordială, independentă dematerie. S. desemnează astfel teoriile idealismului obiectiv (Leibniz, Hegel). În sens mai restrâns, termenul de a. desemnează anumite concepţii idealiste, ca: a) *idealismul obiectiv* teologic al filosofiei personaliste, neotomiste (şi catolice în genere); b) „fenomenologia naturii" a lui P. Theilhard de Chardin; c) *neo-spiritualismul* francez (J. Lachelier, F. Ravaisson, E. Boutroux, H. Berg-son), care plasează la spirit explicaţia naturii în genere, îmbinând tezele idealismului obiectiv finalist cu cele ale idealismului subiectiv (raţionalist.

SPIRITUALITATE 1. Concept sintetic desemnând valorile ideale prin care omul depăşeşte *datul* existenţial natural şi se autodepăşeşte pe sine însuşi ca produs al naturii. 2. Domeniu al activităţii de cunoaştere şi de creaţie sau sferă a valorilor ştiinţifice, filosofice şi artistice, specifică unei epoci istorice (8. evului mediu, s. Renaşterii); particularitate stilistică» unui curent artistico-literar (s. goticului, s. barocului, 8. romantismului); specificitate a unei religii (s. creştină, s. islamică), a unei culturi (s. greco-romană), a vieţii psihice şi intelectuale a unei comunităţi umane (s. unui popor, g. unei naţiuni) sau a operei unei mari personalităţi culturale (s. lui Dante, 8. lui

Goethe, 8, lui Giotto) etc. S. cuprinde deci particularităţile psihice, afective şi intelectuale care conferă personalitate unei epoci istorice, unei comunităţi umane, unei culturi; ea conferă particularitate dimensiunilor subiective ale omului ca fiinţă socială şi istorică. Interpretările filosofice ale's. s-au polarizat, pe de o parte, în concepţiile idealiste care au absolutizat *autonomia* spiritualului, rupându-l de factorii materiali ai existenţei umane iar, pe de altă parte, în concepţiile materialiste care susţin condiţionarea materială a's. Interpretarea idealistă abuzivă a mers până la substanţializarea's. (în doctrinele spiritualiste), considerându-l nu numai ca un factor autonom ci şi ca un constituent de bază, determinant al vieţii social-umane. Numai de pe poziţiile materialismului dialectic poate fi înţeleasă concordanţa deplină între determinarea social-obiectivă a's. şi autonomia sa relativă, între tendinţa sa. de structurare în forme stabile, între năzuinţa de perenitate a's. şi devenirea istorică, mişcarea sa continuă de înnoire. Fără a opera rupturi şi izolări ale faptelor spirituale de contextul socio-uman, filosofia marxistă ne ajută, totodată, să înţelegem, pe de o parte, originalitatea şi caracterul ireductibil al acestor fapte, împotriva *materialismului vulgar* şi *mecanicistei a pozitivismului* iar, pe de altă parte, originea lor obiectivă, procesualitatea şi caracterul lor istoric, împotriva *metafizicii* şi a *idealismului obiectiv*. Fenomenele spirituale reflectă, direct sau indirect, structura de clasă a societăţii, poartă amprenta *ideologiei* diferitelor grupe şi clase sociale (în societăţile împărţite în clase); ele reprezintă, de asemenea, tendinţele specifice şi mărimea potenţialului de *creativitate* a naţiunilor şi popoarelor, iar prin selecţie şi universalizare, constituie marele edificiu al *culturii* umanităţii. V. şi *stil*.

SPONTAN ŞI CONŞTIENT, categorii ale materialismului istoric, care exprimă raportul dintre activitatea determinată direct de necesitatea istorică, obiectivă şi activitatea lor orientată ştiinţific, întemeiată pe înţelegerea necesităţii, a legităţii obiective. Activitatea spontană este motivată doar de nevoi şi scopuri imediate, fără înţelegerea temeiurilor raţionale şi a consecinţelor sociale mai îndepărtate ale acţiunilor, ea implicând un grad de conştiinţă colectivă limitat. Activitatea socială conştientă (sub raportul înţelegerii necesităţii) corespunde nu numai scopurilor individuale ale agenţilor acţiunii, ci şi scopurilor generale ale tuturor membrilor unei clase, comunităţi sau ale unei societăţi. Aceştia, ajungând la nivelul unei

conştiinţe colective, în care se reflectă interesele şi năzuinţele comune şi sesizând tendinţele dezvoltării istorice, dându-şi seama de consecinţele sociale de ansamblu ale acţiunilor lor, de caracterul relaţiilor sociale în care intră unii cu alţii în cadrul grupului sau comunităţii şi cu cei ai celorlalte grupuri sau comunităţi sociale, se conduc nu numai după scopurile personale, ci şi (îndeosebi) după scopurile colective. În societatea capitalistă, unirea *socialismului ştiinţific* cu mişcarea muncitorească, din care s-au născut partidele comuniste şi muncitoreşti, reprezintă ridicarea mişcării spontane a clasei muncitoare pe treapta superioară a mişcării conştiente, de-sine-stătătoare şi revoluţionare. Acţiunilor spontane, dar fără orizont şi eficienţă istorică le iau locul acţiuni conştiente, ştiinţific orientate, de m>are eficienţă revoluţionară. Aceasta pentru că socialismul ştiinţific, teoria întemeiată de Marx a permis proletariatului înţelegerea lefilor progresului istoric, a misiunii sale istorice, ridicarea sa la nivelul conştiinţei de sine şi pentru sine. Raportul dintre's. şi c. are caracter istoric. Modificări calitative ale acestui raport se realizează prin trecerea revoluţionară la socialism, care presupune cu necesitate o activitate socialmente conştientă şi organizată, la un nivel superior de eficienţă. În procesul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al trecerii la comunism, prin dezvoltarea conştiinţei politice şi morale, prin lărgirea orizontului ştiinţific şi de cultură generală al oamenilor muncii, se limitează tot mai mult câmpul de manifestare al spontaneităţii în favoarea activităţii conştiente a *maselor populare*. Un rol decisiv în orientarea activităţii conştiente a întregului nostru popor îl are, în etapa actuală şi în perspectivă, *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*. V. şi *conştientizare*.

SPRANGER, Eduard (1882 – 1963), psiholog, pedagog şi filosof german, elev al lui Dilthey, reprezentant al „*filosofiei vieţii*”. S. a asimilat tradiţiile filosofiei moderne a culturii, de la Rousseau la Rickert, şi a încercat o întemeiere psihologistă a „ştiinţelor spiritului”. Psihologia lui S., ca şi aceea a lui Dilthey, era concepută structuralist, ca o psihologie neasociaţionistă a ansamblurilor de acte psihice. Problema centrală a „psihologiei ştiinţelor spiritului” este, după S.comprehensiunea” (das Verstehen), modalitate de interpretare a „conţi-nuturilor de sens” ale fenomenelor „spiritului obiectiv”.

Conform modalităţilor principale de *interpretare* şi, implicit, de cuprindere a „conţinuturilor de sens şi valoare date", fiecărui domeniu al culturii îi corespund şase „forme de viaţă" (Lebensformen), concretizate în şase „tipuri de oameni" (teoretic, economic, estetic, social, al puterii, religios), adică şase domenii de manifestare, cu atitudinile corespunzătoare, în lucrările sale de pedagogie a culturii, S. consideră antichitatea, *creştinismul* şi idealismul german, ca „forţe durabile ale vieţii moderne". S. s-a orientat treptat spre un ideal de *umanitate* în sensul lui W. von Hum-boldt şi spre tema unei automodelări a individului în spiritul valorilor culturii şi ale moralităţii. Deşi, ca orientare generală, rămâne pe terenul unui idealism obiectiv, S. poate fi considerat un apărător al idealurilor umaniste în filosofia nemarxistă a culturii, un participant activ la procesul de elaborare a teoriei interpretării – *hermeneutica* – şi de fundamentare structuralistă a acesteia. *Op*. pr.: „Fundamentele ştiinţelor spiritului" (1905), „Idealul cultural al lui Rousseau" (1908), „W. von Humboldt şi ideea de umanitate" (1909), „Cultură şi educaţie" (1913), „Forme de viaţă" (1921), „Popor, stat, educaţie" (1930), „Problema morfologiei culturii" (1936), „Pietatea lumii" (1941), „Experienţa vieţii" (1947), „Probleme ale culturii contemporane" (1953), „Filosoful de la Sans-Souci" (1963).

STABILITATE RELATIVĂ, însuşire a unui obiect sau proces de a-şi conserva un timp *calitatea*, de a fi identic cu sine ca *unitate* a contrariilor. S.r. exprimă faptul că fluxul proceselor din univers, departe de a fi un torent haotic, amorf, prezintă o *ordine* determinată, legică. *Legile*, fiind „forma generalităţii în natură" (F. Engels), „identicul în fenomene" (V.I. Lenin), sunt o expresie a's.r. a fenomenelor şi proceselor universului.

STAGIRITUL, nume dat lui Aristo-tel, după oraşul său natal, Stagira, din Peninsula Calcidică, învecinată cu Macedonia.

STAHL, Henri H. (n. 1901), sociolog român. Profesor consultant de sociologie la Universitatea din Bucureşti. A participat la campaniile de monografiere sociologică (1926 – 1946) şi la cercetările noi de sociologie (.1967 – 1975). A conlucrat la realizarea Muzeului satului. Ca membru al Şcolii sociologice de la Bucureşti, s-a situat pe poziţii democratice de stânga. Are contribuţii mai ales în domeniul sociologiei istorice şi arheologiei sociale, în metodologia cercetării în ştiinţele sociale, în sociologia rurală şi a culturii, în sociologia prevederilor

sociale. *Op*. pr.: „Tehnica monografiei sociologice” (1934), „Nerej, un sat dintr-o regiune arhaică” (3. voi., în lb. franceză, 1939), „Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti” (3 vol., 1958 – 1965), „Controverse de istorie socială românească” (1969), „Studii de sociologie istorică” (1972), „Teoria şi practica investigaţiilor sociale” (2 vol., 1974 – 1975).

STAT, sistem organizaţional al clasei dominante în societate, instrument de exercitare a puterii acestei clase asupra celorlalte clase şi categorii sociale, reprezentând un element principal al *suprastructurii*. S. s-a constituit în procesul destrămării orânduirii primitive, pe temelia apariţiei proprietăţii private şi a scindării societăţii în clase, ca instrument de dominaţie şi de constrângere în mâinile clasei exploatatoare. Formarea's. s-a produs prin separarea unei forţe publice speciale, distincte de masa populaţiei, înzestrată cu mijloace de constrângere (poliţia, armata, justiţia) şi destinată apărării poziţiilor clasei dominante şi ordinii sociale existente. Fiind o formă de organizare a întregii societăţi, s. Îndeplineşte concomitent, după cum arăta Marx, funcţii sociale generale (vitale pentru comunitatea globală) şi funcţii specifice de clasă (rezultând din caracterul de clasă al puterii politice care constituie esenţa's.); acestea nu sunt funcţii paralele ci se întrepătrund în sensul că sarcinile sociale generale se realizează, cât timp există clase sociale, m şi prin funcţiile specifice declasa, cu caracter de dominaţie. Fiecărei orânduiri sociale îi corespunde un anumit tip de a. Tipurile de 8. se deosebesc între ele prin baza social-economică care le-a dat naştere. S. societăţilor întemeiate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi pe exploatarea omului de către om (sclavagist, feudal, capitalist) exprimă puterea politică a claselor exploatatoare, dictatura lor de clasă. Funcţiile's. se exercită atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, urmărind promovarea, apărarea şi impunerea intereselor clasei conducătoare, atât în interiorul ţării, cât şi în politica internaţională, în relaţiile cu celelalte's. Esenţa de clasă a tuturor 8. de un anumit tip istoric este identică, însă ea se întruchipează în diferite forme de organizare şi de exercitare a puterii de 8. Un nou tip de a., radical deosebit de cele anterioare, este's. *socialist*. S. socialist este modalitatea de organizare a puterii politice a *clasei muncitoare*, clasă conducătoare în societate, aliată cu *ţărănimea* şi cu celelalte categorii de oameni ai muncii, instrument principal al cărei obiectiv fundamental este construirea

orânduirii socialiste. Forţa politică conducătoare a’s. socialist este partidul comunist, care coordonează, îndrumă şi orientează întreaga dezvoltare a societăţii socialiste. S. socialist îndeplineşte funcţii de organizare şi de conducere în domeniul dezvoltării planificate a economiei, a învăţământului, ştiinţei, culturii socialiste, a vieţii sociale în ansamblu, funcţii de asigurare a ordinii de drept socialiste, de apărare a cuceririlor revoluţionare ale poporului, a independenţei şi suveranităţii patriei, precum şi funcţia de dezvoltare a colaborării şi cooperării cu alte state. Formele’s. socialist depind de condiţiile istorice concrete ale dezvoltării fiecărei ţări, de tradiţiile naţionale şi istorice, de particularităţile raporturilor forţelor de clasă, de diferitele etape ale construirii socialismului şi comunismului, dar esenţa acestor forme statale este aceeaşi puterea politică a clasei muncitoare aliată cu celelalte categorii de oameni ai muncii. Funcţiile 8. socialist, conţinutul lor, evoluează potrivit etapelor şi sarcinilor concrete ale construcţiei socialiste, în cursul acestei dezvoltări lărgindu-se corfţi-nutul şi formele de exercitare a *democraţiei socialiste*. Corespunzător diferitelor etape istorice prin care a trecut, g. muncitoresc-ţărănesc român şi-a realizat cu succes funcţiile politice, economice şi social-culturale, precum şi de apărare a cuceririlor poporului care i-au revenit în procesul luptei de clasă, în democratizarea vieţii sociale, în transformarea revoluţionară a societăţii, în edificarea noii orânduiri socialiste. „În întreaga perioadă a construcţiei socialiste statul oamenilor muncii a avut un rol de cea mai mare importanţă în conducerea unitară a tuturor domeniilor vieţii economico-sociale. Pe măsura trecerii societăţii noastre de la o etapă istorică la alta, activitatea statului s-a amplificat şi perfecţionat, i-i odată cu lichidarea claselor exploatatoare, s-au accentuat laturile politice şi organizatorice ale acesteia, creându-se un cadru organizatoric nou, fundamental deosebit de cel existent în primii ani după cucerirea puterii de către proletariat. Principala caracteristică a acestor schimbări constă în democratizarea organelor de stat, exprimată în primul rând în creşterea rolului Marii Adunări Naţionale, al consiliilor populare, în crearea unor organisme colective centrale, a consiliilor de conducere deliberative în instituţiile centrale şi locale de stat. De asemenea, a avut loc constituirea consiliilor muncitoreşti de conducere cu caracter deliberativ în întreprinderile şi unităţile economico-sociale, s-au instituţionalizat adunările generale ale oamenilor muncii – acestea

reprezentând trecerea la o formă superioară a democraţiei economice, muncitoreşti, asigurând participarea largă directă şi efectivă a maselor populare la conducerea treburilor obşteşti. Se poate spune că am creat un sistem de organizare a statului, unic în felul său, un sistem democratic larg care asigură dezbaterea cu participarea întregului nostru popor" (Nicolae Ceauşescu). Pe măsura schimburilor ce se produc în structura societăţii, a perfecţionării activităţii deconducere şi planificare, se schimbă şi funcţiile's. diminuându-se laturile sale represive, prin trecerea unor funcţii ale acestuia pe seama maselor populare şi a întăririi rolului organizator al partidului în viaţa economică şi socială. După cum prevede Programul Partidului Comunist Român, adoptat la Congresul al XI-lea, în etapa construirii *societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, se va perfecţiona în continuare cadrul organizatoric de participare tot mai activă a maselor populare, a întregului popor la conducerea vieţii economico-sociale, se va acţiona pentru perfecţionarea activităţii de planificare, pe baza planului naţional unic, şi, totodată, se va accentua sporirea iniţiativei şi autonomiei unităţilor economice şi teritorial-administrative, a răspunderii acestora atât în elaborarea planului, cât şi în înfăptuirea prevederilor. sale, în realizarea întregii politici de dezvoltare a's. nostru, de apărare a cuceririlor sale revoluţionare, a cadrului democraţiei şi legalităţii socialiste. Fiiad un produs al societăţii împărţite în *clase sociale*, s. are un caracter istoric. El va dispărea treptat, pe măsura dispariţiei claselor, a *omogenizării* socieilăţii, a creării *poporului muncitor unic* al societăţii comuniste, în procesul edificării *comunismului*, rolul's. va fi tot mai mult preluat de organisme ale societăţii având misiunea de a organiza, a conduce şi planifica producţia, întreaga activitate socială, de a asigura repartiţia corespunzător principiilor comunismului. Dispariţia treptată a 8. ca structură organizaţională şi înlocuirea lui cu alte structuri care să ofere condiţiile pentru autoconducerea poporului unic muncitor va reprezenta un proces complex şi îndelungat, care va cunoaşte o etapă de continuă întărire a's., de asemenea, b relativ îndelungată. Programul Partidului precizează că în perioada edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a înaintării spre comunism, 8. îi revin astfel atribuţii de mare importanţă, atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, întărirea lui continuă fiind determinată de cerinţele obiective actuale şi de perspectivă ale vieţii sociale. „Pornind de la

considerentul că atât în societatea socialistă multilateral dezvoltată, cât şi, încă timp îndelungat, în comunism, statul va avea un rol important în conducerea unitară a vieţii economico-sociale, este necesar să acţionăm permanent pentru perfecţionarea activităţii statului, a întregului sistem de organizare a societăţii, punând un accent deosebit pe asigurarea conducerii ştiinţifice, democratice a vastei opere de edificare a noii orânduiri” (Nicolae Ceauşescu).

STATISTICĂ, disciplină ştiinţifică al cărei obiect de studiu sunt fenomenele de masă şi care prelucrează sistematic ansambluri de dateţ iniţial referitoare la populaţii umane. Indiferent de domeniul se aplicabilitate (în ştiinţele naturii, în ştiinţele sociale) s. operează cu metode matematice, de prelucrare a datelor, strâns legate de teoria *probabilităţii*, acestea făcând, de altfel, obiectul unei discipline matematice specializate: 8. matematică. În diverse ştiinţe, 8. este folosită în vederea următoarelor scopuri: 1) descriptiv; 2) analitic (evidenţierea unei conexiuni sau corelaţii); 3) inductiv (testarea semnificaţiei unui rezultat obţinut pe un eşantion, pe o mostră, în vederea unei generalizări întemeiate); 4) de proiectare optimizată a unei cercetări („design”) etc. Metodele de *modelare* 8., prin analogie cu cele folosite în fizica teoretică, contribuie la elaborarea unor *modele stoehastice* din ce în ce mai utilizate în biologie, medicină, sociologie, psihologie etc. Conceptele fundamentale ale metodelor statistice sunt: distribuţia, variabila aleatoare, legătura stochas-tfcă sau 8. (în opoziţie cu cea „cauzal-mecanică” sau cu cea „funcţională”), corelaţia, lanţurile Markov, testele de semnificaţie etc.

STATUS SOCIAL (statut social), poziţie a indivizilor într-o anumită organizare socială, într-un *grup social*; 8.s. include îndeosebi drepturile unui individ în cadrul structurii sociale date şi indică obligaţiile celorlalţi faţă de el. 8.8. este considerat ca un fel de „zestre” pe care societatea sau grupul o acordă diversificat membrilor săi, potrivit unor scări ierarhice de prestigiu şi putere, permiţându-le să exercite un anumit *rol social*, un set de obligaţii ce revin purtătorului de statut faţă de ceilalţi.

STEGMtLLER, Wolfgang (n. 1921), logician, epistemolog şi filosof german (de origine austriacă). Este autor al unei interpretări originale a „problemei inducţiei”, plecând de la teoria deciziei şi al unei încercări de fundamentare logică a raţionamentului statistic, în lucrările sale de teorie a ştiinţei a propus o modalitate nouă de

reconstrucţie raţională a structurii şi dinamicii teoriilor ştiinţifice, adecvată teoriilor ştiinţifice mature, prin care se depăşesc atât limitările şi unilateralitatea analizei formalizante (dezvoltată în special de neopoziti-vistihcâtşi cele ale cercetărilor istorico-critice ale ştiinţei. Deşi orientat în special în direcţia *filosofiei analitice*, S. a încercat, în lucrările sale, să medieze şi să valorifice diferitele orientări din filosofia contemporană (*fenomenologia*, filosofia *analitică*, *existenţialismul*, filosofia lui Wittgenstein ş.a.). *Op.pr*.: „Tendinţele principale ale filosofiei contemporane” (2 vol., 1959 – 1975), „Problema adevărului şi ideea de semantică” (1957), „Probleme şi rezultate ale teoriei ştiinţei şi ale filosofiei analitice” (3 vol., 1969 – 1973). t»

STIL (lat. *stylus* „condei”, „scris”, „compoziţie”) 1. Termen folosit în filosofia culturii, în estetică, teoria artei şi critica de artă pentru caracterizarea unor culturi, epoci, individualităţi creatoare sau opere. S. denotează maniera particulară de folosire a mijloacelor de expresie în cadrul creaţiilor spirituale ale unui popor, ale unei epoci sau personalităţi, ale unor curente şi mişcări literar-artistice. S. este un element de bază pentru definirea originalităţii creaţiilor culturale, în accepţia sa largă, filosofii culturii au înţeles prin sepocii sau prin snaţional tendinţele, caracterele spirituale comune tuturor domeniilor unei anumite culturi, fiecare valoare a acesteia purtând şi pecetea stilistică proprie unui moment istoric sau naţional precis determinat. Deşi în definirea’s. precumpănesc elementele formale, majoritatea filosofilor culturii sunt de acord că ele presupun, în acelaşi timp, anumite accente, atitudini, sensuri determinate axiologic, ceea ce le caracterizează şi sub raportul *conţinutului*, în explicarea genezei’s., în această accepţie largă, trebuie introduşi o serie de *factori* care ţin de condiţiile materiale şi spirituale de mai lungă durată sau ale unei epoci (factori economici, istorici, naţionali, de clasă, geografici, etnografici) şi care ne ajută să înţelegem ansamblul de valori dat. În ceea ce priveşte’s. artistice, considerate tot ca fenomene colective, ele au o determinare istorică mai precisă şi un contur mai uşor de trasat tocmai pentru că privesc un singur domeniu al spiritului. Totuşi şi în acest caz unele 8. sunt aplicabile mai multor ramuri ale artei (clasic, baroc, romantic, realist), altele se limitează la una singură (de pildă, s. doric, ionic şi corintic privesc arhitectura). Caracterizarea’s. este şi în acest caz nu numai strict formală, deşi, evident, în cadrul aceluiaşi’s. se

pot manifesta conţinuturi extrem de diferite, chiar opuse. S. individuale sunt legate de particularităţile psihofiziologice ale personalităţilor creatoare. Cunoscuta expresie „stilul este omul” (G. Buffon) subliniază tocmai legătura intimă a’s. cu *individualitatea* celui care-l profesează, faptul că el a devenit definitoriu pentru caracterizarea personalităţii sale. S. individuale nu pot fi concepute izolat, rupte de contextul epocii, de a. colective în care se integrează, de ansamblul sociocultural în care apar. Diversitatea’s. exprimă în fiecare moment o fertilă dezvoltare a personalităţilor creatoare, dar ea nu poate fi concepută în afara unei concepţii, a unui program sau unor tendinţe care le unifică pe un plan social-istoric, mai general. Descifrarea determinantelor’s. este extrem de dificilă datorită atât complexităţii şi numărului mare de factori care intervin în cristalizarea lor, cât şi rolului mare al spontaneităţii şi imprevizibilului care le înrâuresc. De aceea, o cercetare a cauzelor „ultime” ale construirii g. este inutilă şi oţioasă; în schimb, pot fi studiate, cu metode uneori riguroase (v. *structuralism*), concretizarea 8. În diferitele tipuri de valori culturale. V. şi *spiritualitate*. 2. S. *de viaţă*, ansamblu unitar de concepţii şi comportamente care caracterizează felul particular de a trăi al unui om sau al unei colectivităţi umane. S. *de viaţă* exprimă unitatea lăuntrică (afectivă, intelectuală, voliţională) şi gradul de evoluţie a *personalităţii*, formată sub egida unui ideal de viaţă, corespunzător unor anumite culturi. Termenul *filistin* este atribuit în special persoanelor lipsite de un asemenea’s. *de viaţă* propriu şi vizează în special pe micul burghez din mediul orăşenesc care suportă efectele ideologice negative ale situaţiei sale sociale intermediare şi manifestă o puternică înclinaţie spre un mimetism social zelos, lipsit de principii. Semne psihologice asemănătoare le-a purtat şi burghezia, la începuturile ei, înainte ca statutul ei social să se cristalizeze şi să devină o clasă *în sine*, ele constituind ţinta criticii sociale a farselor, comediilor şi satirelor din epocă.

STIRNER, Max (pseudonimul lui Kas-par Schmidt) (1806 – 1856), filosof german, hegelian de stânga, teoretician al *individualismului* extremist şi al *anarhismului* („Unicul şi proprietatea sa”, 1844). Concepţiile sale au fost criticate de Marx şi Engels în „Ideologia germană”, iar în literatura socialistă românească, de G. Dobrogeanu-Gherea în „Analiza cugetării”.

STOCHASTIC (gr. *stokhastss* „ghicitor”, „prezicător”), proces în

care se manifestă *întâmplarea*, descris printr-o serie de date statistice interpretate prin intermediul calculului *probabilităţilor*. V. şi *cauzalitate*.

STOICĂ (*Şcoala*'s.), şcoală filosofică din antichitate. Istoria *Şcolii* 8. cunoaşte trei perioade: 1) *vechiul stoicism* (sec. 4 – 2 î.e.n.), întemeiat de Zenon din Citium în jurul anului 300 î.e.n., în Stoapoikile (Porticul cu picturi) din Atena, şi reprezentat mai târziu de Cleante, Chrysippos ş.a; 2) *stoicismul mijlociu* (sec. 2 – 1 î.e.n.), profesat în timpul republicii romane şi iniţiat de Panaetios din Rodos (c. 185 – 110 î.e.n.); 3) *stoicismul nou*, din timpul Imperiului roman şi care la Roma a dăinuit până în sec. 6, reprezentat de Seneca, Epictet, Marc Aureliu. Iniţial, stoicismul a promovat o concepţie predominant materialistă în filosofia naturii şi o gnoseologie senzua-listă. În logică, stoicii au fost precursorii *calculului prepoziţional*. Etica stoicismului vechi reflectă anumite condiţii specifice etapei eleniste, exprimând refugiul într-un ideal iluzoriu, „înţeleptul" trebuie să trăiască „potrivit raţiunii", să stârpească „pasiunile" (durerea, frica, pofta şi plăcerea), să considere virtutea ca singurul bun adevărat, iar bogăţia, gloria, sănătatea etc. ca lucruri „indiferente". Omul trebuie să se supună *destinului*. Exaltarea *datoriei*, propovăduirea fermităţii în faţa vicisitudinilor vieţii constituie moştenirea pozitivă a moralei's. În stoicismul mijlociu şi mai ales în cel nou s-a accentuat latura idealistă, fatalistă şi religioasă a doctrinei, care, sub această formă, a influenţat începuturile *creştinismului*.

STOICISM 1. Doctrina şcolii stoice. 2. Atitudine a omului care suportă cu bărbăţie vicisitudinile vieţii.

STRATIFICARE SOCIALĂ, termen sociologic indicând faptul că masa populaţiei unei societăţi se află grupată în diverse grupuri şi categorii, potrivit poziţiei acestora în *structura socială*. Materialismul istoric a pus în evidenţă determinismul obiectiv al's.s., corelând acest proces cu structura şi dinamica proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, a relaţiilor sociale pe care le generează această proprietate. Astfel, odată cu apariţia proprietăţii private şi a relaţiilor de exploatare, în cadrul acestui proces de stratificare au apărut *clasele sociale*, cu interese economice şi politice antagonice. În cadrul capitalismului contemporan, procesul de stratificare s-a accentuat la maximum, fiindu-i caracteristic un fenomen de polarizare socială, de concentrare a puterii economice şi politice în mâinile unui grup social

restrâns, al marii burghezii monopoliste, şi, respectiv, de creştere numerică a categoriei oamenilor muncii supuşi exploatării. Între aceşti poli ai societăţii, se situează pături sau categorii sociale intermediare, a căror pondere creşte sau scade în diferi le perioade, potrivit acţiunii legitaţilor e-conomice obiective ale societăţii capitaliste, în socialism, desfiinţarea proprietăţii private determină eliminarea relaţiilor de exploatare, înlăturarea antagonismelor de clasă. Datorită caracterului colectiv al proprietăţii, între clasele sociale (clasa muncitoare şi ţărănimea) şi diverse alte categorii de oameni ai muncii se stabilesc raporturi de colaborare şi ajutor reciproc. Pe măsura adâncirii procesului de apropiere dintre proprietatea socialistă de grup şi proprietatea întregului popor – în condiţiile trecerii la comunism – dispar deosebirile esenţiale dintre clase şi, odată cu acestea, are loc un proces de *omogenizare socială*, de creare a poporului unic muncitor. Comunismul va marca, aşadar, încheierea procesului istoric de a.s., crearea unei societăţi fără clase. În sociologia occidentală, teoria „stratificării sociale” serveşte pentru a escamota sau nega existenţa claselor şi deci a luptei dintre ele, susţinând că „straturile” sociale se diferenţiază doar prin mărimea veniturilor, prin prestigiul social şi *stilul de viaţă*; între straturi n-ar exista decât bariere lesne de trecut prin efectul *mobilităţii sociale*. V. *structură socială*.

STRAUSS, David (1808 – 1874), publicist şi filosof german, unul dintre reprezentanţii de seamă ai „hegelienilor de stânga”. S. a elaborat o nouă interpretare a legendelor evanghelice, propunând ca factor explicativ al acestora, conştiinţa generală a epocii sau a comunităţii religioase şi situându-se, astfel, pe o poziţie idealistă. Totuşi, explicaţia dată de el ideologiei creştinismului şi începuturilor sale a constituit o reacţie împotriva doctrinei religioase oficiale a statului prusac, o breşă în filosofia hegeliană a religiei şi a iniţiat critica concepţiei după care esenţialul în creştinism ar fi valoarea lui simbolică. Ca şi ceilalţi reprezentanţi ai „stângii hegeliene”, S. s-a situat, din punct de vedere politic, pe poziţii liberaldemocratice. *Op.pr.*: „Viaţa lui Iisus” (postum, >1935).

STRAUSS, Martin (n. ±907) fizician, matematician şi filosof marxist german. Profesor de fizică la Universitatea „Humboldt” din Berlin. Are contribuţii importante la interpretarea logică şi filosofică a fizicii teoretice; a reconstruit mecanica cuantică pe baza unei „logici cuantice” (1936) şi a unei teorii originale a probabilităţii. A iniţiat o

nouă ramură a metodologiei ştiinţei, logica relaţiilor interteoretice, având o însemnătate deosebită pentru întemeierea prognosticii şi strategiei cercetării ştiinţifice. A interpretat, de pe poziţiile materialismului dialectic, problemele devenirii ştiinţei, formulând unele legi ale dezvoltării istorice a fizicii şi matematicii. S. a criticat, atât modelul pozitivist logic al evoluţiei teoriilor, cât şi concepţiile relativiste ale lui Th. Kuhn şi P.K. Feyerabend asupra dinamicii ştiinţei şi progresului cunoaşterii. *Op*. pr.: „Logica complementarităţii şi fundamentele teoriei cuantice” (1936), „Relaţiile interteoretice” (1969), „Fizica modernă şi filosofia ei” (1972), „Aspecte logice, ontologice şi metodologice ale revoluţiei ştiinţifice – (1977).

STRESS, termen împrumutat din limba engleză care desemnează, în acelaşi timp, o solicitare puternică a organismului (mergând până la vătămarea sa) ca şi reacţiile şi ripostele acestuia. A fost folosit iniţial numai pentru stările de tensiune psihică sau pentru traumatismele psihice (foarte frecvente în viaţa modernă, urbanizată, mai ales în societatea de consum); în fiziologie şi fiziopatologie a fost introdus de către endocrinologul canadian H. Selye pentru a caracteriza Orice fel de agresiune împotriva unui organism (de ex... o fractură sau o infecţie). H. Selye a susţinut că reacţiile şi ripostele decurg tipic, stadial („sindromul general de adaptare”), cu participarea sistemului nervos, a hipofiz ei şi a suprarenalelor. Organismul supus unui’s. prelungit se poate îmbolnăvi din cauza reacţiilor şi ripostelor sale. Aceste stări morbide au fost numite de Selye „boli de adaptare”; din ele fac parte şi ceea ce alţi autori consideră a fi „boli *psihosomatice*”, „boli cortico-viscerale” sau „boli *sociosomatice*” (hipertensiune arterială, ulcerul gastro-duodeaal, infarctul miocardic etc).

STRUCTURALISM, denumire generică, înglobând orientări eterogene în teoria şi metodologia ştiinţelor contempo-rane care urmăresc punerea în evidenţă a anumitor *structuri* în explicarea caracteristicilor şi comportamentului unor *sisteme*. În mod curent, se face o deosebire între *teoriile structuraliste* (care, reacţionând la provocarea *subiectivismului* şi a *antropologismului* şi urmărind instaurarea unui regim de rigoare şi *obiectivitate* ştiinţifică, eliminarea „empiriei” şi a „simţului comun”, explică sistemele prin structurile lor şi uneori le reduc în mod exclusivist, la structurile respective) şi *metoda analizei structurale* (care constă în punerea în evidenţă a unor

structuri decelabile prin anumite procedee formale). Aceste orientări au apărut în legătură cu cercetările structurale în matematică, psihologie (v. *gestaltism*), în lingvistică (F. de Saussure şi şcoala lui), în fizică, în matematică (Bourbaki), în chimie, biologie (L. von Bertalanffy şi alţii). Din deceniul al cincilea al secolului nostru, s. se afirmă şi în teoria şi istoria literară sau de artă, apoi în studiul sistemelor sociale concrete (etnologie, sociologie, economie etc), expninând tendinţa acestor ştiinţe spre formalizare şi matematizare, spre găsirea unui limbaj şi a unor metode cât mai exacte, obiective, analoge celor ale ştiinţelor naturii. S. consideră obiectele *ca sisteme*, ansambluri organizate de elemente, putând fi recompuse şi transformate prin anumite procedee, iar structurile sunt concepute ca tipuri sau ca *modele* ideale, luându-se în considerare numai raporturile care unesc componentele obiectelor (diferenţe, opoziţii, corelaţii), independent de natura lor substanţială. S. pune astfel în evidenţă *integralitatea sistemelor*. Printre rezultatele 8. menţionăm (în afară de rezultatele anterior citate din logică, lingvistică, matematică, fizică) şi studiul sistemului complex al interreţaţiilor de rudenie în societăţile primitive (Lévi-Strauss), cercetarea raporturilor dintre subconştient şi inconştient (Lacan), abordarea unor probleme de filosofie a culturii (Foucault) sau privind structurile sociale şi culturale (A. Radcliffe-Brown, E. Evans Pritchard, G. Murdock). Accentul preponderent pus pe invariantul structural (*sincronic*), pe momentul de *echilibru*, *ordine*, în dauna perspectivei istorice (*diacronic*), a atras critici justificate la adresa's. Corectând limitele metodei structurale de analiză, s. mai nou, cel genetic (Qcnseth, Groldmann) şi îndeosebi cercetătorii materialist-dialecticieni tind să realizeze o sinteză între abordarea diacronică şi cea sincronică. Relevarea aspectului genetic intervine mai ales în legătură cu critica unor tendinţe scientist-pozitiviste din cadrul g. care, în explicarea structurilor sociale, ajung la eliminarea *omului* ca subiect activ al istoriei („dezantropologizarea", „antiumanismul programatic" al's.), golind aceste structuri de sens, de semnificaţiile, lor umane. Structurile nu trebuie privite în mod metafizic şi idealizant, ca arhetipuri exterioare omului, preexistente şi coercitive, mecanic şi fatalmente determinante în raport cu indivizii reali; omul este un produs al structurilor sociale dar, în acelaşi timp, el creează, şi modifică aceste structuri, geneza lor implicând *praxisul* uman. În acest sens a folosit Marx, de ex., în

„*Capitalul*” metoda analizei structurale (fără să o numească astfel). Se vorbeşte, de aceea, tot mai mult în metodologia actuală a ştiinţelor, de un 8. dialectic, de o concepţie cuprinzătoare asupra structurilor concepute în procesualitatea şi istoricitatea lor, în corelaţie cu geneza, diacronia şi înlănţuirea lor cauaală şi funcţională şi care nu încearcă, în mod abuziv, transformarea unor principii pur metodologice în principii ontologice fundamentale şi exclusiviste.

STRUCTURALISM (în psihologie), v. GESTALTISM.

STRUCTURĂ (lat. *struere* „a clădi”, „a construi”), concept devenit fundamental în ştiinţă şi filosofia contemporană, îndeosebi datorită proliferării metodei structurale în ştiinţele umane (lingvistică, etnologie, ştiinţe economice, sociologie, poetică etc.) şi a dezbaterilor, adesea polemice, prilejuite de mişcarea structuralistă (v. şi *structuralism*) a cărui accepţiune tradiţională desemnează *configuraţia* (alcătuirea, aranjarea) elementelor componente ale unei *totalităţi*. În accepţiunea sa modernă (încetăţenită în lingvistică prin Saussure şi în etnologie prin Lévi-Strauss), el desemnează *modalitatea* de construire a unui *sistem*, *modelul* abstract care explică „schema” sa de funcţionare şi principiile ce stau la baza coeziunii sale interne. Privită genetic, 8. este, de asemenea, sistemul regulilor de variabilitate sau de transformare (considerate ca *invarianţi*) prin care o pluralitate de ansambluri structurale sunt date drept tot atâtea variante ale aplicării respectivelor reguli. În prima accepţiune, 8. este perceptibilă, în cea de-a doua's. este inteligibilă, desemnând constelaţia raporturilor invariante ce se constituie între elementele unui sistem, raporturi independente faţă de natura acestora. Raporturile care constituie 8. unui sistem îi asigură, de asemenea, acestuia *autoreglajul* (fără a face apel la elemente exterioare) şi îi determină prioritatea faţă de elementele componente şi ireductibilitatea la ele. Conceptul de 8. În accepţiunea modernă, deschide, pe de o parte, perspectiva înlăturării unor vechi dificultăţi teoretice, întrucât nu se mai explică nici totalitatea plecând de la elemente componente, nici elementele pornind de la totalitate, ci se explică atât părţile componente cât şi „funcţionarea” întregului prin *relaţiile* dintre elementele unui *sistem*. Conceptul de a. deschide, pe de altă parte, perspectiva unor abordări ştiinţifice riguroase, chiar şi *formalizării*, prin disocierea tipului invariant de interre-laţii, oferindu-se „*codul*” tuturor transformărilor posibile din cadrul sistemului considerat. Ceea ce se poate reproşa, în

general, tuturor variantelor structuralismului contemporan, este definirea 8. doar ca sistem de invarianţi, ca sistem *sincronic* sau ca model, cu alte cuvinte, plasarea conceptului de a. doar în sfera epistemologiei şi metodologiei ştiinţei, fără a se dezvălui şi sensurile lui ontice, dimensiunea structural-obiectivă a sistemelor. Numai privită în perspectivă ontologică's. poate fi corelată cu geneza, sincronia se împleteşte cu *diacronia*, conferindu-se dimensiuni cauzale metodologiei structurale, în dezbaterile filosofice contemporane în jurul problemei raportului dintre's. logico-matematice şi 8. real-obiectuale, care au adus în prim plan şi problema raportului dintre's. şi geneză, filosofia marxistă oferă, prin metodologia sa, calea depăşirii falsei alternative – „structură fără geneză" sau „geneză fără structură" – prin considerarea's. nu numai ca rezultat ci şi ca *proces*, prec" Ti şi prin conceperea's. atât ca seneină a ooiecrului, ca sistem de relaţii între slementele unei totalităţi cât şi ca model, ca ansamblu de reguli de constituire a obiectului.

str

STRUCTURĂ ECONOMICĂ, v. BAZĂ ŞI SUPRASTRUCTURĂ.

STRUCTURĂ EXISTENŢIALĂ, v. SITUAŢIE LIMITĂ.

STRUCTURĂ SOCIALĂ, concept care exprimă modul de alcătuire şi de funcţionare a *sistemului* grupurilor sociale, interacţiunea, locul şi rolul lor în dinamica socială pe o anumită treaptă de dezvoltare a societăţii. S.s. este obiectiv determinată de *structura economică* a societăţii, de nivelul de dezvoltare a *forţelor de producţie*, de *diviziunea socială a muncii*, de tipurile şi formele de proprietate. Un rol de seamă în definirea's.s. are structura de clasă, *configuraţia* claselor şi categoriilor sociale existente, relaţiile dintre ele, *mobilitatea socială* a acestora etc. De asemenea, şi împărţirea populaţiei după profesii, tipuri de aşezări umane, vârstă, sex etc. contribuie la definirea specificului's.s. În diferite stadii ale evoluţiei societăţii. În orânduirile bazate pe proprietatea privată şi pe relaţii de exploatare, în's.s. a societăţii figurează clase şi categorii sociale aflate în raporturi antagonice, fiecăreia dintre aceste orânduifi corespunzându-i un raport de polarizare socială între clasele asupritoare, dominante şi clasele asuprite şi dominate (proprietari de sclavi şi sclavi în sclavagism, feudali şi ţărani iobagi în feudalism, burghezi şi proletari în capitalism). În socialism, datorită caracterului colectiv al proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, între clase (clasa muncitoare şi

ţărănimea muncitoare) şi alte categorii sociale se stabilesc raporturi de colaborare şi ajutor reciproc, fapt care determină – pe măsura apropierii dintre proprietatea de grup şi proprietatea întregului popor – instaurarea unui proces de *omogenizare socială*. În prezent, societatea socialistă românească este alcătuită din clase şi categorii sociale prietene, care participă activ la munca productivă, în domeniul creaţiei materiale sau spirituale, acţionează în strânsă colaborare şi unitate, sunt vital interesate în creşterea şi modernizarea continuă a forţelor de producţie, în perfecţionarea relaţiilor socialiste, în făurirea socialismului şi comunismului în România. V. şi *clasă socială*; *sistem social*; *relaţii sociale*; *stratificare socială*.

STUMPF, Carol (1848 – 1936), filosof şi psiholog german, reprezentant al orientării „realiste”, care, deşi pusă pe teren psihologist, a criticat exagerările idealismului constructivist neokantian. Discipol al lui Lotze şi Brentano, S. a elaborat o fundamentare a logicii şi teoriei cunoaşterii pe temeiuri psihologice, fără a cădea în erorile *psihologismului*. Prin aceasta, S. a deschis Calea *fenomenologiei* dar şi a cercetării psihologice de tip experimental. Analiza remarcabilă făcută de S. senzaţiilor auditive a condus la întemeierea unei cercetări ştiinţifice asupra muzicii şi totodată la dezvoltarea ideii unei estetici experimentale. *Op*. pr.: „Psihologia sunetelor” (2 vol., 1883 – 1890), „Fenomene şi funcţiuni” (1907), „Despre împărţirea ştiinţelor” (1907), „începuturile muzicii” (1911), „Sentiment şi trăirea sentimentului” (1928), „Teoria cunoaşterii” (2 vol., postum, 1939 – 1940).

SUAREZ, Francisco (1548 – 1617), filosof şi teolog spaniol, membru al ordinului iezuiţilor. Filosofia sa a reprezentat o încercare de sinteză originală a gândirii scolastice, principalele ei teme fiind aristotelice şi tomiste. Teoria lui S. despre drept (în care distinge drepturile: etern, divin, natural şi uman) a mijlocit trecerea de la concepţia medievală la concepţia modernă a *dreptului natural*, influenţa sa vădindu-se în opera lui Hugo Grotius. Etica lui S. a încercat să ofere o justificare raţională principalelor principii ale moralei creştine. Teoria sa politică se remarcă prin opoziţia faţă de dreptul divin al regilor. El consideră că autoritatea legiuitorului derivă în mod imediat din consensul popular, iar în ultimă instanţă „din Dumnezeu. Op. *pr.:* „Dispute metafizice” (1597).

SUBCONŞTIENT, categorie *a psihanalizei* privind totalitatea

fenomenelor psihice care se desfăşoară la un moment dat în afara câmpului conştiinţei dar au putut fi anterior conştiente şi se pot conştientiza ulterior. S. se diferenţiază de *inconştient*, acesta reprezentând fenomenele care nu devin niciodată conştiente. În psihanaliză, s. e denumit şi *preconştient*. V. şi *conştientizare*.

SUBIECT (în logică), termen al judecăţii de predicaţie, reprezentând noţiunea ce desemnează obiectul gândirii despre care se „afirmă sau se neagă însuşirea exprimată de *predicatul* logic, înjudecata „Animalele placentare sunt mamifere”, s. logic este noţiunea „animale placentare”. S. logic este notat cu S.-S. *axiologic*, concept care desemnează persoana umană în ipostaza ei de fiinţă valorizatoare. Pe. baza unor premise obiective, s. axiologic acordă valoare acelor lucruri, comportamente, activităţi, idei, opere, instituţii, apte să satisfacă trebuinţe umane (morale, teoretice, politice, estetice, utilitare etc), istoriceşte şi socialmente condiţionate de *practică*. Implicând întotdeauna un raport între „ceva” demn de a fi valorizat şi „cineva” în măsură să acorde valoare, actul de valorizare este situat la nivelul *conştiinţei sociale*, având primat faţă de actele de preferinţă (care au loc la nivelul *conştiinţei individuale*), deşi se realizează numai prin acestea. S. *axiologic* este angajat în procesul de valorizare ca fiinţă umană complexă, înzestrată cu sensibilitate, afectivitate, dorinţă, voinţă etc, distingându-se de a. *epistemic* (prin care desemnăm omul redus la dimensiunea sa de „fiinţă gânditoare”, de „subiect abstract al cunoaşterii”), în concepţia marxistă, s. *axiologic* este un subiect social. – S. *epistemic*, categorie fundamentală a epistemologiei care desemnează omul în calitatea sa de subiect general, acel ceva comun’s. care are acelaşi nivel de dezvoltare, „capacitatea generală de a efectua coordonările cele mai generale ale oricărui sistem de acţiuni” (J. Piaget). S. *epistemic* se caracterizează în raport cu subiectul psihologic (individual sau colectiv) în comportarea căruia predomină subiectivitatea şi particularitatea, prin obiectivitate şi generalitate. Esenţial în înţelegerea’s. *epistemic* este caracterul său activ, constructiv, operaţional; el reprezintă un nucleu operaţional generic, capabil de a structura raţional experienţa. Privită din perspectivă dialectică, cunoaşterea apare ca o interacţiune între operaţiile structurante ale’s. *epistemic* şi proprietăţile obiectului. Conceperea dialectică a raportului *subiect-obiect* (în plan gnoseologic) presupune înţelegerea constituirii lor concomitente şi progresive. Subliniind

constituirea progresivă a's. *epistemic*, relativitatea şi imanenţa's. epistemic, gnoseologia materialist-dialectică se opune înţelegerii fenomenologice a acestuia ca subiect *transcendental*, ca esenţă subiectivă atemporală, absolută, opusă subiectului real, „natural". Universalitatea şi necesitatea, trăsături ale's. epistemic sunt proprii subiecţilor reali, empirici, omului ca fiinţă cunoscătoare; ele nu sunt determinări ale unui ego pur, neistoric, sustras relativităţii şi naturalului. – S. *istoric*, categorie filosofică şi sociologică, ce desemnează factorul uman în calitatea sa de făuritor al dezvoltării social-istorice; s. *istoric* este, aşadar, omul în calitatea sa de demiurg, de agent al acţiunii la nivel macro-social, omul care acţionează conştient în raport cu scopurile colective ale grupului sau comunităţii umane din care face parte. S. *istoric* poate fi individual (*personalitatea istorică*) sau colectiv (grupuri sociale, clase, comunităţi, mase). În interpretarea lui L. Goldmann şi a altora, elaborarea conceptului (nu şi a denumirii) de a. *istoric* colectiv constituie una din expresiile caracterului revoluţionar al teoriei dezvoltării sociale (*materialismul istoric*). Grupurile umane devin's. *istorici* colectivi în momentul în care îşi conştientizează misiunea şi responsabilitatea istorică, stabilindu-şi scopuri şi obiective relativ precise. *Clasa muncitoare* constituie, astfel, s. *istoric* colectiv al transformării socialiste şi comuniste a societăţii. V. şi *conştientizare*; *revoluţie socială*; *spontan* şi *conştient*; *mase populare*.

SUBIECT ŞI OBIECT, categorii polare ale procesului cunoaşterii. *Subiectul* este omul activ care cunoaşte, dezvăluie esenţa şi „modifică" (construieşte ideatic) obiectul în cursul activităţii sale de cunoaştere. În sens gnoseologic restrâns, subiectul este *eul* individual, dotat cu conştiinţă şi veiinţă, care se opune şi, totodată, se raportează, în cunoaştere, obiectului. *Obiectul* este realitatea exterioară subiectului, ceea ce este dat în cunoaştere, conţinutul obiectiv al cunoştinţelor subiectului. Fiind un aspect al problemei fundamentale a filosofiei, problema relaţiei dintre's. şi o este rezolvată în mod diferit de materialism şi de idealism. Materialismul premarxist a arătat în mod corect că obiectul există independent de subiect; a privit însă în mod unilateral raportul's. – o., considerând, în spiritul *realismului naiv*, procesul cunoaşterii ca o ogliadire pasivă a obiectului de către subiect. Gnoseologia idealistă (îndeosebi idealismul obiectiv), pe de altă parte, a sesizat în mod corect existenţă laturii activ-constructive a subiectului, însă a absolutizat-o metafizic", făcând din subiect creatorul

obiectului. Idealismul subiectiv reduce obiectul la impresiile, senzaţiile, stările subiectului. Rezolvarea ştiinţifică a problemei relaţiei's. – o. devine posibilă numai prin luarea în considerare a *practicii social-istorice*, prin înţelegerea dialectică a acestei relaţii şi a procesului de cunoaştere în ansamblul său. Subiectul nu este o entitate absolută, existentă dintotdeauna; el este condiţionat de constituirea treptată a unor premise naturale, printr-o evoluţie lentă a psihismului animal către formele complexe de reflectare care-i sunt proprii omului (conştiinţă, gândire), dar structurarea sa ca entitate gânditoare distinctă şi opusă obiectului natural din care s-a constituit este determinată de procesul de producţie, de activitatea materială de transformare (conştientă) a naturii de către om, în raport cu nevoile şi năzuinţele sale individuale sau colective. În acelaşi timp, subiectul cunoaşterii nu este strict individual, deşi în fiecare act de cunoaştere în parte el apare ca o consecinţă a efortului intelectual al unui singur individ. Cunoaşterea realizată de subiect are caracter social-istoric, înfăptuindu-se prin efortul cognitiv al generaţiilor succesive anterioare care au contribuit la descoperirea adevărului. Subiectul este în continuă devenire, într-un continuu progres de adecvare la obiect, care nu e nici el imuabil, ci se află în dezvoltare şi este dezvăluit treptat, gradual, în procesul istoric al cunoaşterii. Totodată, odată cu activitatea sa constructivă, în calitate de *agent* care creează obiecte materiale noi, neîntâlnite în natură, omul îşi manifestă şi capacitatea în plan cognitiv, de a constitui „obiecte" de natură ideală (concepte, teorii etc), adică îşi dezvăluie dimensiunea sa de subiect în raport cu obiectul. Baza interacţiunii dintre's. şi o. şi a devenirii lor o constituie practica social-istorică. Opoziţia dintre's. şi o este relativă; ea nu are valabilitate absolută decât în limitele problemei gnoseologice fundamentale. Între aceste limite, ea îmbracă forma opoziţiei dialectice dar, totodată, se manifestă şi ca unitate, ca identitate între g. şi. o., ca proces de adecvare a subiectului la obiect (acesta fiind senstil tezei cognoscibilităţii lumii), neadecvarea subiectului la obiect, dând naştere *subiectivismului*. Dacă în plan gnoseologic subiectul este opus obiectului, pe plan ontologic, subiectul nu mai este opus obiectului (înţeles ca existenţă obiectivă independentă de subiect); eul, conştiinţa, apar, dimpotrivă, ca un produs superior al dezvoltării obiectului, al naturii, al materiei. De altfel, subiectul însuşi, la fel ca şi obiectul, este supus legilor obiective şi, ca atare, poate fi cercetat cu

mijloace Obiective. V. şi *subiect*.

SUBIECTIV, termen care desemnează tot ceea ce priveşte sau este determinat, condiţionat, limitat de subiect, inerent acestuia sau dependent de acesta. S. este, atât în sens generic cât şi în sens specific, opus *obiectivului*.

SUBIECTIVISM/ tendinţă idealistă de a reduce, pe plan ontologic şi gnoseologic, orice existenţă la conştiinţă, la subiect şi care degenerează, în ultimă analiză, în *solipsism*. În ştiinţele sociale, absolutizind rolul personalităţilor, al voinţei şi al ideilor acestora, s. neagă acţiunea legităţii istorice obiective, corelaţia determinist-dialectică dintre social şi individual şi promovează *voluntarismul*, *individualismul* anarhic, utopia reacţionară.

SUBIECTIVITATE, sferă a existenţei şi manifestării subiectului.

SUBLIM (lat. *sublimis*" înalt", „măreţ"), categorie a esteticii care exprimă însuşirea unor obiecte şi a unor procese de amploare neobişnuită (în natură şi în societate), ca şi a unor acte umane de excepţională nobleţe morală, de a provoca un sentiment de elevaţie, uimire şi admiraţie, unit cu teama în faţa măreţiei lor, precum şi convingerea că, înfruntând uriaşe forţe potrivnice, omul are puterea de a le domina. Elaborarea acestei categorii a fost începută în antichitate prin „Tratatul despre sublim", atribuit multă vreme lui Longin. Contribuţii importante la dezvoltarea teoriei's. au adus Boileau, E. Burke, Schiller, Kant, Hegel ş.a. Prin conţinutul ei etic, categoria's. dezminte teoria *autonomiei* absolute a artei faţă de celelalte forme ale conştiinţei sociale şi, totodată, confirmă *umanismul* şi *umanitatea* artei.

SUBLIMARE, termen introdus în psihologie în special de S. Freud pentru a desemna deplasarea energiei izvorâte din tendinţe instinctuale şi egoiste spre atingerea unor scopuri altruiste şi spirituale. După Freud, 8. se bazează pe mecanismul de apărare al *eului* (*ego*), prin care anumite impulsuri inconştiente sunt integrate persoanei, scopurile primitive ale acestor impulsuri fiind substituite de alte scopuri care au o valoare socială pozitivă. Freud reduce, în mod simplist, actul complex al creaţiei artistice la unul de 8., proces al psihismului individual şi al manifestării instinctului biologic, ignorând caracterul conştient al oricărei creaţii şi influenţa hotărâtoare a factorilor social-istorici.

SUBSISTEM, v. SISTEM.

SUBSTANŢĂ, categorie filosofică care desemnează, potrivit

accepţiilor tradiţionale formate de-a lungul istoriei filosofiei: 1) baza întregii existenţe, *esenţa* comună a tuturor lucrurilor, în opoziţie cu' lucrurile individuale; *substratul* permanent al tuturor transformărilor; 2) ceea ce există prin sine (Spinoza), adică nu este atributul altui lucru, fiind, dimpotrivă, suportul oricărui atribut, al oricărei însuşiri sau relaţii. În timp ce idealismul consideră că 8. este de natură spirituală (Dumnezeu, spiritul universal), iar dualismul admite existenţa a doua's. independente una de alta (una materială şi una ideală), materialismul premarxist identifică 8. cu *materia*. Una din funcţiile pe care le-a îndeplinit categoria de materie în istoria materialismului era tocmai aceea de a desemna o realitate care ar constitui substratul permanent al fenomenelor. Odată cu revoluţia modernă din ştiinţele naturii, Lenin a arătat necesitatea depăşirii acestei identificări a materiei cu g. care îşi păstrează un sens fizic determinat (v. *substanţă şi câmp*), materiei rămânându-i doar funcţia de a desemna realitatea obiectivă în totalitatea ei (şi nu numai's.).

SUBSTANŢĂ ŞI CÂMP, forme fundamentale, în strânsă interconexiune, sub care se prezintă *materia* la nivel fizic. Într-o accepţiune tradiţională câmpul se defineşte ca o stare de *continuitate* iar substanţa ca o stare de *discontinuitate* (discretă) în structura fizică a materiei. Corpurile şi particulele materiale din care sunt constituite nivelurile fizice de organizare a materiei (molecule, atomi, particule elementare cu masă de repaus diferită de zero) sunt în general cuprinse în conceptul de substanţă „spre a fi deosebite de câmpuri (electromagnetice, gravitaţionale, nucleare etc). Uneori în fizică se vorbeşte în acest sens de materie şi câmp, prin materie desemnându-se de fapt ceea ce se înţelege prin substanţă. Dezvoltarea fizicii în ultimele decenii a dovedit caracterul de realitate materială a câmpurilor şi imposibilitatea de a face o distincţie rigidă între particule şi câmpuri (cuantificarea câmpurilor). Particulele sunt considerate drept „cuante ale câmpurilor" (de ex., particulele s-au dovedit a fi concentraţii ale câmpurilor, fotonii sunt cuante ale câmpu-lui electromagnetic, electronii şi pozi-tronii sunt cuante ale unui câmp electropozitronic etc), iar câmpurile ca fiind constituite din particule, sunt ansambluri statistice (Einstein) de particule (de ex., câmpurile mezonice din jurul unor particule elementare conţin în stare virtuală particule de substanţă). În aceste condiţii, utilizarea conceptelor de substanţă şi de câmp pentru a marca o opoziţie netă

între continuu şi discontinuu în structura materiei devine tot mai incorectă, sau, în orice caz, tot mai imprecisă la nivel microcosmic, păstrându-şi valabilitatea doar la nivel macrocosmic.

Aspectele continue şi cele discontinue ale materiei reprezintă aşadar, în cadrul teoriilor microfizicii contemporane, laturi ale unei sinteze sui-generis, (nu câmp şi substanţă, ci câmp-sub-stanţă), sinteză care, sub aspect filosofic, demonstrează o strălucită reprezentare dialectică, unitar-contradictorie a structurii materiei.

SUBSTANŢIALITATE, aspect, latură prin care obiectele şi fenomenele se subsumează categoriilor de *substanţă* şi de *substanţial*, dimensiunea prin care acestea îşi delimitează un substrat (suport) al însuşirilor ce le sunt caracteristice, între termenii's. şi substanţă se află acelaşi raport semantic ca între termenii materialitate şi materie, corporalitate şi corp, spaţialitate şi spaţiu etc. S. este deci un atribut, o proprietate, a obie. ctelor şi fenomenelor materiale; spre deosebire de fenomenele şi procesele materiale care nu posedă atributul 8. (fenomenele sociale, structurile ideale, precum şi unele structuri fizice – stările de câmp ale materiei), ea exprimă calitatea unor obiecte şi fenomene materiale de a se comporta discret, ca entităţi discontinue.

SUBSTRAT, realitate ce serveşte drept suport altei sau altor realităţi şi care se defineşte în raport cu acestea, neavând altă determinare decât aceea de a fi purtătorul lor, de a se afla „în spatele", „dedesubtul", unor fenomene şi procese. Preocuparea pentru definirea sensului termenului de a. apare în filosofia antică greacă, în legătură cu înţelegerea posibilităţii constanţei şi repetabilităţii fenomenelor, concomitent cu variabilitatea lor şi cu demersurile gândirii speculative pentru elaborarea categoriilor de *conţinut* şi *formă*. În această perspectivă, 8. era conceput ca un principiu prim, substanţial neschimbător în mijlocul schimbărilor şi identificat cu „materia", devenind, astfel, istoriceşte vorbind, prima accepţiune a termenului de conţinut. Alături de materie (*hyle*), determinată de *formă*, s, semnifică şi *fiinţa* (*ousia*) cu modificările, accidentele ei inerente, precum şi *subiectul* logic căruia îi sunt atribuite *predicatele*. Identificarea 8. cu „materia", suprapunerea acesteia cu conţinutul sunt proprii atât materialismului antic, cât şi celui modern. Considerarea metafizică a materiei drept *fundament* general comun al tuturor lucrurilor este supusă unei severe analize critice de către Hegel, care formulează teza condiţionării reciproce a „materiei" şi formei, înlocuind categoria de

„materie” cu aceea de „conţinut”, în scopul exprimării mai adecvate a naturii relaţiei dintre determinat şi determinant. Marx a adâncit distincţia dintre conţinut şi-s. material (corporal) al *lucrului* („materia”), demonstrând, în speţă, că în domeniul relaţiilor social-economice toate determinările, inclusiv cele naturale, au semnificaţie numai ca forme de existenţă şi de manifestare ale unui anumit conţinut social şi nu ale unui’s. iniţial, subiacent vieţii sociale. Distincţia între’s. şi conţinut este necesară chiar şi cu prilejul analizei fenomenelor naturale înseşi; şi aici conţinutul îl constituie un s. material concret, determinat, luat în unicitatea sa şi nu un s. general, independent de natura proceselor care îi condiţionează existenţa, dezvoltarea şi schimbarea. În istoria filosofiei, se întâlnesc, de asemenea, şi numeroase cazuri de atribuire a unor sensuri apropiate conceptului de 8. Şi categoriei de *substanţă* (de ex., în *stoicism*, *atomism*, *senzualism*). Rezultă necesitatea unor delimitări ale sensului termenului de 8., de cele ale termenului de conţinut, ca şi de cele ale termenului de fundament comun sau de substanţă în ontologia filosofică contemporană, pentru a înlătura din corpul materialismului filosofic orice nuanţă de mecanicism, de speculaţie metafizică.

SUFISM, curent principal al misticii musulmane, apărut în sec. 8 ca o reacţie împotriva dogmatismului, formalismului şi idealului spiritual al. *islamismului* ortodox. Izvoarele ideologice ale 8. provin din *neoplatonism*, *maniheism*, *gnosticism* şi unele curente idealiste din filosofia indiană. Doctrina sufistă este complexă şi plină de contradicţii. În primele perioade, s. cuprinde un ansamblu de idei panteiste şi chiar materialiste. Mai târziu, devine expresia unor concepţii mistico-religioase şi contemplativ-pesimiste şi promovează *ascetismul* şi renunţarea la viaţa socială activă. Reprezentanţii cei mai de seamă ai 8. au fost consideraţi sfinţi şi li s-a consacrat un cult special. Printre ei se numără Al-Gazali (1058 – 1111), care a sistematizat doctrina sufistă, încercând s-o pună de acord cu ortodoxia musulmană. S. a influenţat operele unor mari poeţi musulmani, cum au fost Saadi (c. 1184 – c. 1291) şi Hafiz (1300 – 1389). În zilele noastre, s. profesează doctrina *monismului* teist-ontologic şi se află răspândit în sânul a numeroase confrerii religioase islamice.

SUFLET, denumire, în limba uzuală, pentru noţiunea de *psihic* uman sau de *conştiinţă*; totalitatea proceselor intelectuale, afective şi voliţionale ale persoanei umane.

SUGESTIE, proces de influenţare a psihicului sau comportamentului unei persoane fără ca aceasta să-şi dea seama de originea acestei influenţe, fără să manifeste spirit independent, de discernământ; acţiune exterioară, senzorială sau verbală, care provoacă acest proces. S. au o deosebită intensitate în hipnoză, mai ales în faza somnambulică. Gradul de reactivitate la 8. este. denumit *sugestibilitate*.

SUN-TZI (c. 298-o. 238 î.e.n.), filosof materialist din China veche. Formal, a fost discipol al lui Confucius, dar în fond nu a mers pe linia idealismului acestuia, iar uneori l-a combătut. A aprofundat noţiunea de *materie* şi a sesizat *contradicţia* ca *dedublare* a unitarului. A respins *misticismul* şi a formulat idei gnoseologice materialiste.

SUPER-EGO, instanţă psihică postulată de *psihanaliză*; semnifică imperativele şi inhibitivele morale; ar reprezenta un cenzor exigent al tendinţelor şi actelor noastre. Funcţionarea intensă a acestei instanţe ar genera starea de „inconfort” a omului civilizat (S. Freud), teză care porneşte de la ideea (extrapolată) a antagonismului ireductibil între fundamentul biologic al persoanei umane şi cerinţele oricărui fel de viaţă socială. S. – e. tiranic dă naştere, la indivizii nevrotici, sentimentelor nejustificate de culpabilitate. V. şi *ego*.

SUPERSTIŢII, credinţe primitive, înapoiate, rămăşiţe ale *animismului* şi ale *magiei* (de ex., credinţa în spirite bune şi rele, în miracole, farmece, vrăji, semne prevestitoare, numere fatidice, întâmplări sau zile „norocoase” ori „nenorocoase” etc). Deşi teologii consideră’s. ca abateri de la religie, în realitate între’s. şi credinţele religioase există o legătură strânsă, ambele avându-şi rădăcini în *credinţa* în supranatural.

SUPOZIŢIE 1. Proprietate a unui *nume* de a fi, la nivelul *limbajului*, un *semn* pentru ceva. Teoria despre s-a cunoscut o puternică dezvoltare în evul mediu, când au fost distinse o multitudine de a. Cea mai importantă deosebire era aceea dintre’s. formală, adică proprietatea unui nume de a fi un semn pentru altceva decât el însuşi (de ex., în enunţul „Pisica este o felină”, cuvântul „Pisică” este un nume pentru un anumit animal) şi-s. materială, adică proprietatea unui nume de a sta pentru el însuşi (de ex., în enunţul „Pisica este un substantiv”, cuvântul „Pisica” stă pentru el însuşi, ca parte a limbajului). În liniile ei esenţiale, teoria 8. a fost reluată într-o manieră modernizată în *metalogică* contemporană sub forma: starea unui

nume de a fi folosit (s. formală) în raport cu starea sa de a fi menţionat (s. materială). Atunci când un nume este menţionat, el se trece între semnele citării. Această distincţie se dovedeşte utilă în analiza şi evitarea unor *para-doxe*. 2. Cuvânt cu o semnificaţie foarte apropiată de „presupoziţie" sau „*ipoteză*" cu menţiunea că ipoteză este folosit în sens strict în *logica inductivă* în legătură cu metodele de investigaţie.

SUPRADETERMEVARE, termen introdus în literatura filosofică (filosofia istoriei, filosofia politică) de L. Althusser (1962), în scopul evidenţierii caracterului principial şi consecvent dialectic al teoriei marxiste a *contradicţiei*, întemeiată pe abordarea şi interpretarea genetic structurală a rea Ktăţii (în speţă, a celei sociale), precum şi în scopul sublinierii deosebirilor fundamentale, teoretice şi metodologice, dintre concepţia hegeliană şi cea marxistă, în acest context, funcţia euristică a 8. constă în relevarea complexităţii contradicţiilor în cadrul sistemelor şi suprasistemelor. În opoziţie cu modelul hegelian abstract şi speculativ al contradicţiei, considerată a fi determinată exclusiv din interiorul fenomenelor, ca expresie a simplităţii maxime a principiului lor imanent, ca proces pur autonom, modelul marxist scoate în evidenţă caracterul suprade-terminat al oricărei contradicţii, în primul rând al contradicţiilor sociale, oricât de simple ar fi ele în aparenţă, s. rezultând din raporturile de subordonare dintre sisteme, din dependenţele dintre sisteme şi suprasisteme. Superioritatea teoriei marxiste a contradicţiei, în raport cu cea hegeliană, constă în aceea că prin termenul de a. dialectica marxistă include, alături de ideea auto-determinismului sistemelor, pe temeiul contradicţiilor interne ale acestora, şi ideea dependenţelor sistemice complexe, pe temeiul raporturilor de *integralitate* între sisteme în cadrul suprasistemelor.

SZC

SUPRANATURAL, ceea ce, potrivit teologiei, s-ar afla deasupra naturii prin originea, natura sau puterea sa, reprezentând o formă de manifestare a divinităţii. S., ca doctrină, ocupă un loc central în cadrul oricărei teologii şi, cu deosebire, în teologia creştină şi în filosofiile fideiste inspirate de creştinism. Potrivit acestei teologii, sunt posibile adevărurile's., adică cele cunoscute prin aşa-numita *revelaţie*, în opoziţie cu cele dobândite prin cunoaştere raţionala: de asemenea, sunt plauzibile fenomene şi acţiuni 8., numite şi *hierofanii*, care s-ar constitui şi ei e dincolo de legile lumii obiective şi fără să depindă de

acestea în vreun fel oarecare. În sfârşit, domeniul prin excelenţă de manifestare al's. îl reprezintă însăşi divinitatea ca atare. Caracterul cel mai specific, în acest sens, al 8. creştin îl reprezintă „trinitatea" lui Dumnezeu, faptul că Dumnezeu este considerat a fi în acelaşi timp o fiinţă unică dar compusă din trei persoane – Tatăl, Fiul şi Duhul sfânt.

SUPRAOM, termen care desemnează la Herder, Goethe, Carlyle, Renan ş.a. ideea omului desăvârşit, gândit astfel, atât ca gen, cât şi ca individualitate. La Fr. Nietzsche, 8. devine conceptul central al unei doctrine etico-filozofice voluntariste şi elitiste. V. şi *teoria elitelor*.

SUPRASTRUCTURĂ, v. BAZĂ ŞI SUPRASTRUCTURĂ.

SWEDENBORG (SWENDBERG), Emanuel (1688 – 1772), naturalist şi filosof mistic suedez. Sub influenţa lucrărilor lui Descartes, Newton şi Leib-niz, S. a încercat să realizeze o sinteză a rezultatelor înţelepciunii antice, ale experienţei şi ştiinţei moderne, cu filosofia raţionalistă şi *revelaţia* creştină. A formulat o cosmogonie mecanicistă care anticipează ipoteza Kant-Laplace. A cercetat probleme de fizică, fiziologie, psihologie, teoria cunoaşterii, corelând permanent problemele ştiinţifice cu idei teologice. A încercat să formuleze un limbaj filosofic universal („mathesis universalis"). În ultima perioadă a vieţii s-a consacrat exegezei Bibliei şi întemeierii unei filosofii religioase constituită formal după moartea sa, în 1783, la Londra, sub numele de „Noua biserică" sau „Noul Ierusalim". Opera lui S. a avut o mare influenţă asupra literaturii şi artei moderne (Baudelaire, Strindberg). *Op*. pr.: „Principia Rerum Naturalium" (1734), „Arcana Coelestia quae Genesi et Exodo sunt Detecta" (8 vol., 1749 – 1756).

SZCZEPANSKI, Yan (n. 1913), sociolog polonez, profesor la Universitatea din Łódź. Preşedinte al Asociaţiei sociologice internaţionale (1966 – 1970). Acoperind o arie tematică largă şi variată (sociologie teoretică, istoria sociologiei, sociologia învăţământului superior, structura socială a societăţii poloneze, cercetări sociologice concrete), preocupările sale ştiinţifice sunt îndreptate spre investigarea *relaţiilor sociale* şi a formelor în care ele se obiectivează: *instituţii*, grupuri, colectivităţi şi procese sociale (determinate de schimbările intervenite la nivelul acestor relaţii). Ca obiect al sociologiei, S. delimitează, din sistemul global al relaţiilor sociale, domeniul aparte al vieţii sociale, care se află în raporturi structurale şi genetice cu celelalte *subsisteme* ale sistemului social

global. Editor al lucrării, în 28 vol.Studii privind structura de clasă a societăţii poloneze” *Op.pr*.: „Structura intelectualităţii în Polonia” (1960), „Sociologia. Dezvoltarea problematicii şi a metodelor” (1961), „Noţiuni elementare de sociologie” (1963, trad. rom. 1972), „Probleme sociologice ale învăţământului superior” (1963), „Probleme ale sociologiei contemporane” (1965), „Schimbări ale timpului prezent” (1970), „Consideraţii despre republică” (1971), „Reflecţii despre educaţie” (1973).

Ş

ŞCOALA ALEXANDRINĂ, v. ALEXANDRINĂ (Şcoala a.) –

ŞCOALA CIRENAICĂ, v. CIRENAICII.

ŞCOALA DE LA BADEN, v. BADEN
(*Şcoala de la* B.).

ŞCOALA DE LA CAMBRIDGE, v. CAMBRIDGE (Şcoala *de* la e.).

ŞCOALA DE LA COPENHAGA, v. COPENHAGA (Şcoala *de* la C).

ŞCOALA DE LA PRANKFURT, curent influent în gândirea filosofică şi social-politică contemporană din Occident. S-a constituit, la începutul deceniului al patrulea în Germania, în jurul Institutului pentru cercetări sociale (înfiinţat în 1931) de pe lângă Universitatea din Frankfurt pe Main. În timpul nazismului şi al celui de-al doilea război mondial şi-a mutat activitatea la Paris, apoi în S.U.A. Printre principalii ei reprezentanţi se numără Ernst Bloch, M. Horkheimer, Th. W. Adorno, W. Benjamin, F. Pol-lock, precum şi H. Marcuse şi E. Fromm (stabiliţi definitiv în S.U.A), iar din generaţia mai tânără, J. Habermas. În ciuda unei notabile diversificări a intereselor teoretice, a demersurilor gnoseologice, precum şi a procedeelor metodologice de abordare a câmpului specific de investigaţie. observabilă în sânul membrilor Ş. de la F., sub raport politico-ideologic, aceasta a exprimat de la bun început ostilitatea şi reacţia unei însemnate părţi a intelectualităţii mic-burgheze faţă de forţele imperialiste, răspunzătoare de evoluţia istorică a Germaniei după primul război mondial. Aceasta explică faptul că, îmbrăţişând o gamă variată de preocupări, activitatea Ş.de la F. se caracterizează prin orientarea ei manifest antifascistă, ca şi prin abordarea cu predilecţie a problemelor *antropologiei filosofice*, a celei culturale şi sociale, analizate în lumina tragicei experienţe a destrămării valorilor clasice ale umanismului burghez sub acţiunea dizolvantă şi paralizantă a ideologiilor totalitariste a manifestărilor psihozelor de masă induse de fascism, a

depersonalizării şi robotizării comportamentului generat de structurile economice, sociale şi politice ale capitalismului „târziu”. În centrul atenţiei ei se află elaborarea, unei „teorii critice a societăţii” contemporane, reflectând deplasarea spre stânga a opiniei publice, nemulţumirea crescândă a celor mai largi pături sociale din ţările capitaliste faţă de sistemul social respectiv. În acest scop au fost întreprinse ample încercări de reconsiderare şi revizuire a moştenirii filosofice a lui Hegel şi a tânărului Marx, folosindu-se eclectic aparatul conceptual şi metodologic al unor concepţii şi curente eterogene (Fr. Nietzsche, S. Kierkegaaro; M. Weber, T. Parsons, *neo freudismul*, *fenomenologia*, existenţialismul ş.a.). Astfel, prin eliminarea momentului pozitiv, afirmativ al *dialecticii* hegeliene (negarea *negaţiei*) şi respingerea caracterului universal al dialecticii materialiste, se ajunge la construirea unei „dialectici negative” (Adorno), concepută ca o negaţie „totală”. Experienţa istorică nemijlocită grefată pe textura heteroclită a surselor şi influenţelor teoretice-intelectuale ce au contribuit la modelarea identităţii spirituale a gânditorilor aparţinând Ş. de la F „pe fondul determinant al poziţiei sociale – incapabilitatea funciară de a depăşi condiţia lor de clasă şi de a se identifica cu scopurile practice ale proletariatului revoluţionar, de a-şi asimila concepţia lui despre lume – constituie izvorul şi cauza fundamentală a pesimismului istoric, trăsătură de ansamblu a opţiunilor filozofico-etice şi sociologice a autorilor „teoriei critice” şi a „dialecticii negative”. Pentru definirea atitudinii reprezentanţilor Ş. de la F. în raport cu moştenirea teoretică-a întemeietorului comunismului ştiinţific, caracteristic este încercarea de a opune pe Marx matur lui Marx tânăr şi de a interpreta opera de tinereţe a lui Marx în planul unui „umanism antropologic” abstract. Analiza critică multilaterală a orânduirii burgheze, una dintre principalele direcţii de angajare ale Ş. de la F., urmăreşte înainte de toate investigarea situaţiei omului în lumea de azi, a co*ndiţiei umane î*n „*societatea industrială d*ezvoltată” sau „înalt industrială”, în care individul, funciar opus societăţii, este înrobit, anonimizat, manipulat de instituţiile generate de ea, acestea exercitând o funcţie represivă în raport cu pe*rsonalitatea.* Ş. de la F. dezvăluie, cu un ascuţit spirit critic şi cu incontestabile disponibilităţi polemice, determinarea social-istorică a cr*izei s*istemului capitalist, alarmantele efecte de fr*ustrare şi* al*ienare c*are au cuprins toate sferele vieţii, inclusiv

ideologia, cultura şi arta. Ea respinge însă experienţa transformărilor revoluţionare înfăptuite în ţările socialiste şi, odată cu aceasta, cercetarea temeinică a premiselor lor material-economice. Prin aceasta, filosofia socială şi te*oria critică a* Ş. de la F. rămân sterile sub aspectul soluţiilor practice preconizate, utopice şi ineficace în ceea ce priveşte răspunsurile oferite marilor probleme social-umane ale contemporaneităţii, reprezentanţii ei abdicând, în fapt, în demersurile lor teoretice de la căutarea căilorreale, apte să mijlocească înfăptuirea" practică a idealurilor umaniste enunţate. Descriind, în existenţa ei de aproape o jumătate de secpl, o evoluţie nelipsită de tensiuni şi contradicţii interne şi parcurgând câteva etape relativ distincte, Ş. de la F. a încetat să mai reprezinte, în condiţiile actuale, o formaţiune ideologică unitară

ŞCOALA DE LA LVOV-VARŞOVIA, v. LVOV-VARŞOVIA (*Şcoala de la* L.-V.).

ŞCOALA DE LA MARBURG, v. MARBURG (*Şcoala de la* M.) –

ŞCOALA DIN CHARTRES, însemnat centru de filosofie în Franţa medievală, întemeiat în anul 990, de Fulbert, înfloritor în sec. 12, datorită lui Bernard şi Thierry de Chartres, Gilbert de la Porree, Guillaume de Conches şi John de Salesbury. Readucând în actualitate *pitagorismul*, *platonismul* şi *aristotelismul*, aceştia au încercat o sinteză, pe baze spirituale creştine. Dacă nu a avut o mai îndelungată viabilitate, Ş. din Ch. a însemnat totuşi o tentativă de întemeiere a unei filosofii raţionaliste şi critice. Cu deosebire critici faţă de conceptul tradiţional de divinitate au fost, în special, Gilbert şi Guillaume.

ŞCOALA DIN MILET, v. MILET
(*Şcoala* din M.).

ŞCOALA ELEATĂ, v. ELEATĂ (*Şcoala* e.)

ŞCOALA EPICURIANĂ, v. EPICU-EIANISM.

ŞCOALA IONIANĂ, v. IONIANĂ [*Filosofia* i.).

ŞCOALA PEED? ATETICĂ, v. PERIPATETICI.

ŞCOALA SCEPTICĂ, v. SCEPTICISM.

ŞCOALA SCOŢIANĂ, v. SCOŢIANĂ
(*Şcoala*'s.).

ŞCOALA SOCIOLOGICĂ (MONOGRAFICĂ) DE LA BUCUREŞTI, şcoală sociologică creată şi condusă de D. Gusti, care, folosind tehnici şi mijloace moderne de cercetare, a promovat studierea organizată a realităţii sociale româneşti. Nucleul ei iniţial a fost „Asociaţia pentru

studiul şi reforma socială", înfiinţată de D. Gusti la 11 octombrie 1918. În februarie 1921 asociaţia s-a transformat în „Institutul social român" (1921 – 1948), cu următoarele secţii: sociologică, culturală, juridică, igienă şi politică socială, politică externă, industrială, financiară, comercială şi agrară. Institutul a iniţiat în 1925

acţiunea de cercetare monografică a satelor româneşti. Din 1934, D. Gusti a folosit, în scopuri de asistenţă socială, şi echipe studenţeşti. Sub îndrumarea institutului s-au elaborat numeroase lucrări privind realităţile sociale româneşti şi de peste hotare. Institutul a editat periodicele: „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială" (1919 – 1940), „Sociologie românească" (1936 – 1943), „Affaires Danubiennes" (1938 – 1944), „Buletinul de studii cooperative" (1927 – 1930), „Buletinul secţiei economice" (1932 – 1934), „Buletinul secţiei bibliologie" (1932). Cu începere din 1933, institutul şi-a creat mai multe filiale regionale. Colaboratorii lui D. Gusti s-au situat pe poziţii diferite. Din punct de vedere filosofic, majoritatea au fost idealişti. Din punct de vedere politic, în cadrul şcolii s-au afirmat poziţii general-democratice, precum şi poziţii de stânga, de pe platforma cărora au fost combătute, în deceniul al patrulea, tendinţele de extremă dreaptă din cadrul şcolii. Cu toate limitele sale teoretice şi de clasă, şcoala are meritul de a fi atras atenţia, în condiţiile timpului, asupra stărilor social-economice precare din ţara noastră, de a fi cules şi furnizat date semnificative în această privinţă, de a fi militat pentru ridicarea materială şi spirituală a poporului şi de a fi creat o tradiţie valoroasă de cercetare sociologică românească. Printre reprezentanţii Ş. s. de la B. s-au afirmat: H.H. Stahl, Tr. Herseni, A. Golopenţia, H. Brauner, C. Brăiloiu, V.V. Ca-ramelea, I. Conea, dr. Horia Dumitrescu, dr. D.C. Georgescu, Octavian Neamţu, M. Pop, Gh. Vlădescu-Ră-coasa, L. Ţopa, P. Caraioan ş.a.

ŞCOALA STOICĂ, v. STOICĂ (*Şcoala's.*).

ŞCOLILE SOCRATICE, v. SOCRATICE

(*Şcolile*'s.).

ŞESTOV, Lev (1866 – 1938) filosof existenţialist şi literat rus, stabilit în Franţa. Înscriindu-se pe traiectoria opusă gândirii raţionalist-speculative, în suita gândirii lui Pascal, Kierke-gaard, Nietzsche, Dostoievski, Unamuno, Ş. concepe filosofia ca pe o frământare menită să pună în evidenţă principiile prime, temeiurile existenţei omeneşti. Ca precursor, alături şi independent de S.

Kierkegaard, al *existenţialismului*, Ş. este preocupat în primul rând de „existenţa tragică” a omului în împrejurarea prăbuşirii iluziilor umanismului tradiţional, luminist şi ale progresului conceput de el, a izbucnirii *crizei* ontologice şi istorice care zdruncină temeiurile logice ale civilizaţiei, îi dezvăluie întreaga absurditate. După Ş., în această situaţie omului nu-i mai rămâne drept remediu decât să-şi trăiască până la capăt sentimentul confruntării existenţei sale cu „necunoscutul”, cu „deznădejdea” cunoaşterii adevărului despre condiţia sa umană „catastrofală” (situaţie-limită similară celei propuse de K. Jas-pers). Pronunţându-se împotriva scientizării vieţii şi a cunoaşterii, ca şi a adevărurilor universale „împietrite” şi indiferente faţă de om menite să subordoneze conştiinţa umană faţă de ordinea normelor şi legalităţii, Ş. a militat pentru autonomia subiectului şi a subiectivităţii. El s-a pronunţat împotriva transformării omului într-un produs fără suflet, al unei epoci raţionalist-mecaniciste, într-un cetăţean supus şi impersonal al imperiului dezumanizat al ştiinţei şi tehnicii ce se profilează la orizontul viitorului. Ş. caută „salvarea” omului, smulgerea lui din armătura strivitoare a raţiunii, prin *credinţă*. Speculaţiei filosofice tradiţionale, care reprezintă capitularea omului în faţa adevărurilor abstracte, Ş. îi opune *revelaţia* Vechiului testament. Dumnezeu şi credinţa în el îl situează pe om „dincolo de *bine* şi *rău*”, eliberându-l de povara luării în considerare a structurii *fiinţei* şi respectării servile a normelor moralităţii. Spre sfârşitul vieţii, Ş. se afirmă ca un filosof religios *sui-generis*, devotat cultului vieţii înţelese ca *miracol* (supranatural), şi care solicită încrederea nemărginită în ea. *Op*. pr.: „Dostoievski şi Nietzsche” (1903), „Sola fi de” (1911 – 1914, postum, 1966), „Puterea cheilor” (1924), „Pe cântarul lui Iov” (1929), „Kierkegaard şi filosofia existenţială” (postum, 1939), „Speculaţie şi revelaţie” (postum, 1964).

ŞLNTOISM, numele religiei tradiţionale japoneze, provenit de la cu’vântul chinez „şinte”, care reprezintă traducerea expresiei japoneze „kami-no-miti” („calea zeilor”). În japoneză, „kami” reprezintă echivalentul aproximativ al cuvântului polinezian „mana” sau al cuvântului de origine greacă „noumen”. Ş. şi *budismul* (introdus în Japonia în sec. 6 e.n.), reprezintă principalele religii japoneze între care s-au creat, de-a lungul secolelor, strânse relaţii de influenţă reciprocă. Fondul doctrinar al ş. are rădăcini arhaice. Cosmogonia mitologică pune la bază existenţa divinităţilor Idzanaghi şi Idzanami, soţ şi soţie,

care au creat insulele Japoniei, Soarele şi zeiţa solară Amaterasu, considerată strămoaşa împăraţilor japonezi şi una dintre cele mai adorate divinităţi în această ţară. În această religie nu există o fiinţă supremă, iar numărul zeilor şi semizeilor este incalculabil; nu există, de asemenea, nici cărţi sfinte, nicio confesie de credinţă unică şi nici activitate de prozelitism. Panteonul divinităţilor cuprinde împăraţi zeificaţi, eroi naţionali, divinităţi ale munţilor şi apelor, ai satelor, oraşelor etc. Odată cu proclamarea libertăţilor cultelor în Japonia, în anul 1889, ţ. dobândeşte rangul unui cult imperial de curte şi astfel apar două subdiviziuni: ş. oficial, al templelor, care a fost religia de stat a Japoniei până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, şi ş. sectelor (există 13 secte principale), religia indivizilor ca persoane particulare în cadrul căreia s-a dezvoltat şi o doctrină teologică ce profesează, în cadrul sectelor respective, un fel de monoteism profetic. La baza ş. de stat se afla dogma caracterului divin al împăratului („mikado”), descendent din „Dzimmu” (primul împărat cu o existenţă semilegendară) şi, prin acesta, dia zeiţa Amaterasu. Fiecare japonez era obligat să adere la credinţa în caracterul sacru al împăratului şi să respecte sărbătorile de stat, legate de obicei de evenimentele din viaţa împăraţilor. Cultul ş. al sectelor este mult mai dezvoltat în ritualuri şi ceremonii, deşi se caracterizează întotdeauna prin simplicitate, reducându-se mai ales la rugăciuni şi aducerea de jertfe în faţa imaginilor din sanctuare. Templele sunt simple iar preoţii, deşi ereditari, au un rol nesemnificativ, în raport cu cel din alte religii. Religie prea puţin preocupată de viaţa de apoi, ş. este orientat mai ales spre reglementarea, în spiritul unei anumite etici, a vieţii pământeşti. Odată cu *secularizarea* deplină a vieţii sociale, ş. se reduce tot mai mult la respectarea riturilor tradiţionale şi la practicarea unor ceremonii publice ce tind, adesea, să dobândească un caracter. laic. În ce priveşte, ş. de stat, după înfrângerea Japoniei în cel de-al doilea război mondial, prin decretul imperial de la 1 ianuarie 1946 a fost înlăturată doctrina despre natura divină a împăratului şi s-au desfiinţat ceremoniile religioase în cinstea acestuia; de asemenea, s-a interzis educaţia religioasă a copiilor în şcoli în spiritul acestei ideologii.

ŞTIINŢA CONDUCEBII SOCIETĂŢII, studiu interdisciplinar, teoretic şi aplicativ, care, integrând rezultatele mai multor ştiinţe (*sociologia*, *politologia*, *psihosociologia* organizării şi a muncii, *teoria informaţiei*, *teoria generală a sistemelor*, *teoria acţiunii*, *praxiologia*,

teoria deciziei, *studierea viitorului*, teoria organizării, „management” etc.) precum şi ale filosofiei şi pornind de la modelul teoretic al *sistemului social* dat şi de la finalităţile social-politice şi umane specifice acestuia, elaborează criteriile de realizare eficientă a conducerii societăţii, precum şi principiile şi metodele fundamentale corespunzătoare de optimizare a acesteia. Întrucât conducerea societăţii, în ansamblul ei, este un atribut al puterii politice, ş.ce. are un caracter de clasă, este ideologică, exprimând poziţia şi interesele clasei sau claselor conducătoare într-o anume societate. În cadrul ş.c.8. se deosebesc următoarele subdiviziuni: 1) teoria conducerii (conceptele de bază, principii şi legi de dezvoltare, respectiv de efectuare a conducerii sociale); 2) metodologia conducerii (norme şi reguli, metode şi tehnici de conducere eficientă); 3) tehnologia conducerii (studiul dispozitivelor tehnice de realizare a acesteia). Conducerea societăţii este o specie determinată de acţiune socială, urmărind coordonarea, integrarea tuturor activităţilor sociale în vederea înfăptuirii unui program eficient de dezvoltare şi transformare socială. Conducerea societăţii în ansamblul ei presupune, pe lângă aspecte specifice unor *anumite* formaţiuni social-economice şi aspecte generale, proprii oricărui sistem social. *Ştiinţa conducerii revoluţiei şi a societăţii socialiste* studiază problemele conducerii – eficiente şi operative, optimale – în condiţiile pregătirii şi înfăptuirii revoluţiei socialiste şi ale construcţiei societăţii socialiste şi comuniste, sub conducerea politică a partidului comunist. „Formarea unei concepţii clare, marxist-leniniste despre ştiinţa conducerii, constituie cerinţa esenţială pentru orice activitate de partid şi de stat... reprezintă o premisă principală a înfăptuirii cu succes a sarcinilor complexe, pe care le ridică procesul de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate în ţara noastră” (Nicolae Ceauşescu).

ŞTIINŢA CONDUCERII SOCIETĂŢII SOCIALISTE, disciplină care studiază funcţia de conducere a societăţii în socialism, criteriile de eficienţă, operaţionalitate şi finalizare, optimă a procesului de conducere a sistemului social, pe baza principiilor politicii partiaului comunist. Obiectul ş.c.s.s. îl constituie conducerea ştiinţifică la nivelul sistemului de ansamnlu al societăţii „a activităţilor eficiente în cadrul tuturor domeniilor vieţii sociale, considerate în complexitatea şi interdependenţa lor. Ş.c.s.s. este, prin natura sa, o disciplină politică. Ea abordează problemele conducerii sociale în funcţie de misiunea

istorică a clasei muncitoare, de lupta pentru înfăptuirea idealurilor socialismului şi comunismului. Ea se constituie şi se dezvoltă pe baza socialismului ştiinţific, a cunoaşterii realităţilor social-is-tonce concrete din fiecare ţară. Programul Partidului Comunist Român subliniază că: „Principiile conducerii ştiinţifice a societăţii socialiste ţin seama de caracterul noii orânduiri, de necesitatea asigurării participării la conducerea vieţii economico-sociale a tuturor categoriilor de oameni ai muncii, de imperativul dezvoltării şi adâncirii democraţiei socialiste, de ţelurile fundamentale ale socialismului şi comunismului". Totodată, asigurarea unei conduceri şi planificări ştiinţifice presupune cunoaşterea temeinică a legitaţilor sociale universal valabile, a legilor economice şi sociale proprii socialismului, precum şi aplicarea lor corespunzătoare condiţiilor concrete ale ţării noastre, în concordanţă cu Programul partidului, Principiile de bază ale ş.c.s.s. sunt: exercitarea rolului politic conducător în societate de către partidul comunist; participarea întregului popor la conducerea societăţii; centralismul democratic; conducerea colectivă; unitatea dintre dezvoltarea economică, perfecţionarea relaţiilor sociale şi ridicarea bunăstării poporului; unitatea dialectică a factorilor interni şi externi ai construcţiei noii orânduiri. Ca disciplină socială şi politică autonomă şi unitară, ş.c.s.s. se constituie în nemijlocită şi indisolubilă legătură cu experienţa practică a activităţii de conducere în societatea socialistă, asimilând, totodată, cele mai moderne cuceriri ale disciplinelor cu caracter acţionalist şi operaţional din ştiinţa contemporană.

ŞTIINŢA DESPRE ŞTIINŢĂ, disciplină ştiinţifică al cărei obiect îl constituie ştiinţa ca fenomen social, studiind dezvoltarea şi structura ştiinţei, organizarea ei, locul şi rolul ei în societate, optimizarea cercetării ştiinţifice etc. Ş. despre ş. este, prin urmare, o disciplină complexă, de sinteză, care se sprijină pe date din istoria, filosofia, sociologia, metodologia ştiinţei şi care aruncă o punte între ştiinţele naturale, exacte, şi ştiinţele sociale şi umane, între disciplinele ştiinţifice pozitive şi cele ideologice, între teoria şi practica organizării şi politicii ştiinţei. Rolul ş. despre ş. creşte în mod deosebit în societatea contemporană, în care ştiinţa a devenit o forţă nemijlocită de producţie, şi mai ales în socialism, ştiinţa reprezentând una dintre pârghiile cele mai importante de transformare revoluţionară a societăţii. Sin. *scientologie*; *scientică*.

ŞTIINŢA ISTORIEI, v. ISTORIE.

ŞTIINŢA MORALEI, v. MORALĂ; MORAVURI.

ŞTIINŢA POLITICĂ, ramură a ştiinţelor sociale care se ocupă cu studiul fenomenului politic, al organizării politice a societăţii. Preocuparea pentru studiul sistematic al fenomenelor politice s-a afirmat încă din antichitate, putându-se distinge în istoria ideilor politice, un curs progresiv al constituirii şi dezvoltării ş.p. ca domeniu distinct al cunoaşterii fenomenelor sociale. Ea s-a dezvoltat multă vreme înăuntrul filosofiei (ca filosofie politică), îmbinând (în grade diferite) procedee speculative proprii acesteia cu studiul fenomenelor politice prin metodele ştiinţei. Aristotel, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Spinoza, Montesquieu etc. punctează momente principale ale acestui proces. Apariţia concepţiei lui Marx a avut un rol revoluţionar în dezvoltarea ş.p. Rupând cu tradiţia speculativă, socialismul ştiinţific a orientat, pe baza concepţiei materialist-istorice, cercetările politice spre analiza multilaterală a proceselor reale; el a clarificat esenţa şi legitatea politicului, dezvăluind interacţiunea sa dialectică cu structura economică şi de clasă a societăţii. Prin aceasta, socialismul ştiinţific a conferit un conţinut autentic ştiinţific categoriilor tradiţionale ale politicii, elaborând categorii noi, dintre care unele cu caracter general, iar altele ca rezultat nemijlocit al generalizării *luptei de clasă* a proletariatului, a *practicii social-politice* a mişcării socialiste şi comuniste. Stadiul contemporan al ş.p. este legat de înnoirile metodologice produse în câmpul cercetării fenomenelor sociale şi de trăsăturile noi generate de procesul dialectic al diferenţierii şi integrării ştiinţelor. Cercetările de ş.p. au luat mare amploare încă spre sfârşitul secolului trecut în S.U.A., iar în Europa, mai ales după al doilea război mondial. Cu toate acestea, ş.p. continuă să ridice numeroase probleme. Unii îi contestă chiar legitimitatea, în favoarea sociologiei politice (G. Bouthoul, W.G. Runciman ş.a.), iar cei care o acceptă nu sunt de acord în privinţa problemelor fundamentale ale orientării ei. În rândul politologilor ne-marxişti, opiniile asupra obiectului ş.p. oscilează între două poziţii extreme: unii postulează ca obiect statul (M. Prâlot, J. Dabin, A. de Grazia etc), iar alţii fenomenul social al puterii (G. Catlin, Ch. Merriam, H. Lasswell, W.A. Robson, M. Duverger, J. Mey-naud, G. Vedel, C.J. Friedrich, O.K. Flechtheim etc), manifestându-se însă şi poziţii intermediare, care tind să-l limiteze la domeniul puterii politice (R. Aron, G. Burdeau, H.J. Morgen-thau etc).

Ş.p. se distinge de celelalte ştiinţe sociale cu caracter politic, prin unghiul de abordare specializat, prin intenţionalitatea ei de a formula judecăţi de reflecţie şi de apreciere proprii, asupra fenomenului, procesului, relaţiei politice în cauză. În perspectiva concepţiei marxiste, obiectul ş.p. este considerat a fi suprastructura politică, în ansamblul laturilor sale ideologice (şi social-psihologice), relaţionale şi instituţionale, precum şi acţiunea politică, privite în determinarea şi finalitatea lor social-istorică. Cu alte cuvinte, în problemele ş.p., punctul de vedere marxist cere îmbinarea organică a *practicii* cu *teoria*, susţine *explicaţia* ştiinţifică, întemeiată pe generalizarea teoretică a rezultatelor cercetării faptice, orientarea acţiunii politice pe baza aprofundării studiului *legitaţilor* obiective şi a formelor lor concret-is-torice de manifestare, în privinţa statutului epistemologic al ş.p., politologii nemarxişti oscilează între *scientismul* de factură pozitivistă şi normativismul de coloratură etică-filozofică, între *empirismul* radical şi tendinţa reflexivă, proprie vechii filosofii politice, cu unele orientări care revendică, în modalităţi diferite, unitatea cercetării empirice cu elaborarea teoretică. Politologii marxişti subliniază necesitatea unităţii dintre *empiric* şi teoretic în ş.p. şi totodată a îmbinării preocupării de explicaţie a fenomenelor politice, prin legitatea lor, cu aceea a orientării prin *predicţie* a acţiunii politice. Această diversitate de poziţii se oglindeşte şi în principalele orientări din ş.p. contemporană (instituţionalismul, *behavioralismul*, *structuralismul*, *formalismul*, analiza *semantică* etc), care conferă acesteia un caracter neunitar; la baza lor stau atât cauze de ordin social, cât şi rădăcini de ordin gnoseologic. Eforturile de apropiere a poziţiilor divergente sunt sprijinite de instituţionalizarea la scară internaţională (prin Asociaţia internaţională de ştiinţă politică – A.I.Ş.P. –, fundată în 1949 pe lângă UNESCO), a cercetărilor de ş.p. În România s-a creat în 1968 Asociaţia română de ştiinţe politice, afiliată la A.I.Ş.P., menită să stimuleze cercetarea politologică şi să intensifice prezenţa ş.p. româneşti pe plan internaţional, iar în cadrul Academiei.de ştiinţe sociale şi politice fiinţează, din anul 1970, Secţia de ştiinţe politice. În acest domeniu au apărut lucrări ca: O. Trăsnea, „Ştiinţa politică. Studiu istorico-epistemologic” (1970); D. Mazilu, „Funcţiile statului socialist” (1972); O. Trăsnea, „Curente şi tendinţe în politologia contemporană” (1972); Colectiv; (Şt. Pascu, Al. Szab6, R. Morarj L. Pop), „Politică, ştiinţă, conducere” (1972); Aneta Busuioc,

„Politicul şi conducerea societăţii” (1973); Gh. Moca, „Suveranitatea de stat” (1973); Colectiv (O. Trăsnea, M. Voiculescu – coord. –, I. Pietraru, I. Rădulescu, I. Benditer, A. Huszâr, Olivia Clătici, M. Neagu, M. Petrescu, M. Nedelea, S. Brucan, L. Lorincz, C. Cuciuc, F. Mahler, I. Mitran), „Studii de ştiinţă politică” (1973); Elena Florea, „Naţiunea română şi socialismul” (1974); Colectiv (I. Surpat – sub red. –, I. Nicolae, V. Colţofeanu, D. Mazilu, Maria Popescu, Gh. Berescu, V. Popescu), „Clasa muncitoare, forţa conducătoare în România socialistă” (1974); N. Ka-116 s, „Politica – „o ştiinţă”, în lb. maghiară (1975); „Sociologie, politică, ideologie” (1975); O. Trăsnea, „Probleme de sociologie politică” (1975); Academia „Ştefan Gheorghiu”, „Dicţionar politic”; V. Secăreş, „Polemologia şi problemele păcii” (1976); Colectiv (P. Ciuhureanu – coord. –, Al. Bolintineanu, O. Badina, I. Tutoveanu – T. Grozea, C. Soare, E. Glaser, C. Antip, E. Bantea, I. Cernat, R. Duma, V. Secăreş, Gh. Stănciulescu, S. Brucan, Al. Ghel-megeanu, E. Stanista, C. Morariu), „Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan”, vol. I-V (1971 – 1976); Colectiv (I. Mitran, D. Mazilu – coord. –, I. Rădulescu, I. Ceterchi, P. Berar, D. Mărinescu, G. Antoniu, Elena Florea, C. Vlad, C. Olteanu, I. Ceauşescu, M. Mâlita), „Statul socialist român în etapa actuală” (1976); Colectiv (Şt. Andrei, N. Ecobescu, V. Duculescu, M. Mâlita, S. Celac, C. Ene, T. Che-beleu, I. Olteanu, M. Chirilă, C. Moi-suc, C. Fota, I. Şalapa, C. Kiriţescu, M. Gheorghiu, I. Ceterchi, N. Androne, I. Cloşcă, D. Mazilu, E. Glaser, V. Nicolaescu, C. Ciubotaru, I. Voicu), „Către o nouă ordine internaţională” (1976); M. Petrescu, „Partide, clase, naţiuni” (1977); Elena Florea, Independenţa şi suveranitatea, concepte politice contemporane” (1977); Colectiv (O. Trăsnea, N. Kallos, coord.), „Mică enciclopedie de politologie” (1977). Sin. *politologie*.

ŞTIINŢĂ, ansamblu sistematic de cunoştinţe teoretice veridice despre natură, societate şi gândire. Aplicaţiile practice ale ş. includ dezvoltarea producţiei materiale, apărarea şi perfecţionarea fiinţei umane, transformarea relaţiilor sociale. Cunoaşterea ştiinţifică se deosebeşte de cunoaşterea empirică prin aceea că urmăreşte studierea *legilor* care guvernează faptele, pe baza acestora elaborându-se *previziuni* ştiinţifice. Cunoştinţele referitoare la un anumit domeniu al realităţii se încheagă într-o ş. numai atunci când ele sunt reunite, pe baza aceloraşi principii şi legi, într-o *teorie* închegată. În cadrul ş. se disting următoarele elemente structurale: materialul faptic, rezultatele

observaţiei, ale experimentelor; ipotezele (care pot fi confirmate sau infirmate ulterior); rezultatele generalizării materialului faptic, exprimate în noţiuni, legi, teorii, confirmate de *practică*; concepţia generală asupra unui anumit domeniu al realităţii; metode specifice şi generale de cercetare a realităţii (*metodologia*); interpretări teoretice generale (filosofice) ale rezultatelor ştiinţifice. Ş. reprezintă una din formele fundamentale ale *conştiinţei sociale* în care predomină funcţia cognitivă a cugetării umane dar, deşi luată în ansamblul ei, nu are caracter de clasă, nu este o formă reflexiv-ideologică a conştiinţei sociale, prin componenta ei interpretativă (mai ales în ş. sociale) are puncte de contact cu *suprastructura* ideologică. Ş. se află în raporturi corolative cu filosofia. Pe de o parte, filosofia materialistă, legată prin însăşi esenţa ei de ş., se îmbogăţeşte neîncetat cu rezultatele acesteia, îşi schimbă forma odată cu fiecare cotitură importantă în ş. naturii şi sociale; pe de altă parte, ca teorie cuprinzătoare despre legile şi trăsăturile cele mai generale ale realităţii, ea oferă şi concepţia teoretică generală şi metoda comună, principiile metodologice generale de cercetare. Atât ş., cât şi arta, reprezintă o reproducere (reflectare) generalizată a realităţii obiective; dar, în timp ce ş. tinde principial către eliminarea oricărui element subiectiv, din conţinutul ei cognitiv, arta reflectă realitatea raportată la om şi, de aceea, subiectivitatea umană este prezentă structural, prin esenţă, în orice operă de artă. Ş. redă *generalul* sub forma *abstracţiilor*, a noţiunilor, în timp ce arta redă generalul în unitatea sa nemijlocită cu individualul, sub forma *imaginii artistice*. Ş. este opusă, prin însăşi esenţa sa, religiei – reflectare mistificată a realităţii, întemeiată pe *credinţă*. În timp ce ş. este instrumentul dominaţiei omului asupra realităţii, religia este expresia neputinţei sale, oglindirea fantastică a dominaţiei forţelor oarbe ale naturii şi societăţii asupra lui. Dezvoltarea ş. a fost determinată înainte de toate de nevoile producţiei materiale (ş. naturii) sau ale practicii social-politice (ş. sociale), legătura ş. cu practica putând fi însă mijlocită în ştiinţele naturii şi sociale (de ex.: fizica, chimia, biologia, sociologia) sau nemijlocită, în ştiinţele cu caracter acţionai (de ex., în ştiinţele tehnice, agronomice, medicale). Progresul ş. a fost stimulat sau frânat de nivelul tehnicii, de interacţiunea cu alte forme ale conştiinţei sociale, îndeosebi cu filosofia şi cu religia, de factori politici (de ex., intervenţia statului), de nivelu' învăţământului, de activitatea culturală şi ideologică etc. în

afară de conexiunile sale cu practica, în dezvoltarea ş. acţionează şi legile ei interne, logica sa proprie, transmiterea valorilor sale de la o epocă la alta, cooperarea în munca de cercetare, ş. bucurându-se, ca şi celelalte forme ale conştiinţei sociale şi uneori chiar în mai mare măsură decât ele, de o independenţă relativă în raport cu existenţa socială. Drumul general al cunoaşterii ştiinţifice este acela al trecerii de la fenomen la esenţă, de la o esenţă mai puţin profundă la o alta mai profundă. Ş. progresează astfel, prin intermediul unei succesiuni de adevăruri relative către o cunoaştere tot mai adâncă şi mai cuprinzătoare a lumii obiective, apropiindu-se la infinit, asimptotic, de *adevărul absolut*. Istoriceşte, ş. a apărut prin demitizarea cunoştinţelor despre univers şi constituirea primelor filosofii materialist-naive (de ex., Şcoala din Milet), care cuprindeau încercări de explicare naturală a fenomenelor fizice, meteorologice, biologice etc. Dezvoltarea multor ş. parcurge o etapă descriptivă, o etapă experimentală (în care se accentuează „cuantificarea” şi „matematizarea”) şi o etapă axiomatic-deductivă. Din alt punct de vedere, etapele dezvoltării ş. pot fi caracterizate prin alternanţe de cercetare predominant analitică şi predominant sintetică. În sfârşit, deosebim o perioadă în care domină metoda *metafizică* şi alta (începând din sec. 18) în care se impune tot mai mult metoda *dialectică* (v. şi *evoluţionism*). Ş. contemporană se caracterizează printr-o dezvoltare în ritm accelerat, prin transformarea ei progresivă într-o forţă nemijlocită de producţie, printr-o diferenţiere tot mai pronunţată într-un evantai complex de ş. particulare, proces dublat totodată de o tendinţă accentuată de integrare a rezultatelor acestora, mediată de constituirea unor ştiinţe de sinteză (de ex., cibernetica, teoria generală a sistemelor), de apariţia unor ş. „De graniţă” (de ex., biochimia, biofizica, chimia, fizica) precum şi de ampla dezvoltare a cercetărilor *interdisciplinare* şi multi-disciplinare. Asistăm, de asemenea, şi la un proces de unificare a tendinţelor de proliferare a metodelor formale cu tendinţele tot mai accentuate de aplicabilitate a cunoaşterii ştiinţifice, cercetărilor fundamentale cu cele aplicative. În direcţia acţiunii procesului de integrare a ştiinţelor, metodele proprii unor ş. se aplică tot mai frecvent şi mai fecund în alte ş., iar matematica, în calitatea ei de ştiinţă generală – de izomorfism – devine un auxiliar universal al ş. Ca urmare a accelerării ritmurilor cercetării, fenomen mijlocit de corelaţiile actuale dintre ş. şi tehnică (V. *revoluţia ştiinţifico-tehnică*), maşinile de

calcul au devenit premisa unei „automatici intelectuale” care contribuie substanţial la progresul ş. Problemele complexe privind organizarea şi metodologia ş. contemporane au făcut necesara întemeierea unei discipline metateoretice noi, *ştiinţa despre ştiinţă*. V. şi *sistem al ştiinţelor*; *interdisciplinaritate*.

T

TABU (în polineziană, *la* „sacru’j, „sfinţit” şi *bu* „foarte”), interdicţie cu caracter sacru, a cărei încălcare atrage automat sancţiuni de ordiii magic şi social (a mânca anumite aşmente, a frecventa anumite locuri, a pronunţa anumite cuvinte, a face anumite gesturi, a te căsători cu anumite categorii de persoane etc). Se pare că t. este o formă de organizare socială a relaţiilor din cadrul societăţilor totemice. Prin extensie, termenul desemnează orice fel de interdicţie cu caracter *sacru*. V. şi *t’dlem*.

TABULA RASA (expr. lat„Tablă curată”, „nescrisă”), expresie folosită iniţial de stoici şi consacrată ca atare de J. Locke şi de alţi adepţi ai *senzualismului* modern, care considerau că, la naştere, sufletul omului este ca o foaie nescrisă, pe care se imprimă, abia în cursul vieţii, datele experienţei senzoriale.

TAINE, Hippolyte (1828 – 1893), critic literar, istoric al literaturii şi gânditor francez. Ca filosof, a fost promotor al *pozitivismului* scientist („Despre inteligenţă”, 1870), afirmându-se însă îndeosebi prin opera sa de critică, estetică şi istorie literară („Filosofia artei”, 1865 – 1869, trad. rom. 1973). Adept al unui *determinism* eclectic. T. a conceput condiţionarea creaţiei literare şi artistice prin schema rigidă a trei factori fundamentali: rasa, mediul şi momentul. Aplicând această schemă, T. explică în mod dogmatic particularităţile individuale şi nuanţele specifice ale creaţiei personalităţilor literare şi artistice. Totuşi, recunoaşterea condiţionării obiective a creaţiei artistice l-a servit pe T. în lupta împotriva *estetismului* şi a contribuit la progresul cercetărilor în domeniul istoriei şi filosofiei culturii, al criticii şi istoriei literaturii. Reuşind să se rupă uneori de cadrul schematic al sistemului său, T. a stabilit judecăţi de valoare care s-au impus.

TALENT, v. APTITUDINE; GENIU.

TALES din Milet (c.624-o.546 î.e.n.), filosof materialist şi matematician grec, întemeietorul Şcolii din Milet (Ionia). Este primul gânditor care a înlocuit explicaţia mitologică a fenomenelor naturii cu

una fizicală, căutând principiul lor unitar. Conform concepţiei materialist-naive a lui T. din Milet, o materie determinată, apa, ar fi izvorul prim şi esenţa actuală a tuturor lucrurilor din natură. T. din Milet are descoperiri în domeniul aritmeticii, geometriei şi astronomiei. I se atribuie prezicerea eclipsei totale de Soare din anul 585 î.e.n. şi lucrarea „Astrologia nautică". V. şi

Ioniană (Şcoala 1.).» >

TARDE, Gabriel de (1843 – 1904), sociolog şi criminolog francez. Combătând *obiectivismul* sociologic al lui Durkheim, care considera faptele sociale ca „lucruri", T. este unul dintre creatorii *psihologismului* sociologic, concepţie potrivit căreia „socialul" nu ar fi decât un fenomen de interrelaţii psihice ale oamenilor, supuse legilor imitaţiei (repetiţiei), opoziţiei şi adaptării, în cadrul unui sistem de *echilibru* dinamic în continuă transformare. De pe aceste poziţii el reduce raporturile sociale la un fenomen interindividual – imitaţia – pe care o deduce din legea universală a repetiţiei, comună lumii fizice şi celei psihice. Acesteia din urmă el îi adaugă invenţia, pe care o consideră un fapt pur individual propagat datorită imitaţiei care „socializează individul". *Op.pr.*: „Criminalitatea comparată" (1886), „Legile imitaţiei" (1890), „Transformările dreptului" (1893), „Logica socială" (1894), „Opinia şi mulţimea" (1901).

TARSKI, Alfred (n. 1901), matematician şi logician de origine poloneză, stabilit în 1939 în S.U.A. Are cercetări în matematică, în special în *teoria mulţimilor* şi algebră. Este considerat întemeietor, alături de Hilbert, al metamatematicii (numită de T. „teoria sistemelor deductive"); a definit conceptul de *teorie* şi noţiunile de *consistenţă*, *completitudine* a teoriilor. Este unul dintre creatorii *semanticii*, a definit şi generalizat noţiunile de *model*, *consecinţă* logică, definibilitate. Definiţia semantică a adevărului formulată de T. are implicaţii filosofice şi metodologice întinse. În polemica filosofică cu criticii definiţiei semantice a adevărului a apărat construcţia logică de acuzaţiile care o asimilau *realismului naiv*, *convenţionalismului* etc, subliniind neutralitatea ei epistemologică, în filosofia matematicii, a arătat unele preferinţe pentru *nominalism*. *Op.pr.*: „Conceptul de adevăr în limbajele formalizate" (1933), „Concepţia semantică a adevărului şi fundamentele semanticii" (1944), „Logică, semantică, metamatematică" (1955).

TAUTOLOGIE (gr. *tauto* „acelaşi" şi *logos* „cuvânt", „vorbire"),

judecată în care subiectul şi predicatul sunt exact aceeaşi noţiune, exprimată sau nu prin acelaşi cuvânt (de ex.Existenţa este ceea ce există"). Într-un discurs logic, t. se manifestă şi prin aceea că enunţul dat ca explicaţie sau ca probă nu face decât să repete în termeni identici ceea ce era spus iniţial. În acest fel, prin t. iau naştere *sofisme* ca *cercul vicios* sau *petitio principii*. În logica simbolică (matematică), prin t. se înţelege o propoziţie complexă care are valoarea de adevăr, „adevăr" în virtutea formei sale, adică indiferent de interpretarea pe care o primesc variabilele logice din care este construită (de ex„*X* este negru sau *x* nu este negru"; „dacă *x* este roşu, atunci a; este colorat"). În acest ultim sens, t. este sinonim cu: expresie validă, lege logică, expresie identic-adevărată. Interpretată ştiinţific, *i*. reprezintă proprietăţile fundamentale ale conectivilor logici, ca reflectare a unor conexiuni reale de maximă generalitate. V. şi *validitate*.

teh

TEHNICĂ, 1. Ansamblu de unelte (instrumente) materiale, create şi perfecţionate de oameni în vederea sporirii productivităţii activităţilor lor de producere a bunurilor materiale. Faţă de uneltele şi maşinile simple care au caracterizat sistemul mijloacelor tehnice ale procesului de producţie în epocile anterioare, societatea contemporană dispune de un univers tehnic alcătuit din maşini automate şi computerizate care mijlocesc nivele superioare de productivitate în procesul stăpânirii de către oameni a forţelor naturii, de dezvoltare a bazei tehnico-materiale a societăţii. 2. (Mai ales la plural) Ansamblu de prescripţii metodologice (reguli, procedee) pentru o acţiune eficientă, atât în sfera producţiei materiale, cât şi în sfera producţiei spirituale t. de cunoaştere, t. de calcul, t. creaţiei) precum şi în cadrul altor acţiuni umane (t. de luptă, t. sportivă). 8. Din punct de vedere filosofic, t. reprezintă un mijloc sau o cale de intervenţie directă a oamenilor în ordinea existenţei, de umanizare de către subiect a obiectului. V. şi *revoluţia ştiinţifică-tehnică*; – *ştiinţă*; *cultură ţi civilizaţie*; *tehnologism*.

TEHNOCRATISM, orientare sociologică-şi politică, reprezentând o variantă modernă a teoriei „elitelor", potrivit căreia rolul de conducere în societatea capitalistă revine păturii tehnicienilor, specialişti în diferitele ramuri ale ştiinţei. Termenul pare să fi fost creat de W.H. Smith, care în 1921 definea t. ca „o teorie de organizare socială şi un sistem de organizare raţională". T. apare ca un curent în

S.U.A., în timpul crizei din 1929 – 1933, cu grupul din jurul lui Howard Scott, care revendică utilizarea nemijlocită a ştiinţelor fizice pentru rezolvarea problemelor economâco-sociale; de aici, invocarea „tehnicizării" statului şi, implicit, a dispariţiei politicului (Helmuth Schelsky) – din viaţa instituţională. Un rol deosebit în lansarea curentului a avut economistul şi sociologul Thorstein Veblen (1857 – 1929), iar la popularizarea şi răspândirea t. a contribuit cartea lui James Burnham, „Revoluţia managerială" (1940). Adversar al marxismului şi al socialismului, Burnham imprimă t. O puternică orientare politică, prezentând-o ca o alternativă nouă şi necesară atât faţă de capitalism cât şi faţă de socialism şi preconizând „revoluţia managerială" ca soluţie a viitorului. Caracterul diversionist al variantei sale se afirmă şi în camuflarea structurii sociale reale a capitalismului contemporan, a faptului că tehnicienii („organizatorii") sunt în fapt subordonaţi capitaliştilor. După teoria tehnocratică, racilele capitalismului ar putea fi înlăturate dacă rolul tehnicienilor s-ar transforma din stare de fapt în stare de drept, ceea ce ar permite construirea unei societăţi ştiinţifice, planificate raţional. Doctrina t. este una din variantele interpretării mecaniciste a consecinţelor sociale ale *revoluţiei ştiinţifico-tehnice*, a influenţei acesteia asupra organizării social-economice şi politice a societăţii. Postulând o raţionalizare absolută a mecanismelor sociale, t. prezintă, prin extensie, criteriile tehnico-economice drept condiţii ale eficacităţii tuturor sferelor sociale, inclusiv ale politicii; de aici concluzia că societatea capitalistă actuală ar trece de la „sociostructură" la „tehnostructură", invocarea „tehnicizării" politicului şi, implicit, a dispariţiei sale. Caracterul nerealist şi apologetic al teoriilor tehnocratice este ilustrat, chiar în statele capitaliste dezvoltate, de intensificarea luptelor politice, a activităţii partidelor şi altor organizaţii politice, a sindicatelor, de afirmarea tot mai puternică a forţelor social-politice progresiste. T. se opune net *democraţiei*, pe care o proclamă ineficientă şi perimată, sugerând o formă de conducere prin excelenţă autoritară şi antidemocratică, în viziune tehnocratică, oamenii muncii sunt definitiv înlăturaţi de la orice participare la responsabilitatea publică şi prefăcuţi, treptat, în ascultătoare „termite electronice". Faptul că, în epoca actuală, o caracteristică a procesului de conducere (cu diferenţe de la sistem la sistem şi de la o ţară la alta) constă în consultarea specialiştilor în diferite faze de elaborare,

adoptare şi aplicare a deciziilor, nu poate în niciun caz justifica teze de genul celor susţinute de t. potrivit cărora politicul ar urma să cedeze locul unei conduceri apolitice, tehnicizate. Actul de conducere socială rămâne, cum a fost întotdeauna, în societăţile împărţite pe clase, un act prin excelenţă politic, dar care, în prezent, beneficiază tot mai mult de cuceririle unor discipline formale şi operaţionale, de achiziţiile ştiinţelor cu caracter acţionai şi organizaţional, în special de gele ale *ştiinţei conducerii societăţii*. Doctrina t. este intim legată de teoriile depolitizării, *dezideologi-zării* şi ale *convergenţei*.

TEHNOLOGIE, termen cu sensuri diverse, în curs de cristalizare. Domeniul în care a luat naştere este cel al producţiei materiale, unde t. a ajuns treptat să desemneze totalitatea proceselor de producţie, cu operaţiile şi regulile corespunzătoare (v. şi *tehnică*), iar apoi teoria unei tehnici sau a mai multora, într-o anumită ramură sau sector acţionai. Recent, prin extrapolare, se conturează încă o accepţie (mai largă), potrivii căreia t. ar putea reprezenta şi un sistem de metode teoretice, experimentale şi cu caracter prospectiv, menite să fixeze obiectivele unei acţiuni de „construire a viitorului" şi să determine cunoaşterea realităţii în vederea estimării resurselor, delimitării mijloacelor şi evaluării rezultatelor acestei acţiuni.

TEHNOLOGISM, termen înrudit cu cel de *tehnocratism* şi de civilizaţie tehnologică, folosit (în numele *umanismului*) în literatura critică privind societatea „industrială" sau societatea „de consum", de pe poziţii neoromantice, spiritualiste (în special de către existenţialişti şi personalişti), pentru a acuza societatea respectivii de deteriorarea personalităţii umane, a cunoaşterii şi a creaţiei de valori, datorită excesului tehnologic. Aceste orientări critice, acuzate, la rândul lor, de faptul că subapreoiază aportul, rigoarea ştiinţifică şi operativitatea *tehnologiilor* şi *metodologiilor* matematice, formalizante şi cuantificatorii, la procesul creaţiei sociale şi spirituale, sunt apreciate de scien-iişti şi tehnologi ca interpretări *antropologiste* şi subiectiviste. Aceştia din urmă se apără, considerându-şi metodologiile şi tehnicile respective, ca suficiente în sine şi desconsideră, la rândul lor, contribuţia creatoare a *subiectului* epistemic, axiologic şi istoric, în numele dezantropomorfi-zării gândirii şi eradicării remanentelor ei subiectiviste, al asigurării neutralităţii, obiectivităţii şi siguranţei demersului cognitiv şi acţionai. T. este o reacţie firească la subiectivismul antropologist, dar şi un exces, rezultat din influenţa

specifică a *revoluţiei ştiinţifice şi tehnice* contemporane asupra unei ideologii alienate, proprie societăţii industriale capitaliste, o interpretare unilateral-metafizică a corelaţiei dintre obiectiv şi subiectiv în creaţia teoretică şi practică. V. şi *cultură* şi *civilizaţie*; *scientism*.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1881 – 1955), savant, filosof şi teolog francez. A fost profesor de geologie şi paleontologie la Institutul catolic din Paris şi preşedinte al Societăţii franceze de geologie. A contribuit la descoperirea sinantropului. T. de Ch. a elaborat o viziune dialectică asupra evoluţiei materiei şi a omului. Concepţia sa promovează *evoluţionismul* şi *j. transformismul*, dar este în esenţă un *organicism* spiritualist, asemănător cu cel al lui H. Bergson. El a înlăturat din cosmogeneză miturile biblice creaţioniste şi a definit omul ca evoluţie devenită conştientă de sine, însă a antromorfizat natura şi a dat apariţiei şi dezvoltării speciei umane o interpretare finalistă. După T. de Ch., evoluţia trebuie să culmineze într-un fel de conştiinţă supremă, tinzând spre o stare finală „omega”, care la un moment dat se confundă cu Dumnezeu. Pe această bază, T. de Ch. a construit o concepţie etică bazată pe dragostea dintre oameni, pe colectivism. Deşi a căutat îmbinarea ştiinţei cu teologia, T. de Ch. a păstrat o viziune lucidă, optimistă asupra rolului şi posibilităţilor ştiinţei, văzând în cunoaşterea ştiinţifică una dintre sarcinile fundamentale ale omenirii. Gândirea umanistă a lui T. de Ch. condamnă *individualismul*, *înstrăinarea* omului în capitalism, discriminarea socială şi naţională, afirmând o încredere deplină în viitorul omenirii. *Op*. pr.: „Fenomenul uman” [postum, 1955), „Mediul divin” (postum, 1957), „Grupul zoologic uman” (postum, 1963).

TEISM (gr. *theos* „Dumnezeu”). concepţie filozofică-religioasă, care afirmă existenţa lui Dumnezeu ca persoană absolută, exterioară naturii, creatoare, susţinătoare şi conducătoare a lumii. Ti susţine că Dumnezeu intervine în viaţa naturii şi a societăţii şi că toate fenomenele sunt o „creaţie” a divinităţii. T. este opus *ateismului* (care neagă existenţa lui Dumnezeu), *panteismului* (care identifică pe Dumnezeu cu lumea) şi *deismului* (care separă pe Dumnezeu de lume. Pentru t., Dumnezeu este *transcendent* faţă de lume, prin fiinţa sa, dar şi *imanent* lumii, prin prezenţa şi acţiunea sa (pentru panteism el este numai imanent, iar pentru deism numai transcendent). T. a constituit baza filosofiei creştine de la începutul acesteia şi până în vremurile

moderne. Numeroase concepţii filosofice idealist-obiective îşi însuşesc şi argumentează t. de pe poziţii proprii.

TELEOLOGIE (gr. *teleos* „scop” şi *logos* „studiu”), orientare sau disciplină de cercetare, care în viziunea epistemologică şi praxiologica materialist-dialectică, Se* referă la un tip aparte de *explicaţie* (explicaţia teleologică), potrivit căreia scopul intervine ca factor motivaţional în structurarea *acţiunilor umane*, ca model de anticipare raţional-afectivă a acţiunilor umane transformatoare. Domeniul de aplicabilitate al t. este universul *comportamentului* uman şi implicit *determinismul* vieţii sociale. Interpretarea ştiinţifică a t. se opune radical interpretărilor teleologice finaliste care extrapolează capacitatea comprehensivă a explicaţiei teleologice la scara întregului univers şi respinge şi modelul de explicaţie teleologică extins din perspectivă *cibernetică* asupra determinismului tuturor sistemelor cu *autoreglare*, în acest caz datorită confundării termenilor de autoreglare şi auto-dirijare conştientă, se procedează de fapt la identificarea, practicată de mulţi ciberneticieni, mai ales de reprezentanţi ai metateoriei şi ai filosofiei ciberneticii (între care Wiener însuşi, Bige-low, Rosenblueth, Scheffler) a conceptului de *finalitate* cu cel de *scop*, şi, ca urmare, orice proces retroacţional (de *conexiune inversă*) este interpretat ca raport teleologic. Cu toate avantajele epistemologice ale aplicării modelului de „comportament” autoreglat al servomecanismelor (sistemelor cu conexiune inversă) la studiul particularităţilor explicaţiei teleologice, materialismul dialectic respinge orice extrapolare a acesteia dincolo de limitele comportamentului uman, ale determinismului social. Trebuie deci menţionat că materialismul dialectic respinge *finalismul* (t. finalistă) şi nu t. În genere, pe care, limitându-i sfera de aplicabilitate la nivelul universului uman, o pune cu adevărat în drepturi, înlăturându-i încărcătura teistă şi fatalistă pe care a purtat-o secole de-a rândul până în prezent.

TELEONOMIE, termen propus recent (C.S. Pittendrigh – 1958 – ş.a.) pentru a înlocui, în biologie, conceptele tradiţionale de *finalitate* şi *teleologie*, care au, frecvent, conotaţii ideliaste şi pentru a defini şi descrie fenomene cu o determinare cauzală obiectivă dar complexă. T. este pur şi simplu constatarea de fapt după care părţile unui sistem viu au un „rost” în raport cu ansamblul şi nu pot îi înţelese deplin fără raportarea la întreg (şi, mai departe, la legile şi cerinţele populaţiei şi

speciei). T. este un termen care poate fi folosit şi pentru a desemna o dezvoltare dirijată, mersul evoluţiei într-o direcţie anumită. T. este, de fapt, modul de explicare ştiinţifică a comportamentului orientat al sistemelor organice. Spre deosebire de teologia finalistă, în cazul t. direcţia evoluţiei nu derivă dintr-un scop sau dintr-un impuls predeterminat de forţe lăuntrice sau exterioare ei".

TELEPATIE (gr. *tele* „departe" şi *pathos* „efect"), comunicare extra-senzorială a gândurilor la distanţă. Realitatea t. este contestată de diverşi autori, cercetările riguroase din ultimul timp neconducând încă la elucidarea fenomenului. T. este un fenomen *metapsihic*, care reprezintă o veche preocupare a *parapsihologici*.

TELESIO, Bernardino (1509 – 1588), filosof italian din epoca *Renaşterii*. Cu toate că implică pe Dumnezeu în explicarea universului, el tinde către o *cosmologie* în care totul este determinat de mecanica a doua forţe-princi-pii: caldul şi recele. În problema cunoaşterii este un senzualist care se supraveghează însă atent. *Op*. pr.: „Despre natura lucrurilor conform principiilor proprii".

TEMPERAMENT, ansamblu al particularităţilor legate de latura dinamică şi energetică a activităţii psihice a persoanei, care are o bază ereditară şi se exprimă predominant şi stabil în comportament. T. se manifestă prin diferite particularităţi: rezistenţa generală la solicitări neuropsihice, mobilitatea adaptativă, încordarea sau relaxarea afectivă, iritabilitatea sau calmul, impulsivitatea, explozivitatea sau echilibrul psihic, stăpânirea de sine ş.a. T. nu este o particularitate de conţinut a psihicului persoanei, ci mai ales una de formă. T. nu predetermină caracterul şi aptitudinile persoanei; pe baza aceluiaşi tip de t. pot să se dezvolte, în funcţie de condiţiile de viaţă şi educaţie, caractere diferite. Cea mai veche şi mai cunoscută clasificare a t. este aceea a lui Hipocrat (sec. 5 î.e.n.), potrivit căreia se deosebesc t. s *coleric* (excitabil, exploziv, nestăpânit), flegmatic (cu mare capacitate de lucru, lent, capabil de a-şi inhiba impulsurile), *sangvinic* (vioi, mobil şi echilibrat) şi *melancolic* (sensibil, uşor inhibabil). După I.P. Pavlov, tipurile de t. consacrate încă de Hipocrat corespund celor patru tipuri de activitate nervoasă superioară, care au fost stabilite pe animale, în laboratoarele sale, pe baza diferenţierilor în legătură cu proprietăţile fundamentale ale sistemului nervos: forţa, echilibrul şi mobilitatea proceselor nervoase. Cercetările experimentale efectuate în ultimii ani pe oameni au arătat necesitatea unei clasificări mai diferenţiate a

acestor tipuri şi a proprietăţilor care stau la baza lor.

TEODICEE (gr. *theos* „Dumnezeu” şi *dike* „dreptate”), doctrină filozofică-religioasă optimistă care îşi propune să demonstreze perfecţiunea lumii ca operă a divinităţii şi să decline orice răspundere a lui Dumnezeu pentru existenţa *răului* în lume. Termenul de t. a fost introdus în literatura filosofică de G.W. Leibniz („Teodiceea”, 1710). Bazându-se pe noţiunea de „*armonie prestabilită*”, el a încercat să justifice lumea existentă ca fiind „cea mai bună dintre lumile posibile” şi să preamărească pe Dumnezeu, creatorul ei. Problema răului s-a dezbătut nu numai în *creştinism*, ci şi în alte religii, ca *maniheismul*, *brahmanismul* şi *budismul*, sau în sisteme filosofice, ca *platonismul* şi *stoicismul*. În fond, toate sistemele teologice constituie o t., deoarece îndreptăţesc existenţa răului ca încercare trimisă. oamenilor în vederea „mântuirii”, a reconstituirii perfecţiunii originare. V. şi *optimism*.

TEOGONTE (gr. *theos* „Dumnezeu” şi *gonos* „generare”, „origine”), reprezentare mitologică despre originea şi genealogia zeilor. Prima expunere sistematică a genealogiei zeilor greci se întâlneşte în sec. 7 î.e.n., la Hesiod (poemul epic „Teogonia”). Acesta ia drept idee de bază succesiunea generaţiilor zeilor ca reprezentând simbolic marile faze ale dezvoltării lumii în timp şi spaţiu. Speculaţii referitoare la t. se întâlnesc în diferitele mistere ale antichităţii, în special în *orfism*, dar şi într-o epocă mult mai apropiată de noi, la unii reprezentanţi ai *ocultismului* modern. Şi L. Feuerbach a scris o „Teogonie”, însă în spirit diametral opus lui Hesiod. Pentru Feuerbach, zeii şi religiile sunt creaţii ale fanteziei, dorinţelor şi speranţelor umane, datorându-se tendinţei omului de a căuta un ajutor în afară de sine. Prin t. se înţelege şi totalitatea zeilor al răror cult formează sistemul religios al unor popoare antice (de ex., t. greacă, t. egipteană etc).

TEOLOGIA DIALECTICĂ, curent teologic protestant modern, care adoptă în domeniul cunoaşterii religioase metoda dialectică în sensul unui dialog între Dumnezeu şi om, consideraţi ca două subiecte total deosebite. A fost întemeiată de Karl Barth (1886 – 1968) în lucrarea de exegeză „Epistola către romani” (1918). Denumită şi teologia *crizei* sau neoortodoxie, t.d. accentuează *transcendenţa* absolută a lui Dumnezeu faţă de om şi creaţie, în opoziţie cu teologia protestantă liberală din sec. 19, şi neagă existenţa vreunui punct de

contact între divinitate şi om. T.d. respinge cunoaşterea lui Dumnezeu pe cale „naturală”, afirmând ca unică sursă, *revelaţia* divină, care se poate însuşi prin *credinţa* generată de har. T.d. susţine că natura şi persoana umană sunt pervertite radical, omul trăind într-o situaţie tragică, dominat de păcat. Această accentuare a naturii păcătoase a omului duce la negarea valorilor umane şi a aportului omului în desfăşurarea istoriei. Astfel, t.d. a alimentat teoriile existenţialiste, care susţin lipsa de sens a lumii, frica de existenţă şi îndepărtarea de realitatea socială. V. şi *teologia negativă*; *dialectică*.

TEOLOGIE (gr. *theos* „Dumnezeu” şi *logos* „învăţătură”), disciplină religioasă care are ca scop să demonstreze, pe cale teoretică, existenţa lui Dumnezeu, să argumenteze calităţile pe care religia le atribuie acestuia şi în mod deosebit să releve relaţiile pe care le-ar fi stabilit Dumnezeu cu lumea şi cu fiinţa umană. Contradicţia fundamentală proprie t. constă în faptul că, pe de o parte, se consideră o disciplină ştiinţifică, bazată pe raţiune iar, pe de altă parte, susţine că izvorul cunoaşterii lui Dumnezeu îl constituie *revelaţia*. În mod efectiv, t. Îşi formează conţinutul de idei prin teoretizarea speculativă a *miturilor* cuprinse în aşa-numitele „cărţi sfinte”. O altă contradicţie a t. constă în faptul că deşi adevărul acesteia este considerat ca infailibil, dat o dată pentru totdeauna, se recunoaşte, în acelaşi timp, şi caracterul istoric al acestei discipline, evident în faptul că discursul teologic s-a inspirat permanent, de-a lungul istoriei, din cultura profană, în special din filosofie. Cu timpul, teologii au operat numeroase reorganizări şi sistematizări ale conţinutului acestei discipline, dintre care cea mai cunoscută este distincţia între t„Naturală”, bazată „numai pe argumentele raţiunii şi ale experienţei umane”, şi t„Revelată”, întemeiată pe „adevărul” pe „cuvântul divin” existent în „cărţile sfinte” („Biblia”, „Coranul” etc). O altă distincţie, pe care teologii o consideră importantă, este cea dintre t. „Dogmatică”, care are ca obiect dogmele credinţei, şi t. „Morală”, care stabileşte normele de conduită ce decurg din aşa-numita revelaţie. Iniţial, vechii greci nu delimitau strict t. de filosofie. Mai târziu, prin t. s-a înţeles doctrina despre Dumnezeu, în evul mediu, t. creştină şi-a subordonat filosofia, transformând-o într-o „slujnică a t”. (*ancilla theologia e*). În epoca modernă, t. cuprinde o serie întreagă de discipline: t. biblică, istoria bisericii, apologetica, dogmatica, morala, istoria religiilor, dreptul bisericesc, liturgica, omiletica etc. Până nu de mult, t. a vădit

ostilitate față de știință, în prezent, ea încearcă o aparentă „modernizare” a religiei, în sensul găsirii unui acord exterior între aceasta și știință.

TEOLOGIE NEGATIVĂ, concepție filozofico-teologică care susține imposibilitatea caracterizării lui Dumnezeu prin atribute pozitive. Singura afirmație pozitivă care se poate face despre Dumnezeu este, conform t.n., cea privitoare la existența sa, dar nu și la esența sa, aceasta neputând fi definită prin determinări finite. Prin „dezantropomorfizarea” lui Dumnezeu se încearcă evitarea confruntării directe a ideilor religiei cu datele științei. T.n. Își are izvoarele în filosofia orientală, în *neoplatonism*, *patristică* și *mistica* medievală. Conceptul de t.n. a fost consacrat la sfârșitul sec. 5 de către Dionisie Areopagitul. În epoca noastră, ideile t.n. au fost preluate de unii reprezentanți ai *teologiei dialectice* (K. Barth, R. Bultmann ș.a.).

TEOREMĂ, expresie asertată într-un sistem axiomatic și, ca atare, lege logică a respectivului sistem, caracterizată, spre deosebire de *axiomă*, prin aceea că nu are caracter prim, ci, dimpotrivă, este derivată din axiome pe baza regulilor de deducție ale sistemului.

teo

TEORIA ACȚIUNII, v. PRAXIOLOGIA.

TEORIA COMPLEMENTARITĂȚII, v. COMPLEMENTARITATE.

TEORIA CRITICĂ A SOCIETĂȚII, v. ȘCOALA DE LA FRANKFURT; HORKHEIMER, Max.

TEORIA CUNOAȘTERII (GNOSEOLOGIE), parte a filosofiei care cercetează condițiile generale, izvoarele, structura, modul de desfășurare și validitatea procesului cunoașterii, privit ca proces de producere a unor cunoștințe. Având în centru problema aportului dintre obiect și subiect în procesul cunoașterii, din cadrul ei se desprind ramuri mai specializate, cum sunt teoria adevărului, *epistemologia* (t.c. științifice), logica cercetării științifice etc. Punctul de plecare al oricărei t. a c. este rezolvarea (materialistă sau idealistă) a *problemei fundamentale* a *filosofiei*. Teoria materialistă a cunoașterii recunoaște existența realității obiective și reflectarea activă și perfectibilă a acesteia în conștiința omului, afirmând implicit cognoscibilitatea lumii. Filosofii i-dealiști, fie că neagă posibilitatea cunoașterii realității sau a esenței lucrurilor (*agnosticism*), fie denaturează raporturile reale dintre subiectul și obiectul cunoașterii (v. și *subiect și obiect*), negând existența independentă de subiect a

obiectului (*idealismul subiectiv*) sau afirmând identitatea de esenţă dintre subiect şi obiect, considerate şi unul şi altul de natură ideală (idealismul *obiectiv*). Unele concepţii gnoseologice idealiste au avut însă meritul de a fi subliniat rolul activ al subiectului în procesul cunoaşterii, de a fi studiat amănunţit treapta logică a cunoaşterii, gândirea logică şi dialectica ei. Materialiştii premarxişti (Democrit, Epicur, Bacon, Spinoza, Locke, Diderot ş.a.) au adus contribuţii preţioase la dezvoltarea t. e; concepţiile lor au rămas însă în general metafizice, contemplative, concepând cunoaşterea ca o reflectare pasivă a realităţii. Materialismul dialectic a aplicat consecvent dialectica la t. e, concepând cunoaşterea ca un proces constructiv, deschis, infinit şi contradictoriu; el a subliniat corelaţia dialectică dintre momentul empiric şi cel teoretic al cunoaşterii, saltul dialectic de la senzorial la raţional în procesul cunoaşterii. Teoria materialist-dialectică a cunoaşterii pe baza ideii *practicii*, înţeleasă ca activitate conştientă şi orientată a subiectului, de transformare a obiectului, a dezvăluit caracterul activ, constructiv al materialist-dialectică în cunoaştere. Gnoseologia marxistă studiază. obiectul său în mod istoric, cercetează evoluţia cunoaşterii, trecerea de la necunoaştere la cunoaştere atât pe planul istoriei cunoaşterii omeneşti, cât şi pe cel al evoluţiei individuale a cunoaşterii, sprijinindu-se pe datele istoriei filosofiei şi ale istoriei ştiinţelor, pe cele ale istoriei universale, sociologiei şi antropologiei, ale psihologiei genetice şi ale zoopsihologiei (care studiază preistoria gândirii omeneşti). La construirea unei imagini dialectice, sintetice asupra cunoaşterii omeneşti contribuie, de asemenea, discipline care studiază cunoaşterea din diferite alte puncte de vedere: fiziologia activităţii nervoase superioare, psihologia, logica, teoria informaţiei, cibernetica etc. Printre problemele cele mai actuale studiate în t. c. sunt: problema genezei şi obiectivităţii cunoştinţelor, a tipurilor de abstracţie, a rolului experimentului şi al raţiunii în cunoaştere, raportul dintre empiric şi teoretic, dintre formal şi intuitiv, problema adevărului şi a verificării ipotezelor, problema modelării informaţionale a procedurilor cognitive etc. în domeniul t. c. au adus contribuţii în trecut V. Conta, Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Lucian Blaga, Mircea Florian, D. Bădăran, N. Bagdasar ş.a., iar în anii de după Eliberare au apărut lucrări ca: Pavel Apostol, „Experiment şi cunoaştere” (1959); I. Cornea, „Rolul experimentului în cunoaşterea ştiinţifică” (1961);

Colectiv (D. Dumitrescu, V. Novacu, R. Răduleţ, V. Săhleanu, I. Banu), „Dialectica cunoaşterii ştiinţifice” (1962); I. Mesaroşiu, „Rolul ipotezei în cunoaşterea ştiinţifică” (1963); Şt. Georgescu, „Pozitivismul logic şi teoria adevărului” (1964); H. Wald, „Elemente de epistemologie generală” (1967); Clara Dan, „Neoraţionalismul. Introducere în epistemologia neorealistă” (1968); H. Wald, „Realitate şi limbaj” (1968); C. Noica, „Douăzeci şi şapte de trepte ale realului” (1969); Colectiv (C. Popa – coord. –, I. Tudosescu, Al. Boboc, C. Grecu, M. Flonta, I. Pârvu, V. Tonoiu, O. Cheţan, I. Moraru, P. Pânzaru, Al. Gheorghe), „Existenţă, cunoaştere, acţiune” (1971); Al. Florian, „Dialectica concretului în gândirea contemporană (1972); C. Popa, „Teoria cunoaşterii” (1972); V. Tonoiu, „Idoneismul, filosofie a deschiderii” (1972); I. Pârvu, „Semantica şi logica ştiinţei” (1974); M. Flonta, „Adevăruri necesare? Studiu monografic asupra analiticităţii” (19751; Colectiv (H. Wald, Clara Dan, V. Stancovici, L. Stanciu, Gh. Socol, H. Culea, I. Roşca), „Orientări contemporane în teoria cunoaşterii” (1976), V. şi *cunoaştere*; *practică*; *experiment*, *ipoteză*; *teorie*.

TEORIA DECIZIEI, v. DECIZIE.

TEORIA ECHILIBRULUI, v. ECHILIBRU.

TEORIA ELITELOR, v. ELITĂ.

TEORIA FACTORILOR, v. FACTORI.

TE ORIA GENERALĂ A SISTEMELOR, program de cercetări şi direcţie în filosofia ştiinţei contemporane care îşi propune integrarea diferitelor domenii ale cunoaşterii cu ajutorul unei metodologii unificate de conceptualizare şi de cercetare. După Ludwig von Berta-lanffy, fondatorul ei, această teorie reprezintă o nouă disciplină, având ca obiect formularea acelor principii, concepte, legi şi modele care sunt valide pentru „sisteme” în general, atât pentru cele fizico-naturale, cât şi pentru cele fizice (sociale, psihice, logice). Se vorbeşte, în acest sens, şi de o teorie generală a „complexităţilor organizate”. Baza acestei teorii o constituie un număr de discipline matematice: *teoria informaţiei*, *teoria jocurilor* strategice, *teoria deciziei*, cercetarea operaţională, teoria ecuaţiilor diferenţiale, *teoria probabilităţilor*, topologia şi algebra abstractă. Conceptele fundamentale ale t. g. a’s. sunt: *sistem*, *informaţie*, *entropie*, *fitoalitate*, organizare, centralizare, *interacţiune*, *izomorfism*, *integralitate*. Fiind o ştiinţă a integralităţii, a „întregilor organizaţi”, t. g. a’s. se dezvoltă în primul rând ca o disciplină logico-matematică, formală, dar este

aplicabilă la diferite ştiinţe empirice, în primul rând la totalitatea ştiinţelor tehnice şi tehnologice; conceptele cu care operează ea permit formularea unor modele explicative noi, cu largi aplicaţii în toate domeniile şi activităţile ştiinţifice actuale. Favorizând integrarea cunoaşterii, transferul de metode, concepte şi principii între discipline, introducerea unei precizii matematice în cercetare, crearea şi dezvoltarea t. g. a's. reprezintă, aşadar, unul dintre evenimentele remarcabile ale cunoaşterii contemporane. V. şi *sistem*; *structură; Întregşi parte*; *holism*.

TEORIA HIEROGLIFELOR, v. HIEROGLIFE.

TEORIA INFORMAŢIEI, model matematic al comunicaţiilor prin *semnale* (EI. Shannon, 1948) care introduce în tehnologia cercetării procedee de cuantificare a *informaţiilor* şi concepte de mare valoare euristică (*codificare*, canal de transmisie, *zgomot*, *entropie* etc). Dincolo de aplicaţiile riguroase ale teoriei în tehnică, neurofiziologie etc, conceptele t.i. s-au dovedit extrem de fecunde în *cibernetică* (autoreglarea sistemelor presupune o circulaţie recurentă de informaţie) şi în domeniul ontologiei ştiinţelor. N. Wiener a atras atenţia asupra triadei: *substanţă*, *energie*, informaţie (căreia unii gânditori i-au alăturat triada: materie, mişcare, reflectare). În perspectiva *teoriei generale a sistemelor*, interacţiunea (legătura) de tip informaţional se conturează ca o conexiune prin *semnale* şi *semne*, cu efecte obţinute graţie unor cantităţi mici de substanţă şi energie (declanşare). Biologia este exemplul cel mai elocvent pentru modul în care realitatea a putut fi regândită din punctul de vedere informaţional (codul genetic, activitatea cerebrală etc). Între informaţie (în accepţie ontologică) şi entropie (în sens termodinamic) există o relaţie de opoziţie: informaţia este într-un anumit sens echivalentă cu entropia negativă (*negentropie*, Bril-louin). T.i. are aplicaţii în diverse domenii ale ştiinţei: în psihologie, lingvistică, estetică ete-Valenţele filosofice ale t.i. au fost analizate, de pe poziţiile materialismului dialectic, de G. Klaus, J. Zeman, L. So-bolev, iar la noi de V. Săhleanu („Ştiinţa şi filosofia informaţiei” 1972), V. Stancovici („Filosofia informaţiei” 1975) ş.a. În ultima vreme se dezvoltă cercetarea într-o ramură nouă a t.i., aşa-numita teorie semantică a informaţiei (Carnap, Bar Hillel, Hintikkaş.a.); cu largi implicaţii în logică, metodologie şi filosofia ştiinţei. V. şi *informatică*; *informaţie*.

TEORIA JOCURILOR, disciplină din cadrul matematicilor

aplicate, care se ocupă cu descrierea, reprezentarea formalizată şi rezolvarea situaţiilor competitive şi conf lictuale; corect este denumită teoria *jocurilor strategice* sau *strategia jocurilor* (spre deosebire de teoria „clasică" a jocurilor, care studia jocurile de noroc, adică dominate de aleator). T. j. stabileşte principii general-valabile pentru selectarea dintr-un număr determinat, deci limitat de posibilităţi de acţiune, pe aceea care este cea mai adecvată atingerii (cu cele mai economicoase eforturi) a rezultatului urmărit. T. j. a apărut în legătură cu probleme de matematică economică (J. von Neumann şi O. Morgenstern) şi constituie astăzi o componentă importantă a cercetării operaţionale, o cale predilectă de *modelare* a fenomenelor economice. Aplicaţiile sale sunt numeroase şi în alte domenii, de ex., în cel militar, politic, ca şi în biologie, psihologie, sociologie etc „Strategia" este înţeleasă ca un ansamblu de reguli care permit alegerea deliberată (adică „liberă") a unei *decizii* dintre cele pe care un jucător le are la dispoziţie; decizia particulară este în funcţie de cantitatea de informaţie utilă. Deşi aparatul matematic porneşte de la *probabilităţi*, rolul întâmplării nu este esenţial. T.j. are conexiuni intime cu *cibernetica*, cu *teoria informaţiei* şi a deciziilor şi se referă explicit la *acţiunea umană*.

TEORIA MULŢIMILOR, disciplină matematică creată în a doua jumătate a sec. 19 (de către B. Bolzano, R. Dede-kind şi, în special, de G. Cantor) pentru fundamentarea analizei şi a altor ramuri ale matematicii clasice. Plecând de la un număr redus de concepte şi relaţii primitive (element, mulţime, apartenenţă), t.m. a permis reconstrucţia riguroasă a conceptelor şi metodelor matematice, introducând o serie de idei noi (infinitul actual, continuul, cardinalele şi ordinalele transfinite, inducţia transfinită), inaugurând noi domenii de cercetare şi extinzând dialectic perspectivele lor. Descoperirea paradoxelor t.m. În primii ani ai sec. 20 (Cantor, Russel, Burali-Forti) a declanşat criza din domeniul fundamentelor matematicii care a condus la o diversitate de noi perspective matematice şi filosofice în abordarea problemelor întemeierii matematicii (orientarea axiomatică, formalistă, intuiţionistă, logicistă). Rezultatele t.m. inclusiv cele mai recente demonstraţii de consistenţă şi independenţă privind axioma alegerii şi ipoteza continuului (K. Go-del, P. Cohen) au o relevanţă nemijlocită pentru problemele fundamentale ale filosofiei matematicii (existenţa entităţilor abstracte, statutul teoretic al

infinitului, demonstraţia şi adevărul matematic, construcţia şi intuiţia în matematică etc).

TEORIA PROBABILITĂŢII, v. PROBABILITĂŢII (*teoria* p.).

TEORIA RELATIVITĂŢII, v RELATIVITĂŢII (*teor*iar.).

TEORIA REZONANŢEI, v. REZONANŢĂ.

TEORIA SIMBOLURILOR, v. HIEROGLIFE (*teoria h*.).

TEORIA TIPURILOR, teorie elaborată de B. Russell, în conformitate cu care propoziţiile sistemului logic formalizat se ordonează după semnificaţia lor. Astfel, tipul o îl constituie indivizii, tipul 1 proprietăţile indivizilor, tipul 2 proprietăţile proprietăţilor etc. T.t. interzice posibilitatea de a predica despre un termen de un anumit tip, un termen de acelaşi tip; ea are menirea de a rezolva *paradoxurile* logice care pot apărea prin aceea că într-un enunţ atât subiectul, cât şi predicatul enunţului sunt de acelaşi tip (de ex., întrebarea: „Catalogul tuturor cataloagelor se cuprinde drept catalog pe el însuşi sau nu?” este un paradox, deoarece despre termenul de tipul* O „catalog” se predică tot un termen de tipul O). T.t. nu a reuşit însă să rezolve pe deplin paradoxurile unei formalizări care se pretinde închisă în mod absolut în ea însăşi, lucru scos în evidenţă de prima teoremă a lui K. Godel.

TEORIA VALORILOR, v. AXIOLOGIE.

TEORIE 1. (în sens larg) Formă sau nivel superior al cunoaşterii ştiinţifice care mijloceşte reflectarea generalizatoare a realităţii, introducând în sistemul cunoştinţelor omeneşti noi concepte, principii şi metode de cercetare, deschizătoare de noi orizonturi de cunoaştere. Între t. şi *practică* există totdeauna raporturi de corelaţie dialectică. T. Îşi are izvorul, în ultimă instanţă, în necesităţile *practicii sociale*, îndeosebi ale producţiei materiale; ea reprezintă o generalizare a practicii (inclusiv a practicii *experimentelor* ştiinţifice) şi îşi află scopul ultim şi criteriul de verificare în practică. Totodată t. şi practica sunt relativ independente una faţă de alta. Independenţa relativă faţă de practică permite t. ştiinţifice să depăşească simpla cunoaştere empirică, să dezvăluie cauzele, legile şi mecanismele proceselor reale şi, pe această bază, să exercite o influenţă anticipatoare, transformatoare asupra practicii. Din corelaţia dialectică a t. cu practica decurge necesitatea de a respinge atât *empirismul*, subaprecierea rolului t. şi *practicismul* îngust, neînţelegerea independenţei relative a t., cât şi ruperea t. de practică (*dogmatismul*),

transformarea teoriei în speculaţie. 2. (în sens restrâns) Ansamblu de ipoteze, legi şi concepte organizate într-un sistem logic coerent care descriu şi explică un domeniu al realităţii (de ex. t. relativităţii, t. darvinistă a evoluţiilor speciilor, t. luptei de clasă etc). Principalele funcţii ale t. ştiinţifice sunt: *explicaţia*, *predicţia*, sistematizarea, funcţia cognitiv-informaţională, funcţia prescriptivă. T. ştiinţifică reprezintă un moment al dialecticii cunoaşterii ştiinţifice în genere: strâns legată de *experiment*, ea confirmă şi dezvoltă *ipoteza*, căreia îi conferă întemeiere şi generalitate. T. ne apare, astfel, ca ipoteză (sistem ipotetic) verificată experimental, iar ipoteza ca teorie în formare, în curs de verificare. T. ştiinţifică nu poate fi considerată ca o simplă organizare, rezumare sau sistematizare a datelor empirice (*pozitivism*). Ea trebuie să ofere o *imagine* a unui domeniu al realităţii, o reprezentare sau un *model* al obiectelor reale, a legilor obiective ale fenomenelor, a legăturilor cauzale obiective dintre ele etc Progresul t. ştiinţifice se realizează determinat, în funcţie de problematica nouă ridicată de practica social-istorică şi experimen-tal-ştiinţifică, de dialectica internă a cercetării teoretice însăşi. 3. Ipoteză confirmată prin experiment, dovedită a fi adevărată.

TEOZOFLE (gr. *theos* „Dumnezeu" şi *sophia* „înţelepciune"), termen desemnând diferite doctrine filozofice-reli-gioase care susţin ideea unei pretinse cunoaşteri nemijlocite a „esenţei lui Dumnezeu" cu ajutorul unei „iluminări", al unei intuiţii mistice sui-ge-neris etc. Termenul este apropiat de acela de *mistică*, însă cu o nuanţă mai accentuat filosofică. Teozofii pretind adesea să aplice această cunoaştere la descifrarea tainelor naturii. La unii savanţi din epoca Renaşterii (de ex., la Paracelsus sau la Van Helmont, care l-a influenţat pe D. Cantemir), ideile teozofice se îmbină cu cercetarea experimentală. Reprezentanţi: Valentin Weigel, J. Bohme (sec 16 – 17), E. Swedenborg, C. de Saint-Martin (sec. 18), E.P. Blavatskaia (sec. 19), R. Steiner (sec. 20).

TERMEN, element primar de structură, indivizibil, al. unui enunţ sau sistem logic. Enunţurile iau naştere prin legarea mai multor t. Într-o anumită relaţie (de ex., *S* şi *P* reprezintă t. judecăţii „*S* este *P*", adică subiectul şi predicatul ei). În cadrul unui sistem formalizat, t. sunt de două feluri: 1) *fundamentali*, adică cei în funcţie de care se alcătuieşte respectivul sistem formalizat, şi 2) *nefundamentali*, adică cei admişi în sistem numai pe baza regulilor de definire. T. pot

desemna atât variabile prepoziţionale, literele mici *p*, *q*, *r* etc, cât şi conectori logici, literele mari *A*, *B*, *C*, *D* etc. în sens general, prin t. se înţelege un cuvânt sau un grup de cuvinte prin care se materializează şi se comunică o noţiune. Reducând analiza logică la simpla analiză a limbajului, *pozitivismul logic* a substituit analiza *noţiunii* cu analiza t., înţeleşi în acest sens. În logica generală prin t. se mai înţelege complexul format dintr-o noţiune şi *numele* care o comunică, în acest sens, ideea de t. coincide cu aceea de punct final al analizei logice.

TERTULIAN (Quintus Septimius FIo-rens Tertulianus) (c. 155-o.222), teolog creştin roman, născut la Cartagina, unul dintre fondatorii *patristicii*. A combătut *raţionalismul* filosofiei greco-romane, numindu-i pe filosofi „patriarhii ereticilor". Formula atribuită lui: „Cred pentru că este absurd" (*credo quia absurdum*) exprimă pregnant antiraţionalismul funciar al concepţiei religioase în genere.

TERŢIUL EXCLUS (*legea* t.e.), principiu fundamental al gândirii care impune distincţia netă între acceptarea unei *propoziţii* într-un sistem de propoziţii, în funcţie de criteriile de alcătuire a respectivului sistem de propoziţii şi inacceptarea ei, a treia posibilitate fiind exclusă (*tertium nondatur*). Acţiunea *legii* t.e. determină *consistenţa* unui sistem de propoziţii. Raporturile de *contradicţie* dintre judecăţi şi noţiuni reprezintă exemple de acţiune a legii t.e. Legea t.e. a fost descoperită şi analizată de Aristotel care însă i-a dat o formulare („orice propoziţie este sau adevărată sau falsă") prin care t.e. a fost confundat cu principiul bivalentei. Această identificare nu conduce la niciun fel de inadvertenţă atât timp cât nu sunt depăşite graniţele logicii bivalente, deoarece în acest cadru, disjuncţia „acceptat-inacceptat" coincide, din punct de vedere formal, cu cea „adevărat-fals". Aristotel însuşi a remarcat că, în interpretarea sa, t.e. nu este o lege universal adevărată, întrucât dacă propoziţiile care se referă la fapte din trecut, din prezent sau la fapte viitoare necesare sunt în mod cert sau adevărate sau false, cele care relatează despre fapte viitoare întâmplătoare (*viitorii contingenţi*) rămân nedecise sub aspectul valorii lor de adevăr. Această situaţie a generat numeroasa controverse în istoria logicii, dar şi în filosofie, în legătură cu principiul *determinismului*. Astfel, s-a impus distincţia clară între principiul bivalentei după care „orice propoziţie este sau adevărată sau falsă" şi legea t.e. Principiul bivalentei este o convenţie care limitează analiza logică la numai acele propoziţii care sunt sau adevărate sau false şi

delimitează astfel graniţele logicii bivalente. Principiul bivalentei este echivalent cu legea după care dubla negaţie este o afirmaţie şi este un caz particular al unui „principiu general al *n*-valenţei”, unde *n* este numărul valorilor de adevăr care pot fi atribuite propoziţiilor luate în discuţie. După semnificaţia lui *n* (care este totdeauna un număr pozitiv întreg mai mare sau egal cu *2*), distingem logica bivalentă, logica trivalentă sau logica polivalentă în genere. Principiul bivalentei îşi pierde valabilitatea pentru orice *n* mai mare decât *2* şi la fel se întâmplă cu principiul *n*-valenţei, atunci când adoptăm o infinitate de valori de adevăr pentru propoziţiile aflate în discuţie. Indiferent însă de toate aceste situaţii, legea t.e. Îşi păstrează deplin valabilitatea, deoarece coerenţa unui sistem de propoziţii, a unei *teorii* este de neconceput fără a distinge net între propoziţiile acceptate şi cele neacceptate, fără ca această disjuncţie să depindă exclusiv de valoarea de adevăr a respectivelor propoziţii, în cazul sistemelor formalizate, proprietatea completitudinii marchează, la acest nivel, cerinţele legii t.e., care fundamentează, printre altele, şi demonstraţia prin reducere la absurd. Legea t.e. se dovedeşte astfel o determinantă fundamentală a gândirii în afara căreia decizia devine imposibilă.

TETIC (THETIC) (gr. *thesis* „acţiune de a pune”, sau *thithemi* „a pune”), care poartă un caracter intenţional, tezist, doctrinar, demonstrativ sau chiar tendenţios.

TEZĂ (gr. *thesis* „acţiunea de a pune”) 1. (în filosofie) a) Idee formulată concis, susţinută ca temei al unei concepţii filosofice, juridice, politice etc. b) (în filosofia hegeliană) Etapă iniţială în cadrul procesului de dezvoltare dialectică, adică afirmaţia (poziţia) iniţială care, prin natura sa, dă naştere propriei sale negaţii, *antiteza*. V. şi *sinteză*, *triadă*. 2. (în logică) a) Enunţ strict determinat în cadrul unei demonstraţii, b) Expresie adevărată în orice interpretare dată variabilelor sale. c) Expresie asertată în cadrul unui sistem axiomatic. Se mai numeşte *lege logică*, *expresie validă*, *expresie identle-adevărată*, *tautologie*.

„TEZE DESPRE FEUERBACH”, schiţă prealabilă a lui K. Marx pentru o critică a filosofiei lui Feuerbach, scrisă în primăvara anului 1845 sub forma a 11 teze şi publicată pentru prima oară de Engels în 1888. „Tezele” expun succint limitele materialismului premarxist, în general, ale materialismului lui Feuerbach, în special, şi trasează căile dezvoltării filosofiei materialiste. Criticând caracterul contemplativ al

vechiului materialism, Marx subliniază necesitatea includerii categoriei *practicii* în teoria cunoaşterii şi în concepţia despre om, în genere, a dezvoltării pe baze materialiste a ideii rolului activ al *subiectului*. Marx arată aici însemnătatea principială a *relaţiilor sociale* în definirea conceptului de *om*: *esenţa umană* nu este ceva abstract şi imuabil, inerent „individului izolat" ca membru al unei specii biologice, ci „ansamblul relaţiilor sociale", concrete, istoriceşte determinate. Sarcina filosofiei este de a face „critica acestei esenţe reale", a relaţiilor sociale, şi implicit de a nu se limita la „interpretarea" lumii existente, ci de a o „schimba" (teza 11).

THEURGIE (gr. theos „Dumnezeu" şi *ergon* „acţiune"), termen din domeniul *teosofiei* ce indică existenţa imaginară a unor capacităţi sau activităţi magice menite să declanşeze acţiunea puterii lui Dumnezeu sau a unor „spirite cereşti".

TIMP, v. SPAŢIU ŞI TIMP.

TEVERII HEGELIENI, v. HEGELIENII DE STÂNGA.

ŢEP (gr. *typos* „amprentă", „marcă"), schemă generală a unei *structuri*. Într-un sens foarte apropiat este folosit frecvent de Platon, care-l defineşte ca reprezentare schematică a esenţei unui *tucru*. La epicureici şi stoici, t. Îndeplineşte o funcţie gnoseologică, semnificând urma întipărită mental a unui obiect, amprenta lăsată de acesta în spiritul omului, participând apoi la mecanismul cunoaşterii. Uneori, prin extensie, t. indică grupul, categoria, seria domeniilor care-i corespund (v. *tipologie*). Într-o asemenea accepţiune t. este opus *genului* (A.A. Cour-not îl numeşte „abstracţie raţională" sau „gen natural", ansamblu de caractere ce alcătuiesc un tot organic, al cărui principiu unificator este cauzal determinat). Astfel, diferite ştiinţe operează cu conceptul de t. (t. chimice, biologice, temperamentale ş.a.). De asemenea, tot cu aceeaşi semnificaţie (ansamblu de însuşiri definitorii, dominante), t. intervine în studierea şi clasificarea unor fenomene şi procese complexe, vizând relaţii şi activităţi specific umane. (t. de relaţii sociale, t. de producţie, t. de formaţiuni social-economice, t. de stat, t. de revoluţii, t. de democraţie, t. de umanism, t. de gândire, de comportament, psihologice, intelectuale, morale, literare ş.a.). În sens restrâns, cu o pronunţată adresă metodologică, t. apare ca un individ exemplar, real sau ideal, reprezentativ pentru o clasă de fiinţe sau obiecte, fie prin redarea formei, fie prin redarea expresiei celei mai caracteristice sau mai

perfecte a clasei din care face parte (EI. Bernard), fie prin exprimarea idealului întruchipat de clasa respectivă, în care caz dobândeşte valenţe hiperbolizante, exagerând sau îngroşând anumite note, trăsături ale realităţii (A. Comte). – T. *ideal*, termen promovat de sociologul german Max Weber, cu sensul de „concept individual", „schemă de interpretare" sau „utopie raţională", „tablou de gândire", considerate ca necesare cercetătorului în domeniul relaţiilor sociale, pentru a selecţiona trăsăturile sociale şi istorice, importante din punctul său de vedere, adică pornind de la problema care şi-o pune şi de la raportarea faţă de valorile care-l orientează (pe el). T.i. construite de M. Weber pentru „dominaţie", „birocraţie" etc, exercită şi astăzi influenţă în ştiinţa şi sociologia politică nemarxistă. Totuşi, din afirmaţia sa că realitatea istorico-socială, inepuizabilă, nu conţine niciun principiu de ordine imanentă, se poate deduce o tendinţă de areduce legile ştiinţei, socotite ca lipsite de valoarea reflectorie, la simple t. *ideale*.

TIPOLOGIE, categorie a unui demers metodologic folosit în artă dar şi în ştiinţele naturii şi ale societăţii (inclusiv în psihologie şi medicină), întemeiată pe conceptul de „*tip*", acesta fiind considerat ca o idealizare a realităţii şi funcţionând ca un pol sau ca un cadru de referinţă. De exemplu, în antropologie şi în preocupările referitoare la om, a accepta o t. Înseamnă pur şi simplu a renunţa la ideea „omului în genere", a „omului-abstracţie" sau a „omului mediu" şi a raporta individul concret la un „*model*" (tipuri de temperament, de caracter, de constituţie corporală, tipuri rasiale etc). Tipul este, ca atare, mai bogat în esenţă, în timp ce individul este mai bogat în plan fenomenal. Alcătuirea unei t. nu este identică cu stabilirea unei *clasificări* riguroase, deoarece rareori individul poate fi considerat ca un „exemplar tipic", ca o concretizare perfectă a tipului, în el coexistând însuşiri mixte şi însuşiri nediferenţiate.

TOLĂNI), John (1670 – 1722), filosof materialist şi liber-cugetător englez, exponent al cercurilor burgheze-de-m. ocratice. A respins dogmele religiilor „pozitive", cărora le-a opus o religie „naturală" sau „raţională", întemeiată pe cultul raţiunii şi pătrunsă de entuziasmul panteist pentru frumuseţea şi armonia universului. T. a făcut parte dintre gânditorii materialişti pentru care *deismul* nu a fost decât un mijloc de a se dispensa de religie (Marx). În teoria existenţei, cea mai remarcabilă teză a lui T. a fost aceea a unităţii indisolubile

dintre *materie* şi *mişcare*. *Op*. pr.: „Scrisori către Serena” (1704).

TOMA d’AQUINO (1225 – 1274), teolog şi filosof medieval, cel mai de seamă reprezentant al scolasticii catolice oficiale. Călugăr dominican, discipol al lui Albertus Magnus, a predat teologia la Paris, Roma-Bologna şi Neapole. În condiţiile creşterii influenţei *raţionalismului* (în special sub forma *aver-roismului*), T.d’A. a căutat, pe linia iniţiată de Albertus, să unească gândirea lui Aristotel cu cea creştină şi să dea astfel filosofiei *catolicismului* o aparenţă raţionalistă, îndepărtându-se de orientarea făţiş iraţionalistă, de inspiraţie augustiniană-neoplatonică. El a enunţat principiul „armoniei”, dintre ştiinţă, întemeiată pe *raţiune*, şi religie, întemeiată pe *credinţă*, afirmând că ştiinţa şi filosofia tind spre adevărul unic care ar fi adevărul *religiei*. T.d’A. a lăsat în umbră latura materialistă şi dialectică a *aristotelismului*. În „*cearta universaliilor*” s-a situat pe poziţiile unui *realism* moderat. T.d’A. a fost canonizat de biserica romano-catolică în 1323, iar în 1879 sistemul lui a fost declarat de Vatican ca filosofia oficială a catolicismului. Ideile fundamentale ale lui T.d’A., adoptate la nivelul de dezvoltare actual al filosofiei idealiste, sunt reluate în filosofia burgheză contemporană sub forma *neotomismului*. *Op*. pr.: „Summa Theologia e” (1266 – 1273).

TOMISM, doctrina lui Toma d’Aquino. V. şi *neotomism*.

TOTALITATE (de elemente), sistem integrativ sesizabil ca *întreg* cu o structură *omogenă*, în care elementele componente îşi pierd individualitatea şi se integrează *sistemului*. Dezvăluirea tendinţei legic-obiective spre totalizare (integrare) a sistemelor, specifică procesului de structurare în formele superioare de mişcare, la nivelele complexe de organizare a materiei, a stat la baza tendinţei către *sinteză* în metodologia actuală a ştiinţei, a condus la formularea principiului gândirii (analizei) *sistemice*. Sin. *integralitate*. V. şi *structură*; *parte şi întreg*; *holism*; *structuralism*.

— TOTEM, *simbol* mitic al eroului eponim al clanului în sistemul organizaţiilor tribale, care poate fi un animal, o plantă, mai rar un obiect. Sistemul t. e diversificat potrivit însuşi sistemului clasificator al grupului social primitiv; există astfel: t. generale, t. pe subgrupe (de obicei duale), pe grupe de vârstă, pe sexe şi uneori chiar individuale. De t. sunt legate o serie de interdicţii severe (*tabuuri*), care formează un sistem normativ unitar de organizare a relaţiilor sexuale şi economice. Obiect al unui cult religios, t. nu poate fi ucis sau vătămat,

consumarea lui fiind permisă numai o dată pe an, cu ocazia sărbătorii „intreuma".

TOTEMISM, sistem de relaţii sociale care reglementează viaţa societăţilor aflate în stadiul de dezvoltare al comunităţilor primitive, legate de vânătoare şi de creşterea animalelor; el organizează minuţios relaţiile de producţie şi de schimb (inclusiv schimbul femeilor) între subgrupele comunităţii, înveşmântat mitologic în legende care leagă grupul întreg şi subgrupele sale de o serie de eroi eponimi, t. constituie un aspect important al sistemelor sociale primitive, bazate pe genealogii reale sau fictive. T. s-a conservat cel mai bine la triburile australiene. El constituie, totodată, o formă rudimentară de religie, care stă la baza cultului animalelor (în Egiptul antic, India antică etc). Unele ritualuri ale religiilor evoluate îşi au originea în t. (de ex.taina" creştină a împărtăşaniei, al cărei prototip totemic este ceremonia „intreuma").

TOULMIN, Stephen (n. 1922), filosof şi istoric al ştiinţei, american, reprezentant principal (alături de Th. Kuhn, N.R. Hanson şi P. Feyerabend) al „noii filosofii a ştiinţei" din S.U.A., curent ahtipozitivist întemeiat pe analiza istorico-ciitică a cunoaşterii ştiinţifice. În lucrările sale, T. dezvoltă un punct de vedere instruiri entalist-pragmatic asupra teoriilor ştiinţifice. Legile ştiinţei, după T., nu pot fi nici adevărate, nici false, ci doar, mai mult sau mai puţin, „fructuoase", ele fiind instrumente reprezentaţionale care fac posibile inferenţele asupra fenomenelor. Ele sunt reguli de inferenţă. T. revizuieşte rolul adevărului ca valoare centrală care asigură structurarea internă a teoriei şi reglează acordarea ei cu realul, substituindu-l prin cel al semnificaţiei conceptuale. T. a elaborat un model evoluţionist al „variaţiei şi perpetuării selective" continue a teoriilor ştiinţifice, o ambiţioasă „critică a raţiunii umane", a raţionalităţii ştiinţei, plecând de la procedurile de descoperire şi modificare conceptuală. *Qp*. pr.: „Filosofia ştiinţei" (1953), „Previziune şi înţelegere" (1961), „înţelegere umană" (1972), „Cunoaştere şi acţiune" (1976).

TOYNBEE, Arnold Jo seph (1889 – 1975), istoric, filosof şi sociolog englez. Influenţat de O. Spengler, T. neagă unitatea procesului istoric, considerând că istoria reprezintă succesiunea unor civilizaţii independente una de alta („teoria civilizaţiilor paralele") dar, în contrast cu Spengler, T. subliniază vitalitatea civilizaţiilor. După el,

toate cele 30 de civilizaţii de până acum au parcurs, fiecare într-o modalitate particulară irepetabilă, o mişcare în cerc. (v. *ciclu istoric*). Pieirea civilizaţiilor s-ar fi produs în urma unor tensiuni şi a unor conflicte sociale, înţelese doar de o „*elită* spirituală”, capabilă să comunice cu *transcendenţa* (concepută într-o manieră tipic religioasă). T. a interpretat fenomenele istorice adesea într-o manieră eclectică, de pe poziţie subiectivistă, predominant fideista. T. a luat atitudine împotriva *tehnocratismului*, militarismului şi colonialismului, pronunţându-se pentru acordarea unui loc deosebit valorilor spirituale şi pentru rezolvarea pe cale paşnică a conflictelor internaţionale. *Op*. pr.: „Studiul istoriei” (12 vol., 1934 – 1961), „Oraşele în mişcare” (1970, trad. rom. 1978).

TRADIŢIE (lat. *traditio* „transmitere”), ansamblu de concepţii, obiceiuri, credinţe, datini care se statornicesc istoriceşte în cadrul unor grupuri sociale (*popoare*, naţiuni etc.) şi care. Se transmit din generaţie în generaţie, într-un sens mai larg, din t. unui popor fac parte valorile culturale create de el, momentele hotărâtoare din trecutul istoric, a căror amintire este vie în memoria lui, altfel spus, întreg patrimoniul cultural şi istoric al acelui popor. În cadrul t, există elemente înaintate (de ex., t. luptei de eliberare naţională şi socială, ideile şi năzuinţele care au avut un rol progresist în epoca dată, creaţia marilor artişti şi oameni de ştiinţă, valorile estetice şi etice cuprinse în folclor), precum şi elemente retrograde, depășite istoricește. Subliniind necesitatea valorificării critice a t., P.C.R. cultivă respectul şi dragostea faţă de t. Înaintate ale poporului român, arată că aceste t. trebuie să fie continuate şi ridicate pe un plan superior în interesul *progresului* social, al înfloririi naţiunii socialiste. V. şi *valorificare*; *naţional şi universal* (*în cultură*).

TRADIŢIONALISM, tendinţă în viaţa socială, manifestată cu deosebire în planul culturii, care se caracterizează prin supralicitarea elementelor *tradiţiei*, înţelese ca valori în sine, fără selecţionare critică şi fără interpretarea lor prin prisma noilor valori produse de evoluţia social-culturală. T. este în genere propriu spiritului conservator şi *naţionalismului*. Valorificarea şi cultivarea tradiţiilor naţionale progresiste, disocierea lor de cele retrograde, constituie cerinţe care decurg din principiile reconsiderării marxist-leniniste a moştenirii culturale şi ale *patriotismului* socialist. V. şi *valorificare*.

TRAGIC, categorie a esteticii exprimând un conflict al cărui

deznodământ este înfrângerea sau pieirea, în urma unor împrejurări vitrege, a unor idealuri sau valori autentice, a unor eroi individuali sau a unor categorii sociale care nu şi-au afirmat încă pe deplin sau nu şi-au epuizat încă potenţialităţile lor. Un caz particular al t. este acela întemeiat pe conflictul dintre necesitatea istorică şi imposibilitatea realizării ei în practică (de ex., pieirea" unor eroi revoluţionari în condiţiile unor acţiuni istoriceşte încă premature), în tragedia antică, t. rezultă din opoziţia dintre om şi forjele neînţelese care i se opun, întruchipate în noţiunea de *fatum*. T. provoacă o simpatie activă, însoţită uneori de milă şi de frică sau de admiraţie pentru actele eroice (*katharsis*), de hotărârea de a duce la bun sfârşit acţiunea întreruptă prin moartea eroilor tragici.

TRANSCENDENT (lat. *transcendere* „a trece peste"), 1. (în filosofia medievală) Ceea ce s-ar afla dincolo de o limită sau de un nivel dat. Astfel, scolasticii acordau caracter t. conceptelor cu valabilitate nelimitată, numită de ei şi „transcendentală". Astfel de transcendentalii erau: *res* (lucrul), *ens* (ceea ce există), *verum* (adevărul), *aliquid* (ceva) etc. T. nu ţine de o clasă de obiecte, ci presupune un principiu exterior şi superior acesteia, deosebindu-se astfel de ceea ce este *imanent*. Pe această bază, t. a fost considerat o realitate superioară lucrurilor individuale, inteligenţei obişnuite, nivelului umanităţii, fiind identificată de Berkeley cu divinitatea. 2. (în filosofia lui Kant) Ceea ce este dincolo de lumea empirică. Termenul desemnează, din punct de vedere ontologic şi gnoseologic, fie realităţile care nu pot deveni obiecte ale experienţei (lucrurile în sine), fie ideile care nu se pot aplica în cadrul cunoaşterii experimentale (de ex., ideea de Dumnezeu, de suflet).

TRANSCENDENTAL 1. (în filosofia scolastică) Termen care desemnează atributele ce depăşesc categoriile lui Aristotel prin caracterul lor general, convenind astfel oricărei existenţe (de ex., *unul*, *adevărul*, *entitatea*). 2. (în filosofia lui Kânt, în opoziţie cu *empiricul*) Ceea ce condiţionează aprioric cunoaşterea obiectelor, subordonarea acestora (spre a putea fi gândite) unor noţiuni şi categorii prealabile, independente de orice conţinut, care reprezintă, ca atare, cadrele general-nece-sare, formale ale cunoaşterii intelectuale a lumii empirice. Elementele cunoaşterii apriorice sunt, după Kant, formele intuiţiei sensibile (*spaţiul şi timpul*), conceptele şi categoriile intelectului care „ordonează" lumea fenomenală şi ideile t. ale raţiunii

(„lumea”, „sufletul”) care nu exprimă nicio realitate ce ar putea face parte din experienţa noastră. Termenul t., care cuprinde o puternică încărcătură idealistă, reapare în „mişcarea transcendentalistă” (R.W. Emerson, O. Brownson ş.a.) şi în existenţialism (K. Jaspers, M. Heidegger).

TRANSCENDENTALISM 1. Concepţie sau atitudine gnoseologică, care susţine posibilitatea unei cunoaşteri *a priori* şi care caută să determine condiţiile unei astfel de cunoaşteri. 2. Mişcare eclectică, filozofico-religioasă, constituită formal în deceniul 4 al secolului trecut (1836), în oraşul Boston (S.U.A.), al cărei principal reprezentant a fost Ralph Waldo Emerson (1803 – 1882). Alţi reprezentanţi: Frederic Hedge (1805 – 1890), şi Orestes Brownson (1803 – 1876). „Mişcarea transcendentalistă” a apărut ca o reacţie împotriva empirismului englez (cel al lui Locke, mai ales), a filosofiei sec. 18 şi a închistării vieţii spirituale americane sub influenţa, în particular, a dogmatismului teologiei unitariene (care nega „trinitatea”, divinitatea lui Hristos şi salvarea prin graţia divină). Deşi se deosebeau din multe puncte de vedere, „transcendentaliştii” postulau, în general, capacitatea omului de a cunoaşte adevărul în mod intuitiv, de a ajunge la cunoaşterea ştiinţifică a unor domenii ale existenţei care transcend experienţa sensibilă. Datorită caracterului ei heteroclit, pregnanţei elementului religios şi a unei mistici de natură romantică, „mişcarea transcendentalistă” nu a avut o influenţă marcantă asupra dezvoltării filosofiei în S.U.A.

TRANSCENDENŢA 1. (în filosofiile religioase) Ipostază a *divinităţii* care se află deasupra creaţiunilor sale. T. este atribuită şi sfinţilor. 2. (în filosofiile existenţialiste) Situaţia omului care îşi depăşeşte condiţia lui existenţială obişnuită, se ridică deasupra condiţiilor alienante ale vieţii cotidiene, deasupra măsurii comune a posibilităţilor oferite de cadrul social (dezumanizant).3. (îngrioseologia fenomenologică) Rezultat al depăşirii *datului* obiectiv prin *actul intenţional* de conştiinţă sau prin *intuiţie*, datorită cărora gândirea se ridică în lumea esenţelor şi a *semnificaţiilor*. Din punctul de vedere al materialismului dialectic, ideea de t. constituie o ficţiune neoperatorie şi neverificată, rezultată din *reificarea* sau fetişizarea, în spirit idealist, a domeniului şi rezultatelor cunoaşterii, din introducerea artificială, speculativă a antinomiei între *subiect* şi *obiect*. 4. (Prin extensie) Condiţie a omului ca fiinţă care depăşeşte natura,

dată prin existenţa lui socială şi prin participarea la lumea culturii şi a valorilor; uneori t. se referă la condiţia excepţională a oamenilor de geniu, a eroilor ş.a.

TRANSFINIT (*cardinal* t.), termen care desemnează orice număr cardinal infinit, egal sau mai mare decât cardinalul mulţimii numerelor naturale. *Ordinal* t., tipul de ordine al unei mulţimi infinite bine-ordonate.

TRANSFORMARE, termen desemnând schimbarea, în general. Uneori, în materialismul dialectic, termenul este utilizat şi cu sensul, mai restrâns, de schimbare calitativă. V. *schimbare*; *mişcare*; *trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative*; *dezvoltare*.

TRANSFORMAREA CANTITĂŢII ÎN CALITATE, v. TRECEREA SCHIMBĂRILOR CANTITATIVE ÎN SCHIMBĂRI CALITATIVE.

TRANSFORMISM, concepţie ştiinţifică după care speciile de vieţuitoare de pe pământ se transformă în cursul erelor geologice, opusă ca atare *fixismului*; această transformare se datorează cauzelor naturale (şi nu intervenţiei unui creator). T. modern este legat de numele lui Lamarck şi mai ales de numele lui Darwin. V. şi *lamar-ckism*; *darvinism*; *evoluţionism*.

TRANSPOZIŢIE 1. Formă a unei inferenţe valide a calculului prepoziţional de la A implică B la non B implică non A. 2. Regulă care ne permite să inferăm de la adevărul lui „A implică B" adevărul lui „Non B implică non A" şi invers. 3. *Legea* t., următoarea teoremă a calculului propoziţional: [p Dq] D [qD – p].

TRANSSUBSTANŢIERE, termen doctrinar, propriu teologiei creştine, catolice şi ortodoxe, prin care se subînţelege că, în cadrul împărtăşaniei, pâinea şi vinul folosite ritual şi-ar schimba substanţa lor terestră, devenind corpul şi sângele lui Hristos. Această credinţă, care, de-a lungul secolelor, a provocat numeroase dezbateri teologale, relevă şi ea locul important pe care teologii îl conferă *misterului*, *miracolului*, fenomenului supranatural în fundamentarea doctrinei creştine.

TRANZIENŢĂ 1. Termen folosit de Georg Cantor, creatorul *teoriei mulţimilor*, pentru a denumi realitatea *intersubiectivă* (tranzientă) a conceptelor şi sistemelor abstracte, necontra-dictorii, care urmează a fi decisă prin compararea lor cu procesele realităţii. 2. Termen de recentă circulaţie în psihosociologie, ştiinţa politică şi, în general, în literatura de interpretare a vieţii sociale contemporane,

folosit de către sociologul american Alvin Tof-fler („Şocul viitorului", 1970), şi care desemnează instabilitatea structurilor relaţionale ale omului *societăţii industriale*, cu mediul său ambiant, caracterul labil şi alunecos al terenului instituţional, organizaţional şi spiritual pe care acest om este silit să-şi edifice o existentă precară, nesigură şi ameninţată, precum şi dificultăţile ridicate de adaptarea lui la aceste condiţii, suficiente pentru ca societatea respectivă să poată fi denumită o societate a t. De fapt, nu e vorba decât de accentuarea, sub presiunea ritmului accelerat al desfăşurării proceselor economice, politice, sociale, specifice capitalismului monopolist contemporan, a acţiunii stihinice, spontane, necontrolate, proprie legitaţilor obiective ale societăţii capitaliste şi a efectului lor dezintegrator la nivelul *valorilor* şi *stilurilor de viaţă*. Pesimismul teoriei t. este el însuşi un simptom ideologic al lipsei de perspectivă a societăţii respective ca şi al *înstrăinării* care atinge reprezentările din domeniul teoriei şi filosofiei sociale burgheze, chiar şi atunci când îşi permit să denunţe critic fenomenele negative şi paradoxale ale lumii capitaliste.

TRANZITIVITATE, proprietate a unor *relaţii* logice sau matematice de a se transmite prin termeni intermediari, între primul şi ultimul termen al unui şir de termeni ordonat pe baza acestor relaţii. O relaţie R, definită în mulţimea M este tranzitivă dacă şi numai dacă: o R 6 şi *b R e* implică *a R e*, oricare ar fi *a*, *b*, c. Pe un plan mai general (filosofic), t. poate fi înţeleasă şi ca o relaţie de exteriorizare a fenomenelor, de transfer cauzal (energetic, informaţional, substanţial) în relaţia de succesiune genetică a acestora sau de condiţionare exterioară în raporturile de coordonare a *sistemelor*. În acest sens, termenul de t. este opus celui de *imanenţă*, care exprimă o relaţie de interiorizare, de *autodeterminare* cauzală şi condiţională a sistemelor, ca şi celui de *transcendenţă* prin care se ipostaziază metafizic exterioritatea fictivă a domeniului esenţelor şi semnificaţiilor.

TRĂIRE, v. ÎNŢELEGERE; COMPREHENSIUNE.

TRĂIRISM, curent iraţionalist profascist din filosofia românească dintre cele două războaie mondiale, reprezentat de Nae Ionescu, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu ş.a. Trăiriştii nu şi-au exprimat ideile într-o formă logică închegată, sistematică, cultivând *paradoxul* şi contradicţia şi acordând preferinţă eseurilor. Ei şi-au răspândit ideile la început prin publicaţiile „Gândirea" şi „Cuvântul"; pe la 1930 s-au grupat în cercul „Criterion", scoţând apoi publicaţii de

extremă dreaptă, ca „Axa” (1932 – 1933), „Iconar” (1935 – 1937) ş.a. Variantă a „*filosofiei vieţii*”, t. porneşte de la opoziţia dintre viaţă (redusă la instinctele oarbe, la inconştient) şi raţiune, intelect, proclamând primatul „vieţii” asupra raţiunii. Potrivit concepţiilor subiectiviste şi voluntariste ale t., filosofia este un act de *trăire* prin care fiecare gânditor „mânuieşte” realitatea în felul său. Numai „trăirea” mistică, opusă cunoaşterii de tip logic, ar putea duce la „*absolut*”. Înrudit cu *gândirismul* prin iraţionalism, t. nu apela neapărat, ca acesta, la ortodoxism (prezent totuşi la Nae Ionescu), ci uneori la *mistica* indiană (M. Eliade) sau la *nihilism* (E. Cioran ş.a.). Trăiriştii au făcut apologia „acţiunii”, a „aventurii”, a faptei absurde, lipsită de criterii morale, ca expresie consecventă a celei mai intense „trăiri”. În acelaşi spirit obscurantist, ei cultivau obsesia *morţii*, a *neantului*, sentimentul „disperării” (E. Cioran, „Pe culmile disperării”, 1934), făceau apologia omului „organic” (biologic), negau în mod cinic Valorile culturale. Toate aceste idei au contribuit la crearea climatului spiritual de exaltare, de disponibilitate pentru aventură, pentru exces şi violenţă, propice *fascismului*. Pe plan politic, trăiriştii au făcut apologia deschisă a *imperialismului* şi agresiunii (E. Cioran, „Schimbarea la faţă a României”, 1936); mulţi dintre ei au aderat făţiş la mişcarea legionară.

TREBUINŢĂ, relaţie generală, esenţială, necesară şi relativ stabilă a omului cu mediul său natural şi social, care determină apropierea şi adaptarea acestora, prin comportamentul creator al indivizilor umani, la exigenţele conservării fizice şi ale dezvoltării lor spirituale. Ca necesitate internă şi impuls al acţiunii umane, t., a căror satisfacere este vitală, constituie condiţii de manifestare a legilor dezvoltării sociale. T. au un caracter obiectiv prin aceea că sunt de neocolit iar satisfacerea lor se impune cu forţa necesităţii. Latura subiectivă a t. constă în faptul că, în cadrul acţiunii sociale pentru satisfacerea lor, individul ajunge la conştiinţa de *subiect*, la autodeterminarea sa ca factor activ faţă de mediul în care şi asupra căruia acţionează. Se disting t. naturale sau fizice (hrană, îmbrăcăminte, adăpost etc.) şi t. sociale (activitate creatoare, t. cognitive, estetice, de sociabilitate şi exprimare a personalităţii etc). T. au un caracter istoric şi sunt în funcţie de nivelul dezvoltării activităţii productive, de nivelul cultural şi de instrucţie generală al unei societăţi, ca şi de apartenenţa indivizilor la anumite clase, categorii sau

grupuri sociale. Unii critici ai societăţii capitaliste dezvoltate, denumită de ei fie *societate de consum*, fie societate tehnologică, fac o analiză profundă a caracterului denaturat, artificial, alienat al t. determinate de modul de viaţă burghez contemporan şi care transformă individul uman într-un mediocru prizonier al acestora, îl manipulează până la îndepărtarea lui totală de la preocupările autentic umane (sociale, politice, culturale) şi îi menţin viaţa sa spirituală la un nivel permanent scăzut, subuman. (H. Marcuse, E. Fromm ş.a.).

TRECERE, proces de schimbare, transformare, de ordin cantitativ sau calitativ.

TRECEREA SCHIMBĂRILOR CANTITATIVE ÎN SCHIMBĂRI CALITATIVE, lege sau principiu general al dialecticii, care exprimă raportul dintre *cantitate* şi *calitate* în procesul dezvoltării, dezvăluind mecanismul, modalitatea în care se înfăptuiesc *mişcarea*, *dezvoltarea* în natură, societate şi gândire. Ea precizează relaţia potrivit căreia, la un anumit grad de acumulare sau, uneori, de diminuare a schimbărilor cantitative treptate, uneori imperceptibile, în urma depăşirii *măsurii* cantitative a obiectului, au loc schimbări radicale, procese mutaţionale, de transformare a calităţii acestuia. Noua calitate, caracterizată prin noi determinări cantitative, devine terenul unor noi schimbări cantitative, care, la rândul lor, trec în cele din urmă într-o nouă calitate ş.a.m.d. În lumina acţiunii universale şi permanente a acestei legi, mişcarea se realizează în genere ca unitate necesară a doua momente: evoluţia (v. şi *evoluţie* şi *revoluţie*) şi *saltul* (calitativ), dintre care primul reprezintă schimbările cantitative, iar celălalt transformarea calităţii obiectului. Aceste momente sau laturi se condiţionează şi se întrepătrund reciproc; evoluţia pregăteşte şi determină saltul, iar acesta desăvârşeşte evoluţia, deschizând o nouă etapă evolutivă în cadrul unei calităţi noi. Prin acţiunea acestei legi dialectice se afirmă unitatea dintre *continuitate* şi *discontinuitate* în procesul universal al mişcării şi dezvoltării. Orice proces este în acelaşi timp continuu şi discontinuu; evoluţia reprezintă continuitatea, iar saltul discontinuitatea, momentul întreruperii continuităţii. Unele variante ale gândirii metafizice privesc mişcarea şi dezvoltarea în mod unilateral, absolutizând fie evoluţia, fie saltul (v. *evoluţionism plat*; *catastrofism*). Legea t.s.c. În's.e. a fost formulată de Hegel în cadrul dialecticii idealiste. Teoria materialistă a acestei legi a fost elaborată de fondatorii materialismului dialectic, Subliniind *diversitatea* calitativă

infinită a lumii, materialismul dialectic arată că acţiunea universală a legii t.s.c. În's.c. se realizează în chip specific în diferitele domenii ale naturii, societăţii şi gândirii.

TRENDELENBURG, Friederich Adolf (1802 – 1872), logician şi filosof german, cunoscut şi prin studiile sale istorico-filozofice (îndeosebi asupra lui Aristotel, Kant, Hegel şi Herbart). T. a criticat esenţa idealistă a dialecticii lui Hegel şi a încercat o formulă de neoaristotelism care pledează în favoarea *materialismului*, mai ales prin respingerea tezei identităţii dintre gândire şi existenţă şi prin înţelegerea formelor existenţei ca singulare. Deşi punea accentul pe *intuiţie* şi pe înţelegerea dialectică luată mai mult în sensul aristotelico-scolastic, de artă a disputei, T. acorda o mare importanţă mişcării, înţeleasă ca bază a existenţei şi gândirii; „concepţia organică despre lume" a lui T. este construită pe ideea unităţii dintre gândire şi existenţă întemeiată pe mişcare şi scop. Supralicitând *teleologia* şi valorile teoretice platonico-aristotelice, T. a formulat ideea necesităţii unei „culturi antico-creştine a Occidentului", idee amplu şi notabil dezvoltată de urmaşi ca Brentano, Eucken, Teichmüller. Prin examinarea logică a valorii modalităţilor filosofice şi teoretieo-metodologice de cercetare, T. apropia filosofia de ştiinţă şi de cuceririle valorice majore ale culturii universale. T. avea, totodată, cultul ideii de *umanitate*, în care vedea ţelul suprem al *acţiunii umane* şi al vieţii etice şi istorice. *Op.pr*. „Elementele ingicii aristotelice" (1842), „Istoria doctrinei categoriilor" (3 vol., 1846 – 1867), „Cercetări logice" (1840, ed. a 3-a, 1870 în 3 vol.), „Problemele logice în sistemul lui Hegel" (1843), „Asupra metafizicii lui Herbart" (1854), „Dreptul natural pe bazele eticii" (1860).

TRIADĂ, schemă explicativă a *auto-dezvoltării* „ideii absolute" în dialectica idealistă hegeliană. T. se compune din teză (afirmaţie, poziţie), *antiteză* (negaţie, opoziţie) şi *sinteză* (negare a negaţiei, compoziţie). Schema t. are un caracter abstract, speculativ. Dezvoltarea are loc, de fapt, pe baza legilor concrete care acţionează în diversele domenii ale realităţii, exprimând un număr de momente ale mecanismului ei de realizare, diferit de t. hegeliană (ceea ce dovedeşte că t. nu are caracter universal) şi nu pe baza unui mecanism rigid şi schematic care este cel sugerat de termenul t. În altă ordine de idei, t. nu este o cauză, ci un efect al dezvoltării; ca atare izvorul mişcării şi dezvoltării nu poate fi abordat cu ajutorul t. Desigur, în măsura în care

are un conţinut pozitiv, t. exprimă cicluri dialectice ascendente, în care antiteza neagă teza, iar sinteza le depăşeşte pe amândouă. Termenului de i. i se pot conferi diverse alte sensuri, de ex., în abordarea metodologiei cunoaşterii pe care o sugerează cibernetica, se ia în considerare astăzi o t. de aspecte ale materiei (substanţă, energie, informaţie), conceptele şi modelele adecvate acestei t. fiind diferite de la un domeniu la altul al realităţii (N. Wiener, G. Klaus). V. şi *negarea negaţiei*.

TRIB, tip de comunitate umană, mod (formă) de organizare economică şi social-politică caracteristică populaţiilor aflate în stadiul de dezvoltare al comunei primitive, constând dintr-o grupare de mai multe *ginţi* sau *familii* înrudite („*fratrii*"), unite pe baza comunităţii teritoriului şi supuse autorităţii unui şef unic. A apărut în perioada destrămării orânduirii comunei primitive, în faza democraţiei militare apar, ca forme de organizare social-politice, uniunile de t.

TROELTSCH, Ernst (1865 – 1923), teolog evanghelic german, sociolog şi filosof al istoriei, discipol al lui Dilthey şi Windelband. T. s-a făcut remarcat, îndeosebi în sociologia religiei, prin teza idealistă după care religia ar fi un *apriori*: „starea religioasă", afirmă el, este „trăire apriori" care conduce la „spiritul absolut". Ca filosof al istoriei, T. are merite în critica atât a *mecanicismului* cât şi a *intelectualismului*: istoria poate fi înţeleasă numai în unitatea devenirii ei şi nu poate fi explicată în mod cauzal; unităţile istorice individuale sunt inteligibile numai în ansamblul colectivităţilor, popoarelor, claselor. T. nu admite însă legitatea în istorie şi propune „înfrânge-rea *istorismului* relativizant". *Op*. pr.: „Caracterul absolut al creştinismului şi filosofia religiei" (1902), „Istorismul şi problemele sale" (1922), „Istorismul şi înfrângerea sa" (postum, 1924).

TROPI (gr. *tropos* „mod"), termen din filosofia sceptică antică, desemnând argumentele potrivit cărora nicio afirmaţie sau negaţie nu are temei, niciun adevăr nu poate fi formulat, ceea ce ar atrage după sine obligaţia suspendării oricărei judecăţi filosofice. Aenesidemus a formulat zece t. iar Agrippa cinci.

TURGOT, Anne Robert Jaques (1727 – 1781), economist şi om politic francez, colaborator al „Enciclopediei". Ca economist, T. a fost unul dintre principalii exponenţi ai punctului de vedere fiziocrat. Cu ocazia unor discursuri ţinute la Sorbona, a susţinut ideea *progresului* neîntrerupt pe care evoluţia istorică a omenirii îl marchează atât în

domeniul vieţii materiale, cât şi în domeniul ştiinţei, artei şi moralei. T. a formulat, înaintea lui A. Comte, teza privind cele trei faze prin care ar trece dezvoltarea spirituală a omenirii: teologică, metafizică şi pozitivă (ştiinţifică). *Op*. pr.: „Reflecţii asupra formării şi distribuţiei bogăţiilor" (1766).

TUTIOKISM, orientare etică, din cadrul *probabilismului* şi care afirmă că acţiunile umane nu trebuie să urmeze niciodată opiniile probabile, ci numai pe cele mai sigure.

TWARDOWSKI, Kazimierz (1866 – 1938), filosof polonez ale cărui lucrări au exercitat o mare influenţă asupra filosofiei poloneze din secolul nostru şi asupra unor curente ale filosofiei europene (*fenomenologia*, *filosofia analitică*), în lucrările sale de psihologie şi teoria cunoaşterii, T. a încercat să introducă o strictă separare a logicii şi filosofiei de psihologie, contribuind la depăşirea abordării psihologiste a *semnificaţiei* şi a *psihologismului* în general. Distincţiile sale între acte mentale, conţinutul şi obiectul lor au influenţat pe Meinong, Husserl, Schlick. *Op*. pr.: „Idee şi percepţie" (1892), „Teoria conţinutului şi obiectului reprezentărilor" (1894).

TTLOK, Edward Burnett (1832 – 1917), etnograf, antropolog şi sociolog englez, reprezentant al *evoluţionismului socio-cultural*. A studiat, în special, culturile primitive şi a elaborat teoria cu privire la originea animistă a reli –, giei. În concepţia sa, *animismul* este prima formă de religie şi, totodată, „minimumul" oricărei religii. S-a preocupat de descrierea şi reconstituirea istorică, ipotetică, a culturilor diferitelor popoare în scopul explicării particularităţilor şi a transmiterii culturii. A fost printre primii care a elaborat o definiţie a culturii şi care a susţinut necesitatea constituirii unei „ştiinţe a culturii". *Op*. pr.: „Cultura primitivă" (2 vol., 1871), „Antropologia" (1881), „Cercetări de istorie timpurie a omenirii şi dezvoltarea civilizaţiei" (1881).

Ţ

ŢĂRĂNIME, clasă socială existentă în mediul rural şi care participă nemijlocit la producţia agricolă. În orânduirile precapitaliste, deşi a fost purtătoare a unui mod privat de proprietate asupra mijloacelor de producţie, de regulă fiind strâns legată de mica producţie de mărfuri, deci fiind posesoare la nivel individual a unor mijloace de producţie, a constituit şi, în prezent, în ţările slab dezvoltate reprezintă, partea cea mai numeroasă a populaţiei.

Ponderea în totalul populaţiei, structura ei socială, precum şi situaţia ei în societate au evoluat în decursul istoriei, de la ţară la ţară, în funcţie de gradul de dezvoltare a forţelor de producţie, a industriei în special, de caracterul *relaţiilor de producţie* dominante, în feudalism, ţ. a reprezentat principala clasă socială a societăţii, afirmându-se, totodată, ca o puternică forţă revoluţionară antifeudală. În ţările române, ţ. a avut rolul principal în lupta împotriva cotropitorilor străini şi a exploatatorilor autohtoni. Ea a purtat greul luptelor pentru unirea principatelor române, pentru cucerirea independenţei de stat, pentru făurirea statului naţional unitar român. Pătrunderea relaţiilor capitaliste în agricultură determină un proces de diferenţiere şi de stratificare socială a ţ. (burghezie sătească, ţărani mijlocaşi, ţărani săraci, semiproletari şi proletari agricoli). Acest proces, accentuat în stadiul monopolist al capitalismului, duce la ruinarea unor pături tot mai numeroase ale micilor producători agricoli. Coincidenţa intereselor fundamentale ale clasei muncitoare şi ţ. muncitoare stă la baza alianţei dintre ele – una din principalele condiţii ale victoriei în lupta pentru democraţie şi socialism. În multe ţări capitaliste, deşi ponderea ei se reduce, ţ. continuă a fi un aliat important al clasei muncitoare în lupta antimonopolistă. În cele mai multe ţări în curs de dezvoltare ţ. reprezintă principala şi cea mai numeroasă forţă revoluţionară în cucerirea şi apărarea independenţei politice şi economice, pentru progres social, împotriva *imperialismului* şi neo-colonialismului. Şi pe plan internaţional, ţ. reprezintă astăzi o forţă politică de mare însemnătate. Lupta de veacuri a ţ. pentru pământ şi libertate îşi găseşte deplina satisfacere în condiţiile revoluţiei şi construcţiei socialiste, în ce priveşte proprietatea, revoluţia şi construcţia socialistă oferă cadrul obiectiv de cooperativizare, de socializare, la nivel de grup, a mijloacelor de producţie ale ţ. astfel încât ea participă nemijlocit la marea producţie de mărfuri, în calitate de clasă posesoare, la nivel colectiv, a mijloacelor de producţie agricolă. În ţara noastră, P.C. „R. a aplicat în mod creator principiile socialismului ştiinţific în rezolvarea problemei agrare şi în cooperativizarea agriculturii. Ca urmare a transformărilor radicale pe care socialismul le-a produs în viaţa satelor, ţ. a devenit cu adevărat o clasă nouă – ţ. *cooperatistă* –, având dubla calitate de proprietară şi producătoare. S-a lărgit orizontul politic şi de cunoaştere al ţ., pregătirea ei culturală, tehnico-ştiinţifică şi

profesională. Ţ. ocupă un loc deosebit de important în economia socialistă a ţării, în creaţia materială, în viaţa socială, în întreaga operă de edificare a noii OTĂ – nduiri. Deşi, ca rezultat al proceselor de modernizare a forţelor de producţie, al schimbărilor calitative ce intervin în economia naţională, inclusiv în agricultură, ţ. se va restrânge din punct de vedere numeric, ea va continua să deţină un loc de cea mai mare importanţă atât în producţia de bunuri materiale, în sporirea avuţiei naţionale, cât şi în conducerea şi realizarea întregii opere de construire a noii orânduiri sociale. După cum subliniază Programul Partidului. Comunist adoptat la Congresul al XI-lea, alianţa muncitorească-ţărănească a avut un rol istoric în lupta pentru cucerirea puterii politice, în înfăptuirea revoluţiei socialiste şi a construcţiei socialismului, constituind temelia de granit a regimului nostru socialist. Această alianţă va continua să reprezinte factorul esenţial al progresului economico-social în ţara noastră, principala forţă politică menită să asigure continua dezvoltare a cuceririlor revoluţionare ale poporului, mersul înainte al societăţii pe calea socialismului şi comunismului.

ŢUŢUGAM, Florea (1908 – 1961), logician român. A adus contribuţii în studiul silogismului şi al implicaţiei. *Op*. pr.: „Silogistica judecăţilor de predicaţie" (1957).

u uch

UCHRONIE (gr. *u* „fără" şi *chronos* „timp"), operaţie mentală de reconstrucţie utopică a istoriei, vizând adesea caracterul accidental şi contingent al procesului istoric. Termenul a fost folosit pentru prima dată, în 1876, de către Ch. Renouvier pentru a desemna faptele de cultură care nu s-au produs, dar care ar fi putut să se producă sau care ar putea să se producă în viitor. Uneori, termenul vizează şi conceperea unor fapte sau evenimente care nu s-au produs şi nu se vor produce niciodată.

UMANISM (lat. *humanus* „omenesc") 1. (în sens restrâns) Mişcare culturală şi orientare a gândirii din epoca Renaşterii. A apărut mai întâi în Italia, în sec. 14 – 15 (Petrarca, Boccacio, Leonardo Bruni Aretino, Flavio Bion-do, Poggio Bracciolini, Pico della Miran-dola, Marsilio Ficino, Lorenzo Valla, Campanella, Leon Băttista Alberti, Enea Silvio Piccolomini), apoi s-a răspândit în Franţa (Rabelais, Ronsard, Montaigne), în Spania (Cervantes, Nunes), Ţările de Jos (Bras" în din Rotterdam), Anglia (Th. Morus, F. Ba-con, Shakespeare), Germania (U.

von Hutten, J. Reuchlin, A. Dürer, N. Cu-sanus), Ungaria (Janus Pannonius, Bonfini), Polonia (J. Kochanovski), Cehia (J. Komensky, J. Blahoslav), Dalmaţia, ţările române etc. în sec. 16 u. a cunoscut o proliferare în toate domeniile de creaţie, în aproape întreaga Europă: poeţi (Pietro Bembo, Ludovico Ariosto, Torquato Tasso), artişti plastici (Michelangelo Buona-rotti, Raffaelo Sanzio, Tiziano, Leonardo da Vinci), oameni de ştiinţă (Galileo Galilei, Giordano Bruno), gânditori politici (Nicol6 Machiavelli, Baldassare Castiglione). Inspirat de prefacerile sociale care anunţau naşterea societăţii burgheze, u. a reprezentat o reacţie faţă de *ascetismul* medieval, faţă de *mistica* dezumanizantă a inchiziţiei, faţă de supremaţia ideologică a *teologiei*, care proslăvea atotputernicia divinităţii şi proclama nimicnicia omului. U. a însemnat o puternică afirmare a preocupării pentru *om*, promovând o ideologie nouă, *laică*; în centrul acestei ideologii se află omul, ideea dezvoltării, *persoanei* umane, concepută individualist, a încrederii în puterea creativă a omului, a legitimităţii *fericirii* terestre. Considerând că idealul omului liber şi armonios dezvoltat s-a întruchipat în cultura antică, umaniştii au descoperit şi studiat cu fervoare monumentele, valorile acestei culturi şi au reactualizat limbile clasice, greaca şi latina. Studiul critic, filologic şi istoric al izvoarelor antice întreprins de ei a contribuit la geneza spiritului critic şi a *raţionalismului* modern. În cadrul u. elementele concepţiei noi, laice, despre viaţă s-au împletit în diverse moduri şi grade cu rămăşiţele concepţiilor medievale, opoziţia faţă de acestea luând când forme mai moderate, când forme mai radicale. În ţările române, u. s-a manifestat mai timpuriu’ în Transilvania, datorită condiţiilor economice mai favorabile şi legăturilor politice şi culturale cu Italia, patria Renaşterii, fiind reprezentat de N. Olahus, M. Halici, I. Honterus, I. Sommer, Oprea (Diacul), Czere Apâczai János, G. Hel-tai, T. Pellei ş.a. A fost urmat, la puţin timp, de cel din Moldova şi Ţara Românească unde, începând cu sec. 16, apar importante elemente de gândire umanistă – Neagoe Basarab, Iacob Heraclid (Despot Vodă), I. Sommer (în prima perioadă), Matei al Mirelor, Petru Cercel. În sec. 17 şi la începutul celui următor se profilează o adevărată şcoală umanistă românească, în contextul u. european, izvo-râtă însă din realităţile politice locale, în centrul cărora se afla lupta pentru independenţă naţională. Purtând caracteristicile generale ale curentului umanist, n. românesc s-a distins printr-o notă specifică – afirmarea teoriei originii,

continuităţii şi unităţii poporului român – având ca reprezentanţi pe cei mai de seamă cărturari ai vremii: Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Dosoftei.

Antim Ivireanul. Activitatea cărturarilor umanişti a marcat zorile culturii şi ştiinţei româneşti moderne. 2. (în sens larg) Termen, introdus în 1808 de F.J. Niethammer, desemnând concepţiile care de-a lungul întregii istorii a civilizaţiei recunosc demnitatea, valoarea şi posibilităţile nelimitate de desăvârşire ale fiinţei umane şi care, în consecinţă, militează pentru dezvoltarea liberă a *personalităţii* umane. U. a cunoscut, în diferite ţări şi epoci, în cadrul a diferite orânduiri şi clase sociale, un conţinut diferit, având în opera gânditorilor sau artiştilor reprezentativi nuanţe şi particularităţi extrem de diverse. El a avut o mare pondere în ideologia burgheziei ascendente, în epoca *Renaşterii*, a *luminismului* şi a revoluţiilor burgheze, găsindu-şi expresia sintetică în maxima lui Kant: „Priveşte pe om întotdeauna ca un scop şi niciodată ca un simplu mijloc”. („Bazele metafizicii moravurilor”, 1785). Odată cu victoria orânduirii capitaliste însă, acest tip de u., ca de altfel întregul u. premarxist, generos însă abstract, anistoric şi speculativ, incapabil de a deterrfina condiţiile concrete ale realizării idealurilor umane, a fost dezminţit de natura an-tagonic-contradictorie şi asupritoare a capitalismului. Preluând tradiţiile pozitive ale gândirii umaniste anterioare, socialismul ştiinţific, ideologie a *clasei muncitoare*, a acelei clase „care nu se poate elibera fără să elibereze întreaga omenire”, s-a afirmat ca formă superioară au., ca un u. revoluţionar, militant pentru dezalienarea deplină a *condiţiei umane*. În centrul u. marxist contemporan se află idealul comunist de viaţă, implicând lupta împotriva oricărei forme de *înstrăinare*, de dezumanizare şi de asuprire socială, şi naţională a omului. Acesta s-a afirmat în disputa atât cu ideologiile antropologiste care consideră omul ca pe o entitate exclusiv spirituală şi în mod absolut autonomă faţă de societate, cât şi cu orientările scientiste care contestă posibilitatea instaurării u. ca principiu al acţiunii sociale practice şi care consideră u. ca pură „*ideologie*”. El porneşte de la unitatea dintre cunoaşterea necesităţii (legilor) şi alegerea scopurilor, luptă pentru anularea *alienării*, întemeindu-se pe analiza ştiinţifică a condiţiilor sociale concrete care generează acest fenomen. Demonstrând că proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi *diviziunea socială a muncii* legată de aceasta constituie izvorul

principal al dezumanizării omului în societatea capitalistă, u. marxist corelează eliberarea şi dezvoltarea armonioasă a personalităţii umane de transformarea ştiinţifică şi revoluţionară a societăţii, de desfiinţarea oricărei exploatări şi asupriri de < (instruirea societăţii comuniste. El duce un permanent dialog principial şi critic cu diferite orientări umaniste din gândirea contemporană, denunţă *utopismul*, *voluntarismul* şi *individualismul* interpretărilor spiritualist-personaliste, existenţialiste etc, ca şi *fatalismul* orientărilor pozitiviste şi neopozitivis-te, fundamentând o nouă concepţie despre *om*, văzut, atât în calitatea sa de subiect activ, creator al istoriei, cât şi în ipostaza sa de produs, de creaţie a acesteia. În socialism, lichidarea claselor exploatatoare şi a proprietăţii private, înlăturarea inegalităţilor de clasă, sociale şi naţionale creează premisele constituirii, în plan teoretic şi practic, a unui tip nou de u., u. *socialist*.

UMANISMUL SOCIALIST, formă istorică superioară a umanismului care apare şi se dezvoltă pe temeiul societăţii socialiste, reprezentând o poziţie teoretică şi un comportament practic de negare a ideologiei şi moralei burgheze, a tot ce frânează sau denaturează dezvoltarea multilaterală a omului şi, totodată, de afirmare creatoare a concepţiei şi modului de viaţă socialist. Noul ideal umanist a fost elaborat teoretic de clasicii socialismului ştiinţific chiar înainte de a exista o practică socială socialistă. U.S., întreaga lui concepţie despre om şi societate sunt deschise şi receptive atât faţă de trecut, faţă de tezaurul de idei şi de sensibilitate al. istoriei umanităţii, cât şi faţă de viitor, de posibilităţile pe care le deschid cele mai îndrăzneţe proiecte asupra viitorului societăţii şi ale omului. Superioritatea u.s. constă, în primul rând, în consecvenţa fundării sale pe temeiuri obiective, social-eco-nomice; în această privinţă, faţă de caracterul idealizant şi abstract al umanismului tradiţional, u.s. este real şi concret, un umanism al faptei, al acţiunii practice de realizare a omului în plan material, economic şi nu numai în plan spiritual şi moral. De altfel, posibilitatea eliberării omului de fenomenele *înstrăinării* spirituale decurge tocmai din procesul dezalienării sale în plan material, împlinirea umană a omului fiind condiţionată, în primul rând, de umanizarea raporturilor sale sociale şi economice, de desfiinţarea raporturilor de exploatare şi asuprire şi de construirea unor raporturi de colaborare şi ajutor reciproc. U.s. este deci un umanism acţionai, în cadrul căruia realizarea omului în planul condiţiilor materiale ale vieţii

sale, determină realizarea sa în planul vieţii spirituale şi al raporturilor de etică şi echitate socialistă şi este potenţată de aceasta. În al doilea rând, sub raport social, u.s. depăşeşte situaţia umanismului tradiţional care se reducea aproape la o accepţie antropologică şi realizează o sinteză între momentul antropologic şi cel sociologic al condiţiei umane, în sensul unei relaţii dialectice între individualitate şi societate, în perspectiva u.s. libertatea şi fericirea aparţin omului ca individualitate dar nu în contrast cu starea de libertate şi fericire a comunităţii, a poporului, ci în consensul şi contextul acesteia. Este vorba de satisfacerea *trebuinţelor* şi *intereselor* grupurilor sociale, ale întregului popor şi, prin aceasta, a fiecărui individ în parte. „Esenţa umanismului revoluţionar – spre deosebire de aceea a umanismului burghez care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor – constă în situarea omului în centrul întregii preocupări şi activităţi a societăţii şi, în acelaşi timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice între individ şi colectivitate. Umanismul revoluţionar concepe afirmarea şi dezvoltarea plenară a personalităţii umane nu izolat, ci în cadrul ansamblului societăţii, promovând principiul raţional şi generos potrivit căruia fericirea personală nu se poate realiza încâlcind dreptul la fericire al altora, ci numai în cadrul înfăptuirii fericirii generale a colectivităţii, a poporului, a umanităţii" (Nicolae Ceauşescu). Spre deosebire de tipurile anterioare de umanism, în care poziţia ideologică excludea temeiurile ştiinţei în explicarea naturii umane, a năzuinţelor şi idealurilor umane, u.s. îmbină dialectic demersul umanist cu demersul ştiinţific asupra pânului, perspectiva axiologică şi perspectiva nomologică în abordarea umanului. Sub acest raport, u.s. ca principiu ideologic este pe deplin concordant cu criteriile pe care ştiinţa despre societate le pune la dispoziţia oamenilor pentru a edifica omul multilateral dezvoltat al acestei societăţi. Aceasta pentru că ideologia care stă la baza acestei edificări este o ideologie ştiinţifică, întemeiată pe o concepţie filosofică ştiinţifică despre lume şi viaţă – materialismul dialectic şi istoric. U.s. nu este opus, de asemenea, nici progresului tehnic, progres care în capitalism, datorită contextului activităţii de producţie specific acestei orânduiri, întemeiate pe proprietatea privat-capitalistă asupra mijloacelor de producţie şi asupra producţiei, declanşează noi situaţii de înstrăinare umană, de repercutare negativă a revoluţiei ştiinţifico-tehnice asupra *condiţiei*

umane. În socialism, factorul tehnic, oricât ar fi de perfecţionat prin implantarea organică a ştiinţei, nu poate deveni niciodată un idol, un fetiş, un izvor de dezumanizare deoarece este în întregime stăpânit de societate şi subordonat omului, fiind destinat, în ultimă analiză, să îmbogăţească şi nu să sărăcească condiţia materială şi spirituală a omului. Sub raport politic şi organizaţional, u.s., spre deosebire de umanismul burghez, mai vechi sau de aşa-zisul umanism burghez contemporan, nu este acel umanism care „oferă" omului condiţii superioare de viaţă materială şi spirituală, instituţiile mijlocitoare ale acestei oferte fiindu-i acestuia străine şi suprapuse, ci un umanism în care el însuşi îşi oferă condiţii de viaţă umane, şi le produce conştient, folosindu-se de structuri organizaţionale, de instituţii care-i aparţin şi funcţionează după principiile celui mai adânc democratism. Se poate astfel vorbi de o dimensiune organizaţională profund democratică au.s. Sub raport etic, spre deosebire de umanismul anterior, elitar şi individualist, u.s. presupune formarea şi dezvoltarea conştiinţei de sine, atât la nivelul colectivităţii, cât şi la nivelul individualităţii, libertatea socială şi dezvoltarea multilaterală a societăţii socialiste fiind o condiţie a libertăţii individuale şi dezvoltării multilaterale a personalităţii. Ascendenţa valorilor morale de dreptate şi *echitate* în noul sistem de valori ale civilizaţiei socialiste dobândeşte pentru prima dată o fundamentare obiectivă deoarece *munca* condiţionează instaurarea acestor valori, fiind ea însăşi o valoare umanistă fundamentată, factor prioritar de civilizaţie şi progres. Sub raport axiologic, superioritatea u.s. Îşi are temeiul în faptul că întregul ansamblu al activităţilor economice şi sociale, materiale şi spirituale, organizaţionale şi ideologice are drept scop nu numai dezvoltarea bazei tehnico-materiale şi a bazei economice a societăţii ci şi îmbogăţirea sistemului de valori, culminând cu făurirea unui înalt orizont cultural, axat pe o dimensionare superioară a scării motivaţiilor şi trebuinţelor umane, care operează din ce în ce mai mult la nivelul satisfacţiilor morale şi estetice – domeniu superior de afirmare a unei noi *calităţi a vieţii*. În ierarhia valorilor specifice u.s., dobândesc de asemenea o înaltă situare valorile politice şi valorile ştiinţifice. Astfel, ideea unei lumi mai bune, mai drepte, şi mai umane este scoasă din zona dezideratelor umani-tarist-abstracte şi integrată în universul cunoaşterii ştiinţifice, şi al acţiunii politice practice. Proiectul politic şi ştiinţific al omului multilateral dezvoltat devine un

program practic de acţiune, un domeniu al realului construibil. De aici rezultă şi importanţa şi ponderea sporită a rolului activităţii ideologice şi a muncii educative care, după cum se subliniază în Programul P.C.R., reprezintă una din condiţiile hotărâtoare ale eficienţei procesului de formare a omului nou, de ridicare a conştiinţei omului contemporan al societăţii noastre socialiste la nivelul unui umanism superior, un umanism revoluţionar, militant, responsabil.

UMANITATE, 1. Ansamblu de însuşiri comune tuturor oamenilor (Toma d'A-quino, Siger de Brabant); ansamblu al însuşirilor care diferenţiază specia u-mană de animalitate (Aristotel). 2. Ansamblu al oamenilor (omenirea) considerat ca alcătuind o fiinţă colectivă (L. Feuerbach, A. Comte, W.K. Hum-boldt, E. Spranger, F.A. Trendelenburg). Conceptul se află implicit sau explicit în discursul filosofic al *cosmopolitismului* antic (unii stoici, cinici, sofişti, Cicero) şi al celui din perioada de ascensiune a burgheziei. În epoca imperialismului, termenul s-a discreditat în parte sau a căpătat, în ideologia epocii, o nuanţă demagogică ori vag filantropică (umanitarismul). Pentru toate variantele *pozitivismului* contemporan, conceptul de u. este, de fapt, o ficţiune „metafizică", un pseudoconcept întrucât e lipsit de referinţă obiectivă, empiric verificabilă. A.H. Korzybski (fondatorul „semanticii generale") respinge conceptul de u. cu argumentele clasice ale pozitivismului radical. Conceptul de u. reprezintă una dintre valorile preluate de ideologia marxistă din tezaurul moştenirii şi tradiţiilor progresiste ale culturii şi civilizaţiei mondiale. El îşi găseşte referinţa obiectivă în decursul procesului istoric de trecere a omenirii de la capitalism la comunism, datorită creării condiţiilor extinderii reale a solidarităţii umane la scară mondială, odată cu afirmarea clasei muncitoare ca factor aglutinator, de coeziune internaţională în lupta popoarelor pentru pace, libertate şi progres social.

UMANIZARE, procesul de *obiectivare* umană, de transformare a mediului natural în mediu de *cultură*, de convertire a faptelor şi proceselor naturale în fapte şi procese culturale. U. rezultă din dialogul creator al omului cu lumea (natura şi societatea) şi se referă atât la condiţia obiectivă, exterioară a umanului cât şi la latura sa subiectivă, interioară, la spiritualizarea continuă a universului de simţire şi sensibilitate al omului. În sens concret-istoric, u. este un aspect al luptei de eliberare a clasei muncitoare, al revoluţiei economice,

politice şi ideologice socialiste, al procesului de anihilare a *înstrăinării* omului, având, în ultimă instanţă, sensul de u. a raporturilor sociale (economice, politice, ideologice). Revoluţia şi construcţia socialistă realizează un proces de u. şi în sensul de reînnoire a omului şi de respiritualizare a vieţii sociale. În ultimă analiză, u. Înseamnă, în această accepţie, prefacerea radicală a *condiţiei umane* obiective şi subiective – ceea ce reprezintă finalitatea şi conţinutul esenţial al făuririi *civilizaţiei* socialiste ca tip de civilizaţie superioară.

UNAMUNO, Miguel de (1864 – 1936), eseist, filosof şi poet spaniol. Gândirea sa filosofică se încadrează, ca orientare, în „*filosofia vieţii*". A fost profesor şi rector al Universităţii din Salaman-ca; reprezentant al grupului de intelectuali numit al „generaţiei de la 1898", care se pronunţa pentru progresul economic, politic şi cultural al Spaniei, fără a ajunge însă pe poziţii revoluţionare. Teoria sa despre rolul determinant al factorului „intraistoric" (rezultatul total al actelor materiale şi spirituale concrete ale maselor) a adus o contribuţie importantă în lupta cu concepţiile teologice. În opera sa principală, „Sentimentul tragic al vieţii" (1912), U. afirmă că sensul existenţei individului se desluşeşte numai în perspectiva *morţii*; el constă în năzuinţa către nemurire, năzuinţă irealizabilă, absurdă, respinsă de raţiune, dar care decurge din esenţa *vieţii* însăşi; această năzuinţă generează *religia* (credinţa în nemurirea sufletului şi în Dumnezeu). Interpretarea existenţialistă a religiei, dată de U., a fost respinsă de *catolicismul* oficial. U. a ilustrat opţiunea pentru eroismul absurd, pentru „nebunia sublimă", prin figura lui Don Quijote („Viaţa lui Don Quijote şi a lui Sancho Panza", 1905, trad. rom. 1973). Alte *op*.: „Negura" (1914, trad. rom". 1975); „Trei nuvele exemplare şi un prolog" (1920, trad. rom. 1968).

UNICUL, termen filosofic care desemnează manifestarea unitară a *sistemelor* complexe, capacitatea lor de a se prezenta unitar, ca rezultat al proprietăţilor holistice (v. *holism*), de integrare organică a elementelor subordonate. U. se corelează cu multiplul şi se instituie ca efect al proprietăţilor izomorfe şi al tendinţelor de omogenizare ale acestuia. Prin extensiune, imaginea unitară a sistemelor pe care o desemnează u. poate fi aplicată şi la scara întregului univers, lumea apărându-ne, în acest caz, ca având proprietatea de a fi unică şi unitară (teză fundamentală a multor şcoli materialiste din trecut, care capătă însă consecvenţă în cadrul materialismului dialectic şi istoric). În

antichitate, u. a fost un concept central în *şcoala eleată* (îndeosebi *„Unul”* la Parmenide), care pe baza principiului *identităţii* a încercat să raţionalizeze întreaga existenţă reducând multiplicitatea, diversitatea şi mişcarea ei la o entitate unică, continuă şi neschimbătoare. Faţă de panholismul şi imobilismul postulate de şcoala eleată, holismul conceput în mod materialist-dialectic aduce trei corecturi de fond: a) ideea de u. nu trebuie aplicată numai la universul în ansamblu, ci şi la sistemele care configurează multiplu acest ansamblu maerosistemic; b) u. este corelat cu multiplul, similar raporturilor care se stabilesc între *unitate* şi *diversitate*, între *general* şi *individual*; c) u., ca modalitate sistemic-integratoare de manifestare a sistemelor, este incompatibil cu neschimbarea şi îngheţarea metafizică. Dimpotrivă, datorită tensiunilor interne ale *multiplului*, dialecticii interacţiunilor dintre elementele complexului monolitic, n. prezintă mobilitate, este supus procesului schimbării. O astfel de imagine dialectică asupra u. Întâlnim atât la Hegel cât şi la Marx, cu deosebirea că u. hegelian este *absolutul* lumii ideilor, iar la Marx, *materia* infinită, inepuizabilă şi indestructibilă. De asemenea, atât pentru Hegel cât şi pentru Marx, u. ca modalitate de manifestare a oricărui sistem se dedublează, se scindează în laturi contradictorii care se opun şi totodată se presupun reciproc. *Dedublarea* u., noţiune centrală în dialectica materialistă (Lenin considera ideea *dedublării* u. În laturi contradictorii ca fiind esenţa dialecticii), reflectă, pe de o parte, raporturile de *unitate* a contrariilor interne ale unui fenomen sau proces iar, pe de altă parte, raporturile de *opoziţie* (uneori de luptă) ale acestora. Tensiunea internă a *contrariilor*, opoziţia lor, determină, în cele din urmă, spargerea unităţii existente între contrarii şi trecerea la o nouă unitate de contrarii. Deci: u. se dedublează, iar această dedublare este temeiul propriei sale schimbări; mişcarea, ca atribut fundamental al materiei (unice), constă în *autodeterminismul* schimbărilor calitative ale fiecărui obiect, fenomen sau proces (multiplu) imanent acesteia. Dedublarea este, aşadar, modul de manifestare al u. (multiplul este suportul şi condiţia existenţei u.) şi, totodată, izvorul (cauza) autodevenirii acestuia (interacţiunea şi dinamismul multiplilor este temeiul mobilităţii u.). V. şi *unitatea şi lupta contrariilor*; *unitatea lumii*.

UNITATE, proprietate a unor obiecte, fenomene sau procese complexe de a se manifesta ca întreg indivizibil (tot unitar), în care elementele subordonate, păstrându-şi individualitatea, se corelează

sistemic (unitar), sub influenţa unor raporturi de coeziune, omogenitate şi solidaritate. Termenul de u. este opus şi, totodată, îl presupune pe cel de *diversitate*, care exprimă tendinţa de particularizare a obiectelor şi fenomenelor individuale, a elementelor unei totalităţi, proprietatea acestora de a se manifesta variat şi specific, în gândirea dialectică, prin intermediul acestor doi termeni se defineşte conţinutul unui principiu metodologic fundamental de cunoaştere şi acţiune – principiul u. În diversitate (diversitatea este o condiţie au., un mod de particularizare al acesteia, suportul ei obiectiv; u. este premisa diversităţii şi consecinţa ei firească). Principiul u. În diversitate este de acelaşi gen şi are, în multe privinţe, sensuri asemănătoare cu principiul u. dintre *general* şi *individual*.

UNITATEA LUMII, concept fundamental cu care operează interpretările filosofice moniste, şi care desemnează proprietatea fenomenelor şi proceselor din natură şi societate de a se corela unele cu altele printr-o infinitate de legături, de a se constitui unele din altele, astfel încât întregul univers material, în multitudinea nivelelor sale de organizare, de la structurile fizice şi biologice până la cele sociale şi umane, formează un singur tot, indestructibil şi inepuizabil. Indiferent de viziunea materialistă sau idealistă asupra lumii, spiritul filosofic a fost totdeauna tentat să imagineze lumea ca un tot unitar. Ca reflex al acestei tentaţii, întâlnim încă din antichitate remarcabile concepţii moniste. Şi cum, iniţial, în reflecţia filosofică erau transpuse de obicei reprezentări concrete ale lumii *reale*, principiile moniste postulate asupra universului natural au fost, cu precădere, principii materiale (apa, aerul, focul, diferite alte substanţe sau entităţi care structurează universul şi cu care oamenii intră în contact nemijlocit, pe care ei le postulează intuitiv sau prin *abstractizare*). Prin caracterul lor speculativ şi naiv dialectic, interpretările moniste din antichitate n-au putut ridica însă ideea u. l. la nivelul de concept filosofic. Nici reprezentările moniste din epoca modernă nu au reuşit o definire cu adevărat filosofică a conceptului de *unitate a lumii*, practicând, în continuare, diferite tendinţe de *reducţionism*: Descartes, punând *substanţa* în centrul structurii universului, reducea materia la atomi cu însuşiri cantitative (*întinderea*) şi cultiva astfel o concepţie monistă mecanicistă (dincolo de explicarea universului fizic, el era însă dualist); Spinoza centra şi el imaginea universului pe noţiunea de *substanţă*, căreia însă îi atribuia ca însuşiri esenţiale întinderea şi

gândirea. Acest fapt permitea includerea în sfera universului material şi a conştiinţei, dar conferea totodată *monismului* său şi trăsăturile *hilozoismului* şi *panteismului*; Diderot, combătând *dualismul* corp-suflet, considera că baza tuturor fenomenelor naturii o constituie substanţa materială unică, dar – pentru a elibera monismul materialist de inconsecvenţe tradiţionale (panteism, *deism*, dualism) – formulează teza inseparabilităţii *materiei* şi *mişcării*. O autentică concepţie monist-materialistă asupra lumii o oferă abia materialismul dialectic; conform lui, ideea de *unitate a lumii* depăşeşte reducţionismul anterior şi se întemeiază pe conceptul general de *materie*. Ro-voluţionarea *ontologiei* prin definirea materialist-dialectică a conceptului de materie a provocat, alături de o reconstrucţie a conceptului filosofic de infinitate şi o definire cu adevărat filosofică a conceptului de u. a 1. În acest sens, Engels afirma că

„Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei". Într-adevăr, ceea ce leagă într-un tot unitar *diversitatea* calitativă a lucrurilor este tocmai proprietatea lor de a fi materiale, de a exista în mod obiectiv. Relevând interacţiunea dintre filosofie şi ştiinţă în făurirea monismului materialist, Engels arăta, de asemenea, că *unitatea materială a lumii* poate fi dovedită „nu prin câteva fraze de scamator, ci printr-o dezvoltare îndelungată şi anevoioasă a filosofiei şi a ştiinţelor naturii". Aportul ştiinţelor naturii în fundamentarea monismului materialist constă în dovedirea unităţii genetice şi structurale (compoziţionale şi relaţionale) a nivelelor fizice imicro –, macro şi megafizic) şi biologice de organizare a materiei. Dar o teorie filosofică despreul. nu se poate limita la o imagine fizică unitară asupra universului, oricât ar fi ea de completă şi de dialectic construită, şi nici măcar la o explicaţie unitar-dialectică şi istorică despre natură în general, explicaţie care presupune, fără îndoială, integrarea în universul material a diversităţii vieţuitoarelor, excluderea intervenţiei oricărui act exterior în determinarea genezei şi evoluţiei naturii vii, căci principalul într-o teorie filosofică despre u.l. este dezvăluirea corelaţiei dintre fizic, biologic şi social, dintre material şi ideal, dintre *obiect şi subiect*, şi, în cele din urmă, dintre *om*, *societate* şi *natură*. De aceea, aportul ştiinţelor sociale şi umane la făurirea conceptului materialist-dialectic de u. a 1. este fundamental. Aceste ştiinţe dovedesc, pe baza criteriului practicii, unitatea dintre natură şi societate, dintre aceasta şi individ, dintre structurile materiale şi cele

ideale, dintre existenţa socială şi conştiinţa oamenilor, oferind o perspectivă genetică şi istorică de adâncime, conceptului de u. a 1. Aşadar, la edificarea conceptului complet de n. a I. contribuie deopotrivă toate domeniile ştiinţei (naturale, sociale şi umane) şi toate disciplinele filosofice, începând cu ontologia şi continuând cu *antropologia*, *gnoseologia*, *praxiologia*. Liantul tuturor acestora este materialismul dialectic şi materialismul istoric care deschide, pentru prima oară, perspectiva corelării societăţii cu natura, explicării omului prin multitudinea determinărilor sale sociale şi naturale, dezvăluirii *determinismului* obiectiv (natural şi social) al genezei ideilor, descifrării unităţii dintre subiect şi obiect în procesul cunoaşterii şi al acţiunii practice. Numai pe această cale monismul materialist poate infirma consecvent şi incontestabil orice interpretări dualiste sau monist-idealiste, ridicând conceptul de u. a 1. la rangul unui concept fundamental al discursului filosofic contemporan. V. şi *materialitatea lumii*.

UNITATEA ŞI LUPTA CONTRARIILOR, principiu fundamental al dialecticii materialiste, care explică *mişcarea* şi *dezvoltarea* lumii materiale şi a cunoaşterii prin dedublarea unicului în laturi, tendinţe contrare, care se presupun şi se exclud reciproc. U. şi l.c. caracterizează structura oricărui proces determinat şi constituie totodată izvorul intern al schimbării sau dezvoltării acestuia. Dezvăluind izvorul şi forţa motrice permanentă a oricărei mişcări şi dezvoltări explicând dinamica lucrurilor ca *automişcare*, ca *autodezvoltare* şi autodeterminism, u. şi le constituie, de aceea, „nucleul", „sâmburele", „esenţa" dialecticii. V.I. Lenin a caracterizat, din această cauză, dialectica drept studiul *contradicţiilor* în însăşi esenţa lucrurilor şi a subliniat opoziţia principială dintre *metafizică* şi *dialectică* în problema mişcării. În antichitate, Heraclit a avut intuiţia genială a luptei *contrariilor* ca izvor al mişcării, al devenirii universale. În epoca Renaşterii, ideea „coincidenţei contrariilor" a fost dezvoltată de N. Cusanusşi G. Bruno. În cadrul dialecticii idealiste, Hegel a aşezat contradicţia la baza autodezvoltării, considerând însă că aceasta ar fi proprie „ideii absolute" şi nu lumii materiale.

În opoziţie cu idealismul, materialismul dialectic arată că „dialectica *lucrurilor* creează dialectica *ideilor* şi nu invers" (V.I. Lenin). Realitatea obiectivă fiind contradictorie, reflectarea ei în procesul cunoaşterii este de asemenea contradictorie. Teza lui Lenin despre

coincidenţa dialecticii, gnoseologiei şi logicii are astfel un temei obiectiv, un înţeles materialist. Filosofiei marxiste îi revine meritul de a fi demonstrat, pe baza generalizării datelor ştiinţelor, universalitatea legităţii u. şi l. e, acţiunea sa permanentă. Materialismul dialectic a arătat, de asemenea, că unitatea contrariilor este vremelnică, condiţionată, relativă, în timp ce lupta lor este absolută, determinând în mod legic transformarea calitativă a fenomenelor, dezvoltarea lor. Totodată, filosofia marxistă a scos multilateral în evidenţă caracterul specific al contradicţiilor proprii fiecărei forme de mişcare a materiei, fiecărui domeniu al realităţii, inclusiv gândirii, precum şi diferitelor stadii ale aceluiaşi proces; a evidenţiat şi varietatea tipurilor de contradicţii, în funcţie de locul şi de rolul lor în procesul mişcării şi dezvoltării, insistând amplu asupra specificului contradicţiilor proprii vieţii sociale. V. şi *contradicţie*; *contrarii*.

UNIVERSAL, termen cu multiple sensuri, desemnând caracterele sau proprietăţile comune unei totalităţi cuprinzătoare de *entităţi*. În istoria filosofiei, problema ontologică au. a fost pusă, fie în termenii *realismului* (Platon, Anselm, Hegel), în cei ai *nominalismului* (D. Scot, W. Occam, Berkeley, Condillac), fie în cei ai *conceptualismului* (Aristotel, Abélard, Locke). Hegel formulează ideea u. concret, reprezentând unitatea dialectică au. cu *particularul*, concepută însă în mod idealist. U. concret este, după el, numai raţiunea (opusă intelectului, care e gândirea abstractă). Concepţia asupra u. din filosofia nemarxistă contemporană rămâne tributară unei perspective existenţialiste, contemplativiste, sau reducţionist-idealiste, reducerea ei la noţiune, la concept, fiind determinată, în acest din urmă caz, de ideea potrivit căreia conceptul de u. ar reprezenta *esenţa* lucrurilor. În filosofia marxistă, u. este conceput ca determinare de bază a realităţii obiective, care îşi află, în procesul complex al cunoaşterii, un corespondent în totalitatea structurilor abstracte (legile, teoriile, demonstraţiile, ipotezele), care nu sunt altceva decât modele ideale ale realului, ale unor anumite niveluri de realitate constituite ca obiect al cunoaşterii pe baza interacţiunii practice şi teoretice a omului cu existenţa. În locul „problemei medievale a univer-saliilor”, apărută în *„cearta universaliilor”* care viza statutul ontologic al *semnificaţiei* termenilor, astăzi se impune „problema cunoaşterii obiective” a statutului entităţilor teoretice în toată complexitatea lor. – U. în *cultură*, v. *naţional-universal*.

UNIVERSALII (lat. *universalia* „genuri, noţiuni generale"), denumire a noţiunilor generale în filosofia scolastică. V. şi *cearta universaliilor*; *nominalism şi realism*; *conceptualism*; *universal*.

UNUL, v. UNICUL.

„UPANIŞADE" (în sanscrită „învăţătură secretă", de la *upa-ni-şad* „a se aşeza foarte aproape, ca pentru a asculta un secret"), comentarii ale „Vedelor", întocmite în perioada apariţiei sistemului de caste. Cele mai vechi „U". datează din prima jumătate a mileniului I î.e.n. „U". constituie baza teoretică a *brahmanismului* şi a şcolilor tradiţionale „ortodoxe" ale *filosofiei indiene*. Ele fac parte din aşa-zisa *„revelaţie"* (*şruti*) şi au drept scop să descopere semnificaţia ascunsă a „Vedelor", tratând probleme ca: originea universului, natura divinităţii, natura sufletului omenesc, legăturile dintre materie şi spirit etc. Unele „U". expun şi combat anumite concepţii materialist-naive, după care principiui lumii ar fi apa, focul, aerul, lumina, spaţiul sau timpul. Speculaţia teologică-filozofică întâlnită în „U" ajunge, în ultimă analiză, la un idealism pur, la reducerea întregii realităţi la *absolut*. În unele „U". se observă însă o mare libertate de gândire, care merge uneori până la *ateism* şi până la afirmarea ideii că după moarte, sufletul şi conştiinţa omului încetează de a mai exista.

URÂT, categorie estetică ce reflectă însuşiri dizarmonice, disproporţii, *asimetrii*, mergând până la monstruos (în flagrantă opoziţie cu trăsăturile tradiţionale ale *frumosului*) şi care, în viaţă, sunt resimţite ca dezagreabile şi respingătoare. În artă, u. existent în realitatea obiectivă se transfigurează prin creaţia artistică, devenind expresiv, provocând o reacţie care depăşeşte neplăcerea şi transformânau-se în emoţie estetică. Estetica antichităţii şi cea a clasicismului francez au respins u. În evul mediu el era întruchiparea ipostazelor *răului*. Clasicismul german, prin Lessing şi Hegel, a acceptat, în anumite limite, funcţia estetică au. Ideologia democrată a burgheziei în ascensiune, opusă tendinţelor de idealizare ale artei salonarde, a cultivat u. prin unii reprezentanţi ai picturii flamande şi spaniole (Bosch, Brueghel, Goya ş.a.). Arta şi estetica romantică, înclinate spre contrastele violente, spre grotesc (Schlegel, Hugo, Delacroix ş.a.), au opus adesea u. (oribilul) frumosului, iar arta naturalistă şi cea realist-critică, înclinate să demaşte idila şi melodrama, au dezvăluit de asemenea aspectele sordide, mizere şi întunecate ale vieţii cotidiene. Arta modernă, ca expresie a protestului

antiacademic, anticonvenţional şi anticalofil, a exaltat u. în mod ostentativ, potenţându-i valenţele expresive (expresionism, suprarealism ş.a.).

UTILITARISM, doctrină etică fundată în sec. 19 de J. Bentham şi J. St. Mill, potrivit căreia criteriul moralităţii îl constituie folosul (individual), alegerea morală având loc prin simpla calculare a foloaselor. U. a reflectat interesele şi stările de spirit ale burgheziei liberale engleze din epoca înfloririi ei. Principiul u. formulat de Bentham: „Asigurarea celei mai mari fericiri posibile pentru un număr cât mai mare de oameni", este viciat de presupunerea conformistă că în societatea dată (în speţă în cea capitalistă) ar exista o concordanţă între interesele individuale şi cele colective, urmărirea folosului personal asigurând implicit, după Bentham, realizarea fericirii generale. Căutând să atenueze sensul egoist al u. lui Bentham, J. St. Mill a acordat prioritate satisfacţiilor superioare, intelectuale, faţă de cele inferioare, senzoriale, şi a completat principiul fericirii personale cu cerinţa solidarităţii. U. rămâne, atât în opera fondatorilor săi, cât şi în alte doctrine etice care l-au continuat, o idealizare naivă şi utopică a *egoismului*. K. Marx a caracterizat u. drept geniu „al stupidităţii burgheze" şi „ai mercantilismului gândirii burgheze", într-o formă voalată, subtilă, u. este teoretizat de unele concepţii etice burgheze contemporane (*pragmatismul*, emotivismul).

UTOPIE (gr. *utopia* „loc care nu există nicăieri"), proiect himeric, irealizabil; termenul a fost consacrat prin vestita lucrare a lui Th. Morus, „Utopia" (1516), care descrie o orânduire socială ideală, instaurată pe o insulă imaginară, cu acest nume. Precedată de romanele sociale elenistice de tipul „Cronicii sfinte" a lui Euhemeros şi al „Statului soarelui" al lui Iambulos (care a inspirat şi titlul operei lui T. Campanella), opera lui Th. Morus a depăşit pe cele ale înaintaşilor, structurând un sistem propriu care-l recomandă ca întemeietor al *socialismului utopic*. Morus inaugurează în filosofia socială şi politică *metoda* utopistă, ca mod specific de raportare critică la realităţile social-politice contemporane lui şi de proiectare într-o lume imaginară, inexistentă, a unui ideal social-politic care capătă conturul unui plan raţional de reconstruire a societăţii. Prin extensie, denumirea de u. este atribuită oricărui proiect presau paraştiinţific, nefundamentat pe studierea condiţiilor reale ale dezvoltării societăţii, lipsit de baza obiectivă a realizării lui în viaţă. Din acest punct de

vedere, s-ar putea vorbi despre o u. a *anarhismului* sau a neoanarhismului. În măsura în care preconizează reîntoarcerea omenirii la orânduiri trecute ca, de pildă, la aceea a evului mediu (*neomedievalismul*), u. poartă un caracter iraţional sau chiar retrograd, reacţionar. Ele nu se deosebesc, prin iraţionalitatea lor, de proiectele fantastice ale *escatologiei* şi *chiliasmului*. Uneori, termenul de u. este atribuit în mod abuziv unor proiecte, ipoteze, modele plauzibile, în scopul discreditării lor, de către adversari conservatori. Practica social-istorică demonstrează însă că multe dintre concepţiile social-politice, economice sau tehnice, considerate utopice în trecut, au devenit (datorită progresului gândirii şi practicii istorice) realităţi sociale, ştiinţifice, tehnice. Prin analogie cu u., se foloseşte şi termenul *uchronie*, care semnifică în acest caz, „ceea ce nu are loc niciodată”, sau „fără localizare în timp”. V. şi *socialism utopic*.

V

VAIHINGER, Hans (1852 – 1933) filosof german, întemeietor al*fiction alismului*, concepţie gnoseologică înrudită cu *pragmatismul* şi *pozitivismul*. Remarcabil istoric al filosofiei şi al culturii moderne, în genere. A înfiinţat revistele „Kantstudien” (1897) şi „Kantgesellschaft” (1904). *Op*. pr.: „Filosofia lui ea şi cum” (1911), „Comentariu la critica raţiunii pure” (2 voi, 1881 – 1892), „Nietzsche ca filosof” (1902), „Pesimism şi optimism” (1924).

VAIŞEŞIKA (în sanscrită *vişeşa* „particularitate”), şcoală tradiţională „ortodoxă” a filosofiei indiene. Întemeiată în sec. 5 î.e.n. de înţeleptul Kanada (Uluka). Doctrina sa despre existenţă este înrudită cu aceea a şcolii *nyaya*. Substanţele materiale (pământul – apa, focul şi aerul), concepute în spiritul *materialismului*, se compun, după doctrina V., din atomi eterni (*anu*) şi sunt cuprinse în eter, timp şi spaţiu; lor li se adaugă două substanţe spirituale: sufletul şi intelectul. Combinarea atomilor determină varietatea calitativă a lumii şi succesiunea periodică a ciclurilor universului.

VALIDITATE (lat. *validus* „bun”, „corespunzător”) 1. (în logica simbolică) Proprietate a unor expresii logice de a fi, prin alcătuirea lor, adevărate în orice interpretare a variabilelor componente. 2. (în logica generală) însuşire a unei forme logice de a fi corectă…

VALLA, Lorenzo (c. 1405 – 1457), umanist italian. A supus criticii filologice textul oficial latin al Bibliei, „Vulgata”, şi a demonstrat caracterul apocrif al documentului numit „Donaţia lui Constantin”, pe

care se întemeia puterea lumească a papalităţii. În lucrarea „Despre voluptate şi despre adevăratul bine” (1431) a întreprins o critică a moralei stoice şi creştine de pe poziţii epicurianiste.

VALOARE, relaţie socială în care se exprimă preţuirea acordată unor obiecte sau fapte (naturale, sociale, psihologice) în virtutea unei corespondenţe a însuşirilor lor cu *trebuinţele* – sociale ale unei comunităţi umane şi cu *idealurile* acesteia. Deşi v. se constituie prin raportarea obiectelor la trebuinţe sociale, istoriceşte determinate de *practică*, se atribuie denumirea de v. chiar *lucrurilor*, ideilor sau acţiunilor cărora anumite comunităţi umane le acordă preţuire şi către care ele aspiră. V. reprezintă întruparea unor *scopuri*, *proiecte*, dorinţe, intenţii, adică *obiectivarea esenţei umane* în produse ale activităţii creatoare, specifice pentru fiecare tip de atitudine umană (etică, estetică, teoretică, politică etc). Cercetarea v. ba ramură de sine stătătoare a filosofiei s-a conturat începând din a doua jumătate a sec. 19, prin constituirea unei teorii generale a v. Denumită ulterior *axiologie*, această disciplină filosofică a evidenţiat că V. implică un raport între „ceva”, demn de preţuit, şi „cineva”, în măsură să acorde preţuire, un raport între *obiectul* valorizat şi *subiectul* valorizator (subiect axiologic). Acest raport are un caracter social, întrucât subiectul valorizator acordă preţuire acelor o-biecte, activităţi sau creaţii care, prin însuşirile lor obiective, se dovedesc apte să satisfacă trebuinţe, necesităţi şi aspiraţii umane, iar aceste trebuinţe, necesităţi, aspiraţii sunt istoriceşte şi socialmente condiţionate de practică. Actul de valorizare, constituindu-se la nivelul *conştiinţei sociale*, are prioritate faţă de actele de preferinţă, care au loc la nivelul conştiinţei individuale deşi se realizează numai prin acestea. Fiecare epocă, fiecare *formaţiune socială*, fiecare *clasă socială* sau *comunitate umană* admite un anumit sistem de V.: schimbările istorice şi sociale modifică atât *criteriile* de *valorizare*, cât şi pe cele de înlănţuire şi ierarhizare a V.V. prezintă poli (bine-rău, frumos-urât, dreptate-ne-dreptate etc.) şi grade, ceea ce conduce la o disjuncţie între „v. pozitive” şi

„V. negative” şi la statuarea unei ordini ierarhice a V., variabile pentru fiecare grup sau clasă socială. În acelaşi timp, există şi v. general-umane care depăşesc limitele claselor (v. *naţional-universal* în *cultură*). Chiar în cazul v. etice care au o pronunţată legătură cu viaţa practică şi implică o puternică inserţie în activitate, comportarea şi atitudinea concret-istorică a oamenilor în societate, caracterul lor de

clasă nu exclude, ci presupune funcţionarea concomitentă a unor v. morale perene, fără a căror respectare nu este posibilă nicio formă de convieţuire socială. Contestarea tablelor de v. recunoscute la un moment dat şi promovarea unora noi, corespunzătoare necesităţilor materiale şi spirituale modificate, a reprezentat o parte integrantă a prefacerilor sociale care au marcat istoria omenirii. Crearea de v. presupune întotdeauna depăşirea prezentului, intuirea sensului de dezvoltare a unor domenii ale vieţii sociale; acest fapt face ca uneori o V* să nu fie recunoscută în momentul apariţiei sale dacă este judecată după criterii învechite. De aceea nu numai existenţa unor criterii stabilite permite detectarea V.; mai mult, v. autentice presupun şi creează noi criterii de apreciere. Criteriile axiologice sunt dinamice, se schimbă conform unei dialectici care este determinată de evoluţia sistemului social global, exercitând la rândul lor o influenţă activă asupra cursului vieţii sociale. V. şi *axiologie*; *subiect axiologic*; *ontologie regională*.

VALOARE DE ADEVĂR, concept fundamental al *logicii*, care reprezintă *argumentul* logic pentru *variabilele* ce compun *funcţiile de adevăr* şi determină totodată soluţia acestor funcţii. După numărul de t. de a. luate în consideraţie în calculul logic, distingem: a) logica bivalentă, care utilizează numai v. de a. „Adevăr” şi v. de a„Fals”, şi b) logica polivalentă, care întrebuinţează ca v. de a. şi „probabilul”, precum şi diferitele sale grade. În logică, prin *y*. de a. se mai înţelege atributul prin care sunt evaluate propoziţiile categorice, ele putând fi, în acest sens, adevărate, false, sau nedecise (probabile).

VALORIFICARE, acţiune de selectare a valorilor anterioare ale culturii, vizând contemporaneizarea *tradiţiei*, punerea în valoare a întregului potenţial pozitiv de gânduri şi imagini ale tradiţiei culturale naţionale şi universale. Printr-o atitudine critică receptivă, selectivă, ştiinţific călăuzită, clasicii devin contemporanii noştri, iar faptele valori ale trecutului –, ca fapte istorice de ordin cultural, caracterizându-se prin unicitate, ireductibilitate şi nerepetabilitate, devin premise şi imbolduri ale unor noi creaţii culturale, ale unor noi direcţii de progres spiritual, corespunzător intereselor şi aspiraţiilor omului contemporan socialist. Prin v. se realizează astfel continuitatea procesului cultural, fertilizarea şi stimularea strădaniilor de reconstrucţie culturală a prezentului pe baza experienţei condensate în valori a înaintaşilor. Problema tradiţiei, în lumina acţiunii de V., nu

este atât o problemă a trecutului, cât o problemă a prezentului şi viitorului, un principiu constructiv de cultură şi civilizaţie. V. stabileşte punctele de convergenţă, de continuitate şi discontinuitate, între tradiţie şi contemporaneitate, ţinând seama de faptul că tradiţia cumulare progresivă de fapte pozitive şi semnificative care au marcat sensul ascendent al istoriei culturii şi civilizaţiei – este un corelat necesar al contemporaneităţii, iar contemporaneitatea are o dimensiune istorică. Prin v. tradiţia devine o componentă esenţială a cunoaşterii de sine a unei naţiuni, a conştiinţei sale culturale care optează nu pentru trecutul uman mort, pentru anecdotica neesenţială şi irepetabilă a istoriei, ci pentru trecutul uman viu, cristalizat în valori, pentru spaţiul axiologic din cuprinsul acestui trecut ru care omul contemporan se află într-un dialog *sui-generis*. V. este o apropiere logică, raţională, care nu exclude însă ci presupune *comprehensiunea* şi *trăirea* (mai ales în cazul v. unor tradiţii naţionale, patriotice). V. nu înseamnă deci cultivare pasivă şi paseistă a trecutului, nici actualizare forţată sau necritică, ci integrare dialectică. Călăuzită după criterii ştiinţifice materialist-istorice, t. se opune atât negării nihiliste a tradiţiei, cât şi atitudinii apologetice de preluare în bloc a moştenirii culturale, care nu ţine seama de structurile contradictorii ale tradiţiei. „O analiză ştiinţifică, obiectivă a moştenirii culturale cere disocierea clară a ceea ce au exprimat necesităţile progresului social de lucrările şi ideile inspirate din ideologia claselor exploatatoare. De aceea, relevând ceea ce este preţios în literatura trecutului, nu trebuie să trecem cu vederea lucrările cu tendinţe retrograde, reflectând concepţii naţionaliste şovine sau, dimpotrivă, cosmopolite contrare intereselor progresului patriei noastre, intereselor celor ce muncesc” (Nicolae Ceauşescu). V. este efort de cunoaştere, dar şi de recunoaştere, făcând din tradiţie – ca izvor de antien-tropie prin uriaşul său potenţial informativ şi formativ – o mişcare vie, dinamică, un factor de perfecţionare morală şi îmbogăţire valorică; prin V. se realizează însuşi sensul creator al tradiţiei, deci nu o simplă continuitate ci o sinteză, noi construcţii de viaţă spirituală, afirmarea unei noi *spiritualităţi*. Convertirea valorilor culturale în bunuri de *civilizaţie* se face nu numai în limitele epocii care a produs acele valori, ci şi în epocile următoare. Iar circulaţia în timp a valorilor şi socializarea acestora în fiecare generaţie se înfăptuieşte prin acţiunea de V.V. şi *naţional şi universal* (în *cultură*); *tradiţionalism*.

VALORIZARE, atitudine a *subiectului axiologic* de receptare, omologare şi ierarhizare a unei *valori* spirituale, ştiinţifice, morale, artistice etc, în funcţie de anumite *idealuri*, *principii*, *criterii*, istoriceşte şi socialmente constituite, depinzând de poziţia, *scopurile*, *interesele*, aspiraţiile grupului la care el aderă. V. este deci obiectiv condiţionată de contextul ei social istoric, de *câmpul ideologic* în care se produce. Ea îşi găseşte expresia adecvată în *judecata de valoare* şi judecata de *gust*.

VAN CIUN (c. 27-o. 97), filosof materialist chinez. A negat existenţa voinţei divine, a „cerului" ca forţă conştientă atotcârmuitoare, considerând că lumea are la bază elementele materiale „ţi", care se conduc după legile lor proprii. După el, omul este o parte a naturii, iar sufletul este muritor. A admis existenţa progresului istoric, considerând însă că el are un caracter fatal. În teoria cunoaşterii a fost un adept al *senzualismului*.

VARIABILA, element al limbajului formal, definit ca nume ce semnifică un domeniu ale cărui elemente sunt denotaţii săi posibili şi nu un anumit denotat, aşa cum este cazul *constantelor*. Dacă în cadrul unui enunţ înlocuim unul sau mai multe dintre numele sale constitutive cu., obţinem o formulă (de ex., din enunţul „Ion fumează pipă", prin înlocuirea numelor „Ion" şi „pipă" cu V. x şi, respectiv, y, obţinem forma „x fumează y"). V. pot fi *matematice* dacă domeniul pentru care stau în formulă sau în funcţia asociată formei are ca elemente valori matematice, sau *logice*, dacă respectivul domeniu este constituit din valori de adevăr.

VARIABILITATE, diversitate calitativă sau cantitativă a exemplarelor unei *totalităţi*. V. este o însuşire fundamentală a *sistemelor* vii, inclusiv a indivizilor umani. Se deosebeşte o V. *intraindividuală*, evidenţiată prin compararea individului cu el însuşi, în diferite momente, şi o v. *interindividu-ală*, în cadrul unei populaţii. V. interindividuală nu este expresia unor abateri întâmplătoare de la un *tip* idealizat, ci rezultatul legic al corelaţiei *eredităţii* cu influenţele mediului ambiant. V. fondului genetic, între indivizi, constituie (după cum a arătat Ch. Darwin) premisa selecţiei naturale, a speciaţiei şi a *evoluţiei* vieţii.

VARIANTĂ, termen utilizat în *statistică*, în sensul de dispersie (împrăştiere) a valorilor unei *variabile* în jurul valorii medii.

VASCHIDE, Nicolae (1873 – 1907), psiholog, psihiatru şi publicist român. A fost un discipol al lui A. Binet, în al cărui laborator

de psihologie fiziologică de la Sorbona şi-a desfăşurat o parte din activitate. A cercetat diverse procese senzoriale, atenţia, somnul şi *visele*, structura personalităţii normale şi patologice. A combătut, de pe poziţii materialist-scientiste, *spiritualismul* transcendentalist în centrul căruia se afla noţiunea de suflet, imaginat ca o entitate imaterială. A subliniat legătura indisolubilă, genetică şi structurală, dintre fenomenele psihice şi activitatea nervoasă superioară, faptul că psihicul reprezintă o manifestare funcţională a creierului, substratul lui anatomo-fiziologic. S-a preocupat de *personalitate* ca fapt biopsihosocial, anticipând psihologia antropologică. Studiile şi articolele sale publicate în diferite reviste din ţară au contribuit la crearea unui climat favorabil dezvoltării psihologiei experimentale în România. *Op*. pr.: „Tehnica psihologiei experimentale” (în colab. 1904), „Eseu asupra psihofiziologiei mâinii” (postum, 1909), „Psihologia atenţiei” (în colab., postum, 1910), „Somnul şi visele” (postum, 1911).

VAVILOV, Serghei Ivanovici (1891 – 1951), fizician sovietic, autor al unor importante lucrări în domeniul opticii (asupra efectului fotoluminescenţei, fluctuaţiilor cuantice ale luminii ş.a.). A militat pentru interpretarea materialist-dialectică a conceptelor şi rezultatelor fizicii contemporane, polemizând cu *Şcoala de la Copenhaga*.

V. a consacrat o serie de lucrări unor momente importante din istoria ştiinţei, în special lui Newton. *Op*. pr.: „Lenin şi problemele filosofice le fizicii contemporane” (1950).

VECHI, v. NOU ŞI VECHI.

VEDANTA (în sanscrită „desăvârşirea «Vedelor»”), şcoală tradiţională „ortodoxă” a *filosofiei indiene*, fundată în sec. 4 î.e.n. de înţeleptul Badarayana, pe baza „Upanişadelor”. Doctrina idea-list-obiectivă a v. s-a diferenţiat de şcoala uttaramimamsa, devenind temelia filosofică a *brakmanismului* şi mai târziu a *hinduismului*. Cei mai de seamă reprezentanţi ai ei din evul mediu au fost Şankara (sec. 9), fondatorul monismului vedantic absolut (advaita), şi Ramanudja (sec. 11), fondatorul monismului limitat. V. este, din eec. 11, filosofia dominantă în India. Reprezentanţii ei moderni (Ram Mohan Roy, Ramakrishna, Vivekananda, Au-robindo Ghosh, S. Radhakrishnan ş.a.) au promovat concepţii luministe.

„VEDE” (în sanscrită *veda* „cunoştinţă”, „ştiinţă”), cele mai vechi scrieri sacre indiene, cu conţinut religios, literar şi filosofic. Au fost

întocmite în mileniul 3 – 2 sau 2 – 1 î.e.n. Ele reflectă procesul de destrămare a societăţii patriarhal-gentilice şi formarea regimului de castă. „V”. nu reprezintă un sistem organizat de gândire filosofică sau religioasă, ci o împletire eclectică de credinţe politeiste cu cugetări profane, de precepte magice cu cântarea frumuseţilor naturii, de zooteism cu animism. Unele imnuri prezintă germeni de gândire materialistă, ca acelea în care este ridiculizat cultul vedic, considerat o născocire a brahmanilor vicleni în scopul amăgirii naivilor. „V”. conţin culegeri de imnuri (Saṃhitā), explicaţii brahmanice (Brahman), aşa-numitele „cugetări de pădure” (Araniaka), cărora, cu începere din sec. 8 î.e.n., li se vor adăuga „Upanişadele”. Colecţia cuprinde patru cărţi: „Rig-Veda” (veda imnurilor de laudă şi a rugăciunilor adresate zeilor şi reprezentărilor lor antropomorfice), „Sama-Veda” (veda cântecelor ritualice), „Yadjur-Veda” (veda formulelor şi regulilor, de sacrificiu), „Atharva-Veda” (veda atharvanilor, însumând descântece şi formule magice îndreptate împotriva „spiritelor rele”). De-a lungul veacurilor, şi mai ales de-a lungul perioadei de stabilizare a orânduirii castelor, „V”. au primit multiple semnificaţii politice şi sociale, dând naştere la o vastă literatură vedică. Autoritatea „V”. stă la baza *brahmanismului* şi a *hinduismului*, precum şi a şcolilor „ortodoxe” ale *filosofiei indiene* (samkhya, yoga, nyaya, vaişeşika, mi-mamsa şi vedanta).

VERIDIC, 1. (în sens comun, despre o declaraţie, afirmaţie, propoziţie etc). Conform cu adevărul. 2. (în sens gnoseologic) Despre proprietatea unor percepţii, amintiri, reprezentări sau a altor acte cognitive, care, deşi nu sunt în sens strict adevărate – întrucât acest termen nu li se poate aplica lor, ci numai propoziţiilor – pot duce la propoziţii adevărate. Cogniţiile neveridice (iluziile, halucinaţiile etc), deşi nu sunt în sine false, pot să conducă, prin exprimarea lor într-un limbaj intersubiectiv, la propoziţii false.

VERIFICARE 1. Procedură metodologică de testare a adevărului ipotezelor şi teoriilor ştiinţifice. În ştiinţa contemporană, v. teoriilor reprezintă un complex de teste: interteoretice (examinarea compatibilităţii teoriei propuse cu restul cunoaşterii ştiinţifice), metateoretice (examinarea consistenţei, validităţii, univocităţii conceptuale, sistemicităţii teoriei), filosofice (cercetarea consistenţei teoriei cu cadrul conceptual general al ştiinţei într-o anumită perioadă istorică) şi empirice (v. experimentală propriu-zisă). 2. *Principiul* v.,

unul dintre principiile iniţiale ale *pozitivismului logic*, pe baza căruia adevărul oricărei afirmaţii asupra lumii trebuie să poată fi stabilit în ultimă instanţă pe baza concordanţei lui cu datele sensibile. *Principiul* v. a fost considerat ca instrument pentru separarea propoziţiilor ştiinţifice verificabile (deci „având sens”) de pseudopropoziţiile metafizicii („lipsite de sens”). În evoluţia ulterioară a pozitivismului logic *principiul* v. a fost revizuit radical sau chiar complet abandonat.

VIANU, Tudor (1897 – 1964), estetician, istoric literar, filosof al culturii, şi scriitor român. Activitatea sa a fost influenţată de o viziune în care idealul clasic al omului, ca personalitate armonioasă, biruitoare şi stăpână a propriilor contradicţii, se realizează demiurgic prin creaţia culturală. Tratatul său de estetică („Estetica”, 1934 – 1936), deşi reflectă uneori o poziţie eclectică, a adus contribuţii de seamă, de pe poziţii raţionaliste, influenţate de materialism, la definirea şi la individualizarea valorii estetice, la reliefarea caracterului specific al artei, la cercetarea legăturii acesteia cu viaţa, arta fiind considerată ca forma cea mai înaltă a *muncii* omeneşti. V. a analizat, în evoluţia lor istorică, categorii estetice fundamentale: opera, creaţia, geniul, receptarea artistică, frumosul, simbolul artistic etc. („Dualismul artei”, 1925; „Arta şi frumosul”, 1931). În filosofia culturii şi a valorilor, V., deşi pornea în genere de la o concepţie influenţată de *fenomenologie* şi de *neokantianism*, a formulat idei preţioase privitoare la individualitatea şi la interacţiunea valorilor, la caracterul lor obiectiv, social, la activismul cultural, ocupând astfel o poziţie progresistă în epocă („Raţionalism şi istorism”, 1938; „Introducere în teoria valorilor”, 1942; „Filosofia culturii”, 1944). Umanismul raţionalist al lui V. („Idealul clasic al omului”, 1934 ş.a.), rigoarea ştiinţifică a cercetărilor sale, atitudinea sa deschisă faţă de valorile noi şi valabile în cultură au înlesnit, în ultimii ani ai vieţii, situarea sa pe o poziţie materialist-istorică. Cercetările sale privind fenomenul literar românesc şi universal relevă, dintr-o perspectivă comparatistă, originalitatea de viziune şi de expresie a literaturii noastre şi contribuie prestigios la integrarea fenomenului literar naţional în cel mondial. *Alte op.*: „Filosofie şi poezie” (1943), „Transformările ideii de om” (1946), „Postume” (1966), „Studii de stilistică” (postum, 1968), „Jurnal” Ipostum, 1970).

VIAŢĂ, formă superioară de mişcare a materiei (sau mişcare biologică), aşezată, în ierarhia formelor de mişcare, după mişcarea

chimică şi apărută evolutiv pe baza existenţei macromoleculelor proteice şi acizilor nucleici. Este expresia unor sisteme deschise plurimoleculare şi eterogene, având formă exterioară şi structură interioară specifice. Materia vie, care se prezintă sub forma unor unităţi discontinue se numeşte protoplasma şi este din punct de vedere fizico-chimic un sistem coloidal. Între acizii nucleici şi proteine există interacţiuni specifice de tip informaţional („codul genetic”); prezenţa lor şi în organizările care nu au metabolism (virusurile) atestă apartenenţa acestora la lumea biologică. După concepţia ştiinţifică materialistă, în protoplasma există aceiaşi atomi şi aceleaşi forme de energie ca şi în materia nevie (interpretare opusă *vitalismului*); v. reprezintă însă o sinteză calitativ nouă de procese fizice şi chimice care nu se reduc la structura acestora deşi le presupune structural, însuşirile fundamentale care definesc v. sunt metabolismul, autoreproducerea, reactivitatea, integrarea, variabilitatea, evoluţia, *autoreglarea*. Pe Pământ, materia vie apare şi este organizată (după criteriul complicării structurale) într-o succesiune de niveluri: molecular, ultrastructural, al organitelor celulare, celular, tisular, al organelor, organismic (sau idiobiologic), al populaţiei, biocenotic. Evoluţia sistenilor vii se manifestă *ontogenetic* şi *filogenetic*; evoluţia filogenetică constituie expresia cea mai caracteristică a dezvoltării generale a materiei vii. Ca rezultat al evoluţiei filogenetice a vieţii pe Pământ, au apărut *psihicul* şi forma socială de mişcare a materiei. Ca atare se poate vorbi, în continuarea celei biologice, de o v. psihică şi de o v. socială şi culturală. Esenţa T. umane decurge din cadrul social în care ea se desfăşoară şi care o modelează. Ca rezultat al apariţiei psihicului şi a societăţii, *individul* biologic a devenit suportul *persoanei* (sau *personalităţii*) umane, iar v. biologică a omenirii, suportul v. sale sociale şi culturale. Ca atare se poate da termenului v. atât un înţeles strict biologic, cât şi un înţeles larg, social, care cuprinde toate manifestările v. umane, individuale şi colective. Interpretată dinamist, ruptă de suportul ei material, fizico-chimic (pentru mişcarea biologică), neurofiziologic (pentru procesele psihice) acţionai (pentru mişcarea socială) noţiunea de v. a devenit conceptul fundamental al unor curente şi concepţii idealiste şi antropologiste ca *vitalismul*, *„filosofia vieţii”*, *neospiritualismul*, *intuiţionismul* bergsonian, al unor curente iraţionaliste şi voluntariste ca *trăirismul* ş.a. V. şi *moarte*.

VICO, Giovanni Battista (Giambattista) (1668 – 1744), filosof italian, unul dintre întemeietorii *filosofiei istoriei*. Deşi a admis, în principiu, rolul *providenţei*, V. a căutat în fapt să cerceteze istoria ca rezultat al activităţii oamenilor şi să descopere legile ei interne „naturale”. El a afirmat că există o *legitate* istorică universală, potrivit căreia toate popoarele trec prin trei stadii de dezvoltare, corespunzătoare celor trei vârste ale omului (copilăria, tinereţea şi maturitatea): „vârsta zeilor”, în care stăpânesc religia şi preoţii, „vârsta eroilor”, în care apare statul, şi anume statul aristocratic, şi „vârsta oamenilor”, era raţiunii şi a statului democratic. După ce a străbătut aceste faze, societatea decade şi ciclul reîncepe. V. a fost astfel iniţiatorul teoriei *ciclului istoric* în epoca modernă. Concepţiile sale cuprind preţioase elemente de *istorism*; el a criticat *raţionalismul* dogmatic şi teoria *contractului social*, ca produs teoretic al acestuia. V. a căutat să aplice istorismul şi în estetică, lingvistică şi teoria dreptului. A fost un precursor al lingvisticii comparate şi al folcloristicii moderne. *Op*. pr.: „Principiile unei ştiinţe noi despre natura comună a naţiunilor” (1725).

VIITORII CONTINGENT! v. CONTLNGENŢĂ; TERŢIUL EXCLUS.

VIOLENŢĂ (*teoria y*.), teorie sociologică neştiinţifică, potrivit căreia inegalitatea socială îşi are izvorul în folosirea, pe o anumită treaptă a dezvoltării sociale, a v. de către unii oameni împotriva altora. De ex., E. Dühring afirma că înseşi clasele sociale îşi au originea în supunerea prin v. a unei părţi a societăţii de către cealaltă (v. internă); alţi sociologi burghezi, ca de pildă, L. Gum-plowicz, au considerat că la originea apariţiei claselor şi statului se află supunerea unor triburi sau popoare de către altele (v. din exterior). Materialismul istoric, recunoscând rolul v. În istorie, inclusiv necesitatea ei obiectivă în împrejurările revoluţionare când ea se impune datorită împotrivirii armate a forţelor sociale reacţionare, a demonstrat că în procesul social-istoric ea nu este, de regulă, o cauză, ci un mijloc, prin intermediul căruia acţionează cauze mai profunde. Scopurile pentru care diferite clase sau grupuri sociale recurg la v. şi instrumentele prin care ea se realizează (de ex., armatele, tehnica militară) sunt determinate, în ultimă analiză, de condiţii obiective (un anumit nivel al dezvoltării forţelor de producţie) şi de necesităţi economice (de un anumit caracter al relaţiilor de producţie, de gradul de maturitate al unui anumit mod de producţie etc).

VIRTUTE, categorie a eticii cu caracter apreciativ şi normativ care desemnează însuşirile morale pozitive ale oamenilor, atitudinea lor consecventă în respectarea idealurilor etice, a prinţipiilor şi a normelor morale. V. se dobândesc în procesul vieţii sociale, ca urmare a însuşirii conştiente şi aplicării practice a principiilor şi normelor morale. Odată cu evoluţia societăţii şi a moralei s-au schimbat, atât conţinutul v., cât şi ierarhia valorilor prin care sunt apreciate; în etica greacă era predominantă recunoaşterea „v. cardinale”: înţelepciunea, curajul, temperanţa şi dreptatea. Morala creştină consideră ca v. fundamentale: *credinţa* (în Dumnezeu), *speranţa* (În mistuirea sufletului) şi *iubirea* (pentru Dumnezeu şi pentru aproape), aşa-numitele „v. teologale”. *Renaşterea* şi *luminismul* au accentuat asupra v. *laice*, legate de afirmarea individului. Etica socialistă cultivă calităţi morale corespunzătoare noii societăţi, Aa devotamentul pentru interesele obşteşti, *colectivismul*, hărnicia în muncă, sau atribuie un conţinut noii unor v. tradiţionale, ca cinstea, sinceritatea, modestia, *echitatea*, curajul ş.a.m.d. Ani. *viciu*.

Vig, activitate psihică nedirijată care se manifestă în starea de somn, mai ales în fazele sale mai puţin profunde şi a cărei amintire se păstrează uneori după trezire. În v. pot să se manifeste diferite procese psihice: reprezentări (în special vizuale, dar şi auditive, chinestezice etc), emoţii, forme de gândire şi de limbaj. Imaginile *onirice* sunt reprezentări ale unor evenimente din trecut sau combinări ale unor percepţii anterioare, dar aceste imagini se înlănţuie adesea într-un mod haotic şi iraţional, cu tulburarea orientării spaţio-temporale; ceea ce conferă v. un caracter ireal este mai ales faptul că reprezentările onirice nu sunt trăite ca evocare a unor obiecte, persoane sau evenimente petrecute anterior, ci ca evenimente care ar avea loc în momentul prezent, ca percepţii ale unor obiecte sau persoane care ar exista aievea. După I.P. Pavlov, v. se datoresc unor focare de excitaţie care persistă în scoarţa cerebrală după iradierea inhibiţiei în starea de somn, focare corespunzătoare unor excitaţii puternice din starea de veghe anterioară; de asemenea, în cursul instalării somnului (sau trezirii) se inhibă mai întâi instanţele corticale care reglează *comportamentul* raţional al omului şi scapă de sub controlul acestor instanţe zonele corespunzătoare imaginilor senzoriale şi centrii subcorti-cali unde sunt localizate procesele emotive. După S. Freud, v. reprezintă o manifestare a dorinţelor, a emoţiilor sau a ideilor refulate,

care reapar în imaginile onirice într-o formă travestită şi devin *simboluri* ale respectivelor tendinţe refulate; de aceea *psihanaliza* consideră că analiza psihologică a v., decodificarea simbolurilor onirice, reprezintă un mijloc de cunoaştere a tendinţelor profunde ale psihicului persoanei şi, în cazul unor maladii, de orientare a psihoterapiei. Cercetările electrofiziologice recente au arătat că v. se produc mai ales atunci când biocurenţii electrici ai creierului, înregistraţi prin electroencefalograme, indică un somn mai superficial, iar înregistrarea mişcărilor oculare arată că în cursul v. se produc mişcări oculare rapide. Procedeul înregistrării mişcărilor oculare rapide duce la concluzia că toţi oamenii visează, numai că unele persoane îşi amintesc v. pe care le-au avut şi altele nu; în genere, dacă după un v. urmează o adâncire a somnului, se produce uitarea v.

VISCHER, Friedrich. Theodor (1807 – 1887), estetician german. A elaborat, pornind de la estetica hegeliană, dar părăsind istorismul acesteia, o doctrină a frumosului atemporal. Estetica hegeliană a influenţat concepţiile lui Titu Maiorescu, în special prin intermediul lui V. *Op*. pr.: „Estetica sau ştiinţa frumosului" (6 vol., 1846 – 1857).

VITALISM, concepţie idealistă despre natura vieţii, după care la baza fenomenelor acesteia se găseşte un principiu imaterial, morfogenetic (creator de forme), animator, diriguitor sau reglator (forţă vitală, *entelehie*, suflet). Acest principiu este inteligent şi se opune până la un punct legilor materiei nevii. Rădăcinile istorice ale v. se găsesc în *animism*. V. a fost susţinut de Aristo-tel, Paracelsus, Van Helmont şi, în secolul nostru, de către Bergson şi H. Driesch. Gânditorii au făcut adesea apel la „soluţii" vitaliste din cauza insuficienţei explicaţiilor ştiinţifice ale epocii şi pentru a sublinia specificul calitativ al fenomenelor biologice. De aceea istoria progreselor biologiei este şi istoria dezminţirii v., posibilitatea producerii unor ipoteze vitaliste fiind astăzi şi mai mult limitată de descoperirile biologiei moleculare, ale biofizicii şi biociberneticii.

VIVEKANANDA (pseud. lui *Naren-dranath Datta* (1863 – 1902), filosof, umanist şi militant social indian. Discipol al lui Ramakrishna. Ataşat religiei hinduiste şi culturii indiene, socotea însă necesar ca aceasta din urmă să-şi integreze cuceririle ştiinţei, filosofiei şi tehnicii occidentale. A fost creatorul ordinului monahal numit „Ramakrishna Mission", consacrat studiilor de religie, filosofie şi etică precum şi răspândirii învăţământului şi igienei. Ca membri ai ordinului erau

acceptaţi orice aderenţi, independent de apartenenţa lor religioasă. Adept al filosofiei idealiste *Vedanta*, el recomanda exerciţiile psihofiziologice preconizate de *Yoga*, legând totul de o originală concepţie asupra *acţiunii*. A denunţat exploatarea şi asuprirea socială şi naţională, dar considera că ele ar putea fi suprimate prin activitatea misionară dedicată propagării frăţiei între oameni, elevaţiei intelectuale şi afirmării unei religii universale. *Op*. pr.: „Karma-yoga", „Bhati-yoga", „Raja-yoga", „Juana-yoga".

VIVES, Juan-Luis (1492 – 1540), umanist şi filosof spaniol, colaborator al lui Erasi. i de Rotterdam. Încercând să pună psihologia pe baze fiziologice, V. a subliniat rolul *experienţei* în cunoaştere; este considerat unul dintre principalii precursori ai psihologiei experimentale moderne. Ideile sale pedagogice se bucurau, în sec. 16, de mare preţuire, multe din ele fiind puse în practică de către iezuiţi. V. a fost însă un adept al toleranţei, împărtăşind o concepţie mai indulgentă şi liberală asupra *creştinismului* decât aceştia. *Op*. pr.: „De anima et vita" (1538).

VIZIUNE (lat. emo „vedere"). 1. Perceperea vizuală a lumii exterioare, imaginea sau reprezentarea lucrurilor. 2. (Prin analogie) Percepere prin spirit, mod de a vedea sau de a concepe lucrurile sau o anumită situaţie. În acest sens, termenul poate deveni sinonim cu cel de concepţie, de opinie, de intuiţie ş.a. 8. (în psihologie) Halucinaţie, percepere imaginară a unor lucruri nereale, idee inconsistentă. 4. (în mistică) Tip imaginar de cunoaştere prin mijloace supranaturale sau de contemplare a lui Dumnezeu; contact direct cu divinitatea şi misterele lumii. V. *mistică*.

VOINŢĂ 1. Latură a psihicului uman care se manifestă prin acţiunile conştiente îndreptate spre realizarea unor scopuri elaborate anticipativ pe plan mintal. 2. Trăsătură de caracter care exprimă capacitatea de decizie fermă, perseverenţa în învingerea obstacolelor. V. presupune un efort, care este cu atât mai intens cu cât sunt mai mari greutăţile de înfruntat pentru realizarea scopului propus. Ca produs psihic, interacţionează cu procesele psihice cognitive şi afective, actele de v. reprezentând manifestarea unor gânduri şi sentimente, ale omului în acţiunile şi faptele sale. Deşi actele de v. ale omului depind de hotărârile proprii şi de motivaţia sa psihologică, ele sunt determinate, în ultimă analiză, de condiţiile lui de viaţă şi de educaţie, de relaţiile sociale în care trăieşte şi se manifestă. De aceea, *libertatea*

v. umane nu contrazice *determinismul*. Materialismul lui Marx a dat o rezolvare dialectică problemei raportului dintre *libertatea* de v. şi *necesitate*, arătând că adevărata libertate se bazează pe cunoaşterea necesităţii, că v. omului se poate manifesta liber numai când corespunde legilor obiective ale realităţii, când omul acţionează „în cunoştinţă de cauză".

VOLKELT, Johannes (1848 – 1930), filosof şi estetician german, reprezentant al „metafizicii critice" neokantie-ne. A elaborat, odată cu Th. Lipps, doctrina „*intropatiei*" (Einfuhlung), a cufundării subiectului în obiectul estetic. A criticat de pe poziţiile idealismului obiectiv influenţa creşeândă a *subiectivismului* în arta modernă. *Op*. pr.: „Estetica tragicului" (1897), „Sistem de estetică" (3 vol., 1905 – 1914), „Certitudine şi adevăr" (1918), „Problema individualităţii" (1928).

VOLTAIRE (François-Marie Arouet, zis V.) (1694 – 1778), mare gânditor şi scriitor luminist francez. V. a criticat concepţia providenţialistă, opunându-i o „filosofie a istoriei" bazată pe ideea dezvoltării progresive a societăţii. A fost exponentul unui *deism* care ascunde" formal *materialismul*, precum şi al *determinismului mecanicist* new-tonian. A satirizat *finalismul* lui Leib-niz şi *optimismul* său necritic („Candide", 1759). Sub înrâurirea lui Locke, a criticat, de pe poziţii senzualiste, *dualismul* cartezian şi teoria *ideilor înnăscute*, recomandând cercetarea naturii cu metode experimentale. A revendicat, de pe poziţiile monarhismului luminat, egalitatea cetăţenilor în faţa legilor, libertatea gândirii şi a cuvântului, impozite proporţionale cu averea etc. Şi a luat apărarea ţărănimii asuprite. Combătând *creştinismul*, el a susţinut însă necesitatea unei religii teiste pentru popor ca garanţie a moralităţii lui. „Voltairianismul" a devenit o afirmare, pe linia tradiţionalului raţionalism francez, a ireligiozităţii epicurianiene şi antiascetice şi, totodată, o negare a *fanatismului*, a *prejudecăţilor*, a privilegiilor, a intoleranţei şi abuzurilor de orice fel. V. a avut un rol imens atât în stimularea mişcării luministe în întreaga Europă, cât şi în pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze din Franţa. În ţara noastră, opera lui V. a început să fie cunoscută încă din 1792, printre traducătorii ei de seamă numărându-se C. Negruzzi, I. Heliade-Rădulescu, V... Cârlova, Gr. Alexandrescu ş.a. *Op*. *filosofice*: „Scrisori filosofice" (1734), „Tratat despre toleranţă" (1763), „Dicţionar filosofic" (1764).

VOLUNTARISM 1. Concepţie filosofică după care *existenţa* ar fi

întemeiată, fie pe anumite tendinţe ira (4 onale ale *voinţei* umane, fie pe o voinţă cosmică oarbă. Întemeietorul v. a fost A. Schopenhauer. Alţi reprezentanţi de seamă ai v. au fost; E. von Hartmann şi F. Nietzsche. 2. Concepţie sociologică subiectivistă, care consideră voinţa umană individuală sau colectivă ca factor hotărâtor al dezvoltării sociale, opunând-o legilor obiective sau negându-le pe acestea din urmă. 8. Concepţie psihologică iniţiată de W. Wundt, potrivit căreia în viaţa psihică rolul hotărâtor îl au procesele voliţionale, cele intelectuale fiindu-le subordonate şi urmând a fi concepute prin analogie cu ele.

VORBIRE, formă de folosire a *limbii*, prin care oamenii îşi comunică, pe cale orală, idei şi stări de spirit. Apărută din necesităţile convieţuirii sociale şi ale acţiunii colective, v. este inseparabilă de *gândire*, atât sub aspectul genezei, cât şi sub cel funcţional; nu se poate concepe gândire la a cărei formulare să nu participe elementele vorbirii, *cuvintele*, după cum acestea, chiar atunci când exprimă trăiri afective, spontane, sunt întotdeauna legate şi de fenomenul gândirii. V. sau „limbajul natural" cum mai este denumită, are un mare rol, atât în procesul *cunoaşterii*, cât şi în acela al diseminării cunoştinţelor; cuvântul, considerat ca element de bază al v., constituie *forma* de existenţă a *conceptelor*. Se admite în general că v., spre deosebire de limba scrisă, posedă valenţe persuasive suplimentare, datorită accesoriilor ce o pot însoţi: variaţia intensităţii tonului, introducerea pauzelor semnificative, asocierea gesticulaţiei, a mimicii etc, elemente de care se ţine seama în retorică şi în propaganda de masă. V. este angajare într-o formă de activitate dirijată de reguli reglementative sau şi constitutive.

— Act de v., element de bază al vorbirii după J.L. Austin, John R. Searle, P.F. Strawson etc. Dintre actele de v. – a căror diversitate rămâne să fie explorată – cel mai mult studiate până în momentul de faţă sunt actele ilocuţionare, adică acte convenţionale dirijate de reguli constitutive. Exemple de acte ilocuţionare sunt: a promite, a porunci, a ura, a saluta, a întreba, a cere, a afirma, a ameninţa, a institui, a destitui, a promova, a declara, a autentifica etc. Regulile care le dirijează constituie instituţiile ptomisiunii, ale poruncii, ale urării etc. A cunoaşte enunţul rostit nu înseamnă întotdeauna a cunoaşte forţa de act a acestuia (forţa lui ilocuţionară). Vorbitorul obişnuit produce de cele mai multe ori, cu sau fără voie, enunţuri ilocuţionar ambigue. Inventarul actelor ilocuţionare diferă de la o cultură la alta, de la o

etapă istorică la alta. V. şi *limbaj*; *pragmatică*.

VORLÄNDER, Karl (1860 – 1928), filosof german neokantian din *Şcoala de la Marburg*, cunoscut mai ales ca istoric al filosofiei. O mare parte a operei lui V. este consacrată studierii şi interpretării lui Kant şi filosofiei moderne în genere. Autor al unei ample monografii asupra lui Kant (în care interpretează *criticismul* în contextul culturii moderne) şi al unei biografii a lui Kant, pe urmele lui Cohen, V. caută sensuri actuale gândirii kantiene. Subliniind elementul social din etica lui Kant, V. Încearcă să o ia ca bază pentru teoria *„socialismului etic"*. *Op*. pr. „Formalismul în etica kantiană" (1893), „Kant şi socialismul" (1900), „Mişcarea neokantiană în socialism" (1902), „Istoria filosofiei" (1903), „Kant, Schiller, Goethe" (1907), „Kant şi Marx" (1911), „Viaţa lui Kant" (1911), „Kant, Fichte, Hegel şi socialismul" (1920), „Immanuel Kant. Omul şi opera" (1924).

w wah

WAHL, Jean (1888 – 1974), filosof francez. A evoluat de la un *neohegelianism* de coloratură existenţialistă spre un *pluralism* de esenţă agnostică. Alături de studii şi cercetări de istoria filosofiei franceze şi universale, a făcut încercarea de a construi o *metafizică* menită nu numai să depăşească semnificaţia antică dar, inspirându-se iniţial din Platon şi Descartes şi împrumutând din opera lui M. Heidegger şi a lui G. Marcel, să integreze şi să angajeze în ea însuşi omul, subiectul şi lumea. Ca istoric al filosofiei, a acceptat necritic teoria europocentristă a filiaţiei (istoria filosofiei n-a făcut decât lă dezvolte, în moduri diferite, temele prezente incipient la gânditorii eleni), a redus istoria filosofiei la simpla succesiune a sistemelor (filiaţia, singurul criteriu metodologic), a ignorat *părtinitatea*, *condiţionarea* social-istorică a filosofiei (preferinţa nedisimulată pentru sistemele idealiste, denaturarea materialismului), a manifestat ostilitate faţă de filosofia marxistă (identificarea ei cu *realismul*; declararea explicaţiei marxiste, în general, ca inoperantă în domeniul culturii). La temelia sistemului metafizicii sale. W. a aşezat conceptul de *devenire*, în opoziţie cu cel al lui Hegel însă, şi într-o manieră mai curând bergsoniană. În explicarea ei, W. neagă existenţa şi lupta contrariilor, deoarece devenirea nu ar fi o trecere de la o stare la alta, precum şi ideea kantiană a *substanţei*, căci, pentru a gândi devenirea, nu este nevoie de o permanenţă, în locul acesteia propunând *ritmul* şi legând, în cele din urmă, devenirea de ideea de *calitate*. Concluzia la

care ajunge este că lumea existentă este o lume a ritmurilor şi a calităţilor infinite în care totul este corelat, etajat sau supraetajat, dar că diversitatea calităţilor exclude *legea*. *Op*. pr.: „Conştiinţa nefericită în filosofia lui Hegel” (1930), „Studii kierkegaardie-ne” (1932), „Spre concret” (1932), „Existenţă umană şi transcendenţă” (1944), „Tratat de metafizică” (1953), „Filosofiile existenţei” (1954), „Spre sfârşitul ontologiei” (1955), „Experienţa metafizică” (1965).

WEBER, Max (1864 – 1920), sociolog, filosof al istoriei, politolog şi economist german. W. a elaborat studii valoroase de sociologia dreptului, a religiei, a administraţiei şi birocraţiei etc. El consideră însă, în spirit idealist, că realitatea socială nu poate fi cunoscută decât prin *„comprehensiune”* subiectivă, în sprijinul căreia propune construirea unor scheme abstracte, denumite de el *„tipuri ideale”*. A formulat o teorie eclectică despre „pluralitatea” factorilor istorici, subliniind cu precădere influenţa factorilor psihologici în istoria paralelă a religiilor şi sistemelor economice. Opera lui W. a fost reactualizată în ultimele decenii datorită lucrărilor elaborate de T. Parsons, prin intermediul cărora ea exercită o puternică influenţă în sociologia americană contemporană, prezentă şi în *Şcoala de la Frankfurt*. În perioada interbelică a influenţat concepţia sociologică a lui M. Ralea. *Op*. pr.: „Etica protestantă şi spiritul capitalismului” (1905), „încercare asupra câtorva categorii ale sociologiei comprehensive” (1913), „Etica economică a religiilor universale” (1915), „încercare asupra sensului neutralităţii axiologice în ştiinţele sociologice şi economice” (1918), „Economia şi societatea” (3 vol., postum, 1922).

WEIZSĂCKEE, Carl Friedrich von (n. 1912), fizician şi filosof german, profesor de fizică şi filosofie la Universităţile din Berlin, Hamburg, Strasbourg şi München, director al Institutului Max Planck pentru studierea condiţiilor vieţii în lumea ştiinţifico-tehnică. Are contribuţii remarcabile în fizica nucleară (teoria legăturii nucleare, interpretarea teoretică a izomeriei), în fizica plasmei, în cosmologie şi termodinamică. Studiile sale de filosofia ştiinţei sunt consacrate în special precizării logice şi adâncirii interpretării filosofice a mecanicii cuantice, căreia i-a acordat un rol central în concepţia sa asupra unităţii fizicii. Sub influenţa lui Kant, W. concepe legile fundamentale ale fizicii cuantice ca propoziţii care formulează condiţii ale posibilităţii experienţei. S-a preocupat de reformularea problemelor

filosofiei în contextul datelor ştiinţei actuale, de integrarea filosofică a rezultatelor noi ale fizicii, matematicii, biologiei, ciberneticii şi psihologiei. După al doilea război mondial, a aderat la programele politice de apărare a păcii, iniţiind declaraţia fizicienilor germani asupra neparticipării lor la înarmarea nucleară a R.F.G. (Gâttingen, 1957). *Op*. pr.: „Nucleul atomic" (1937), „Imaginea despre lume a fizicii" (1943), „Unitatea naturii" (1971), „Presupoziţiile gândirii ştiinţifice" (1972), „Geometrie şi fizică" (1974).

WELTANSCHAUUNG (germ„Fel de a privi lumea", „concepţie despre lume"), termen care a dobândit un statut de sine stătător în literatura de specialitate, în jurul anului 1800. Introducerea lui în circulaţie cu sens diferit de „Weltbild" („imagine despre lume", „tablou al lumii"), înţeles ca simplă însumare a rezultatelor observării, contemplării obiectelor, se datorează mai cu seamă *romantismului* german (F.E. Schleiermacher, „Despre religie" – 1799), pentru care W. desemnează un ansamblu de cunoştinţe despre gândirea, sentimentele, voinţa şi *comportamentul* omului, despre *experienţă*, cu alte cuvinte, o imagine despre *lume* şi *existenţa* umană ca un tot conceptual. În această accepţiune, W. se prezintă ca un *proiect* euristic al cărui purtător este *subiectul*, ca o apropiere *ideală* a lumii, ca *interpretare* a existenţei şi *acţiunii umane*, spre deosebire de „Weltbild" ul, cu precădere o imagine contemplativă a lumii. Renunţând la virtuţile raţionale ale W., respectiv ale unei încercări de cuprindere într-un tot unitar al sistemului conexiunilor realităţii şi accentuând asupra momentelor subiectiviste ale acestei poziţii, unii filosofi (de ex., W. Dilthey, M. Scheler, K. Jaspers) au polarizat cele două noţiuni, opunând-o pe una alteia. În concepţia lor, misiunea filoaofiei este elaborarea unei viziuni generale despre lume şi despre situaţia omului în ea, a unei reflecţii asupra ei, limitată la sfera aspectelor „metafizice" (antropologice, etice, istorico-filozofice), în timp ce sarcina ştiinţelor naturii (sau exacte) este să ofere un „Weltbild", o teorie cuprinzătoare, valabilă, despre realitatea obiectivă. Se operează astfel o netă delimitare între W. şi *ştiinţă*, respectiv între aceasta din urmă şi filosofie. Pe de altă parte, sub pretextul examinării aşa-numitu-lui conţinut de adevăr al W., extra-ştiinţifice, anumiţi fenomenologi şi neo-kantieni (de ex., E. Husserl, H. Cohen, H. Rickert) au contestat validitatea propoziţiilor formulate într-un sistem dat de W., precum şi valoarea şi eficienţa metodelor lui de cunoaştere.

Ambele interpretări au fost ulterior asimilate de *pozitivism* şi *neopozitivism*, fiind utilizate în argumentarea imposibilităţii întemeierii şi construirii W. pe principii ştiinţifice. Evidenţiind determinarea social-istorică a *ideologiilor*, materialismul istoric a demonstrat compatibilitatea principială dintre ştiinţă şi o anumită ideologie ca reflex spiritual al intereselor unor clase progresiste. Totodată el a evidenţiat rolul *partinităţii* materialismului dialectic şi istoric ca o condiţie fundamentală a unităţii dimensiunilor lui epistemologice, axiologice şi praxiologice. În aceste împrejurări, orice distincţie între W. şi „Weltbild" îşi pierde legitimitatea, cele două noţiuni contopindu-se în conceptul de *concepţie despre lume*.

WETL, Hermann (1885 – 1955), matematician, fizician şi filosof al ştiinţei german, stabilit din 1928 în Statele Unite ale Americii. Are contribuţii în algebră, teoria ecuaţiilor diferenţiale, geometria diferenţială, teoria *relativităţii*, mecanica *cuantică* etc, autor al unui model cosmologic şi al unei tentative de a construi o teorie relativistă unificată a *câmpurilor*. Preocupat de aspectele logic-gnoseologice şi metodologice ale ştiinţei, W. a consacrat numeroase studii metodei axiomatice, problemelor continuului, spaţiului, timpului, cauzalităţii, măsurării, formării conceptelor teoretice, fundamentelor logice şi matematice ale teoriei relativităţii şi mecanicii cuantice. O vreme W. a fost adeptul *intuiţionismului* matematic. A criticat *agnosticismul* kantian, insistând asupra posibilităţii ştiinţei de a cunoaşte „realitatea transcendentă". Plecând de la progresele mecanicii *cuantice*, W. a subliniat noutatea ei epistemologică, în special „noua schemă conceptuală" generată de interacţiunea *obiectului* cu *subiectul* cunoaşterii în cercetarea microproceselor. *Op*. pr.: „Spaţiu, timp, materie" (1918), „Continuul" (1918), „Filosofia matematicii şi a ştiinţelor naturii" (1927), „Simetria" (1952, trad. rom. 1966).

WHEWELL, William (1794 – 1866), filosof şi istoric al ştiinţei englez, gânditor cu largi preocupări în ştiinţă, filosofie, pedagogie, istoria şi filosofia ştiinţei. W. reconsideră, după întemeierea ştiinţelor moderne de către Bacon, metoda inductivă. După W., *inducţia* mai poate avea un singur sens valid: metoda de construcţie a *ipotezelor* folosită în ştiinţele empirice; W. consideră că despre natura inducţiei ne informează nu o „logică inductivă", ci practica cercetării, prezentă în istoria exemplară a ştiinţei. Inducţia nu e un raţionament valid *vi formae*, ci o cale de a ajunge la adevăr care presupune *imaginaţie*,

intuiţie, *ghicire*. Ea nu înseamnă o generalizare a datelor, ci o integrare a lor printr-un nou concept. Influenţată de Kant, concepţia gnoseologică a lui W. a reprezentat o valoroasă încercare de a depăşi, atât limitările *empirismului*, cât şi pe cele ale *raţionalismului*, în orice propoziţie, spune W., trebuie să distingem între elementul „formal" care, fiind *a priori*, este capabil să-i întemeieze şi să-i explice necesitatea, şi elementul „obiectiv", care îşi are originea în *experienţă*. W. a considerat însă, în spirit teologic, că „ideile fundamentale" (număr, spaţiu, cauză etc.) pe care se întemeiază ştiinţele experimentale în formularea *axiomelor* lor, aparţin dirs-totdeauna intelectului divin, gândirea umană descoperindu-le doar progresiv, ele devenind, prin aceasta, structuri ale raţiunii. *Op*. pr.: „Istoria ştiinţelor inductive" (1837), „Filosofia ştiinţelor inductive, întemeiată pe istoria lor" (3 vol., 1852 – 1860).

WHITEHEAD, Alfred North (1861 – 1947), matematician şi filosof englez, stabilit în 1924 în S.U.A. A colaborat cu Russell la „Principia Mathematica" (1910 – 1913). La începutul activităţii sale, l-a preocupat studiul structurii gândirii logice şi matematice. Filosofia ştiinţei era concepută de W. exclusiv ca analiză logică a ştiinţei. Ulterior, W. a formulat o concepţie numită „organicism" sau „filosofie organică", care îşi propunea constituirea unui sistem coerent, logic, necesar, de idei generale, concepţii în termenii căreia să poată fi interpretat orice element al experienţei noastre. Pentru aceasta folosea date ale matematicii, ştiinţelor naturii, ştiinţelor despre om, esteticii, eticii, religiei, considerând totodată că viziunea generală asupra lumii sugerată de *organicism* ar „depăşi" accentul prea mare pus pe ştiinţele naturii pe *determinism* în concepţiile anterioare despre lume. Re-introducând consideraţiile ontologice şi epistemologice în filosofia ştiinţei, W. depăşeşte perspectiva *filosofiei analitice*, căreia îi aparţine cu precădere, fără a înţelege însă dialectica complexă a raporturilor dintre determinism şi *libertate*. *Op*.: „Conceptul de natură" (1920), „Ştiinţa şi lumea modernă" (1925), „Proces şi realitate" (1929).

WIENER, Norbert (1894 – 1964), matematician american, creatorul *ciberneticii*. În timpul celui de-al doilea riuboi mondial a lucrat la perfecţionarea radarului, a proiectilelor submarine şi a elaborat o metodă de rezolvare a problemelor de control asupra tirului antiaerian care, împreună cu lucrările despre predicţie şi maşini de ca Icul, l-a condus, ulterior, prin generalizare, la crearea ciberneticii. În

„Cibernetica” (1948, trad. rom. 1965), „Folosirea umană a ştiinţelor umane” (1950), W, dezvoltă unele Ăin implica pile sociale şi umane ale ciberneticii. Ca urmare e descoperirii proceselor cibernetice, comune fiinţelor vii şi unor dispozitive tehnice, W. a pus bazele unei noi orientări a gândirii ştiinţifice şi. ta legătură cu aceasta, şi a celei filosofice. Astfel, viziunea *sistemică* şi interacţiunile sistem-ambianţă, bazate pe procese informaţionale, au dus la formarea unei serii de discipline noi (*bionica*, cibernetica economică, cibernetica socială etc.) şi au determinat în filosofie o reformulare a problemelor în limbajul *teoriei generale a sistemelor* cu *autoreglare*. *Alte op*.: „Integrala Fourier şi unele din aplicaţiile sale” (1933), „Extrapolarea şi intrapolarea seriilor temporale staţionare cu aplicaţii în inginerie” (1949), „Sunt matematician” (1956, trad. rom. 1972).

WIESE, Leopold von (1876 – 1969), sociolog idealist german, autor al „teoriei relaţiilor” şi al „teoriei formelor sociale”. El consideră că obiectul sociologiei este studiul formelor sociale, concepute ca relaţii psihologice reciproce de apropiere şi îndepărtare (asociere şi disociere). Fiind ansambluri complexe de relaţii, grupurile sociale posedă o unitate reală în măsura în care membrii lor sunt conştienţi de participarea la acţiunea socială. *Vf*. consideră ca fundamentale pentru înţelegerea structurii sociale, conceptele de proces social, distanţă socială, spaţiu social, formaţie socială. Cercetările lui W. au condus la constituirea sociologiei ca ştiinţă autonomă a faptelor sociale specifice, dar şi la conceperea acesteia ca teorie abstractă. *Op*. pr.: „Sociologie generală” (2 vol., 1924-$929), „Etica în viziunea ştiinţei despre om şi societate” (1947), „Filosofie şi sociologi»; „(1959).

WIN» ELBANB, Wilhelm (1848 – 1915), filosof german neokantian, întemeietorul *Şcolii de la Baden*, autorul unor lucrări remarcabile prin erudiţie şi profunzimea analizei, în domenii diferite, ca teoria categoriilor, istoria filosofiei, filosofia istoriei şi a culturii Preocupat de găsirea specificului cunoaşterii fenomenelor istorice şi de explicarea raportului dintre natură şi cultură, W. nu a înţeles însă unitatea lor, opunând „ştiinţele nomotetice” (ştiinţele naturii care cercetează legi). ştiinţelor idiografice” (ştiinţele istorice, care studiază fapte individuale). W. este unul dintre întemeietorii *axiologiei*, al cărei domeniu specific l-a pus în evidenţă, analizând principalele tipuri de *valori* (estetice, etice, logice). El a considerat însă valorile ca *apriorice* şi *transcendente*. *Op*. pr.: „Istoria filosofiei moderne” (2 vol., 1878 –

1880), „Preludii, cuvântări şi studii" (1884), „Manual de istoria filosofiei" (1892), „Introducere în filosofie" (1914).

WITTGENSTEIN, Ludwig (1889 – 1951), filosof de origine austriacă, stabilit din 1929 în Anglia. Pe lângă contribuţiile sale speciale în logică (privind mai ales noţiunile de *tautologie* şi *probabilitate*), W. şi-a concentrat aproape exclusiv cercetarea asupra naturii şi structurii *limbajului*. La W., locul tradiţionalei problematici a conştiinţei a fost luat de problematica limbajului, în „Tractatus logico-philoso-phicus" (1921), W. se ocupă, în primul rând, de condiţiile pe care orice *simbolism* (ca reprezentare a faptelor), trebuie să le îndeplinească. Un asemenea „limbaj" constă din elemente combinate astfel încât să reflecte într-o corespondenţă biunivocă elementele şi structura lumii. „Propoziţia, scrie W., este o imagine a realităţii... este o transpoziţie a realităţii, aşa cum o gândim noi". W. introduce o distincţie de bază între „a spune" şi

„A arăta"; un enunţ poate să aserteze o anumită stare de lucruri prin faptul că are aceeaşi structură cu aceea a stării pe care o reprezintă. Această structură comună nu poate fi însă asertată, ea poate fi doar „arătată" în *simboluri*. Pe baza acestei concepţii asupra limbajului, W. formulează apoi o concepţie asupra cunoaşterii şi filosofiei în genere. După el, multe dintre problemele filosofice tradiţionale apăreau din încercarea de a spune ceea ce poate fi doar arătat, o procedură greşită care îşi avea sursa în neînţelegerea „logicii limbajului nostru". Concepţia asupra limbajului logic, ideal (din „Tractatus") a influenţat decisiv pozitivismul *logic*, intimele expuneri ale lui W. (apărute postum) cuprind o nouă viziune, mai realistă, asupra limbajului; cercetarea limbii naturale ia locul acum studiului limbajului logic; în acest context, W. dezvoltă teoria „jocurilor lingvistice" (înrădăcinate în anumite „forme de viaţă"), prin care vrea să descrie structura reală a limbajului, teorie care stă la baza constituirii unei *pragmatici* logice. Concepţia filosofică a lui W. din ultima perioadă este apropiată de „filosofia limbajului comun" (Austin ş.a.). *Alte op*.: „Investigaţii filosofice" (postum, 1952), „Remarci asupra fundamentelor matematicii" (postum, 1956).

WOLFF, Christian (1679 – 1754), filosof idealist, reprezentant de seamă al *luminismului* german. A sistematizat şi a popularizat *raţionalismul* lui Leib-niz de pe poziţii metafizic-mecaniciste. Ca adept moderat *ai dreptului natural*, a preconizat idealul abstract al *fericirii*

generale a oamenilor. A avut un rol important în răspândirea cunoştinţelor din domeniul ştiinţelor naturii. *Op*. pr.: „Logica sau cugetări raţionale despre puterile intelectului uman" (1712).

WRI6HT, Georg Henryk (n. 1916), filosof şi logician finlandez. Principalele sale domenii de cercetare sunt teoria inducţiei şi calculul probabilităţilor, logica modală şi filosofi? logicii, aplicaţiile logicii în etică şi drept, cercetarea conceptelor de timp, schimbare, cauzalitate, acţiune, scop, explicaţie, înţelegere. Fondator al logicii deontice (1951), teorie logică modală utilizând functorii *O* (obligaţie) şi *P* (permisiune), pentru care a construit mai multe sisteme axiomatice. Autor al unei versiuni de logică temporală denumită logica schimbării (1963) ce stă la baza logicii acţiunii, elaborată tot de el în aceeaşi epocă. A iniţiat primele cercetări în direcţia unei *axiologii formale* şi a dezvoltat o teorie logică a relaţiilor de preferinţă. Ultimele sale cercetări privesc teoria explicaţiei, cauzalitatea şi finalitatea în acţiunea umană. Are meritul de a fi extins aplicaţiile logicii simbolice în ştiinţele sociale, îndeosebi în domeniile dreptului şi eticii. *Op*. pr.: „Tratat de inducţie şi probabilitate" (1951), „Logica deontică" (1951), „Normă şi acţiune. Cercetare logică" (1963), „Logica preferinţei" (1963), „Explicarea şi înţelegerea" (1971).

WUNDT, Wilhelm (1832 – 1920), psiholog, filosof, logician, etician şi istoric al culturii germane. W. a urmărit să aclimatizeze spiritul teoretic al filosofiei clasice germane la rigorile noului stadiu al ştiinţei. Legat de idealismul neoromantic, W. Încearcă totuşi o reconstrucţie filosofică pe baze inductive, care păstrează în esenţă un spirit scientist şi poziţii realiste. Filosofia pentru W. are ca fundament ştiinţele, ale căror cunoştinţe le sintetizează însă într-o „concepţie (*Weltanschauung*) despre lume şi viaţă". A creat primul laborator de psihologie experimentală (Leipzig, 1879) şi a pus un accent deosebit pe procesele voliţionale. Studiul *limbajului*, al *mitului*, *religiei*, *moravurilor* etc. cuprins în „Psihologia popoarelor" (10 vol., 1900 – 1920) a lui W., reprezintă un moment de seamă în elaborarea *psihologiei sociale* şi a unei istorii şi teorii a culturii. *Alte op*.: „Logica" (1880 – 1895), „Etica" (1886 – 1892), „Sistemul filosofiei" (1889 – 1897).

x xen

XENOFAN (sec. 6 – 5 î.e.n.), filosof grec din Colofon. X. considera că pământul şi apa (sau, după unii comentatori, numai pământul) sunt

elementele materiale ale lumii. A formulat primul teza despre *existentul* nenăscut, nepieritor, imuabil şi unitar, care a stat la baza concepţiilor Şcolii eleate. A criticat *mitologia* tradiţională, afirmând că zeii acesteia au fost creaţi de oameni după propriul lor chip. A susţinut însă teza existenţei unei divinităţi cu totul diferită de chipul omului.

XENOPOL, Alexandru D. (1847 – 1920), istoric, sociolog, economist şi filosof român. A fost profesor de istorie la Universitatea din Iaşi (din 1883); membru al Academiei Române (1893); membru corespondent al Institutului Franţei şi profesor onorific la Sorbona. X. s-a manifestat încă din anii studenţiei ca un junimist disident şi ca un filopaşoptist. În 1878 a părăsit gruparea politică a „Junimii" şi s-a ataşat grupării liberalilor moderaţi. Concepţia despre lume a lui X. se caracterizează prin numeroase elemente materialiste printre care: recunoaşterea priorităţii *materiei* faţă de *spirit* şi afirmarea *unităţii materiale a lumii*. El a subliniat, în opoziţie cu *neokantianismul*, caracterul obiectiv al lumii, al *cauzalităţii*, al *legilor*, al *spaţiului* şi *timpului*. A promovat *evoluţionismul* şi a manifestat încredere în posibilităţile omului de a reflecta autentic realitatea obiectivă, în perspectivele de *progres* ale ştiinţei şi ale societăţii. În domeniul istoriei, X. considera, în spirit idealist, că odată cu apariţia „regnului spiritual" ideile ar dobândi o acţiune determinantă. Lucrările sale de istorie, sociologie, economie şi filosofie a istoriei au avut un larg răsunet european şi au marcat un moment important în dezvoltarea istoriografiei româneşti, pe care a ridicat-o la nivelul celor mai de seamă realizări ale istoriografiei europene. X. a realizat prima vastă sinteză a istoriei românilor, „Istoria românilor din Dacia Traiană" (9 vol., 1880 – 1910; ed. a 3-a, 14 vol., 1925 – 1930). Lucrarea a fost rezumată în limba franceză, „Histoire des Roumains, de la Dacie Trajane" (2 vol., Paris, 1896). A scris importante lucrări şi articole de *filosofie a istoriei* în diferite limbi europene: „Principiile fundamentale ale istoriei", ed. franceză 1899, ed. rom. 1900, devenită în ed. a 2-a, adăugită, „Theorie de Phistoire", 1908; „L'hypothèse dans l'Histoire" (1901); „Cauzalitatea în succesiune" (1906); „Noţiunea valorii în istorie" (1905); „Sociologia e storia" (1906); „Zur Logik der Ges-chichte" etc, în care a căutat să demonstreze caracterul ştiinţific şi sistematic al *istoriei*. El a susţinut că, spre deosebire de ştiinţele „de repetiţie", în succesiunea fenomenelor istorice se manifestă nu legi, ci „serii istorice", că istoria este succesiunea ireversibilă, în esenţă

nerepetabilă, a unor serii de fapte înlănţuite cauzal. Teoria istoriei elaborată de X., deşi înrudită prin unele aspecte (afirmarea caracterului individual, irepetabil, al istoriei) cu teoria lui W. Windelband şi H. Ri-ckert, iar în altele (*teoria factorilor*) cu şcoala pozitivistă, rămâne profund originală prin caracterul ei, în esenţă determinist, fapt care explică larga ei circulaţie internaţională. În studiile sale economice, X. a opus concepţiilor liber-schimbiste oficiale concepţia protecţionismului economic, menit să asigure crearea unei industrii naţionale şi dezvoltarea celorlalte compartimente economice (comerţ, finanţe, agricultură), potrivit nevoilor implicate de evoluţia economiei capitaliste moderne („Studii economice", 1879, ed. a 2-a, adăugită, 1882).

Y

yoga TOGA (în sanscrită „comuniune", „contopire"), şcoală tradiţională „ortodoxă" a *filosofiei indiene*, fundată prin sec. 1 î.e.n., pe baza unor tradiţii mai vechi, de înţeleptul Patandjali, care a dat o interpretare teistă doctrinei *samkhya*. Y. preconizează adâncirea autocunoaşterii în vederea eliberării eului individual de contingenţele vieţii materiale şi a contopirii cu spiritul universal, „*brahman 1*, prin extazul mistic (*să-madhi*). Exerciţiile ascetice ale yoghinilor (încetinirea la maximum a respiraţiei şi a bătăilor inimii, realizarea stării de insensibilitate totală etc.) sunt practicate de adepţii a numeroase doctrine filozofice-religioase şi secte religioase indiene.

z

ZELETIN, Ştefan (pseud. lui *Ştefan Motăs*) (1882 – 1934), sociolog, economist şi filosof român. A fost profesor la Universitatea din Iaşi. În lucrarea sa „Burghezia română, originea şi rolul ei istoric" (1925), în care a studiat genetic procesul de formare a României moderne, a luat atitudine, de pe poziţiile burgheziei, împotriva punctelor de vedere agrariene, tradiţionaliste (de ex., C. Stere), demonstrând necesitatea obiectivă a evoluţiei României spre *civilizaţia* industrială. Z. a susţinut un punct de vedere determinist în sociologie, într-o perioadă când teoria idealist-eclectică a factorilor predomina în literatura sociologică românească, şi a recunoscut, în opoziţie cu concepţiile conservatoare, faptul că organismele suprastructurale burgheze nu sunt „o formă fără fond", ci produsul necesar al transformărilor social-eco-nomice. Z. a afirmat însă, în spirit apologetic, rolul permanent progresist al burgheziei şi a calificat drept

reacţionară orice mişcare politică ostilă burgheziei. El a susţinut capacitatea de perfecţionare a capitalismului şi posibilitatea autotransformării lui pe baze „neoliberaliste" în socialism („Neoliberalismul", 1927). În studiile sale de filosofie, Z. a expus concepţii spiritualiste, neoromantice („Evanghelia naturii", vol. I, 1915; „Gânduri despre lume şi viaţă", 1928).

ZELLER, Eduard (1814 – 1908), istoric al filosofiei, reprezentativ pentru şcoala istorico-filozofică germană modernă. A elaborat lucrări monumentale asupra filosofiei antice şi moderne. Deşi a avut o viziune idealistă asupra procesului istorico-filozofic, Z. s-a opus mărginirii empiriste, ca şi *teleologismului* hegelian, studiind raporturile dintre filosofie şi viaţă. Z. a conceput filosofia ca pe o expresie şi un *sens* al timpului. Cercetările sale de logică şi de teorie a cunoaşterii au contribuit la deşteptarea interesului pentru Kant şi la înfiriparea „mişcării kantiene" contemporane. Prin critica „lucrului în sine" şi întemeierea unei „metodologii ştiinţifice", Z. a devenit, de fapt, unul dintre primii reprezentanţi ai *neokantianismului*. *Op*. pr.: „Studii platoniciene" (1839), „Filosofia grecilor" (3 vol., 1844 – 1852), „Despre semnificaţia şi tema teoriei cunoaşterii" (1862), „Istoria filosofiei germane" (1872).

ZEN, sectă japoneză aparţinând ramurii *budismului* „Mahāyāna", apărută în sec. 1 e.n., când budismul s-a împărţit în două curente: „Hinayana", fidelă dogmelor iniţiale, şi „Mahāyāna", adeptă a reformării ample a acestor dogme, o învăţătură religioasă maleabilă care ajută budismul să pătrundă în diferite ţări. În Japonia, învăţătura sectei z. datează din evul mediu şi la început a fiist propovăduită de către Eisai, după întoarcerea sa din China (1191). Învăţătura z. acordă puţină importanţă textelor scrise şi se bazează îndeosebi pe educarea unei anumite conduite, pe o tehnică specială de meditaţie filosofică, menită să stimuleze concentrarea gândirii şi pe un antrenament fizic special. Prin provenienţa sa din „Mahāyāna", religia z. reprezintă şi ea o îndepărtare de spiritul iniţial al budismului, ceea ce explică şi faptul că „Bushido", codul japonez al onoarei militare, care, printre altele, educă sentimentul de indiferenţă în faţa morţii, se sprijină tocmai pe această învăţătură, asociată cu unele elemente din morala confucianistă.

ZENON din Citium (c. 336 – 264 î.e.n.), filosof grec, întemeietorul Şcolii stoice. A afirmat că la baza lumii se află principii

materiale, perceptibile, a căror înţelegere însă nu era lipsită de note idealiste. Prin excelenţă activ era considerat de el principiul focului, înţeles şi ca raţiune (logos) divină. În gnoseologie, a considerat reprezentările senzoriale ca „întipăriri” ale lucrurilor în suflet. Potrivit eticii lui, produs specific al epocii eleniste, scopul omului trebuie să fie „viaţa conformă cu raţiunea”, anihilarea pasiunilor şi dobândirea, prin aceasta, a independenţei faţă de împrejurările exterioare. Din opera lui Z. s-au păstrat numai fragmente.

ZENON din Eleea (c. 490 – 430 î.e.n.), filosof grec, reprezentant al Şcolii eleate. Pentru a apăra doctrina dascălului său Parmenide privitoare la existenţa unitară şi imuabilă, Z. a formulat un număr de *aporii* (dificultăţi, *paradoxuri* logice), menite să arate contradicţiile generate de ipotezele contrare filosofiei eleate, care recunosc multiplicitatea, mişcarea şi devenirea. Cele mai cunoscute aporii ale lui Z. sunt cele menite să dovedească imposibilitatea logică a mişcării: „Ahile şi broasca ţestoasă”, „Săgeata”, „Dihotomia” şi „Stadionul”. Deşi au avut drept scop să apere o concepţie antidialectică, aporiile lui Z. au dezvăluit în fapt contradicţiile dialectice inerente mişcării, devenirii, spaţiului şi timpului, infinitului etc, precum şi ale categoriilor care le oglindesc, contribuind astfel în mod obiectiv la dezvoltarea dialecticii şi a logicii dialectice. Ele îşi păstrează şi astăzi actualitatea, întrucât se raportează la unele probleme complexe din domeniul fundamentelor matematicii (de ex., infinitul actual şi potenţial).

ZETETIC (gr. *zetein* „a căuta”), ceea ce caracterizează metodele de cercetare a „raţiunii şi naturii *lucrurilor*”. Şcoala lui Pyrhon şi a scepticilor greci, în general, este supranumită şi „şcoala filosofilor zetetici”. Propriu-zis, termenul z. denumeşte primul dintre stadiile prin care trebuia să treacă cercetarea filosofului sceptic. V. şi *aporetic*; *efectic*.

ZGOMOT, v. COD.

ZOROASTRISM (sau *mazdeism*), religie proprie popoarelor Iranului, al cărei nume provine de la legendarul său întemeietor, prorocul Zoroastru (forma greacă a numelui persan Zara-thustra). Se consideră că Zoroastru ar fi un personaj istoric real, care ar fi trăit în sec. 6 î.e.n. pe lângă regele Viştasp, de unde urmează că z. ar reprezenta una dintre primele religii fondate istoric. În realitate însă, existenţa acestui proroc nu este dovedită. Lui Zoroastru i se atribuie crearea „Avestei”, principala sursă de informaţii despre religia

iraniană veche (alături de unele mărturii disparate şi neveridice ale scriitorilor greci, ca şi de unele inscripţii fragmentare rămase de la regii Ahemenzi, sec. 4 – 6 î.e.n.). Tradiţia religioasă consideră că „Avesta" ar fi cuprins 21 de opere, dar care nu s-au păstrat în întregime. Cercetarea ştiinţifică a acestui text relevă existenţa unor capitole cu vechimi foarte diferite. „Iasna", carte de imnuri şi rugăciuni, cuprinde pare-se capitolele cele mai vechi, datând probabil din epoca dinaintea dinastiei Ahemenzilor şi care sunt scrise în limba persană antică, limba *zendă* (apropiată de limba indiană a *Vedelor*). Alte capitole, cum sunt „Vendi-dad" (cod ritual al preoţilor iranieni), „Iast" (rugăciuni), „Vispered" (rugăciuni către stăpânitori) ş.a., sunt scrise mai târziu, în limba *pehlevi*, din epoca sasanizilor (sec. 3 – 7 e.n.). În sfârşit, o importanţă documentară deosebită prezintă „Bundehesh", biografia legendară a lui Zarathustra, care este cea mai târzie carte a Avestei. Z. este o religie antică evoluată în raport cu alte religii din epocă: el reprezintă o treaptă mai înaltă în dezvoltarea religiei în general, ceea ce explică faptul că reprezentările sale au un pronunţat caracter etic. Nucleul acestei doctrine îl constituie *dualismul* principiilor *binelui* şi *răului*, reprezentate mitologic prin existenţa, pe de o parte, a spiritelor luminii şi binelui („ahura"), iar, pe de altă parte, a spiritelor întunericului şi răului („de-vele"). Ahura-Mazda (în versiunea greacă – Ormuză) este zeul ce stă în fruntea spiritelor luminoase şi bune; el a creat tot ce este luminos şi curat şi răspunde de tot ceea ce este bun, pur, frumos şi folositor oamenilor. În fruntea spiritelor întunericului şi răului stă Angra-Mainyu (în versiunea greacă – Ahriman), căruia i se atribuie tot ceea ce este dăunător, necurat, rău, tenebros, bolile şi moartea. Ambii zei sunt creatori ai celor două laturi – bună şi rea – a tot ceea ce există iar între ei şi spiritele din subordinea lor se duce o luptă de neîmpăcat de la începutul lumii. În final, victoria îi va aparţine lui Ahura-Mazda. Dotaţi cu capacitatea *liberului arbitru*, oamenii au datoria de a lupta pentru triumful principiului binelui şi pentru diminuarea răului; faptele lor, bune sau rele, vor fi răsplătite în consecinţă, la judecata de apoi, urmată de o existenţă viitoare veşnică într-un gen de paradis sau respectiv infern. Astfel mazdeismul reprezintă prima religie antică ce dezvoltă o teorie escatologică (v. *escatologiei* despre sfârşitul lumii şi despre judecata de apoi. După interpretările unor istorici ai religiei, textele acesteia ar lăsa să se întrevadă şi o reconciliere finală a celor două principii şi, ca

urmare, salvarea tuturor sufletelor. Z. devine religie de stat sub monarhia ahemenzilor (la mijlocul sec. 6 I e.n.), când se produce o centralizare religioasă ce va fi şi mai mult accentuată în perioada sasanizilor (sec. 3 – 7 e.n.). Preoţii („atravanii”) monopolizează întreaga oficiere a cultului, ce constă mai ales în aducerea de jertfe, în curăţiri rituale, în întreţinerea focului sacru, în organizarea funeraliilor etc. De menţionat că de religia mazdeistă ţine şi cultul lui Mithra (de unde noţiunea de „mithraism”), zeul Soarelui, care, deşi nu provine din Avista, s-a bucurat de un mare prestigiu în rândurile poporului şi s-a extins în întreg Imperiul roman; el a influenţat puternic ideologia creştină, iar în sec. 2 şi 3 devine un concurent de seamă al *creştinismului*. Z. reprezintă religia naţională a Iranului până nsec. 7 e.n., când această ţară este cucerită de musulmani. În urma victoriei depline a *islamismului* în această ţară, aici mai rămâne doar un număr mic de adepţi ai mazdeismului ce subzistă până astăzi („guebri”). În schimb, adepţii lui Zarathustra, preferând exilul pentru a-şi putea păstra religia, se refugiază în India, fiind strămoşii actualilor parşi (nume ce provine de la Parsa-Persia), ce continuă învăţătura din vechile cărţi sfinte ale iranienilor. Religia parşilor este răspândită mai ales în regiunea Bombay. Ei au tradus în sanscrită Avesta dar credinţa lor suferă şi influenţa *hinduismului*: preoţia devine ereditară ca în casta brahmanilor, iar ritualurile iau o mare dezvoltare. O

Influenţă a ideologiei religioase mă-deiste se poate constata însă şi în *iudaism*, iar mai târziu în cadrul *creştinismului*. *Dualismul* religios al Z. l-a inspirat pe Manes (Mani, Mani-chaeus, personaj semilegendar care ar fi trăit între anii 216 – 276 e.n.), care l-a îmbinat eclectic cu elemente gnostice, creştine şi budiste, creând *mani-cheismul*, în sec. 3 e.n., ca sectă în cadrul creştinismului, O influenţă a Z. poate fi descoperită şi în ideologia unor secte din evul mediu (bogomilii, albigenzii etc).

*

locuţiuni

AB AUCTORITATE (ARGUMENTUM) (lat.). *Argumentul autorităţii*, mod de argumentare prin care se invocă în favoarea unei afirmaţii faptul că este afirmaţia unei persoane cu autoritate şi prestigiu în opinia comună şi implicit în cea a oponentului.

AB ESSE AD POSSE VALET CONSE-QUENTIA (lat.). *Consecinţa de la „a exista” la „a putea exista” este valabilă*. Una dintre „consecinţele

formale" ale logicii scolastice, conform căreia dintr-o propoziţie de existenţă se poate deduce una care afirmă posibilitatea acelei existenţe. V. A POSSE AD ESSE NON VALET CONSEQUENTIA.

AB INVIDIA (ARGUMENTUM) (lat). *Argumentul urii*, falsă demonstraţie menită, sub pretextul apărării adevărului, să stârnească ura activă împotriva părerilor altora sau să-i compromită pe nedrept (Wolff).

AB OPPORTERE AD ESSE VALET

CONSEQUENTIA (lat.). *Consecinţa de la necesar la existent este valah Un* Una dintre „consecinţele formale" ale logicii scolastice, conform căreia inferenţa de la necesar la existent este validă.

AB UNIVERSALI AD PARTICULARE VALET CONSEQUENTIA (laţ.). *Consecinţa de la universal la particular este valabilă*. Una dintre „consecinţele formale" ale logicii scolastice, pe care de altfel se întemeiază orice silogism. Cu anumite restricţii, contrariul este valabil în logica cuantificării (rsgula instanţierii).

ACCIDENS INSEPARABILE (lat). *Accident inseparabil*. Este un accident al individului „care are cauză permanentă în subiect" (Thomas). V.A.C-CIDENS SEPARABILE.

ACCIDENS SEPARABILE (lat.). *Accident separabil*. Este un accident ai în/lividului „care nu are cauză. permanentă în subiect, ca, de exemplu, faptul de a şedea sau a umbla" (Thomas). V. ACCIDENS INSEPARABILE.

A CONTRARIO (ARGUMBNTUM)

(lat.). Mod de argumentare analogică prin conchidere de la contrariu (*a contrario*) la contrariu: dacă lui A îi corespunde B, lui non-A este probabil să-i convină non-B. V. A PORTIORI şi A PARI.

ACTIO (lat.). *Acţiunea* săvârşită de un agent, *activitatea* agentului; i se opune PASSIO (v.).

ACTIONES SUNT SUPPOSITORUM

(lat.). *Acţiunile sunt ale individului care le săvârşeşte*. În scolastică se exprima astfel caracterul de totalitate substanţială şi concretă a agentului individual: cel care acţionează este el, ca entitate integrală, nu facultăţile sale.

ACTUS EST PRIOB POTENŢIA (lat). *Actul este anterior potentei (virtualităţii)*. Propoziţie aristotelico-scolastică exprimând prioritatea necesară (ontologică sau gnoseologică) a actului asupra potentei.

AD (PER) ABSURDUM (DEMON-STRATIO sau REDUCŢIO) (lat.).

La (*prin*) *absurd*. Raţionament sau argumentare prin reducere la absurd (sau la imposibil), care dovedeşte adevărul unei propoziţii prin falsitatea evidentă a unei consecinţe rezultând din propoziţia contradictorie. Reducerea la absurd este, la rândul ei, un raţionament care duce la respingerea unei aserţiuni arătând că ea ar duce la o consecinţă cunoscută ca falsă sau contrarie însăşi ipotezei de la care se porneşte. V. AD (PER) IMPOSSIBILE.

ADAEQUATIO REIETINTELLECTUS sau RERUM ET RATIONIS (lat). *Adecvarea dintre lucru* (II) *şi intelect sau raţiune*. Reprezintă definiţia adevărului la Thomas d'Aquino (intelectul există pentru a cunoaşte ceea ce există, iar ceea ce există, există pentru a fi cunoscut de intelect).

AD ALIQUID (lat.). *Prin raport la ceva*. V. PROS TI.

AD HOMINEM (ARGUMENTUM) (lat).

Privitor la omul (*cu care se discută*). Mod de argumentare datând din sec. 17 şi constând în a-i opune adversarului consecinţele care rezultă din tezele cele mai puţin probabile admise de acesta sau, în sens mai larg, detalii specifice doctrinei sau individualităţii acestuia. Alte tipuri de argumentare cu referinţă strictă la adversar sunt cele numite AD IGNORATIAM (V), AD VERE-CUNDIAM (v.).

ADIAFORÂA (gr.). *Indiferenţă*. *Termen* curent în filosofia stoică, cinică şi sceptică exprimând indiferenţa înţeleptului faţă de tot ceea ce, bun sau rău, este exterior virtuţii şi ca atare neutru prin raport la ea, moralmente indiferent (*adidforon*); în filosofia sceptică termenul are şi accepţiunea de neutralitate cognitivă care duce la abţinerea metodică. V. EPOCHE.

A DICTO SECUNDUM QUID AD DICTUM SIMPLICITER NON VALET

CONSEQUENTIA (lat.) *Inferenţa de la o afirmaţie relativă la una absolută nu este valabilă*. Una dintre „consecinţele formale" ale logicii scolastice: întrebuinţarea în concluzie, în sens absolut, a unui termen care nu intră în premise decât în sens condiţionat sau relativ. V. SECUNDUM QUID şi SIMPLICITER.

AD 1GNORANTIAM (ARGUMENTUM)

(lat.). Mod de argumentare constând în a cere de la adversar fie să accepte dovada propusă, fie să aducă una mai bună (Locke).

AD IMPOSSIBUIE (DEMONSTRAŢIO sau REDUCŢIO). V. AD ABSURDUM.

AD 1UDICIUM (ARGUMENTUM)

(lat.). Mod de argumentare constând „în folosirea dovezilor scoase din unul dintre fundamentele cunoaşterii sau probabilităţii" (Locke).

AD REM (ARGUMENTUM) (lat). Mod de argumentare care nu depăşeşte limitele intrinseci ale obiectului disputei (*res*), cum fac argumentaţiile de tipul AD HOMINEM (V).

AD VERECUNDIAM (ARGUMENTUM) (lat.). Mod de argumentare în care se recurge la respectul (*ad vere-cundiam*) adversarului pentru opinia unui om sau a unor oameni care au dobândit reputaţie în ochii opiniei comune (Locke).

A FORTIORI (lat.) [*Dintr-un motiv*] *mai puternic, cu atât mai mult*. Mod de argumentare prin care ceea ce este demonstrat pentru un caz se extinde la alt caz, care prezintă, faţă de primul, motive mai puternice de a fi „cu atât mai adevărat". V. A PARI şi A CONTRARIO.

AFIRMATIO EST PRIOR NEGATIONE (lat.). *Afirmaţia are prioritate asupra negaţiei*. Enunţ scolastic conform căruia o negaţie se poate întemeia doar pe o instituire prealabilă a faptului pozitiv de negat.

AGERE SEQUITUR ESSE. V. OPERĂRI SEQUITUR ESSE.

AGNOSÂA (gr.). Atitudinea celui care afirmă, ca Socrate, că singurul lucru pe care îl ştie este că nu ştie nimic; mai târziu, scepticul Arcesilaos a profesat ideea că nu ştie nici măcar atât.

AKATALEPSÂA (gr.). Termen al scepticismului grec care exprimă imposibilitatea şi deci abţinerea de a exprima o judecată certă, fie ea negativă sau pozitivă. V. EPOCHE.

AMBRAE AFIRMANTES NEQUE-UNT GENERARE NEGANTEM (lat.). *Când amândouă premisele sunt afirmative, ele nu pot produce o concluzie negativă*; regulă scolastică a silogismului.

AMICUS PLATO SED MAGIS AMICA VERITAS (lat.). *Îmi este prieten Platou, dar mai prieten îmi e adevărul*. Traducerea unei afirmaţii a lui Aristo-tel din *Etica Nicomahică* reprodusă de Ammonius în *Viaţa lui Aristotel*.

AMOR DEI 1NTELLECTUALIS (lat). *Iubirea intelectuală de Dumnezeu* (Spinoza). Nu este un afect sau o pasiune, o experienţă umană pasivă ori efemeră, ci beatitudinea cognitivă a minţii (considerată *sub speciae aeternitatis*) care îl contemplă pe Dumnezeu drept cauză eternă; este identică cu iubirea infinită cu care Dumnezeul

spinozian se iubeşte pe el însuşi şi, implicit, pe oameni.

AMOR FATI (lat.). *Dragostea de propriul* destin (Nietzsche). Implică nu numai a suporta ceea ce, în mod necesar, ai avut sau ai de suportat, ci şi a-l accepta în toate formele şi a-l iubi.

ANALOGON RATIONIS (lat.). [*Memoria*] *este analogul raţiunii*. După Leibniz, secvenţele reprezentării evocative a memoriei reproduc, în succesiunea lor, succesiunea desfăşurării ideilor.

ANALTSIS SITUS (lat.). *Analiza poziţiei*: numele mai vechi al topologiei.

ANÂMNESIS (gr.). *Reamintire*. La Platon, explicaţia cunoaşterii *a priori* a realităţilor nesensibile prin reamintirea lor dintr-o existenţă anterioară.

ANTECEDENS (lat.). *Termen antecedent*. Antecedentul logic este cel din care rezultă sau decurg, drept consecinţe, alte propoziţiuni. Antecedentul ontologic, este, în principiu, o existenţă cronologic anterioară alteia, ceea ce implică şi o parte dintre relaţiile cauză-efect. V. şi ANTE REM.

ANTE REM, ÎN RE, POST REM (lat).

Înainte, în *după ceva*. Formule scolastice referitoare la problema univer-saliilor; *anterem*: universaliile există în spiritul divin, *in re*. ca esenţă formală sau individuală, *post rem* în spiritul uman sau a) ca simple nume (*flotus vecis*) în nominalism şi b) ca realitate conceptuală (în realism sau conceptualism).

ÎNTHROPOS PANTON METRON

(gr.). *Omul este măsura tuturor lucrurilor* (Protagoras). V. HOMO MENSU-RA OMNIUM.

ANTHROPOS PHYSEI ZOON POLI-TIKON (gr.). *Omul este prin natura lui o fiinţă socială* (Aristotel).

ANTIQUITAS SAECULI IUVENTUS MUNDI (lat.). *Vechimea veacului*, *tinereţea lumii* (Bacon).

APAGOGE (gr.). În logica aristotelică: a) silogism a cărui premisă majoră este certă, dar a cărei premisă minoră este doar probabilă; b) metodă a demonstraţiei indirecte, în care valabilitatea unei concluzii se stabileşte prin asumarea contradictoriei sale şi prin demonstrarea faptului că din aceasta decurg consecinţe imposibile sau inacceptabile.

A PARI (ARGUMENTUM) (lat). [*Din ir-un motiv*] *egal*, *deopotrivă*. Mod de argumentare prin care ceea ce e demonstrat pentru un caz se transferă la un altul, care are raţiuni identice sau analogice, adică de

aceeaşi forţă, de a fi adevărat. V. A FORTIORI şi A CONTRARIO.

APORIA (gr.). *Lipsă de resurse*: *dificultate, impas, perplexitate*. Termenul e strâns legat de mersul discuţiei din dialogurile platoniciene şi desemnează adesea incapacitatea de a decide între două argumentări contradictorii.

A POSSE AD ESSE NON VALET CON-SEQUENTIA (lat.). Consecinţa de la „a putea exista” la „a exista” nu este valabilă. V. AB ESSE AD POSSE VALET CONSEQUENTIA.

ARCHE (gr.). *Început, substanţă ultimă* sau *fundamentală, principiu* (ontologic sau logic).

ARGUMENTA PONDERANTUR NON NUMERANTUR (lat.). *Argumentele se cântăresc, nu se numără*.

ARGUMENTUM ACHILLEUM (lat.) *Argumentul ahileic*, al doilea argument enunţat de Zenon din Eleea împotriva realităţii mişcării, socotită de el logic imposibilă: cel mai încet (broasca ţestoasă) nu poate fi întrecut în fugă de cel mai iute (Ahile) dacă distanţa dintre ele este considerată nu numai infinit divizibilă, ci şi infinit împărţită în act, discreta, discontinuă.

ARS COMBINATORIA (lat.). *Ştiinţa combinatorie*. V. CHARACTERISTICA UN'IVERSALIS şi MATHESIS UNIVERSALIS.

ASEITAS (lat.). *Aseitate*. În scolastica târzie, caracterul unei entităţi care are în ea însăşi cauza şi principiul propriei sale existenţe.

În

A TUTO (ARGUMENTUM) (lat.). Mod de argumentare analogică întemeiat pe transferul de certitudine de la ceea ce este sigur (*a tuto*) la ceea ce nu are acelaşi grad de certitudine.

AURA VITALIS (lat.). *Suflul vital*. Termen folosit de van Helmont pentru a desemna forţa care însufleţeşte, mişcă şi ordonează elementele corporale.

AUTOMATON (gr.) *Spontaneitate*. *Cauză accidentală*. La Aristotel, se deosebeşte de TYCHfi (v.) prin faptul că desemnează o cauză eficientă accidentală străină de orice deliberare raţională şi ca atare proprie fenomenelor naturale sau fiinţelor iraţionale.

AUTOS EPHA (gr). V. IPSE DIXIT.

AUT SEMEL AUT 1TERUM MEDIUS GENERALITER ESTE (lat.). *Termenul mijlociu să fie luat cel puţin odată cu toată extensiunea sa*; regulă scolastică a silogismului.

BACULINUM (ARGUMENTUM) (lat). *Argumentul bttei*, prin care

s-ar dovedi existenţa lumii exterioare lovind pământul cu o bâtă. Ironic, semnifică folosirea forţei în locul oricărui alt argument.

BELLUM OMNIUM CONTRA OMNES

(lat.). *Războiul tuturor împotriva tuturor*. După Hobbes, aceasta este condiţia presupusă a comunităţii umane în starea ei naturală, adică, în sens iuşnaturalist, presocială sau prepolitică.

CAUSA ACCIDENTALIS. V. CAUSA INSTRUMENTALII

CAUSA AEQUAT EFECTUS (lat.). *Cauza este egală cu efectul*. Denumire a unei erori logice constând în identificarea cauzei cu efectul.

CAUSA ADDUCTIVA. V. CAUSA INSTRUMENTALII

CAUSA CAUSAE EST ETIAM CAUSA

CAUSATI (lat.). *Cauza cauzei* este considerată, în filosofia scolastică, totodată şi *cauza efectului* acelei cauze atâta vreme cât, în seria de la cauza primă la un efect dat, nu intervine un punct de nedeterminare prin raport la cauza primă.

CAUSA CESSANTE CESSAT EFECTUS (lat.). *Când încetează cauza*, *încetează şi efectul* (Thomas şi, în genere, scolastica).

CAUSA EFFICIENS (sau AGENS) (lat.). *Cauză eficientă* (sau *activă*). Unul dintre cele patru tipuri de cauze definite de Aristotel, cel mai apropiat de sensul modern al cuvântului *cauză*: cauza eficientă este anterioară şi extrinsecă efectului său, care reprezintă o nouă determinare substanţială sau accidentală a corpului asupra căruia s-a exercitat cauza eficientă. V. CAUSA

FINALIS; CAUSA FORMALIS; CAUSA MATERIALIS.

CAUSA EQUIVOCA (lat.). În terminologia scolastică denumeşte cauza al cărei efect face parte din altă specie decât ea; este vorba în special de agentul divin; cauza care poate determina mai multe efecte sau consecinţe. V. CAUSA UNIVOCA.

CAUSA EST PRIOR SUO EFPECTU

(lat.). *Cauza este* (potenţial)” areterioa/-a *efectului*. Acest principiu a fost înţeles încă din scolastică nu numai în sensul antecedenţei temporale, ci şi în acela al priorităţii prin natura sa, existenţa efectului depinzând de existenţa cauzei, în raportul de prioritate de la activ la pasiv. V. şi NEC OPORTET OMNEM CAUSAM EFECTUM DU-RATIONE PRAECEDERE, ŞED NATURA TANTUM.

CAUSA FINALIS (lat.). *Cauză finală*. Unul dintre cele patru tipuri de cauze definite de Aristotel: este cauza eficientă, şi ca atare tot

extrinsecă, care îşi produce efectul în funcţie de un scop determinat, scop care preexistă în cauză. V. CAUSA EFFICIENS; CAUSA FORMALIS; CAUSA MATE-RIALIS.

CAUSA FORMALIS. (lat.). *Cauză formală*. Unul dintre cele patru tipuri de cauze definite de Aristotel şi împreună cu *causa materialis* (v.), una dintre cele două cauze *intrinsece* efectului; ea reprezintă ceea ce dă efectului individualitatea lui specifică *hâc et nune* (v.) în calităţile şi activităţile acestuia. V. CAUSA EFFICIENS; CAUSA FINALIS; CAUSA MATERIALIS.

CAUSA ÎN ACTU EST SIMUL CUM EFECTU ÎN ACTU (lat.). *Cauza în act este simultană cu efectul în act*. Formulare scolastică compatibilă cu CAUSA EST PRIOR SUO EFECTU

(v.) pentru că, oricare ar fi raportul de prioritate dintre cauză şi efect, trecerea lor în act trebuie considerată simultană. Altfel s-ar trece din actual în virtual.

CAUSA INDIRECTE AGENS. V. CAUSA INSTRUMENTALIS.

CAUSA INSTRUMENTALIS (lat.). *Cauză instrumentală*, ceea ce este cauză în virtutea unei CAUSA PRINCIPALIS (v.) căreia îi serveşte drept instrument de exercitare. În această ambianţă terminologică întâlnim CAUSA ADDUCTIVA, *cauza care aduce* în act cauza principală, CAUSA INDIRECTE AGENS, *cauză acţionând indirect*, CAUSA ACCIDENTALIS, *cauză* accidentală (Thomas) etc.

CAUSA MATERIALIS (lat.). *Cauză materială*. Unul dintre cele patru tipuri de cauze definite de Aristotel şi, împreună cu *causa formalis* (v.), una dintre cele două cauze *intrinsece* efectului; ea reprezintă elementul remanent şi cantitativ în trecerea de la o stare la alta. V. CAUSA EFFICIENS; CAUSA FINALIS; CAUSA FORMALIS; HYPOKEIMENON.

CAUSA OCCASIONALIS (lat.). *Cauza ocazională*. În toate doctrinele ocazionaliste (empiriste sau nu), care substituie conceptului de cauză în sens determinist pe acela de ocazie (circumstanţă antecedenţă), ocaziile care se repetă regulat capătă numele de *cauze ocazionale*.

CAUSA PER ACCIDENS (lat.). *Cauză accidentală*, adică una care produce un efect în virtutea unei alte cauze, deci un efect care nu decurge din ea *per* se V. CAUSA PER SE.

CAUSA PER SE (lat.). În terminologia scolastică, *cauză prin sine*, adică cea care, prin propria ei natură, este destinată unui anumit efect.

V. CAUSA PER ACCIDENS.

CAUSA PRIMA (lat.). *Cauză primă*, termen scolastic de origine aristotelică care desemnează cauza absolută, cea care nu are la rândul ei cauză, este doar cauză fără a fi efect. V. PRIMUM moVENS.

CAUSA PRINCIPALIS (lat.). *Cauză principală*; în scolastică i se opune lui CAUSA INSTRUMENTALIS (v.).

CAUSA SUI (lat.). *Cauză a sa însăţi*. Expresia datează din sec. 12 şi indică o realitate independentă, absolută, principiu şi cauză a propriei sale existenţe. Concept important la Descartes, Spinoza şi Hegel, constant folosit pentru a defini necesitatea şi totodată libertatea absolută şi necondiţionată. Etica lui Spinoza începe tocmai cu această definiţie: *Per causam sui intelligo id cuius essentia involvit existenţiam*; *sive id cuius natura non potest concipi nisi existens* „înţeleg prin «cauză a sa însăşi» ceva a cărui existenţă implică existenţa; sau ceva a cărui natură nu poate fi concepută decât ca existând”.

CAUSA UNIVOCA (lat.). În terminologia scolastică, denumeşte cauza al cărei efect face parte din aceeaşi specie cu ea, atât cauza cât şi efectul fiind în acest caz entităţi individuale; cauză care determină un singur efect sau o singură consecinţă. V. CAUSA EQUIVOCA.

CHARACTERISTICA UNIVERSALIS

(lat.). *Sistem de simboluri* (*characte-res*). Leibniz, ca precursor al logicii moderne şi al calculului propoziţiilor, aspira la constituirea unei *ars charac-teristica* sau *combinatoria* ori a unei *speciosa universalis*, o limbă raţională universală folosind simboluri formale ale oricărui enunţ. V. MATHESIS UNIVERSALIS.

CIRCULUS ÎN DEFLNIENDO (lat).

Definiţie circulară. V. CIRCULUS VI-TIOSUS 2.

CIRCULUS ÎN PROBANDO (lat). *Demonstraţie circulară*. V. CIRCULUS VITIOSUS 1.

CIRCULUS MATERIALIS (lat). *Cerc solid*. Operaţie logică regresivă care constă în trecerea de la cunoaşterea virtuală a întregului la cunoaşterea actuală a părţilor pentru a ajunge apoi la cunoaşterea actuală a întregului însuşi (Rosmini).

CIRCULUS VITIOSUS (lat.). *Cerc vicios*. 1. Demonstraţie în care premisele conţin deja concluzia de demonstrat, astfel că se demonstrează afirmaţia A cu ajutorul afirmaţiei B şi apoi B cu ajutorul lui A, printr-o întoarcere circulară la punctul de pornire. 2. Definiţie circulară care are un *definiens* presupus de *definiendum*. V. PETI-TI01

PRINCIPE.

CLLNAMEN (lat.). *Deviaţie*, schimbare spontană a direcţiei unui atom în cursul căderii sale rectilinii şi verticale în vid (Epicur, Lucreţiu).

COGITO ERGO SUM (lat.). *Gândesc, deci exist* (Descartes). Formulă sintetică exprimând autoevidenţa existenţială a subiectului gânditor, adică certitudinea subiectului gânditor despre propria lui existenţă.

COINCIDENTIA OPPOSITORUM (lat). *Coincidenţa contrariilor* (Nicolaus Cusanus, Reuchlin, Giordano Bruno). Exprimă transcendenţa şi infinitatea divinităţii, în a cărui unitate ar coincide indisociabil maximul şi minimul, totul şi nimicul, crearea şi creatul, complicaţia şi explicaţia.

CONCEDO CONSEQUENTIAM (lat). *Admit consecinţa*. În disputele scolastice, recunoaşterea adevărului concluziei unui silogism.

CONCEDO MAJOREM (lat.). *Admit premisa majoră* (a unui silogism). V. CONCEDO CONSEQUENTIAM.

CONDITIO SINE QUA NON (lat). *Condiţie necesară* într-o demonstraţie, de care depinde întreaga ei validitate.

CONSENSUS GENTIUM (lat). *Consensul [tuturor] oamenilor*. Consens universal, consimţământ unanim asupra adevărului unei afirmaţii; este admis, în măsură mai mare sau mai mică de unii gânditori drept criteriu, garanţie sau dovadă de adevăr (Aristotel, stoicii, eclecticii antici); filosofia modernă, începând cu Descartes, instituie o critică radicală a valorii de adevăr a consensului universal (fac excepţie şcoala scoţiană şi doctrina dreptului natural).

CONSEQUENS (lat.). *Termen consecutiv*. Termen care urmează, logic sau cronologic, în calitate de consecinţă, unui alt termen, numit ANTECEDENS (v.), de care, sub o formă sau alta, depinde.

CONSEQUENTIA FORMALIS (lat). *Consecinţă formală*, adică formal adevărată este cea care a fost corect dedusă din premise. V. CONSEQUEN-TIA MATERIALIS.

CONSEQUENTIA MATERIALIS (lat.). *Consecinţă materială*, adică adevărată nu numai formal (v. CONSEQUENTIA FORMALIS), ci şi pentru că a fost dedusă din premise adevărate.

CONTRADICŢIO ÎN ADJECTO (lat). *Contradicţie în atribuirea unei calităţi*. Incompatibilitate dintre un termen şi cel căruia i se

adaugă nemijlocit. Contradicţie intrinsecă.

CONTRADICŢIO ÎN RE (lat). V. CONTRADICŢIO ÎN SUBIECTO.

CONTRADICŢIO ÎN SUBIECTO (lat). *Contradicţie înăuntrul subiectului* atunci când el întruneşte elemente incompatibile (contrarii sau contradictorii): i se mai spune şi CONTRADICŢIO ÎN RE.

CONTRADICŢIO IN TERMINIS (lat). *Contradicţie în termeni*. Contradicţie care se manifestă prin însăşi forma (= expresia lingvistică a) termenilor între care există sau care o includ.

CONTRAPOSITIO (lat.). *Contrapoziţie*. O formă de CONVERSIE (v.) constând în negarea contrariului propoziţiei convertite: 1. Orice A este B Orice non-B este non-A; 2. Dacă A este adevărat, B este adevărat >Dacă B este fals, A este fals.

CONTRA PRINCIPIA NEGANTEM NON EST DISPUTANDUM (lat.). Nu se poate disputa împotriva cuiva care neagă principiile prime ale oricărei dezbateri. V. şi DE PRINCIPnă NON EST DISPUTANDUM…

CONTRARIORUM EADEM EST

SCIENTIA (lat.) Ceva *şi contrariul său sunt studiate de una şi aceeaşi ştiinţă* (propoziţie aristotelico-sco-lastică).

CONVERSIE (lat.). *Conversiune*. Traducerea termenului aristotelic *anti-strophe* care desemnează intervertirea subiectului şi a predicatului unui enunţ pentru a obţine un nou enunţ, echivalent cu primul în cazulenunţului particular afirmativ şi al celui universal negativ (*conversie simplex*); în cazul enunţului universal afirmativ, echivalenţa nu se poate obţine decât prin modificarea cuantifica torului (*toţi oamenii sunt muritori unii muritori sunt oameni*); *conversie per accidens* sau *per limitationem*, iar în cazul enunţului aparticular negativ conversiunea este imposibilă.

CONVERSIE PER ACCIDENS sau PER LIMITATIONEM, v. CONVERSIE.

CONVERSIE SIMPLEX (lat), v. CONVERSIE.

COORDONATIO NOTIONUM (lat). *Coordonarea noţiunilor*, adică statutul de coordonare a două sau mai multe noţiuni, faptul că au acelaşi rang într-un sistem de clasificare: genuri cu genuri, specii cu specii, dar nu genuri cu specii.

CREAŢIO EST FACŢIO ALICUIUS DE NIHILO (lat.). *Creaţia este făurirea unui lucru din nimic* (Albertus Magnus).

CREDO QUIA ABSURDUM (lat). *Cred pentru că este absurd*. Sentinţă atribuită adesea lui Tertullian, dar niciodată formulată de el

ca atare, cu sensul că un adevăr de credinţă trebuie să fie crezut cu atât mai ferm cu cât e mai puţin accesibil raţiunii. I se opune afirmaţia CREDO ŞED INTELLIGERE VOLO, *Cred, dar vreau să înţeleg*.

CREDO UT INTELLIGAM (lat.) *Cred că să înţeleg* (Anselm). Afirmă nevoia de a crede întâi şi apoi a porni la cercetarea filosofică, ininteligibilă fără credinţă, dar indispensabilă înţelegerii şi demonstrării credinţei.

CUM HOC ERGO PROPTER HOC

(lat.). *Odată cu un lucru, deci din cauza acelui lucru*. Sofism prin „falsitatea cauzei", constând în confuzia dintre concomitentă şi cauzalitate. V. NON CAUSA PRO CAUSA.

DEFINIENDUM (lat.). *Ceea ce trebuie definit*.

DEFINIENS (lat.). *Ceea ce defineşte*, termenul definitoriu al unui DEFINIENDUM (v.).

DEFINIŢIO CAUSALIS (lat.). *Definiţia cauzală*. V. DEFINIŢIO GENETICA.

DEFINIŢIO GENETICA (lat.). *Definiţie genetică*, considerarea unui DEFINIENDUM în originea şi devenirea lui; se mai poate numi DEFINIŢIO PER GENERATIONE sau CAUSALIS.

DEFINIŢIO NORULNALIS (lat). *Definiţie nominală*. *Y*. DEFINIŢIO QUID NORULNIS.

DEFINIŢIO PER GENERATIONEM

(lat.). *Definiţia prin definirea genezei*, v. DEFINIŢIO GENETICA.

DEFINIŢIO QUID NOMINIS (lat). În logica scolastică, *definiţia cuvântului*, deosebită de DEFINIŢIO QUID REI (v.): se mai numeşte DEFINIŢIO NOMINALIS sau VERBALIS.

DEFINIŢIO QUID REI (lat.) în logica scolastică, *definiţia lucrului* deosebita de DEFLNITIO QUID NORULNIS (V); se mai numeşte DEFLNITIO REALIS

DEFINIŢIO REALIS (lat.). *Definiţie reală*. V. DEFINIŢIO QUID REI.

DEFLNITIO VERBALIS (lat). *Definiţie verbală* sau lingvistică. V. DEFINIŢIO QUID NORULNIS.

DE IURE – DE IACTO (lat). *De drept – de fapt*. Opoziţie între ceea ce se enunţă drept necesar şi ceea ce se enunţă drept factual sau contingent.

DEMONSTRAŢIO LONGE OPTIMA EST EXPERIENTIA (lat.). *Experienţa este cu mult cea mai bună demonstraţie* (Fr. Bacon).

DEMONSTRAŢIO PER OCULQS (lat). *Demonstraţie prin*

mijlocirea ochilor, adică prin caracterul de evidenţă al percepţiei.

DE OMNIBUS DUBITANDUM (lat). *Trebuie să ne îndoim de totul*. Aforism susceptibil de două interpretări: una *sceptică*, când are sensul de concluzie gnoseologică definitivă (fie ea limitată la o anumită sferă, fie universală) şi alta *metodică*, când are sensul de procedeu provizoriu indispensabil ajungerii la adevăr prin eliminarea iniţială a certitudinilor nedemonstrate.

DE OMNI RE SCIBILI (lat.). *Despre orice lucru care poate fi ştiut*: Pico de la Mirandola afirma că poate da răspuns oricărei întrebări vizând această sferă; Voltaire a subliniat ironic caracterul oarecum excesiv şi orgolios al afirmaţiei, completând-o sub forma DE OMNI RE SCIBILI ET QUIBUSDAM ALIIS. *Despre orice lucru care poate fi ştiut şi despre alte câteva pe deasupra*.

DE PRINCIPnă NON EST DISPUTAN-DUM (lat.). *Despre principii nu trebuie să se dispute*. Altfel disputa ar fi imposibilă (adagiu scolastic). V. CONTRA PRINCIPIA NEGANTEM NON EST DISPUTANDUM.

DEUS SIVE NATURA (lat.). *Dumnezeu sau natura*. Disjuncţia exprimă de fapt sinonimia perfectă a celor doi termeni, care se schiţează la Giordano Bruno şi capătă expresie definitivă în panteismul lui Spinoza. V. NATURA NATURANS şi NATURA NATURATA.

DE QUOCUMQUE PRAEDICAT-O UT DE SUBIECTO (lat.). *Orice (se afirmă) despre predicat (se afirmă) şi despre subiect*, regulă a logicii formale aristotelico-scolastice conform căreia ceea ce se afirmă despre predicat se afirmă în mod necesar şi despre subiectul său, atunci când acesta din urmă are o extensiune mai restrânsă decât predicatul (adică îi este, în sens etimologic, *subiectum*: subordonat, inferior).

DIĂNOIA (gr.). V. N6ESIS.

DICTUM DE OMNI ET NULLO (lat). *Afirmaţie despre tot şi despre nimic*, adică, ceea ce se afirmă sau se neagă despre un întreg se afirmă sau se neagă despre fiecare parte a lui. Constituie la Aristotel temeiul silogismului. După el un concept se afirmă universal (despre tot) atunci când subiectul nu conţine niciun individual căruia să nu-i poată fi atribuit. Acelaşi lucru atunci când se neagă universal (când nu se afirmă despre nimic). Formula se opune, după Kant, lui NOTA NOTAIE EST NOTA REI IP-SIUS (v.) sau: ceea ce se afirmă sau se neagă despre o clasă în ansamblul ei se afirmă sau se neagă despre fiecare component al clasei.

DISTINGUO MAJOREM (lat). Disting *premisa majoră*. În disputele medievale indică atitudinea oponentului faţă de caracterul discutabil al unei premise majore.

DOCTA IGNORANTIA (lat.) *Ignoranţa în cunoştinţă de cauză*. Conştiinţa limitelor propriei cunoaşteri ca temei al cunoaşterii pozitive. Formula apare la Augustin şi Bonaventura dar capătă răspândire prin opera cu acelaşi titlu a lui Nicolaus Cusanus, care o raportează la cunoaşterea lui Dumnezeu, infinit şi ca atare incomensurabil cu finitul, putând fi cunoscut numai prin negarea sau împingerea la limită a caracterelor cunoscute ale omului.

DOXA (gr.). *Opinie*, *presupunere*. Cunoaştere incertă, neverificată, întemeiată pe cunoaşterea sensibilă sau pe premise contingente şi opusă cunoaşterii certe, EPISTEME (v.).

DURANTE CAUSA, DURAT EFFECTUS (lat.). *Cât timp dăinuie cauza*, *dăinuie* şi *efectul*.

DYNAMIS (gr.). 1. *Putere*, *forţă*, *capacitate*, în sens activ sau pasiv. 2. (în filosofia lui Aristotel): o) Sursă a schimbării sau puterea de a produce schimbarea, *b*) Capacitatea specifică a unui lucru de a trece dintr-o anumită stare într-o stare diferită: potenţialitate. V. ENfiRGEIA şi ENTELE-CHEIA.

EADEM UNI TERŢIO SUNT EADEM

INTER SE (lat.). *Cele identice cu un singur al treilea termen sunt identice între ele*. Formulare scolastică a principiului identităţii. V. TERTIUM COMPARATIONIS.

EFECTUS PROPORŢIONATUR

SUAE CAUSAE EFFICIENŢI (lat.).

Efectul este proporţional cu cauza sa eficientă, adică este de acelaşi ordin cu el (Thomas, Stuart Mill).

EI 1NCUMBIT PROBAŢIO QUI DICIT NON QUI NEGAT (lat.). *Obligaţia de a dovedi îi revine celui care afirmă un lucru nu celui care îi neagă sau contestă*.

ENDECHOMENON (gr.). *Contingent*. Termen aristotelic care desemnează ceea ce nu este nici imposibil nici necesar să existe, ca tot ce se întemeiază pe TCHE (v.) sau AUTOMATON (v.) sau reprezintă o proprietate accidentală. V. SYMBEBEKOS.

ENERGEIA (gr.). *Funcţionare*, *activitate*, *act*, *actualizare*. Aristotel numeşte astfel funcţionarea unei capacităţi, actualizarea ei. V. DYNAMIS; ENTELE-CHEIA.

ENS A SE şi AB ALIO (lat.). În terminologia scolastică, ceea ce există *prin* (*de la*) *sine* şi ceea ce există *prin altceva*. Entitatea care nu are nevoie de nicio cauză pentru a exista (v. ASEITAS) şi entitatea care are nevoie de o astfel de cauză.

ENS ENTIUM (lat.). *Entitatea entităţilor*. Unul din termenii scolastici pentru divinitate.

ENS RATIONIS (lat.). *Entitate a raţiunii*. Ceea ce există doar m şi pentru gândire: la limită, neantul, nonexistenţa, ca obiect al gândirii. Se opune lui ENS REALE sau ENS NATURAE (v.).

ENS REALE sau NATURAE (lat.). *Entitate reală* sau *a naturii*. Ceea ce, spre deosebire de ENS RATIONIS (v.), există, în potentă sau în act, în afara gândirii.

ENS REALISSIMUM (lat.). *Entitatea cea mai reală*. Unul dintre numele divinităţii în teologia scolastică, care uza de astfel de termeni superlativi absoluţi pentru a indica perfecţiunea lui Dumnezeu.

ENTEL – fil HEIA (gr.). *Stare de împlinire sau perfecţiune, actualitate*. Pentru Aristotel, ENERGEIA (v.) considerată nu ca activitate sau funcţionare a unei DYNAMIS (v.), ci ca starea de perfectă actualitate către care tinde. Adesea însă cei doi termeni sunt sinonimi.

ENTIA PRAETER NECESSITATEM NON MULTIPLIC AND A (lat.). *Numărul entităţilor nu trebuie sporit fără necesitate* (atribuit lui Occam). Formula exprimă celebrul principiu al *simplicităţii*. V. PRINCIPIA PRAETER NECESSITATEM NON MULTIPLICÂND A.

ENTIUM VARIETATES NON TEMERE ESSE MINUENDAS (lat.). *Nu trebuie să micşorăm fără rost varietăţile entităţilor* (precept logic folosit de Kant în legătură cu legea transcendentală a specificării). V. şi ENTIA PRAETER NECESSITATEM NON MULTIPLICÂND A.

EPAGOGE (gr.). *Inducţie*. Desemnează, în logica aristotelică, procesul obţinerii unei propoziţii universale prin inducţie, adică prin intuirea universalului în particularul sensibil şi nu (aşa cum apare la Bacon şi în gândirea modernă) prin trecerea de la fapte particulare la lege.

EPISTEME (gr.). *Ştiinţă, cunoaştere*. 1. Cunoaştere certă, verificată, orientată către lumea inteligibilă a ideilor sau întemeiată pe premise necesare şi opusă cunoaşterii incerte, DOXA (v.). 2. Cunoaştere teoretică, opusă celei practice. V. NQESIS.

EPOCHE (gr.). *Suspendare a judecăţii*; nerecunoaştere a unei propoziţii nici ca adevărată, nici ca falsă; concept specific

scepticismului grec şi, mai târziu, fenomenologiei lui Husserl, unde are sensul de *reducţie fenomenologică*. V. AKATALEPSÂA.

ESSE EST PERCIPI (lat.). *„A fi” înseamnă „a fi perceput”* (Berkeley). Propoziţie idealist-subiectivă prin care diferitele aspecte ale aparenţei sunt identificate cu percepţiile subiectului.

EUKATALEPSIA (gr.). Îndoiala metodică care trebuie să stimuleze cercetarea filosofică, opusă de Bacon AKATALEPSIEI (v.) sceptice.

EXCLUŞI TERŢII PRINCIPIUM (lat). *Principiul terţiului exclus*. Deşi formulat limpede de Aristotel, până la Wolff şi la Baumgarten (care i-a dat numele) n-a fost net distins de principiul noncon-tradicţiei (v.), al cărui corolar nemijlocit şi explicitare este. Conform acestui principiu, nu există un al treilea statut ontologic intermediar între existenţă şi nonexistenţă (v. INTER ENS ET NON-ENS NON DATUR MEDIUM). În plan logic principiul enunţă că dintre două propoziţii contradictorii una este adevărată şi alta falsă, cu «xeluderea absolută a unei a treia ipoteze (că amândouă ar fi adevărate sau amândouă false).

EX CONCESSIS (ARGUMENTUM)

(lat.). Metodă indirectă de argumentare prin acceptarea provizorie a tezei adversarului pentru a-l pune în contradicţie cu sine însuşi sau a-l determina să accepte ceea ce doreşte să respingă.

EX CONTINGENTE NECESSARIUM

(lat.). *Din contingent, necesar*. Eroare constând în trecerea abuzivă de la contingent la necesar, în considerarea drept necesară a unei entităţi contingente.

EX DATA CAUSA DETERMINATA NECESSARIO SEQUITUR EFFECTUS (lat.). *Dintr-o cauză determinată dată rezultă în mod necesar un [anumit] efect* (Spinoaa).

EX FALŞO QUODLIBET (lat). *Din ceva fals [rezultă] orice*.

EX MERE NEttă TIVIS NIHIL SEQUITUR (lat.). *Silogismele cu două premise negative nu produc nicio concluzie*.

EX MERE PARTICULARIBUS NIHIL SEQUITUR (lat.). *Din două premise particulare nu rezultă nicio concluzie*.

EX NIHILO NIHIL (FIT) (lat). *Din nimic [nu se naşte] nimic*. Formulă care rezumă învăţătura lui Epicur asupra caracterului increat al universului. La Lucreţiu apare sub forma NIL POSSE CREĂRI DE NILO. Nimic nu poate fi creat din nimic. În alte variante a fost reluată şi

de Melissos şi Boethius.

EXPERIENTIA EST OPTIMA RE-RUM MAGISTRA (lat.). *Experienţa este cel mai bun dascăl*.

EXPERLMENTUM CRUCIŞ (lat). *Experiment crucial*. Reţinerea, drept validă în virtutea unui fapt privilegiat, a unei singure ipoteze din două propuse (Bacon).

EX PRAECOGNITIS ET PRAECON-CESSIS (lat.). Din *lucruri dinainte ştiute şi admise*. Formulă scolastică de origine aristotelică, combătută mai târziu de Locke şi susţinută de Leib-niz, conform căreia orice doctrină sau disciplină discursivă provine dintr-o cunoaştere preexistentă.

EX SILENTIO (ARGUMENTUM)

(lat.). *Prin tăcere*. Mod de argumentare întemeiat pe tăcerea adversarului, care nu neagă afirmaţia enunţată.

EX VERO NUMQUAM SEQUITUR FALSUM (lat.). *Din premise adevărate nu se poate deduce niciodată o concluzie falsă*.

FACTUM INFECTUM FIERI NEQUIT

(lat.). *Ceea ce a fost făcut nu mai poate fi desfăcut*. În sens filosofic, se afirmă astfel că existentul ca existent nu mai poate fi în niciun fel revocat, chiar dacă, prin regresiune ipotetică, existenţa lui nu poate fi neapărat afirmată ca necesară”.

FALLACIA (lat.). *Sofism*; tip de raţionament eronat care are (voit sau nu) aparenţa corectitudinii şi a adevărului, în logica aristotelico-scolastică sunt distinse două tipuri fundamentale de *fallaciae*: FALLACIA DICTIONIS (v.) „sofisme lingvistice” şi FALLACIA EXTRA DICTIONEM (v.); sofisme extralingvistice”.

FALLACIA ACCENTUS (lat.). *Sofismul accentului*, rezultat din împătrirea termenilor unui silogism prin accentuarea semantică diferită a unuia dintre termeni. V. FALLACIA DICTIONIS.

FALLACIA ACCIDENTIS (lat.). *Sofismul accidentului*. Sofism constând din a deduce universalul din particular, din a trata un caracter accidental drept unul esenţial. V. FALLACIA EXTRA DICTIONEM.

FALLACIA COMPOSITIONIS ET FAL-LACIA DIVISIONIS (lat.). *Sofismul compunerii* şi *sofismul diviziunii*, constând în confundarea afirmaţiei care vizează un termen compus, luat în sens colectiv, cu aceea care vizează elementele acelui termen luate separat şi invers. V. FALLACIA DICTIONIS.

FALLACIA CONSEQUENTIS (lat.). *Sofismul consecventului* constă în a presupune fără teniei că un raport antecedent-consecvent, adică o implicaţie, este reciproc valabilă sau convertibilă, ceea ce nu are loc în mod normal (adică din A urmează B, atunci din B urmează A). V. FALLACIA EXTRA DICTIONEM.

FALLACIA DICTIONIS (sau ÎN DICŢIONE) (lat.). *Sofism lingvistic* (textual: sofism „ale spunerii” sau „în spunere”); unul dintre cele două mari tipuri de FALLACIA (v.) distinse de logica aristotelico-scolastică, şi anume cel unde eroarea se întemeiază pe polisemia unui cuvânt sau pe omonimie şi, în general, din ambiguitate; v., ca exemplu, FALLACIA ACCENTUS5 FALLACIA COMPOSITIONIS ET FALLACIA DIVISIONIS; QUATERNIO TERMINORUM.

FALLACIA EXTRA DICTIONEM (sau ÎN DICTIONE) (lat.). Sofism extralingvistic (textual: sofism „în afara spunerii” sau „în spunere”); unul dintre cele două mari tipuri de FALLACIA (v.) distinse de logica aristotelico-scolastică, şi anume cel unde eroarea se întemeiază pe faptul că realităţile pe care le exprimă cuvintele sunt altceva decât par în virtutea unei similitudini. Se pot enumera: FALLACIA ACCIDENTIS (V), FALLACIA CONSEQUENTIS (V), 1GNO-RATIO ELENCHI (V), PETITIO PRINCIPII (V), FALLACIA FALSAE CAU-SAE (V), FALLACIA PLURIUM 1N-TERROGATIONUM UT UNIUS (V).

FALLACIA FALSAE CAUSAE (lat). *Sofismul cauzei false*. V. NON CAUSA PRO CAUSA.

FALLACIA PLURIUM LNTERROGATIONUM UT UNIUS (lat.). *Sofismul mai multor întrebări ca o singură întrebare*. Sofism de tipul FALLACIA EXTRA DICTIONEM (v.) care constă în a pune o întrebare complexă, susceptibilă de mai multe răspunsuri, astfel ca orice răspuns să poată fi dovedit eronat.

FECUNDUS EST ERROR (lat.). *Eroarea e fecundă* (Erasmus). Eroarea poate fi fecundă. 1. Prin deschiderea aleatorie a unei noi direcţii de cercetare.

2. Prin catarsa şi plusul de rigoare metodologică la care duce, în anumite cazuri, cenzurarea sau amendarea ei.

3. Prin funcţionarea ei ca ipoteză neverificată şi astfel restrângerea economică a ariei de investigare prin ipoteză.

FINIS NIHIL ALIUD EST QUAM IL-LUD CUIUS GRATIA ALIA FRUNT

(lat.). *Scopul nu este altceva decât acel lucru în vederea căruia*

alte lucruri sunt făcute (Thomas).

FORMA DAT ESSE REI (lat.). *Forma dă lucrului fiinţă* (principiu scolastic). FORMALITAS (lat.). *Formalitate*. Termen scolastic care desemnează una dintre perspectivele multiple din care poate fi considerată una şi aceeaşi realitate.

FORMALITER (lat.). *Formalmente*. Independent de natura empirică a diferitelor conţinuturi şi în funcţie de o

FORMALITAS (v.) din unghiul căreia este luat în considerare. Se opune lui MATERIALITER (V).

GENERAŢIO ET CORRUPTIO NON AFFICIUNT DIRECTE MATERIAM NEC FORMAM ŞED COMPOSITUM

(lat.). *Naşterea şi pieirea nu afectează propriu-zis nici materia, nici forma, ci doar comp usul*; principiu scolastic hileomortist conform căruia toate entităţile supuse devenirii sunt în mod necesar compuse din două principii, forma substanţială şi materia primă, ele însele (altfel s-ar ajunge la o regresie infinită) incoruptibile.

GENERAŢIO FIT ÎN INSTANŢI (lat). *Naşterea se produce într-o clipă*. Spre deosebire de tranziţiile continue şi succesive proprii schimbărilor de calitate, cantitate şi poziţie, generarea substanţelor este instantanee, deoarece INTER ENS ET NON-ENS NON DATUR MEDIUM (V).

GENERAŢIO UNIUS EST CORRUPTIO ALTERIUS ET CORRUPTIO UNIUS EST GENERAŢIO ALTERIUS (lat.). *Naşterea unui lucru e simultană cu pieirea altuia şi pieirea unui lucru e simultană cu naşterea altuia*; principiu scolastic întemeiat pe necesitatea ca materia primă să nu existe nicio clipă fără formă.

GNOTHI SEAUTON (gr.). *Cunoaşte-te pe tine însuţi*. Cuvinte înscrise pe frontonul templului lui Apollon de la Delfi şi devenite una dintre propoziţiile fundamentale ale socratismului. V. NOSCE TE IPSUM.

HABITUS (lat.). *Dispoziţie constantă*, mod caracteristic de a fi sau de a te comporta într-un anumit fel. Este o dispoziţie dobândită cu efort şi în mod deliberat şi nu trebuie confundată cu habitudinea. V. HEXIS.

HAECCEITAS (lat.). *Individualitate*. Esenţa proprie individualului, ceea ce face ca un individual să fie el însuşi şi să se distingă de oricare altul (Duns Scotus).

HEGEMONIKON (gr.). *Facultatea raţională, directivă a sufletului*,

în stoicism; guvernează toate celelalte stări psihice, inclusiv virtuţile şi viciile, în calitate de principiu intern şi independent, cu sediul în inimă.

HEIMARMENE (gr.). *Destin*, *necesitate*. Termen folosit în special de stoici pentru a desemna conexiunea universală necesară şi cârmuitoare a entităţilor din univers.

HEXIS (gr). V. HABITUS.

HÂC ET NUNC (lat.). *Aici şi acum*. Expresie scolastică prin care se indică obiectul cunoaşterii perceput nu în esenţialitatea sa (absolută), ci în determinările sale concrete spaţio-temporale şi circumstanţiale.

HOC DICIMUS ESSE FINEM ÎN QUOD TENDIT IMPETUS AGEN-TIS (lat.). *Numim scop lucrul către care tinde acţiunea unui agent* (Thomas).

HOMO HOMINI DEUS (lat). *Omul este Dumnezeu pentru om* (Spinoza); se referă la raporturile de folos reciproc, de „convenienţă" dintre oamenii călăuziţi de raţiune şi orientaţi către dobândirea binelui suprem şi a beatitudinii. La Feuerbach în sensul că „fiinţa absolută, Dumnezeul omului, este însăşi fiinţa omului" şi că limitele prescrise umanului sunt iluzorii.

HOMO HOMINI LUPUS (lat). *Omul este lup pentru om* (Hobbes după Plaut); se referă la raporturile de adversitate dintre oameni în condiţia lor socială originară, în „starea de natură", când domneşte BELLUM OMNIUM CONTRA OMNES (v.).

HOMO MENSURA OMNIUM (lat). V. PÂNTON CHREMÂTON ÎNTHR0-POS MfiTRON.

HOMO RES SACRA HOMINI (lat). *Omul este un lucru sunt pentru om*; v. HOMO HOMINI DEUS.

HOMO SUM ET HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO (lat.). *Sunt om şi socotesc că nimic omenesc nu-mi este străin*. Vers din *Beautontimoru-menos* al lui Terentius preluat de stoicismul roman pentru a exprima sintetic doctrina fraternităţii universale.

hle (gr.). *Materie*. Concept aristotelic născut din analiza schimbării; desemnează substratul schimbării (cf. HYPOKEIMENON) şi reprezintă potenţa faţă de care forma funcţionează ca act. Conceptul apare, preluat critic, în stoicism şi plotinism. V. META-BOLE.

HYPEROUSIA (gr.). *Transcendenţă*; se poate enunţa, cu rezerve, despre Ideile platoniciene sau despre principiul suprem (divinitatea).

HYPOKEIMENON (gr.). *Substrat*, *substanţă*, *subiect*. Ceea ce, în

concepţia aristotelică, persistă de-a lungul schimbărilor unei realităţi (v. HYLE). În sens logic, ceea ce suportă să i se atribuie predicate dar nu poate fi predicat despre nimic.

HYPOTHESES NON FINGO (lat). *Nu plăsmuiesc ipoteze*. Enunţ polemic al lui Newton îndreptat împotriva ipotezei, în sens medieval degradat, ca proiect explicativ lipsit de valoare ştiinţifică al fenomenelor fizice pe temeiul unor calităţi fictive şi oculte. Newton nu consideră acceptabilă admiterea altor cauze naturale decât cele necesare şi suficiente pentru a explica fenomenele. Newton s-a folosit totuşi de ipoteza ştiinţifică, întemeiată pe fenomene şi verificabilă experimental.

Hfă TERON PROTERON (gr). *Posterior anterior*. Exprimă postpunerea unui termen faţă de termenul pe care ar trebui să-l preceadă. În logică este echivalent cu PETTHO PRINCIPII

IDOLA (lat.). *Idoli*. În sens filosofic 1. *Imagini* (*ei dola*) care se interpun între subiectul cunoscător şi realitate (în teoria percepţiei la atomiştii antici şi epicurieni). 2. La F. Bacon, *prejudecăţi*, obstacole care se interpun între subiectul cunoscător şi realitate: *idola* tribus „idolii tribului" (prejudecăţi inerente naturii umane în general), idola *specus* „idolii peşterii" (prejudecăţi inerente individualităţii fiecărui subiect), *idola flori* „idolii pieţei" (prejudecăţi inerente limbajului) şi *idola theatri* (prejudecăţi derivând din anumite sisteme filosofice care sunt nişte lumi fictive asemenea celor de pe scena unui teatru.

IGNORAMUS ET IGNORAMIBUS

(lat.). *Nu ştim şi nu vom şti* [*niciodată*] (Emile Du Bois-Reymond); formulează agnosticismul viguros al pozitivismului în raport cu problema originii şi structurii realităţii.

IGNORATIO ELENCHI (lat. din gr.). *Ignorarea subiectului*. Sofism constând din ignorarea sau neluarea în consideraţie tocmai a lucrului care trebuie dovedit împotriva unui adversar, de unde demonstrarea sau respingerea altui lucru decât cel în discuţie. V. FALLACIA EXTRA DICTIONEM.

IGNORUM PER IGNORUS (lat). *Necunoscut prin necunoscut*. Sofism constând în dovedirea unui lucru necunoscut prin altul, tot necunoscut.

INDIYIBUALIA (lat.). *Individualele*, ca obiecte ale sensibilităţii sau semnificate abstracte, opuse obiectelor *generalia*, care reprezintă semnificatele universale şi concrete (Husserl).

1 NDIVIDUUM EST INCOMMUNICABILE (lat.). *Individualul este incomunicabil*, fel scolastic de a afirma că substanţa individuală se distinge de calificările ei (care sunt, măcar potenţial, comune mai multor entităţi) precum şi de accidentele ei, şi, ca atare, este inefabilă. V. OMNE 1NDIVIDUUM 1NEPFABILE.

INESSE (lat.). *A fi în*: exprimă în filosofia scolastică prezenţa sau inerenta unei realităţi în alta, fie că e vorba de un principiu constitutiv, fie de un accident.

ÎN FIERI (ESSE) (lat.). *A trece* (*din potenţialitate în act*), pentru a deveni un *factum*, o existenţă actuală (termen scolastic).

INSOLUBILIA (lat.). *Nerezolvabile*. Termen scolastic care denumeşte ansamblul paradoxelor logice şi al antinomiilor.

INTELLECTUS ÎN ACTU EST INTEL-LECTUM ÎN ACTU (lat.). *Intelectul în act este identic cu ceea ce este înţeles în act*: enunţ aristotelico-scolastic care exprimă identitatea formală dintre intelectul în act şi inteligibilul în act.

INTELLECTUS PASSIVUS (lat.). *Intelectul pasiv*. V. VIS COGITATIVA.

INTENTIO NATURAE EST AD SPECIEM (lat.). *Natura tinde să genereze specii* (neoprindu-se la gen şi tinzând să conserve specia, ai Cărei reprezentanţi individuali sunt pieritori; principiu aristotelico-scolastic).

INTER ENS ET NON-ENS NON DATUR MEDIUM (lat...). Între *existenţă şi nonexistenţă nu există nimic intermediar*. Aspectul ontologic al principiului terţului exclus. V. EXCLUŞI TERTH PRINCIPIUM; TERTIUM NON DATUR; GENERATTO FIT ÎN INSTANTL

IPSE DIXIT (lat.). *Aşa a spus el*. Exprimă recurgerea la autoritatea unui maestru considerat infailibil. În forma greacă, AUTOS EPHA apare la pitagoreici.

KATÂLEPSIS (gr.). *Aprehensiune* în gnoseologia stoică, actul cognitiv elementar de a „prinde” o impresie (*phantasia*). V. PHANTASL4. KATA-LEPTIKE.

KGSMOS AISTHET6 s (gr). V. MUN-DUS SENSIBILIS.

KOSMOS NOETOS (gr.). V. MUNDUS INTELLIGIBILIS.

LATIOR SUO DIVISO (lat.). [Cu o comprehensiune] *mai largă decât propria* sa *parte*.

LATIUS HUNC TERMLNUM QUAM PRAEMISSAE CONCLUSIO NON

VULT (lat.). *Concluzia nu admite un termen cu extensiune mai mare decât are el în premise*, regulă scolastică a silogismului.

LATO SENSU (lat.). (*Termen luat*) *în accepţiune largă*, V. STRICTO SEN-SU.

LEX EXCLUŞI TEETH (lat). *Principiul terţiului exclus*, numit aşa pentru întâia oară de Baumgarten, pentru a-l distinge de principiul contradicţiei.

LOGOI SPERMATIKOI (gr). V. RATIONES SEMTNALES.

LUMEN NATURALE (lat.). *Lumina naturală*. Începând cu Descartes pierde orice sens teologic şi ajunge să însemne bun simţ, raţiune sănătoasă, facultatea naturală de a cunoaşte clar şi distinct.

MANGA ISTA SCIENTIARUM MĂ-TER (lat.). *Această mare maică a ştiinţelor*, adică, în concepţia lui Fr. Bacon, filosofia naturală.

MATERIALITER (lat.). *Materialmente*. Desemnează luarea în considerare a unei realităţi în totalitatea ei concretă nesupusă unei judecăţi enunţate FORMALITER (v.).

MATBESIS UNIVERSALIS (lat). *Ştiinţa universală*. 1. La Descartes, ştiinţa generală care explică totul prin număr şi măsură; 2. La Leibniz, numele programului de construire a unei matematici sau a unui calcul, ARS COMBINATORIA (V). Conform căruia să se realizeze deducţiile într-un limbaj universal, CHARACTERISTICA UNIVERSALIS (v.); 3. În fenomenologia contemporană, logica formală într-o accepţie specială, vizând conţinuturile esenţialmente intuitive ale imanenţei pure a conştiinţei.

MEDEN AGAN (gr.). *Nimic prea mult*. Precept înscris pe templul de la Delfi. V. NE QUTD NIMIS.

MESOTES (gr.). *Calitatea de a fi la mijloc* (între două extreme sau excese). V. VIRTUS CONSISTTT IN MEDIO.

METABOLE (gr.). *Schimbare, transformare*. La Aristotel este termenul cel mai general pentru trecerea de la o stare la alta, cazurile particulare fiind *genesis*, când este vorba de substanţe, sau *kinesis*, când este vorba de transformările calitative, cantitative sau de poziţie; ceea ce rămâne constant în orice schimbare se numeşte HYLE (v.).

METATHESIS PRAEMI5SARUM (lat). *Intervertirea premiselor* unui silogism.

METHEN MÂTEN POLEI HE PHYISS

(gr.). *Natura nu face nimic fără rost* (Aristotel).

METHEXIS (gr.). *Particip are*. Termen folosit de Platon pentru a

denumi relaţia dintre particularele sensibile (contingente şi multiple) şi lumea inteligibilă a Ideilor.

METRON ARISTON (gr.). *Nimic mai bun decât măsura* (Cleobulos): dreaptă măsură, lipsa de exces, considerată criteriu sau canon al adevărului, al binelui şi al frumosului, temei al ordinii şi al armoniei; concept fundamental al culturii greceşti clasice.

MAMESIS (gr.). *Imitare, copiere*. 1. În sens ontologic, la Platon, desemnează statutul lumii particularelor sensibile în raport cu modelele lor (*paradeigma*); 2. În sens estetic, activitate de reproducere a unui model.

MODUS ESSENDI (lat.). *Mod de a fi*, determinare categorială a existentului. V. MODUS PRAEDICANDI.

MODUS OPERANDI SEQUITUR MODUS ESSENDI (lat.). *Modalitatea de existenţă este primordială faţă de modalitatea de acţiune*. Există adecvare între tipul de acţiune şi tipul de existenţă respectiv. V. OPERĂRI SEQUITUR ESŞE şi QUALIS MODUS ESSENDI TALIS MODUS OPERANDI.

MODUS PONENS, MODUS TOLLENS

(lat.). În logica secolului al XVII-lea numele celor două moduri ale silogismului ipotetic. *Modus ponens*, a-firmând realitatea antecedentului, a-firmă şi realitatea consecinţei lui (adică o *pune*); *modus tollens*, negând realitatea consecinţei, neagă şi realitatea antecedentului ei (adică o *ia* „tollit”).

MODUS PRAEDICANDI (lat). *Mod de a predica*, tip de predicaţie categorială (V. PRAEDICAMENTUM) corespunzător unui anumit MODUS ESSENDI (v.): *Modi… essendi proportionales sunt modis praedicandi*. „Modurile de a fi sunt proporţionale (= corespund) modurilor de a predica” (Thomas).

MODUS PROBANDI (lat). *Mod de demonstraţie*, în terminologia scolastică.

MUNDUS INTELLIGIBILIS (lat). *Lumea realităţilor inteligibile*, ca opusă lumii sensibile (v. MUNDUS SEN-SIBDLIS). Poate fi folosit pentru a desemna lumea ideilor la Platon (symploke ton ei don) şi, cu unele diferenţe, la Philon şi Plotin sau, în gândirea lui Augustin, lumea „raţiunilor eterne” din spiritul divin. Asemenea universuri teoretice ar fi constituite din entităţi exemplare, perfecte, arhetipale şi, cel puţin la Platon, veşnice.

MUNDUS SENSIBDLIS (lat.). *Lumea lucrurilor perceptibile de*

către simţurile omului, considerată, în filosofia lui Platon şi a celor care se revendică de la el, ca o imitare, o copie sau o imagine imperfectă şi coruptibilă a arhetipurilor existente în MUNDUS INTELLIGD3ELIS (v.) care funcţionează ca model imuabil şi etern

MUTAŢI-O ELENCHI (lat.). *Schimbarea subiectului*, trecerea ilegitimă de la un subiect la altul în cursul disputei.

N-AM ET 1PSA SCEENTIA POTESTAS

EST (lat.). *Căci ştiinţa însăşi înseamnă putere* (Fr. Bacon); v. SCIENHA ET POTENŢIA ÎN IDEM COINCIDUNT.

NATURAE NON IMPERATUR NISI PARENDO (lat.). *Nu i se porunceşte naturii decât supunându-i-te* (Bacon).

NATURALIA NON SUNT TURPIA

(lat.). *Actele naturale nu sunt ruşinoase*, propoziţie cinică folosită în sensul că actele umane dictate de nevoi fireşti nu pot fi cenzurate ca abateri morale.

NATURA NATURANS şi NATURA NATURATA (lat.). *Natura naturantă* şi *Natura1, naturală*. Distincţie care apare încă în aristotelismul islamic, e generală în scolastică şi este folosită mai târziu de Bruno şi de Spinoza. Prima expresie desemnează forţa originară şi cauza creatoare, liberă şi universală, a doua, ansamblul tuturor lucrurilor create; la Spinoza, prima este substanţa considerată sub specia unităţii şi a totalităţii, cea de a doua, substanţa considerată sub specia multiplicităţii şi diversităţii. V. DEUS SIVE NATURA.

NATURA NON PACIT SALTUS (lat.). *Natura nu face salturi*, adică nu admite discontinuităţi de structură şi evoluţie (Eckhart, Leibniz, Linn6).

NATURA SEMPER EADEM (lat). *Natura* este *mereu* aceeaşi (Spinoza).

NATURA SEMPER CODEM MODO OPERATUR (lat.). *Natura operează întotdeauna în acelaşi fel* (principiu scolastic afirmând constanţa legilor naturii).

NATURA SEMPER SIBI CONSONA

(lat.). *Natura este întotdeauna conformă cu ea* însăşi (Newton).

NEC OPORTET OMNEM CAUSAM EFECTUM DURATIONE PRAECE-DERE, ŞED NATURA TANTUM (lat). *Nu este necesar ca orice cauză să-şi preceadă efectul în timp, ci doar [să-i fie prioritar] prin natură*. V. CAUSA EST PRIOR SUO EFECTU.

NECESSITATI SAPIENS NIHIL UMQAM NEGAT (lat.). *Înţeleptul*

nu-i refuză niciodată nimic necesităţii (Publi-lius Syrus).

NEGO CONSEQUENTIAM (lat.). *Neg* (sau *resping*) *consecinţa*. În disputele medievale nerecunoaşterea adevărului unei concluzii dedusă de adversar din premise asupra cărora s-a căzut de acord.

NEGO MAJOREM (lat.). iveg (sau *resping*) *premisa majoră*. În disputele silogistice ale scolasticii, negarea premisei majore.

NEMO DAT QUOD NON HABET

(lat.). *Nimeni nu dă ceea ce nu are*. Formulă scolastică exprimând natura proprie a cauzaţiei, care nu poate implica mai mult în efect decât există în cauză.

NEQUAQUAM MEDIUM CĂPIAT CONCLUSIO FAS EST (lat.). *Este cu totul neîngăduit ca concluzia să conţină termenul mijlociu*; regulă scolastică a silogismului.

NE QUID NIMIS (lat.). *Nimic prea mult*. V. MEDEN AGAN.

NIHIL COGNOSCITUR NISI SECUNDUM QUOD EST ÎN ACTU (lat). *Nimic nu poate fi cunoscut decât în măsura în care se află în act*. Pentru filosofia aristotelico-tomistică cognos-cibilitatea presupune actualitatea, o –, biectul rămânând altfel în zona inaccesibilă a informului sau a potenţialului.

NIHIL EST CAUSA SUI IPSIUS

(lat.). *Nimic nu poate fi propria sa cauză* (principiu scolastic). V. şi CAUSA SUI.

NIHIL EST IN INTELLECTU QUOD NON PRINS (ANTEA) FUERIT ÎN

SENSU (lat.). *Nimic nu există în intelect care să nu fi existat întâi în simţuri*. Principiu senzualist (în diferitele ipostaze istorice ale senzualismului) invocat, printre altele, împotriva doctrinei ideilor înnăscute (inneismului) a lui Descartes. La Leibniz apare precizarea NISI IPSE INTELLECTUS, *decât însuşi intelectul* cu scopul de a acorda intelectului un statut ireductibil la simţuri şi de a evita conceptul antiinneist de TABULA RASA (v.).

NIHIL POTEST ORDINARI ÎN FI-NEM ALIQUAM NISI PRAEEXISTAT ÎN IPSO QUAEDAM PROPORTIO AD FINEM (lat.). *Nimic – nu poate fi orându.il către un scop decât dacă preexistă în el însuşi ceva proporţionat acelui scop* (Thomas).

NIHIL POTEST REDUCI DE POTEN-TIA ÎN ACTUM NISI PER ALIQUOD ENS ACTU (lat.). *Nimic nu poate fi redus din potentă în act decât printr-o entitate actuală*. V. OMNE QUOD MOVETUR AB ALIO

MOVETUR.

NIHIL PRAETER NATURAM PERPETUUM (lat.). *Nimic nu este veşnic în afară de natură*. V. NIHIL VIOLENTUM ©URABILE.

NIHIL TAM ABSURDE DACI POTEST QUOD NON DICATUR AB ALIQUO PHILOSOPHORUM (lat). *Nu există nimic atât de absurd încât să nu-l fi spus vreun filosof* (Cicero).

NIHIL VIOLENTUM DURABILE (lat). *Nimic violent nu dăinuie*. Principiu aristotelico-scolastic conform căruia nimic din ceea ce violează în mod episodic cursul constant al naturii unui lucru (structura esenţială a unei entităţi) nu poate dobândi durabilitate.

NIL SEQUITUR GEMINIS E PARTI-CULARIBUS UNQUAM (lat). *Din două premise particulare nu urmează niciodată nimic*; regulă scolastică a silogismului.

NIMIUM PROBANS ARGUMENTUM

(lat.). *Argumentare care dovedeşte prea mult*. V. QUOD NIMIS PROBAT NIHIL PROBAT.

NOESIS (gr.). La Aristotel, *cunoaşterea teoretică*, opusă cunoaşterii sensibile (AISTHESIS), gândirea opusă senzaţiei. Gândirea intuitivă este numită NOUS, iar cea discursivă DIĂ-NOIA, aceasta din urmă având trei aspecte specializate: EPISTEME sau THEOrIA, cunoaşterea urmărită pentru ea însăşi, TECHNÈ (v.), cunoaşterea aplicată producerii de arte-facte şi PHROnESIS, cunoaşterea aplicată conduitei, înţelepciunea practică.

NON CAUSA PRO CAUSA (lat.). *Non-cauza drept cauză*. Sofism constând în a trata drept cauză a unui lucru ceea ce nu este cauza lui. Eroarea comportă varietăţi de substituire a cauzei reale cu o cauză falsă. V. FALLACIA EXTRA DICTIONEM; CUM BOC ERGO PROPTER HOC, POST HOC ERGO PROPTER HOC; SINE HOC ERGO PROPTER HOC.

NON SEQUITUR (lat.). Nu rezultă. 1. Raţionament incorect în care concluzia nu rezultă din premise (V. NEGO CONSEQUENTIAM), 2. Indicarea faptului că într-un raţionament premisele nu sunt suficiente pentru a obţine concluzia prin regulile de inferenţă date.

NOSCE TE IPSUM (lat). V. GNOTHI SEAUTON.

NOTA NOTAIE EST NOTA REI IPSIUS (lat.). *Nota notei este nota lucrului însuşi*, adică predicatul predicatului este predicatul subiectului.

NOTLTIA (lat.). În logica thomistă, aprehensiunea simplă; *notiţia intuitiva* este aprehensiunea lucrului prezent, *notiţia*

abstractiva cea a lucrului absent.

NOTUM PER SE (lat.). *Cunoscut prin sine însuşi*. Terminologie scolastică referindu-se la propoziţiile al căror predicat e inclus în subiect fie ca element esenţial fie ca derivând în mod necesar din esenţa subiectului.

NULLIUS NULLA SUNT PRAEDICATA (lat.). *Despre nonexistent nu se poate predica nimic*.

NULLUM VEEUM INFERET FALSUM (lat.). *Nimic fals nu se poate infera din ceva adevărat*. Abélard (1079 – 1142) considera această expresie drept unul dintre principiile generale ale argumentării corecte.

OMNE AGENS AGIT ÎN QUANTUM

EST ACTU (lat.). *Orice agent acţionează în măsura în care este acţionat* (principiu aristotelico-scolastic).

NUNQUAM ALIUD NATURA, ALIUD SAPIENTIA DICIT (lat.). *Niciodată natura şi înţelepciunea nu cer lucruri diferite* (Juvenal).

OMNE AGENS AGIT PROPTER FI-NEM (lat.). *Orice agent acţionează în vederea unui scop* (principiu aristotelico-scolastic).

OMNE INDIVIDUUM EST SPECIES

INFIMA (lat.). *Orice individual este o specie ultimă* (Thomas).

OMNE INDIVEDUUM INEFFABILE

(lat.). *Orice individual este inexprimabil*.

OMNE QUOD FIT HABET CAUSAM

(lat.). *Tot ce se produce are o cauză* (una dintre formulările scolastice ale principiului cauzalităţii).

OMNE QUOD MOVETUR AB ALIO MOVETUR (lat). *Tot ce se mişcă este mişcat de altceva* (versiunea scolastică a unui principiu aristotelic). V. OMNE AGENS AGIT ÎN QUANTUM EST ACTUM.

OMNE VERUM OMNI VERO CON-SONAT (lat.). *Toate adevărurile concordă între ele* (în virtutea noncon-tradicţiei). V. şi VERUM NON EST VERO CONTRARIUM.

OMNIA MUTĂRI ET NIL INTERIRE AC SUMMAM MATERIAE PROR-SUS CANDEM MÂNERE SATIS CONSTAT (lat.). *Este destul de sigur că totul se schimbă şi că nimic nu piere şi că suma materiei rămâne exact aceeaşi* (Bacon).

OMNIS DETERMJNATIO EST NEGATIO (lat.). *Orice determinare* (sau *limitare*) *este o negare* (Spinoza şi – în sens dialectic, Hegel). Orice adăugare a unei noi determinări face ca respectivul concept să nu mai

poată fi predicat despre obiectele despre care putea fi predicat înainte.

OMNIS DIVISIO DEBBT ESSE PER OPPOSITA (lat.). *Orice împărţire trebuie să fie* (pentru a fi adevărată) *o împărţire în lucruri opuse* (Thomas).

OPERĂRI SEQUITUR ESSE (lat). *Existenţa este primordială faţă de acţiune*. În scolastică, aforismul a-firmă nu numai faptul că orice acţiune presupune o existenţă şi decurge din ea, ci şi, generic, că între cele două există o concordanţă tipologică. V. QUALIS MODUS ESSENDI

TALIS MODUS OPERANDI şi MODUS OPERANDI SEQUITUR MODUS ESSENDI.

ORDO ORDINANS (lat.). *Ordine ordonatoare*. La Fichte, divinitatea concepută ca principiu ordonator al realităţii, imanent ei şi, în fond, identic cu ea. Termenul are şi sens polemic împotriva ideilor substanţialiste despre divinitate.

ORTHOS LOGOS (gr). V. RECTA RATIO.

OUSÂĂ (gr.). *Substanţă* sau *existenţă*. În această accepţie termenul apare la Aristotel, care distinge între, *substanţa primă* (*individualele*) şi *substanţa secundă* (genurile, speciile şi diferenţele). V. TODE TI; HYPO keimenon, hyle.

PAIDEIA (gr.). *Educaţie*, apoi *cultură*, şi, în sfârşit, *ideal* al *formaţiei umane*, valoare deplină a personalităţii (lat. *humanitas*, germ. *Bildung*).

PANTA RHEI (gr.). *Toate curg* (Heraclit). Gândul îi este atribuit lui Heraclit în două forme care nu sunt, niciuna, strict identice cu cea de mai sus: *panta chorei* „toate se mişcă" (Platon) şi *rhein la hola* „toate curg" (Diogene Laerţiu). La Aristotel citatul are forma: *panta rhei*, *ouden menei*: „Totul curge, nimic nu rămâne".

PÂNTON CHREMÂTON ÎNTHR6-POS METRON (gr.). V. *Omul este măsura tuturor lucrurilor* (Protagoras).

PAROUSÂA (gr.). *Prezenţă*. La Platon, desemnează prezenţa esenţei veşnice în lumea sensibilă, care doar participă la lumea inteligibilă. V. MfiTHEXIS.

PÂRVUS ERROR ÎN PRINCIPIO

MAGNUS EST ÎN FINE (lat.). O *eroare la început mică devine mare la sfârşit* (Thomas, traducând un enunţ al lui Aristotel).

PASSIO (lat.). *Pasiune*. Acţiunea suferită de un agent devenit pacient; i se opune ACTIO (v.).

PEROREM SEQUITUR SEMPER CONCLUSIO PARTEM (lat.).

Concluzia urmează întotdeauna partea cea mai slabă, adică este negativă dacă una dintre premise este negativă şi nu poate fi generală când una dintre premise este particulară; regulă scolastică a silogismului.

PERSONA DICITUR ENS QUOD MEMORIAM SUI CONSERVAT (lat). *Se numeşte persoană o entitate care îşi aminteşte mereu că este ea însăşi* (Wolff).

PETITIO PRINCIPII (lat)*. Întoarcerea la enunţul iniţial*. 1. Eroare logică constând în a folosi, în vederea demonstraţiei, un echivalent sau sinonim a ceea ce se urmăreşte să fie demonstrat. În alţi termeni, eroarea constă în a considera admisă, sub o formă uşor diferită, însăşi teza de demonstrat. Între PETITIO PRINCIPII şi CIRCULUS VITIOSUS (v.) trebuie menţinută distincţia: în al doilea caz e vorba de două propoziţii distincte care se deduc fiecare una din cealaltă, iar în cazul petiţiei de principiu, circularitatea se stabileşte între varianicir ilf expresie ale uneia şi aceleiaşi propoziţii. 2. Eroare logică prin care cineva se sprijină pe o premisă majoră fără a fi demonstrat că relaţia pe care o enunţă este adevărată în toate cazurile. V. FALLACIA EXTRA DICTIONEM.

PHANTASÂA KATALEPTIKlî (gr). *Reprezentarea comprehensivă*. Actul intelectului de a cuprinde obiectul şi actul obiectului de a se imprima în intelect; conform epistemologiei stoice, criteriul adevărului.

PHILOSOPHIA PERENNIS (lat). *Ţi-losofia perenă*. Desemnează permanenţa în timp a filozoiiei. 1. În sensul restrâns de filosofie antică preluată de scolastică; 2. În sensul mai larg de filosofie „clasică” post-scolastică (Cusanus, umaniştii, Descartes, Leib-niz etc.) şi 3. În sensul cel mai larg de constantă problematică şi tematică a tuturor filosofiilor.

PHROnESIS (gr.). V. N6ESIS.

PONS ASINORUM (lat.). *Puntea măgarilor* (Petrus Tartaretus, sfârşitul sec. 15). Figură schematică şi mnemotehnică de logică servind la rezumarea formulelor destinate descoperirii termenului mediu al unui silogism. Inventată de Alexandru din Aphrodisia, a fost mult utilizată în evul mediu.

POSSEST (lat.). Termen format de Nicolaus Cusanus (din *posse* „a putea” şi *est* „este”) pentru a desemna divinitatea ca realizare absolută (*est*) a tuturor posibilităţilor sale (*posse*), spre deosebire de

celelalte fiinţe pentru care „a putea fi” nu este identic cu „a putea fi în act” adică fiinţele, care nu ajung niciodată să fie tot ceea ce ar putea să fie.

PRAEDICAMENTUM (lat.). Echivalent scolastic al *categoriei* aristotelice. Thomas enumera, după Aristotel, zecu *praedicamenta*

PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID

FALŞI DICAT (lat.) *Prima lege a istoriei este de a nu afirma nimic fals*.

PRIMUM AGENS. V. PRIMIM MO VENS.

PRIMUM MOVENS (lat.). În aristotelism şi scolastică, *primul motor*, principiul etern şi nemişcător al mişcării; dată fiind existenţa lucrurilor în mişcare sau schimbare şi a agenţilor care o determină trebuie să existe, pentru a evita o REGRESSIO AD INFLMTUM (v.), un agent prim.

PRINCIPIA PRAETER NECESSITA-TEM NON MULTIPLICANDA (lat).

Numărul principiilor nu trebuie sporit fără necesitate: propoziţiile prime (axiome, postulate etc.) trebuie să fie cât mai puţine cu putinţă. V. ENTIA PRAETER NECESSITATEM NON MULTIPLICANDA.

PRINCIPIUM INDIVIDUATIONIS

(lat.). *Principiul individualizării*, principiul intrinsec al individualului, ceea ce dă raţiunea individualităţii sale ireductibile; larg dezbătut din scolastică până la Locke îi mai târziu.

PROAIRESIS (gr.). *Alegere deliberată*, în etica aristotelică şi stoică, opţiunea raţională orientată volitiv către un scop care stă în puterea agentului; libertate etică (cu accent oscilând, după gânditori, între voluntarism şi intelectualism).

PROGRESSUS (AD) IN INFINITUM

(lat.). *Înaintare la infinit*, demers prin care, date fiind anumite condiţii, pentru, orice *n* există un *n* + *1*.

PROGRESSUS QUIDAM PERPETU-US TOTIUS UNIVERŞI EST AGNOS-CENDUS (lat.). *Este de constatat un anumit progres neîncetat al lumii întregi* (Leibniz).

PROS TII (gr.). Prin raport la ceva; „exprimă, la Aristotel, categoria relaţiei. V. AD ALIQUOID.

PROTON EINOCN (gr). V. PRLMUM MOVENS.

PROTON PSEUDOS (gr.). *Falsitate primă*; falsitatea premisei

majore în măsura în care determină falsitatea întregului silogism (Aristotel).

PSYCHfi TOU PANT6S (gr.). *Sufletul universului*, conceput la Platon, ca o unitate organică vie (*Zeon*); la Plotin, este una dintre ipostaze (alături de *Unul* și de *Nous*) și are o parte superioară (*phronesis*) angajată în contemplaţie (*theoria*) şi una inferioară (*physis*), dedicată activităţii (*praxis*).

QUALIS MODUS ESSENDI TALIS MODUS OPERANDI (lat.). *Modalitatea de acţiune concordă cu modalitatea de existenţă*. V. OPERĂRI (AGERE) SEQUITUR ESSE şi MODUS OPERANDI SEQUITUR MODUS ESSENDI.

QUANTUM NATURAE NEC MÂNUI-TUR NEC AUGETUR (lat.). *Cuantumul naturii nici nu scade, nici nu sporeşte* (Bacon).

QUATERNIO TERMINORUM (lat). *împătrirea termenilor*, sofism care contravine regulei fundamentale a silogismului, după care acesta nu poate avea decât trei termeni; eroarea se produce atunci când fie termenul major, fie cel mediu este luat în două accepţii diferite. V. FALLACIA DICTIONIS.

QUICQUAM DE NULLO VALET, NEC
DE QUIBUSDAM NEC DE SINGU-LIS VALET (lat.). *Ceea ce este universal fals, este fals şi despre unele şi* despre *fiecare*.

QUICQUAM DE OMNI VALET, VALET ETIAM DE QUIBUSDAM ET SINGURIS (lat.). *Ceea ce este universal adevărat, este adevărat şi* despre *unele şi* despre *fiecare*.

QUIDDITAS (lat.). *Esenţă* sau *substanţă*. Termen introdus de traducerile latine din arabă ale operelor lui Aristotel (sec. 12).

QUIDQUID RECIPITUR AD MODUM RECIPIENTIS RECIPITUR (lat). *Orice este primit este primit conform naturii celui care primeşte*. Enunţ scolastic privitor la relaţia dintre obiectul cunoscut şi subiectul cunoscător care cunoaşte în funcţie de capacităţile, sale şi de modul său de existenţă; astfel intelectul integrează obiectul individual în sfera capacităţii sale specifice abstractiv-universalizante.

QUOD NIMIS PROBAT NIHIL PROBAT (lat.). *Ceea ce dovedeşte prea mult nu dovedeşte nimic*. Nu este vorba de demonstraţia A FORTIORI (v.), ci de împingerea şi forţarea unei demonstraţii dincolo de limitele ei legitime, de obicei prin generalizări excesive care nu mai dovedesc nimic specific.

RATIO COGNOSCENDI (lat.). *Temei de cunoaştere*. V. RATIO

ESSENDI, căruia i se opune în raportul de la ontologic la gnoseologic.

RATIO ESSENDI (lat.). *Temei de existenţă*, a realităţii în sens universal sau al unei entităţi determinate: ceea ce face ca lumea sau ceva, să existe.

RATIO PARTICULARIS (lat). *Facultatea raţională particulară*. V. VIS COGITATIVA.

RATIONES SEMINALES (lat.). *Principiile germinative*. Traducerea termenului grec IOGOI SPERMATI-KOL (v.), de origine stoică, care desemnează germenii originari imanenţi universului ca întreg organic, seminţele prime şi veşnice care asigură totodată unitatea şi diversitatea coerentă a lumii spaţio-tempo-rale. Ei rezolvă problema pluralităţii într-un sistem monist.

RECTA RATIO (lat.). *Raţiunea dreaptă*. Termen de origine greacă (V. ORTHOS LOGOS), tradus în latină* de Cicero, pentru care înseamnă legea etică interioară, a ajuns să fie în gândirea scolastică *facultas natu-ralis* ratiocinandi *seu* verae *conclusiones ex veris primis principiis de-ducendi* (Thomas) „facultatea naturală de a raţiona corect, adică de a deduce concluzii adevărate din adevărul principiilor prime".

REGNUM HOMINIS (lat.). *Domnia omului* (Bacon). Concept fundamental al Renaşterii, întemeiat pe forţa cognitivă (*contemplaţio rerum*) şi pe activitatea utilitară derivată din ea (*inventio fructus*).

REGRESSUS AD INFINITUM (lat). *Deplasare la infinit în sens invers*, în special când e vorba de a urca de la efecte spre cauze, de la consecinţe la principii.

REGULAE PHILOSOPHANDI (lat). *Reguli ale filosofării*, începând din Renaştere, canoane metodologice pentru cercetarea ştiinţifică. În sens strict, acest nume îl poartă patru reguli formulate de Newton în 1687, printre care HYPOTHESES NON FLN-GO (v.).

RELATA SUNT SLMUL NATURA

ET cognit IONE (lat.). *Două sau mai multe lucruri sunt corelate atât în realitate cât şi în cunoaştere* (atunci când relaţia lor este considerată formal).

RES COGITANS, RES EXTENSA (lat.). Categorii ontologice disjuncte: *spiritul* (care nu are întindere) şi *lucrurile corporale* (care au întindere) (Descartes).

RES EXTENSA (lat.). V. RES COGITANS.

SALTUS ÎN PROBANDO (lat.). *Salt în demonstraţie*, omiterea, voită sau nu, a unei etape necesare a demonstraţiei.

SCIENTIA ET POTENŢIA ÎN IDEM COINCIDUNT (lat.). *Ştiinţa este unul şi acelaşi lucru cu puterea* (Fr. Bacon). V. N-AM ET 1PSA SCIENTIA POTES-TAS EST.

SCIENTIA GENERALIS (lat.). *Ştiinţa universală*. V. CHARACTERISTICA UNTVERSALIS.

SECUNDUM QUID (lat.). *Relativ, într-o anumită privinţă, în funcţie* de *într-un sens determinat*; opus lui SIMPLICITER (V).

SENSIBILE ÎN ACTU EST SENSUS

ÎN ACTU (lat.). *Sensibilul în act coincide cu senzaţia în act*. Enunţ scolastic care exprimă coincidenţa în act a doua potenţialităţi (cea de a simţi şi de a fi simţit).

SENSUS EST SINGULARIUM (lat.). *Simţul este* [*simţire*] *a lucrurilor individuale*. Conform gândirii scolastice, simţurile (atât în sens cognitiv, cât şi în sens apetitiv) nu pot avea drept obiect decât entităţi individuale.

SIMILE SIMILI COGNOSCITUR (lat). *Asemănătorul este cunoscut prin* (*sau de asemănător*. Formulă foarte veche care se referă nu numai la cunoaşterea analogică ci şi la relaţia subiect-obiect.

SIMPLICITER-SECUNDUM QUID

(lat.). Termeni curenţi în scolastică pentru a desemna, primul ceva fără restricţii sau limitări, în mod absolut (*absolute*), total (*totaliter*) şi formal

(*formaliter*), iar al doilea ceva care presupune o precizare restrictivă spaţio-temporală (v. HÂC ET NUNC) de modalitate (*modaliter*, *accidenta-liter*) sau de oricare altă natură.

SINE HOC, ERGO PROPTER HOC

(lat.). *Din lipsa unui lucru, deci din cauza acelui lucru*. Sofism al „cauzei false" care atribuie valoare de cauză absenţei unui factor considerat necesar, V. FALLACIA FALSAE CA-USAE.

SOZEIN TA FAINOMENA (gr.). *A salva fenomenele*. Principiu al cercetării ştiinţifice formulat în antichitate, probabil în şcoala lui Platon şi pus la baza astronomiei formale antice (Ptolemeu). Prin „salvarea fenomenelor" se înţelegea descrierea matematică a aparenţelor.

SPECIOSA UNTVERSALIS (lat.). V. CHARCTAERTSCIIA UNTVERSALIS.

SPONTANEUM EST CUIUS PRINCIPIUM EST ÎN AGENTE (lat.). *Spontan este lucrul al cărui principiu se află în agent* (Leibniz).

STOICHEION (gr.). *Element*. Desemna la origine literele alfabetului și apoi, metaforic, componentele fundamentale și ireductibile ale unui compus, respectiv ale universului fizic. V. și ARCHI.

STRICTO SENSU (lat.). (*Termen luat*) *în accepţiune strictă* sau *restrânsă*, adică în accepţiune proprie sau specifică; v. LATO SENSU.

SUBLATA CAUSA TOLLITUR EFFECTUS (lat.). *Dacă se înlătură cauza*, *nu* mai *apare efectul*.

SUB SPECIAE AETERNITATIS (lat.). *Sub aspectul* (sau *din perspectiva*) *eternităţii* (Spinoza). A concepe lucrurile sub aspectul eternităţii înseamnă a le concepe ca manifestări ale esenţei divine şi ca derivând în mod necesar din natura ei.

SUI GENERIS (lat.). Termen scolastic care indică o entitate care constituie ea singură un gen deosebit de oricare alt gen.

SUSŢINE EL. ABSTINE (lat.). *Îndură și stăpâneşte-te*; principiu etic fundamental al stoicismului (Epictet) conform căruia înţeleptul nu se lasă tulburat nici dinafară de răul pe care îl are de suportat, nici dinlăuntrul său, de apetituri.

SYMBEBEKOS (gr.). *Accident*. La Aristotel 1. Proprietate accidentală, adică nelegată în mod necesar de un lucru; 2. cauză accidentală. V. TICHE.

SYMPÂTHEIA (gr.). *Simpatia cosmică*, în sensul de interrelaţie a tuturor elementelor în cadrul unui univers unitar armonios, organic şi viu. Conceptul apare la Platon, la stoici şi în neoplatonism.

TABULA RASA (lat.). *Tabletă* (de ceară) *ștearsă*, adică fără nimic scris pe ea (Aristotel, stoicii, Thomas, Locke). Este o metaforă a capacităţii roceptive a sensibilităţii sau a intelectului, anterioară oricărei experienţe.

TECHNÈ (gr.). *Meşteşug*, *artă*, *ştiinţă aplicată*. La origine, orice pricepere de a face ceva, apoi competenţă profesională specifică. La Aristotel, o HEXIS (v.) orientată mai mult spre producere, decât spre acţiune; se întemeiază pe experienţă (*empeina*) şi devine *te câine*, propriu-zisă când experienţele particulare sunt generalizate într-o cunoaştere a cauzelor, când se trece de la *cum* la *de ce*, într-o perspectivă teoretic-pragmatică.

TERMINUS A QUO, TERMINUS AD QUEM (lat.). *Punct de pornire*, *punct de destinaţie*; vorbind despre mişcare (în spaţiu sau timp) sau despre demersurile minţii.

TERMINUS ESTE TREPLEX: MEDIUS MAIORQUE MINORQUE (lat). *Silogismul să aibă trei termeni*: *mijlociu mare şi mic*; regulă scolastică a silogismului.

TERTIUM COMPARATIONIS (lat). *Al treilea termen al comparaţiei*, adică termenul comun de raportare a doua entităţi comparate; pentru convertirea similitudinii în identitate. V. EA-DEM UNI TERŢIO SUNT EADEM INTER SE.

TERTIUM NON DATUR (lat). *Nu se dă* [ca posibil] *un al treilea termen*. V. EXCLUŞI TERM PRINCIPIUM.

ŢI ESTL (gr.). *Ce este*. La Aristotel, ceea ce răspunde la întrebarea „ce este aceasta?”: esenţa.

TODE TI (gr.). *Acest ceva anume*. La Aristotel, existentul individual concret, substanţa primă. V. OUSfA; HYLE.

TOTUM EST PRINS PARTIBUS (lat). *Întregul este anterior părţilor* (Leibniz).

TACHE (gr.). *Cauză accidentală*. La Aristotel, desemnează cauza eficientă accidentală (adică având un efect neintenţionat) din sfera fiinţelor capabile de alegere deliberată şi raţională, distinct de AUT6MATON (v.).

UNAQUAEQUE RES ÎN SUO ESSE PERSEVERARE CONATUR (lat.). *Fiecare lucru se străduieşte să dăinuie în existenţa sa*. (Spinoza).

UNTVERSALIA ÎN RE, POST REM, ANTE REM (lat.). *Universale în lucru*, *înaintea lucrului*, *după lucru*. Terminologie scolastică proprie realismului aristotelico-tomist: universalele există *in re* ca formă sau substanţă ale lucrurilor individuale, ca forme prezente în materie.ca esenţe ale individualităţii (v. HAECCEITAS); *post rem*, ca entităţi sau concepte ale raţiunii obţinute prin abstracţie din lucrurile individuale; *ante rem*, ca idei sau modele existente în mintea divină înainte de crearea lucrurilor individuale; în această concepţie, aceste trei tipuri de universale se reduc la unul şi acelaşi, identificându-se cu esenţa, substanţa sau forma lucrurilor individuale, existând din eternitate în intelectul divin şi pe care intelectul uman le abstrage din lucruri.

UNIVERSALIA SUNT NOMINA (lat-.). *Universaliile* (conceptele cele mai generale) *sunt numai nume* (semne ale lucrurilor) – formulă a nominaliştilor medievali.

UTRAQUE PRAEMISSA NEGET NIL ÎNDE SEQUETUR (lat.). *Când amin-două premisele sunt negative nu rezultă din ele nimic*; regulă scolastică a silogismului.

UT ŞIC (lat.). *Ca atare*. Expresie scolastică destinată să exprime faptul că ceva este luat în considerare conform acelei PORMALITAS (v.) pe care o reprezintă în chip propriu şi specific: *homo ut şic*, omul ca om, nu ca fiinţă etc.

VACUUM FORMARUM (lat.). *Gol al formelor*. Leibniz desemnează astfel absenţa dintr-o serie de lucruri existente a unor forme posibile şi care ar completa seria dacă ar deveni şi ele existente.

VERA CAUSA (lat.). *Cauza adevărată* (Newton). Nu cauza pur şi simplu plauzibilă a unor efecte anume, ci cauza dovedită experimental şi explicând o clasă de efecte.

VERBUM MENTIS (lat.). *Cuvântul minţii*. În filosofia patristică şi scolastică este astfel numită vorbirea interioară a minţii, distinctă de vorbriea orală adresată unui interlocutor.

VERE SCIRE EST PER CAUSAS

SCIRE (lat.). *A cunoaşte cu adevărat înseamnă a* cunoaşte *cauzele* (unui fenomen) (F. Bacon).

VERUM INDEX SUI ET FALŞI (lat). *Adevărul se arată pe sine drept adevăr şi totodată ceea ce este drept fals*.

VERUM IPSUM FACTUM (lat.). *Adevărul este însuşi faptul*. Formulare sintetică a concepţiei anticarteziene a lui Gianbattista Vico despre convertibilitatea, reciprocitatea şi echivalenţa dintre adevăr şi realitate şi implicit asupra capacităţii intelectului uman de a cunoaşte lumea.

VERUM NON EST VERO CONTRA-RIUM (lat.). *Niciun adevăr nu contrazice un alt adevăr*. Enunţ scolastic conform căruia adevărurile dobândite pe căi diferite concordă între ele. Contrazice teoria averoistă a „adevărului dublu" şi apare în gândirea contemporană la J. Piaget care contestă existenţa paralelă a unor adevăruri filosofice şi a unora ştiinţifice.

VINCULUM SUBSTANŢIALE (lat.). *Legătura substanţială*. În terminologia lui Leibniz, monada destinată să confere corpurilor vii unitatea substanţială, principiul sintetic al organismelor, conform afirmaţiei că *ex pluribus substantiis oritur una nova substantia* „dintr-o pluralitate de substanţe se naşte o nouă substanţă".

VIRTUS CONSISTIT IN MEDIO (lat). *Virtutea stă la mijloc*. Exprimă una dintre ideile centrale ale eticii aristotelice (preluată de tomism): valoarea etică pozitivă este la mijloc între exces şi deficit, dar nu ca *mediocritate*, cum greşit sa înţeles, ci ca *împlinire şi perfecţiune*

prin raport la binele suprem. În fond, virtutea nu stă la mijloc între exces şi deficit, ci excesele şi carenţele sunt aberaţii faţă de desăvârşirea virtuţii. V. ME-S6TES.

VIS COGITATIVA (lat.). *Forţa cogitativă*. În filosofia aristotelico-tomistică este facultatea, proprie omului, de a discerne indivizii aparţinând unei specii, adică entitatea singulară sensibilă. Se mai numeşte RATIO PARTICULARIS (v.) şi INTELLECTUS PASSIVUS (v.).

Lista articolelor

Format 16/60X90. Coli editură 78, 85. Coli tipar 50, 50 Bun de tipar 17 mai 1978
Combinatul poligrafic „Casa Scânteii”. Piaţa Scânteii nr. 1.
Bucureşti, Republica Socialistă România
Comanda nr. 8627/70 141